

CONSILIUL JUDEȚEAN MUREȘ
BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ MUREȘ

LIBRARIA

ANUAR XIII

CONSILIUL JUDEȚEAN MUREŞ
BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ MUREŞ

LIBRARIA

ANUAR XIII

STUDII ȘI CERCETĂRI DE BIBLIOLOGIE

**Tîrgu Mureş
2014**

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor șef:

Monica AVRAM

Secretar de redacție:

Gabriela POP

Redactori:

Ramona BÂNDILĂ
Liliana MOLDOVAN

Lucrările au fost supuse procesului de evaluare de către comisii de specialitate formate din:

Biblioteconomie

Silvia NESTORESCU

Dr. Liviu Iulian DEDIU
Dimitrie POPTĂMAŞ

Istorie

Dr. Vasile DOBRESCU
Dr. Iacob MÂRZA
Dr. Silviu BORŞ

Literatură

Dr. Nicoleta SĂLCUDEAN
Dr. Gheorghe DOCA
Dr. Iulian BOLDEA

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC:

Academician Ioan Aurel POP
Dr. Lidia KULIKOVSKI
Dr. Libusa VAJDOVA
Dr. Corina TEODOR
Dr. Maria BERÉNYI
Dr. Eva MÂRZA

ISSN 1583 - 4468

Anuarul **LIBRARIA** este editat de Biblioteca Județeană Mureș

540052 Tîrgu Mureș, str. George Enescu, nr. 2

Telefon 0265 - 262631, fax 0265 - 264384

E-mail: directorbjm@bjmures.ro ; secretariat@bjmures.ro ; biblio@bjmures.ro ;
itbjm@bjmures.ro

Adresa web: www.bjmures.ro

Acest volum a fost editat din bugetul alocat de

Consiliul Județean Mureș

Cuprins

Lista autorilor p. 10

BIBLIOLOGICA

Dr. PETER MOLDOVAN (Arhivele Naționale Mureș)

**Moștenire și zbumecum. Cel dintâi testament al fondatorului
bibliotecii telekiene din Tîrgu Mureș (Ein Erbe mit Problemen.
Das erste Testament des Gründers der Teleki-Bibliothek
in Neumarkt am Mieresch)** p. 15

Dr. TATIANA OPRESCU (Biblioteca Universității din Pitești)

**Rolul managerilor în managementul informațiilor
și în managementul cunoștințelor (The role of managers
in the field of information management
and knowledge management)** p. 41

ANCA MĂTIEȘ (Tîrgu Mureș)

**Câteva aspecte teoretice privind conflictul în cadrul echipei -
parte componentă a structurii organizaționale
(Some Theoretical Aspects Regarding the Conflict Within the Team -
as a Part of Organizations)** p. 48

CARTE VECHE

Dr. FLORIN BOGDAN (Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia)

**Două contribuții la *Bibliografia Românească Veche:*
Bucoavnă (Sibiu, 1792) și *Ceaslov* (Sibiu, 1799)
(Two contributions to the Old Romanian Bibliography:
Primer (Sibiu, 1792) and Horologion (Sibiu, 1799)** p. 79

- Dr. ANCA ELISABETA TATAY (Biblioteca Academiei Române,
Cluj-Napoca; Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia)*
**Contribuții la Bibliografia Românească Veche:
trei cărți inedite în Biblioteca Széchenyi din Budapesta**
(*Contributions to Early Romanians Bibliography:
three new writings in the Széchenyi Library in Budapest*) p. 96
- Dr. ELENA DAMIAN (Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir,”
București Facultatea de Drept, Cluj-Napoca)*
**Jan Amos Comenius în colecțiile
Bibliotecii Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca
(ediții până la 1820)**
(*Jan Amos Comenius dans les collections de la
Bibliothèque de l'Académie Roumaine, la Filiale de Cluj-Napoca
éditions avant 1820*) p. 105
- Dr. FLORIN BENGEAN (Tîrgu Mureș)*
**Aniversarea a trei secole de la tipărire a *Psaltirii în versuri*
a lui Dosoftei, reflectată în publicistica lui Vasile Netea**
(*Celebrating three centuries since the Psalter in Verse of Dosoftei
was first published, reflected in Vasile Netea's articles*) p. 128
- Arhim. dr. POLICARP CHIȚULESCU (Biblioteca Sf. Sinod București)*
**Informații inedite despre cărțile unei vechi mănăstiri
din Cernăuți** (*Interesting Facts About the Books of an
Old Monastery in Czernowitz*) p. 137
- MARIUS NICOLAE SERBAN (Biblioteca Sf. Sinod București)*
**Tipăriturile psaltice ale lui Macarie Ieromonahul
din Biblioteca Sfântului Sinod - la 180 de ani de la
trecerea la cele veșnice a *dascălului de psaltichie* (1836-2016)**
(*The Musical Prints of Macarius Hieromonk
from Holy Synod Library*) p. 145

Dr. OTILIA URS (Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” Cluj-Napoca)
Rețete de cerneală (Ink Recipes) p. 164

ITINERARII LIVREȘTI

Dr. IULIAN BOLDEA (Universitatea „Petru Maior” Tîrgu Mureș)
Călătoria ca provocare a limitelor:
Ion Codru-Drăgușanu
(Two Journey as a Challenge of the Limits: Ion Codru-Drăgușanu) p. 171

DOINA GABRIELA VANCA (Biblioteca Județeană Mureș)
Scrierea secretă a femeilor: Nüshu
(The Secret Writing of Women: Nüshu) p. 185

Drd. CRISTIAN MATEI (Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia)
Interesul populației românești pentru literatura medicală la începutul secolului al XIX-lea
(Romanian Population Interest to Medical Literature in the Early XIXth Century) p. 191

BIOGRAFICA

Dr. GHEORGHE BICHICEAN (Universitatea Română-Germană din Sibiu)
O scrisoare puțin cunoscută despre Alexandru Papiu Ilarian ca profesor la Iași (A Letter Less Known About Alexandru Papiu Ilarian as Professor at Iași) p. 203

RADU PETRESCU MUSCEL (București)
Rolul jucat de Amos Frâncu și Emil Dandea în Revoluția din 1918 (The Role Played by Amos Francu and Emil Dandea in the Revolution of 1918) p. 211

MISCELLANEA

- MIRCEA-ALEXANDRU GLIGOR (*Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” Arad*)
Moartea și psihostazia în pictura occidentală a secolelor XIV-XVI (*Death and Psychostasia in Western Painting from XIV to XVI Centuries*) p. 225
- Dr. MONICA AVRAM (*Biblioteca Județeană Mureș*)
Societăți culturale românești atipice în județul Mureș în secolele XVIII-XIX. Aspecte generale
(*Atypical Romanian Cultural Societies in Mureș County During the XVIIIth-XIXth Centuries. General Aspects*) p. 254
- Dr. ELA COSMA (*Institutul de Istorie „George Baritiu”, Cluj-Napoca*)
Orașul Dumbrăveni și Cartea sa de Aur
(*The Town Dumbrăveni and Its Golden Book*) p. 280
- IOANA CĂLUȘER (*Tîrgu Mureș*)
Gigi Căciuleanu - un coregraf la Tîrgu Mureș
(*Gigi Căciuleanu - A Choreographer in Tîrgu Mureș*) p. 289
- NICOLAE BALINT (*Tîrgu Mureș*)
Dacă cineva comite acte de trădare o dată, îi va fi ușor să o facă din nou”
(*If Someone Betrays Once, He Will Easily Do it Again*) p. 300

NOTE DE LECTURĂ

- Sorin Crișan, **Arta, fizionomia și circulația cărții în Transilvania secolelor XV-XVI**
(Doina Gabriela Vanca) p. 311

- Monica Olivia Avram, *Pagini din viața culturală românească din județul Mureș (secolele XVIII-XIX). Societăți, asociații, colecționari, biblioteci* (Doina Gabriela Vanca) p. 314
- Biografii pașoptiste (4). Omagiu dedicat istoricului Gelu Neamțu, la împlinirea vîrstei de 75 de ani*, coord. Ela Cosma (Pr. Gheorghe Naghi) p. 317
- Sabin Bâldea, *Am fost aici dintotdeauna* (Mircea Dorin Istrate) p. 322
- Martha Bibescu, *Papagalul verde* (Doina Gabriela Vanca) p. 325
- Loung Ung, *Întâi l-au omorât pe tata: povestea unei fetițe din Cambodgia* (Doina Gabriela Vanca) p. 328
- Irfan Orga, *Portretul unei familii turcești: o poveste din Istanbulul de altădată* (Doina Gabriela Vanca) p. 332

Lista autorilor

Monica Avram - doctor în istorie, director, Biblioteca Județeană Mureș

Nicolae Balint - profesor, publicist, Gimnaziul „Sfântu Gheorghe” Sângeorgiu de Mureș

Florin Bengean - doctor în istorie, Tîrgu Mureș

Gheorghe Bichicean - doctor în istorie, profesor universitar h.c., Universitatea Româno-Germană din Sibiu

Florin Bogdan - doctor în istorie, muzeograf, Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia

Iulian Boldea - doctor în filologie, profesor universitar, Facultatea de Științe și Litere, Universitatea „Petru Maior” Tîrgu Mureș

Ioana Călușer - student master Teatrologie, Universitatea de Arte Tîrgu Mureș

Policarp Chițulescu - arhimandrit, doctor în istoria literaturii creștine patristice și postpatristice, director, Biblioteca Sf. Sinod, București

Ela Cosma - doctor în filologie, cercetător științific, Institutul de Istorie „George Barițiu,” Cluj-Napoca, bibliotecar, Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca

Elena Damian - doctor în istorie, lector universitar asociat, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir,” București, Facultatea de Drept, Cluj-Napoca

Mircea Alexandru Gligor - doctorand în istorie, promotor cultural și reprezentant relații internaționale, Universitatea de Vest „Vasile Goldiș,” Arad

Mircea Dorin Istrate - poet, președinte, Liga Scriitorilor Români, Filiala Mureș

Cristian Matei - doctorand în istorie, Universitatea „1 Decembrie 1918,” Alba Iulia

Anca Mătieș - specialist relații publice, specialist resurse umane, consilier Președinte, Consiliul Județean Mureș

Peter Moldovan - doctor în istorie, consilier superior, Arhivele Naționale Mureș, Tîrgu Mureș

Gheorghe Naghi - preot, Parohia Ortodoxă Română „Învierea Domnului” din Sacramento, Statele Unite ale Americii

Tatiana Oprescu - doctor în bibliologie și știința informării, șef birou Dezvoltarea Colecțiilor - Biblioteca Universității din Pitești

Radu Petrescu - membru al Societății de Științe Istorice din România (S.S.I.R.); al Asociației Române de Istorie a Presei (A.R.I.P.), București

Marius Nicolae Șerban - bibliotecar, Biblioteca Sf. Sinod, București

Anca Elisabeta Tatay - doctor în istorie, bibliotecar, Biblioteca Academiei Române, Cluj-Napoca; cercetător, Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

Biblioteca Județeană Mureș

Otilia Urs - doctor în istorie, cercetător, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” Cluj-Napoca

Doina Vanca - bibliotecar, Compartimentul Împrumut carte pentru adulți,
Biblioteca Județeană Mureș

BIBLIOLOGICA

**Moștenire și zbucium.
Cel dintâi testament al fondatorului bibliotecii teleiene
din Tîrgu Mureș**

PETER MOLDOVAN
Arhivele Naționale Mureș

Zusammenfassung:

Ein Erbe mit Problemen. Das erste Testament des Gründers der Teleki-Bibliothek in Neumarkt am Mieresch

Vom siebenbürgischen Kanzler Graf Samuel Teleki de Szék (1739 - 1822) war bisher ein Testament bekannt, das er am 10. Oktober 1800 in dem Stadtteil Varadolaszi von Großwardein (Oradea) verfaßt hatte. In chronologischer Reihenfolge ist dies die zweite Fassung des Testamentes, die drei Jahre nach dem Tod seiner Frau aufgesetzt wurde. Der letzte Wille des Grafen wurde in zwei Kodizills vom 11. Oktober 1811 und vom 28. Januar 1820 festgelegt.

Der erste, der den Text des Testamentes von 1800 wiedergab, war Benkő Károly in seiner handschriftlichen Chronologie zur Geschichte der königlichen Freistadt Neumarkt am Mieresch. Er ließ aber den ersten Satz aus, in dem Graf Teleki das gemeinsame Testament mit seiner Frau erwähnt, das vom 18. Juni 1789 in Wien datiert ist. So wurde der Eindruck erweckt, daß es keinen Vorgänger des Testamentes von 1800 gäbe. Diese Auslassung wurde auch in den nächsten Editionen des Testamentes in den Jahren 1912 und 1938 weitergeführt, die wohl auch auf Benkő zurückgehen.

Von diesem gemeinsamen Testament der Eheleute Graf Samuel Teleki und Gräfin Zsuzsanna Bethlen, das am 18. Juni 1789 in Wien abgefaßt wurde, gibt es aber eine Abschrift im Nationalarchiv von Neumarkt am Mieresch.

Diese Abschrift entstand, weil Österreich - zu dem Siebenbürgen damals als Kronland gehörte - im Jahre 1850 ein Gesetz erließ, demzufolge alle gewinnbringenden Güter besteuert werden sollten, einschließlich der Güter von Stiftungen. Die Erben des Kanzlers Samuel Teleki weigerten sich jedoch, die von den Behörden verlangte Steuererklärung zur Berechnung der Einkommensteuer der Teleki-Bibliothek abzugeben. Sie argumentierten, daß die Teleki-Bibliothek keine öffentliche Stiftung ist, sondern privates Erbe und Eigentum der Familie. Als

Beweisstück legte der Nachlaßverwalter eine Abschrift des gemeinsamen Testaments der Eheleute Teleki aus dem Jahre 1789 vor.

Keywords: *Teleki, Samuel von Brukenthal, Tîrgu Mureș, will*

Capitole uriașe privind viața și activitatea contelui Teleki Samuel au fost epuizate grație câtorva cercetători care și-au dedicat o mare parte a vieții lor științifice studiului și cercetării, cu scopul de a recupera monografic, în lucrări de referință, parcursul vieții și gestul istoric ale generosului aristocrat transilvănean.¹ Nu vom relua, aşadar, etapele proiectului ambicios al nașterii și evoluției bibliotecii telekiene, devenită o bornă a Iluminismului transilvănean. Găsim însă util să ancorăm în epocă inițiativa contelui Teleki, recurgând la un paralelism în preocupările similare ale baronului Samuel von Brukenthal.² Tentativa paralelei o întâlnim deja la remarcabilul literat maghiar, Kazinczy Ferenc, după ce, în anul 1816, în cadrul unei călătorii prin Transilvania, acesta vizitează bibliotecile celor doi fruntași politici ardeleni.³ Colecționarea de carte veche și nouă, ca o continuare a unei pasiuni prezente pe parcursul secolului XVIII, devine o preocupare nobilă în sensul

¹ Fie amintite aici doar succeseivele volume ale doamnei Deé Nagy Anikó, *Teleki Sámuel és a Teleki-Téka*, București, 1976, 259 p. și *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, Cluj-Napoca, 1997, 456 p., dar și volumul omagial de studii, editat la aniversarea a 200 de ani de la deschiderea pentru public a bibliotecii telekiene: *Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára 1802-2002*, Tîrgu Mureș, 2002, 621 p.

² Am consultat: Georg Adolf Schuller, *Samuel von Brukenthal*, Band II, München, 1969, p. 283-311; Der Nachlass Samuel von Brukenthals, *Einblicke in Haushalt und Lebenswelt eines siebenbürgischen Gouverneurs der Barockzeit*. Herausgegeben von Monica Vlaicu und Konrad Gündisch, Sibiu, 2007, 192 p.; Gudrun-Liane Ittu, *Considerații privind testamentul baronului Samuel von Brukenthal*, în *Samuel von Brukenthal. Modell Aufklärung*, Sibiu, 2007, p. 16-22.

³ Deé Nagy Anikó, *Teleki Sámuel...*, p. 187. Scrisoare din 11 octombrie 1816, adresată de Kazinczy Ferenc lui Teleki Samuel.

figurativ, dar și propriu, al cuvântului. Ea este, în același timp, o formă de tezaurizare, specifică epocii iluminismului.

Contele Teleki Samuel (1739-1822) și baronul Samuel von Brukenthal (1722-1803) au fost contemporani 64 de ani; au fost, aşadar, vîrstarele aceleiași epoci. Au urcat amândoi în vîrful ierarhiei funcționărești a administrației vieneze și au trăit mulți ani în inima imperiului, la Viena. Au inspirat profund aerul cultural al epocii luminilor și rățiunii. Ajungând să se numere printre cei mai bogăți aristocrați din Transilvania, au investit sume însemnate în colecții. Brukenthal s-a remarcat în colecționarea de tablouri valoroase, însă baronul impresionează și prin multitudinea și valoarea colecțiilor strânse: cărți și manuscrise, monede vechi și noi, minerale, gravuri. Contele Teleki s-a dedicat cu precădere colecționării cărților, întrecându-l la acest capitol pe compatriotul său sas.

Numitorul comun o constituie dorința exprimată în spirit iluminist de ambii posesori. Bunurile lor cu valoare culturală urmau să fie puse la dispoziția publicului, vizări fiind, în principal, cei angajați pe calea cunoașterii, a științelor, apoi și populația mai puțin instruită. În acest scop, și unul și celălalt, au pus bazele câte unui așezământ, recurgând la instrumentul juridic numit „*fidei commissum*.“ Acesta avea rolul să asigure integritatea părții de avere fundațională, prin numirea unui administrator, și să o ferească de fragmentare sau risipire.⁴ Fundațiile au fost dotate cu câte un fond constând din veniturile unor bunuri imobile sau din depozite în numerar care să le asigure întreținerea și subzistența. Impresionantelor colecții le-au asigurat clădirile care să le adăpostească, ele au devenit, cu timpul, cele dintâi instituții publice de cultură din Transilvania. Cele circa 800 de tablouri ale

⁴ Se cunosc destule familii nobile din Transilvania secolului XVIII, deținătoare de colecții de carte veche sau nouă, străină sau de limbă maghiară. Odată însă cu împărțirea averii și a posesiunilor între moștenitorii succesiivi, bibliotecile au fost, în multe cazuri, dislocate, fărămitate sau chiar pierdute. O situație ce privește familia nobiliară Haller, a se vedea la Kálmán Attila, *Viața și opera contilor Haller László (1717-1751) și Haller Gábor (1748-1822)*, în *In Memoriam Grigore Ploieșteanu. Studii și evocări*, București, 2014, p. 143-151.

baronului Brukenthal umpleau 13 camere ale palatului său din piața mare a Sibiului. Teleki Samuel a extins clădirea Rhédei din Târgu Mureș, căpătată drept moștenire de soția sa, amenajând aici un spațiu grandios pentru expunerea și păstrarea cărților.

În privința colecțiilor de cărți, ambii aristocrați au întocmit liste de existent și au angajat custode-bibliotecar. Acesta a catalogat zestrea de cărți după criterii bibliofile. Fiecare dintre ei a tipărit cataloage de cărți. Teleki Samuel a tipărit, între 1796-1819, 4 volume, în care a cuprins zestrea bibliotecii sale. Contele s-a remarcat în mod deosebit prin întocmirea, pe seama bibliotecii, în anul 1798, a unui Statut denumit ***Tabula legum Bibliotheciarum***.⁵ Acesta accentua caracterul unitar al fondului de carte și formula reguli stricte de utilizare a volumelor prin sala de studiu. Teleki Samuel nu recurge la o inovație atunci când stabilește o disciplină, prin intermediul unui regulament, în utilizarea colecției sale bibliofile. A fost inspirat în demersul său, probabil, de o practică administrativă mult prezentă în ultima parte a secolului al XVIII-lea, anume aceea care norma și fideliza activitatea funcționarilor birocați dar și a practicanților unor profesii libere precum medici, tipografi, librari etc., cu ajutorul instrucțiunilor și a jurămintelor de serviciu.⁶

Testamentul contelui Teleki Samuel a fost cunoscut până acum în varianta întocmită într-un cvartal al orașului Oradea (Váradolaszi) la 10 octombrie 1800.⁷ În ordine cronologică, este cea de-a doua versiune a

⁵ Regulament publicat în limba maghiară în Deé Nagy Anikó, ***Teleki Sámuel...***, p. 227-231, și în limba română în Olivia Monica Avram, ***Pagini din viața culturală românească din județul Mureș (secolele XVIII-XIX). Societăți, asociații, colecționari, biblioteci***, Sibiu, 2014, p. 352-353.

⁶ A se vedea în acest sens Elisabeta Marin, ***Jurământul arhivarului, regăsit în primele Instrucțiuni pentru arhivarul orașului Brașov, 1782-1785***, în ***Arhiva Românească***, fasc. 2/1995, p. 161-165.

⁷ Fragmentul de testament ce face referire la colecția de cărți a contelui, poate fi citit sau descărcat pe/de pe versiunea maghiară a site-ului: ***Biblioteca Teleki-Bolyai Târgu Mureș/Teleki-Bolyai Könyvtár Marosvásárhely***. O ciornă a testamentului se păstrează la Magyar Országos Levéltár, Fond P 661,

testamentului (scrisă după trei ani de la moartea soției), dar nu și ultima. Ultima voință a contelui a fost exprimată prin două codicile adăugate la 11 noiembrie 1811, respectiv 28 ianuarie 1820. Ambele au fost întocmite la Viena, acolo unde Teleki Samuel și-a petrecut o parte, ultima, a vieții. Locul de păstrare a acestora ne este necunoscut, cercetătorii în domeniu nu s-au pronunțat cu privire la aceasta. Cele două codicile, dintre care cel din 1811 preia din testamentul de la 1800 pasajele ce privesc biblioteca telekiană, au fost publicate întâi în presa centrală pestană,⁸ în anul 1857.⁹

Aceleași codicile sunt reluate de Benkő Károly, în a sa cronologie manuscrisă dedicată orașului liber regesc Tîrgu Mureș.¹⁰ Conținutul celor două adăugiri îl contrazice pe Benkő atunci când afirmă că textul pe care el îl redă reproduce fidel originalul testamentului de la 1800. Dacă ar fi consultat exemplarul original, ar fi remarcat că aici se face trimitere, în pasajul introductiv, la testamentul reciproc, consemnat la Viena, la 18 iunie 1789. Benkő nu a avut însă ocazia să semnaleze acel pasaj și s-a creat astfel impresia că nu există un precedent al actului de la 1800. Omisiunea a fost

pachet 23, f. 1-7. (Deé Nagy Anikó, *A könyvtáralapító...*, p. 65, nota de subsol 275).

⁸ Száva Farkas, *Gróf Teleki Sámuel collationalissa és testamentuma, maros-vásárhelyi Teleki könyvtár s több vegyes alapítványokra vonatkozolag és egy pár szó a könyvtár jelen állásáról*, în *Magyar Sajtó*, an III, nr. 105 din 8 mai 1857 și nr. 106 din 9 mai 1857.

⁹ Deé Nagy Anikó apreciază, cu imprudență, reproducerea celor două codicile în *Magyar Sajtó*, ca fiind cea dintâi publicare a testamentului contelui Teleki Samuel. (Deé Nagy Anikó, *A könyvtáralapító...*, p. 65, nota de subsol 275).

¹⁰ Manuscrisul original al cronologiei, păstrat la *Arhivele Naționale Mureș, Colecția de manuscrise a Filialei*, nr. 7, a fost publicat de către arhivistul Pál-Antal Sándor în anul 2001; vezi Benkő Károly, *Marosvásárhely szabad királyi város leírása 1862-ben*. Codicile testamentului de la 1800 sunt menționate în secțiunea *Marosvásárhely krónikája (Cronica Târgu Mureșului)*, p. 92, și reprodate în nota de subsol 149, p. 160-165. În mod surprinzător, redactorul volumului, care este totodată și autorul cuvântului introductiv, omite să menționeze cota de inventar a manuscrisului.

perpetuată în următoarele două ediții publicate ale testamentului, din anii 1912¹¹ și 1938¹², semn că acestea au preluat versiunea lui Benkő.

În anii interbelici, Eparhia Reformată din Transilvania continuă acțiunile pentru a-și recâștiga calitatea de administrator asupra Bibliotecii Teleki. Documentația întocmită, conține, firesc, un istoric al instituției. La capitolul privind testamentul contelui, relatarea demarează invariabil de la anul 1800, ceea ce ne dovedește că existența unui testament anterior acestei date nu îl era cunoscută avocatului raportor.¹³ Carența este îndreptată abia în anul 1976, atunci când Deé Nagy Anikó își publică cea dintâi carte dedicată fondatorului bibliotecii teleiene și unde este redat, în premieră, pasajul introductiv al testamentului de la 1800 împreună cu punctele care privesc biblioteca.¹⁴ În următoarea sa lucrare asupra subiectului, mult mai extinsă, autoarea se oprește asupra mențiunii actului testamentar elaborat în 1789, cu precizarea că acest document de arhivă nu a fost încă găsit.¹⁵

E timpul să spunem că testamentul reciproc al soților, contele Teleki Samuel și contesa Bethlen Zsuzsánna, încheiat la 18 iunie 1789, la Viena, unde contele ocupa, în acel moment, înalta demnitate de vice-cancelar aulic al Ungariei și Transilvaniei, există, ce-i drept, sub forma unei copii întocmite, probabil, în primăvara anului 1851.¹⁶ Despre o copie este vorba, cel puțin, în privința exemplarului păstrat la Arhivele Naționale Mureș.¹⁷ Ar fi hazardat să ne exprimăm în termeni optimiști vizavi de „supraviețuirea,” azi, a originalului primului testament al fondatorului bibliotecii teleiene și

¹¹ Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgató Tanácsa jelentése a Teleki téka ügyében, Cluj, 1912.

¹² Fodor István, **Teleki-Téka**, în **Kronikás Füzetek**, nr. 8/1938, p. 15-20.

¹³ A se vedea anexa lucrării lui Benkő Samu, **Hitbizománytól államosításig**, în **Emlékkönyv a Teleki Téka alapitásának 200. évfordulójára 1802-2002**, Târgu Mureș, 2002, p. 66.

¹⁴ Deé Nagy Anikó, **Teleki Sámuel...**, p. 220-227.

¹⁵ Eadem, **A könyvtáralapító ...**p. 65.

¹⁶ A se vedea Anexa 1 a prezentei lucrări.

¹⁷ Arhivele Naționale, Serviciul Județean Mureș (în continuare: ANSJ Mureș), fond. **Prefectura cezaro-crăiască Târgu Mureș**, ds. 36/1855, f. 20-21 v.

extrem de dificil să presupunem că ar putea zăcea acesta. Dacă ar fi să apreciem după anul înscris la finalul copiei, se pare că actul a rezistat anilor furioși 1848-1849. Însă e puțin probabil că cercetătorilor care s-au aplecat timp de decenii, cu savantă pricepere, asupra fiecărui moment al vieții cancelarului Teleki, răscolind arhive relevante, le-ar fi putut scăpa vederii o piesă atât de „strălucitoare.”

Instaurarea neaobsolutismului austriac în Transilvania, în toamna anului 1849, a adus cu sine o fiscalizare crescută, însotită de un riguros control birocratic, financiar. După publicarea legii timbrului în vara anului 1850,¹⁸ autoritatea administrativă supremă a Transilvaniei a emis două dispoziții în anii 1851¹⁹ și 1852,²⁰ cu valoare de apendice a legii. Una stipula ca bisericile, comunitățile și fundațiile care, în scopul asigurării subzistenței proprii, posedă bunuri aducătoare de venit, să achite statului un procent de 2% din totalul aceluia venit. Cealaltă stabilea modalitatea declarării acelor venituri, ce se cerea făcută pentru ultimii 10 ani.²¹

Așezământul bibliotecii contelui Teleki Samuel era întreținut de către administratorii legali din veniturile pe care le produceau următoarele bunuri: casa *Apollo* sau palatul balurilor, hanul *Angyal* împreună cu grădina (situate, ambele, în piața orașului), aşa-numita „grădină Teleki,” mai multe ogoare și lunci, locuința din vecinătatea bibliotecii, toate acestea situate pe teritoriul Tîrgu Mureșului, și o pădure aflată în satul Budiu Mic (*Hagymásbodon*).²²

Contele Teleki Ferenc, moștenitorul cel mai vîrstnic pe linie masculină a fondatorului bibliotecii telekiene (după ce cel dintâi născut,

¹⁸ Publicată în *Foaia legilor provinciale și a Gubernului. Țara de coroană Transilvania*, bucate XVII. Patenta imperială nr. 74 din 2 august 1850, p. 216-219.

¹⁹ *Idem*, mănușchiul VII. Publicarea nr. 93 din 29 martie 1851, p. 204-209.

²⁰ Publicată în *Foaia legilor provinciale și a Gubernului pentru Marele Principat al Transilvaniei*, mănușchiul IX. Publicarea nr. 68 din 13 aprilie 1852, p. 266 - 275.

²¹ ANSJ Mureș, fond. *Prefectura cezaro-crăiască Târgu Mureș*, ds. 36/1855, f. 5.

²² *Ibidem*, ds. 36/1855, f. 22.

Domokos, decedase deja în anul 1798) a refuzat sistematic să depună declarația cerută cu insistență de autoritățile orășenești și cele regionale, pentru calcularea impozitului pe venit. A respins argumentul că Biblioteca ar fi o creație fundațională sau un „*așezământ național*” (*országos alapítvány*). O considera moștenirea și proprietatea privată a familiei. După toate semnele, a reușit, timp de 2-3 ani, să evite depunerea declarației de venit impozabil.

La începutul anului 1854, Magistratul orașului Tîrgu Mureș invită din nou familia Teleki la declararea beneficiilor realizate de bunurile legatare ale Bibliotecii, afirmând că aceasta are caracterul unei fundații publice.²³ Presiunea autorităților rămâne constantă, iar contele Teleki Ferenc nu se află în țară. În aceste împrejurări, cel îndreptățit să reprezinte interesele familiei este contele Teleki Samuel Ferenc, nepotul cancelarului aulic. El a fost remarcat de către istorici drept vîrstăriul familiei care a studiat la Politehnica din Viena între anii 1836-1839, unde a fost însoțit de Rajka Péter, viitorul faimos constructor de mașini agricole,²⁴ acesta fiind fiul armurierului târgumureșean Raica Petru, originar din Sângheorgiu de Mureș.

Teleki Samuel Ferenc rămâne la argumentația vîrstnicului său tată, repetând că în cazul Bibliotecii este vorba de o proprietate privată²⁵ și singurul împuternicit să dispună asupra ei este contele Teleki Ferenc. Admite că bunicul său a fondat „*prețiosul așezământ științific*” prin recurgerea la un instrument juridic. Recunoaște astfel, implicit, că, prin modalitatea juridică numită „*siedi commissum*” (*bitbizotmány*), fondatorul Teleki Samuel a separat din masa succesorala cărțile colecționate de el și de soția sa, colecția de minerale, palatul construit cu scopul de a adăposti biblioteca și alte bunuri imobile care asigurau subzistența obiectului fundațional și activitatea

²³ **Ibidem**, ds. 36/1855, f. 7.

²⁴ Imreh István, *Viața cotidiană la secui. 1750-1850*, București, 1982, p. 384.

²⁵ Teleki Samuel Ferenc a rămas și mai târziu consecvent convingerii sale. În 1874, de pildă, își arată nemulțumirea pentru faptul că a întâlnit într-un act al Consistoriului Bisericii Reformate termenul de „*bibliotecă publică*” (*köz könyvtár*) și respinge această formulare. (Biblioteca Teleki-Bolyai, *Arhiva personală Teleki*, nr. II 984).

ei netulburată.²⁶ Totuși, el insistă pe caracterul inalienabil al proprietății, moștenitorului legal revenindu-i, în viziunea sa, doar obligația de a se îngrijii de conservarea bibliotecii și de a îngădui publicului avizat să o utilizeze în scopuri științifice.²⁷

Autoritățile nu se declară convinse de soliditatea afirmațiilor Tânărului conte ci solicită acestuia să probeze cu documente peremtorii²⁸ cele susținute în interesul de a fi scutit de la declararea venitului impozabil al bibliotecii. Aceasta este momentul și împrejurarea în care cel dintâi testament al fondatorului bibliotecii telekiene apare pus în scenă, sub forma unei copii legalizate. Remarcăm că se preferă aruncarea în joc a textului de la 1789, mizându-se, probabil, pe interpretabilitatea acestuia, având în vedere că în acel moment intențiile contelui Teleki Samuel vizavi de viitorul bibliotecii sale nu luaseră, încă, o formă definitivă.

Nici această probă nu se dovedește a fi infailibilă ci, dimpotrivă, este catalogată drept total insuficientă. Din perspectiva apărătorilor intereselor fiscului, testamentul reciproc (*Mutua fassio*) întocmit în 1789 se centrează pe problema succesiunii testatorilor, situația bibliotecii fiind atinsă superficial.²⁹

În lipsa altor informații susținute documentar, putem doar bănu că, în disputa privind impozitarea Bibliotecii telekiene, câștig de cauză a avut administrația fiscală. Cerbicia familiei Teleki a continuat însă să se manifeste în anii următori ai neoabsolutismului. Ea a provocat o reacție publică ce a ajuns să fie dezbatută în presă. Aici, vehemența tonului voia să demonteze argumentele mandatarului testamentar. Se vehiculau sume uriașe ce s-ar fi obținut în contul veniturilor bibliotecii, se arăta consternare față de aspectul

²⁶ Benkő Samu, *op. cit.*, p. 58. Privind situația comparativ, să ne amintim că, la rândul său, baronul Samuel von Brukenthal a prevăzut un capital de 36.000 de florini renani pentru întreținerea colecțiilor sale. Din acest fond urmau a fi remunerati, de pildă, bibliotecarul și personalul de întreținere. (Gudrun-Liane Ittu, *op.cit.*, p. 17).

²⁷ ANSJ Mureș, fond. *Prefectura cezaro-crăiască Târgu Mureș*, ds. 36/1855, f. 16.

²⁸ *Ibidem*, f. 12.

²⁹ *Ibidem*, f. 18.

neîngrijit al clădirii, se afișa îngrijorare vizavi de zvonurile care circulau și care vesteau că biblioteca teleiană urma să fie înglobată în zestrea societății Muzeului Ardelean³⁰ pentru a cărei apariție se aștepta aprobarea oficială.

Nu avem chemarea să deslușim ițele complicatei jurisprudențe cu rădăcini în evul mediu. Dar, când am trecut în revistă cronologic regimul Bibliotecii, am întâlnit câteva momente care ni s-au părut relevante.

De pildă, în noiembrie 1848, una dintre poruncile date de generalul austriac Gedeon, adversar deci al revoluției ungare, al cărui corp de armată tocmai ocupase orașul Tîrgu Mureș, a vizat asigurarea integrității Bibliotecii contelui Teleki. O numea de-a dreptul „Biblioteca provincială” (*die Telekische Landesbibliothek*).³¹ Compania de jăgeri săși ordonați să păzească clădirea aveau rostul de a preveni acte similare acelora cărora le-a căzut pradă palatul Tholdalagi, situat în piața centrală a orașului, unde s-au produs, în răstimpul anterior, devastări îngrozitoare. De altfel, cu doar câteva zile înainte de sosirea imperialilor în oraș, din palatul contelui Teleki Samuel fuseseră înstrăinat definitiv piesele cele mai valoroase din bogata sa colecție de arme prețioase.

Cu trecerea timpului, urmășii cancelarului Teleki Samuel au vândut bunuri imobile - de pildă, casa Apollo - din fondul ce constituia „*fidei commissum*,” ba chiar au transformat aceasta într-o nouă fundație.³² Făcând un salt prin timp, remarcăm susținerea de către stat a noii Fundații întemeiate în 1942, *A gróf Teleki Sámuel könyvtár- múzeum- és levéltár- alapítvány*, spre satisfacția unuia dintre administratorii ei, Teleki Domokos. De pildă, prin agenția din Tîrgu Mureș a Oficiului Național Maghiar de Turism, se oferea Bibliotecii Teleki, periodic, câte o sumă de bani, ce-i drept mică, prin

³⁰ Száva Farkas, *Gróf Teleki Sámuel collationálissa és testamentuma...*, în *Magyar Sajtó*, an III, nr. 106 din 9 mai 1857.

³¹ *Österreichisches Staatsarchiv, AFA 1848-1849, F4*, cutia 1928, fasc. 11, nr. 37. Dispoziția generalului Gedeon nr. 130 din 9 noiembrie 1848.

³² Benkő Samu, *op. cit.*, p. 59.

care să se asigure în sezonul estival leafa persoanei care ghida vizitatorii.³³ La începutul anului 1944, consiliul comitatului Mureş-Turda a votat un ajutor în valoare de 4.000 de pengő pentru a sprijini funcționarea Bibliotecii Teleki.³⁴

O primă diferență ce frapează, atunci când se compară textele celor două testamente - 1789 și 1800 - vizează întinderea lor. Dacă testamentul reciproc al soților Teleki cuprinde circa 3 pagini, varianta actului întocmit după moartea soției se desfășoară pe 6 coli folio. Spațiul dedicat stabilirii regimului și menirii colecției de cărți este, în cele două testamente, asimetric alocat. De fapt, punctul 11 al testamentului de la 1800, care cuprinde la rândul său 7 subpuncte,³⁵ reflectă voința lui Teleki Samuel cu privire la soarta ulterioară a colecției sale bibliofile. Biblioteca urma să fie pusă în slujba interesului public, în condiții bine determinate.

Cel dintâi testament al părintelui fondator al bibliotecii, nu arată același grad de hotărâre. Senzația este că ideea strălucită de mai târziu nu încolțise încă în mintea cancelarului Teleki. Dorința momentului, exprimată puternic într-o singură frază, este ca, după moartea lui, colecția sa bibliofilă să-și păstreze caracterul indivizibil și integral. Cărțile lui urmău, într-adevăr, să îndeplinească un rol în aventura cunoașterii, pentru cei interesați de aceasta. Dar împrumutarea lor era gândită în continuare în cheia secolului XVIII: beneficiarul, de regulă savant, primea carte pentru consultare la domiciliu, în schimbul unui angajament scris, de restituire la termen, fără nici o stricăciune, a ei. De altfel, la începutul anilor 1770, contele Teleki

³³ ANSJ Mureş, fond. *Oficiul Național Maghiar de Turism, Agenția Târgu Mureş*, ds. 36/1943, f. 5; f. 8; f. 11.

³⁴ *Maros-Torda vármegye Hivatalos Lapja*, nr. 3 din 1 februarie 1944, p. 39.

³⁵ Originalul testamentului, datat 10 octombrie 1800, se păstrează la Biblioteca „Teleki-Bolyai,” *Arhiva personală Teleki*, nr. II 1017. Aduc mulțumiri colegilor de la Biblioteca Județeană Mureş și celor de la Biblioteca „Teleki-Bolyai” pentru sprijinul dat cu ocazia documentării.

obișnuia să împrumute cărți din biblioteca sa de la castelul din Dumbrăvioara, celor interesați.³⁶

Sursele scrise ale perioadei arată că, în ultimul deceniu al secolului XVIII, Teleki Samuel avea încă îndoieți în privința destinației finale a colecției sale impresionante. În 1797, sub imperiul unei nemulțumiri de moment, lua în calcul chiar și transportarea bibliotecii înapoi la Viena³⁷, după ce le mai strămutase odată în capitala habsburgică, în jurul anului 1791. Colecția de cărți va rămâne, în cele din urmă, definitiv la Tîrgu Mureș și va fi pusă la dispoziția publicului. Anul 1802 este considerat, prin tradiție, anul în care Biblioteca telekiană își deschide porțile. Există însă acte de arhivă care acreditează anul 1805³⁸ ca moment al demarării proiectului vizionar al contelui Teleki Samuel. Aceste surse au în vedere, probabil, clipa în care sala de studiu a bibliotecii se deschide efectiv și devine funcțională. Este de altfel cunoscut și faptul că etalarea sistematică pe polițe a cărților ce împodobesc încăperile boltite, a fost un proces de durată ce s-a finalizat abia în jurul anului 1815.³⁹

Testamentul reciproc al soților Teleki este un document istoric prețios și datorită faptului că el conține acordul explicit al contesei Bethlen Zsuzsánna asupra înglobării colecției proprii de cărți în vasta bibliotecă a soțului. Teleki Samuel va acorda spațiu cărților cu caracter preponderent religios ale soției sale, prezintându-le în volumul al treilea al catalogului Bibliotecii, publicat în anul 1811.⁴⁰ Cărțile, manuscrise sau tipărite, cu precădere de limbă maghiară, indică un caracter practic, de folosință cotidiană. Întâlnim o serie de rarități din secolul al XVII-lea, acestea fiind

³⁶ Deé Nagy Anikó, *Teleki Sámuel...*, p. 49.

³⁷ *Ibidem*, p. 110. Scrisoare adresată din Oradea de Teleki Samuel soției sale.

³⁸ A se vedea Anexa 5 a prezentei lucrări.

³⁹ *Időtárs I. Marosvásárhely történeti kronológiája a kezdetektől 1848-ig*. Összeállította Sebestyén Mihály, Târgu Mureș, 2009, p. 153.

⁴⁰ Deé Nagy Anikó, *Teleki Sámuel...*, p. 218.

moștenite de la mătușa sa, Wesselényi Kata.⁴¹ De regulă, destinul cărților adunate în colecțiile diferitelor familii arisocrate putea urma o cale din trei: fie erau transmise drept moștenite prin succesiune, fie erau donate unor instituții de învățământ, fie erau vândute.⁴² Aceasta era motivația pentru care se întocmeau liste de cărți, uneori mai multe liste pentru aceeași colecție, și ele pot fi întâlnite adesea în arhivele familiilor nobile.

Cel dintâi testament al fondatorului bibliotecii telekiene, ca document de arhivă, se înfățișează vederii noastre însotit de o stăruitoare poziționare a mandatarilor testamentari. Ei sunt conștienți de valoarea și misiunea moștenirii transmise lor și în același timp, printr-un instinct de conservare a proprietății îndelung exersat, înțeleg să își apere interesele, promovând, la momentul oportun, dovezile cele mai favorizante. Biblioteca, cu valoare de așezământ cultural al contelui Teleki Samuel, a traversat cu succes vremurile, inclusiv pe cele mai puțin îngăduitoare sau de-a dreptul ostile, și a rămas până astăzi un centru referențial de receptare a spiritului savant de esență iluministă din Transilvania.

⁴¹ Idem, *Könyvgyűjtő asszonyok a XVIII. században*, în *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Cluj-Napoca, 1996, p. 121.

⁴² Tüdősné Simon Kinga, *A Kálnoky család XVIII századi könyvtára*, în *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Cluj-Napoca, 1996, p. 423-424.

ANEXE

- 1. 1789 iunie 18. Viena.** Testamentul reciproc al contelui Teleki Sámuel, vicecancelar aulic al Ungariei și Transilvaniei, și al soției lui, contesa Bethlen Zsuzsánna de Iktár.

„Mi alább írtak ugy mint egy részről, én Gróf Székely Teleki Sámuel, Magyar és Erdélyországi második udvari vice Cancellarius; más részről pedig én, Gróf Iktári Bethlen Susánna, most említett Gróf Teleki Sámuelnek bátya házas társa, az Úr Istennek megmásulhatatlan végezését és a természetnek törvényét, mely minyajunkat halandóság alá vetett, szemünk előtt viselvén, ellenben bizonytalanok lévén melyiket közülünk tetszik Ő Szent Felségenek titkos rendelése szerint előbb e világból kiszolitani, hogy vagy egyikünknek vagy másikunknak következendő halálá után a közülünk életben maradandó fél s gyermekeink is magukat mihez tartani tudják s javaink iránt támadható minden kérdések eltávozassanak, megegyezett szabad akarattal és ép elmével tettük magunk között e következendő végezést, mutua Fassiot vagyis viszonlag való testamentaria rendelést, melynek mint valóságos végső akaratunknak hogy mind két részről szinte azon ereje legyen, mely minden törvényes Testamentumnak országunk törvényes Felséges Urunknak is rendelései szerint vagyon, eltökélgett szándékkal s egyező akarattal rendelyük és hadgyuk, úgy mint:

Először: én, Gróf Teleki Sámuel azon esetre, ha nékem igen kedves házastársam folyebb nevezett Gróf Iktári Bethlen Susánna előtt történnék halálom, nemcsak minden általom szerzett ingatlant javaimat, jóságaimat, épületeimet, hanem mindenennemű ingó javaimat, melyek akár későnben akár pedig capitalisokban (ide érvén az ősi jóságokra tett mindenennemű investitiokat is) akár arany, ezüst, köves vagy más féle portékákban, clenodiumokban, méniesen és egyéb marhákban, házi és gazdasághelyi eszközökben, köntösökben, boltom után maradni fognak, egyszerűen mindenennemű akármely névvel nevezendő Mobile bonumaimat (kivérén a Bibliothekámat meyről alább tészek rendelést) bagyom és teljes jussal s proprietással legalom említett szerelmes házastársamnak Grof Bethlen Susánnának, ötet rendehén és nevezén törvényes és minden meghatározás nélkül való Haeremnek, / oly móddal: hogy mindenekkel mint maga tulajdonával szabadon diszponálhasson mind életében, mind pedig végső rendelése vagyis testamentuma által, és senkitől ebbeli teljes szabadságában akármely szín alatt is ne gátoltathassék és meg ne szoritatthassék, ösmervén és tudván okos Garzda asszonyiságát, hozzá s gyermekeinkhez való tökéletes igaz szeretetét és jó szívét, mely szerint tulajdon anyai indulatjából mindenekben azt ami gyermekeinknek jövendőben javokra s hasznokra szolgál, tekinteni és cselekedni fogja, mely szerint szerelmes házas társamat folyabb írt mindenennemű ingó

és általam szerzett s respective vélle acquirált ingatlan jószágaimra nézve semmi kötelességgel terheltetni nem akarom, hanem ezekben, a mint felyebb rendeltem, neki teljes és meghatározás nélküli való szabad dispositiot engedek mint tulajdon magáéban.

Lévén azonban számos és drága könyvekből álló, nevezetes költséggel tulajdon keresményemből fáradtságommal szerzett Bibliothecám is, erről tézsem a következendő rendelést: *hogy ez azon állapotban, a melyben a halálomkor találtatni fog Successorim által mindenkor épen és egészen, együtt, bátorságos helyen megtartassék, annak conservatioja s gondviselése addig miglen Ő Szent Felsége szerelmes házas társamnak életét engedi, holtom után, ő nála, az ő halála után pedig öregbik fiamndl, és ő utánna mindenkor annál, ki fiú ágon levő Descendensim Successoraim között idős b leszen, mint Fidei commissum, Catalogus mellett, oly móddal legyen, hogy annak Conservatoria az olyatén tudós és az Publicumnak munkájok által használó ismeretes és hiteles embereknek, kik említett Bibliothecamban találandó könyvek közül némelyeket olvasni s azokból vett tudományt köz haszonra fordítani kivánnák, azokat bizonyos ideig Reversalisra, jó securitás alatt kiadja, és bizonyos visszatérítésekre is szorgalmatos gondot viseljen és Bibliothecamból semmit ne abalienalyon vagy / abalienaltatni ne engedjen.*

Mi pedig őstől maradt ingatlan jószágaimat illeti, minthogy ezekben özvegyi jussal lejendő megmaradása szerelmes házas társamnak országunk törvénye által is el van rendelve, és ezek oly kevesek hogy mind tulajdon Familiamra s nemvre, melyet viselni fog, mind maga nemzetére nézve sorsán felül valóknak semmiképpen nem tartathatnak, azért ezeket minden megszoritás nélküli említett törvényes özvegyi jussal lejendő birására, azoknak administratioját és jövedelmét pedig szabad dispositiojára, magános sorsához illendő subsentiajára és gyermekinknek tiszteséges nevelésekre, tanittatásokra s tartásokra hagyom és rendelem.

Másodszer: én, Gróf Iktári Bethlen Susáanna szívenem hordozván említett kedves férjemnek hozzáram viseltető igaz szeretetét, igen beteges állapotomba vélem való hiv dajk alkudását, és gyermekinkhez is példás atyai szeretetét, azon esetre, ha nékem felyebb említett szerelmes férjem Gróf Teleki Sámuvel előtt történne halálom, hasonlóképpen mindenennemű ingó javaimat, capitalis és rész pénzeimet, smukkomat, egyöb clenodiumimat, gyöngyös, arany, ezüst portékáimat, köntöseimet, ruha egyetmásaimat, marháimat, egyszóval akármely névvel nevezendő minden mobiliaimat egy átaljában szerelmes férjemnek, fenn nevezett Gróf Teleki Sámuvelnek, teljes proprietással mint tulajdonát legalom és szabad dispositiojára hagyom minden meghatározás nélküli és azok iránt semmi kötelességgel terheltetni nem akarom. A könyreimet pedig hagyom és kötöm kedves férjem Bibliothecájához, hogy mindenkor azzá együtt, és hasonló moddval conserváltassék.

Mely eképpen megegyezett s eltökéltett akarattal tett rendelésünket és utolsó akaratunkat tulajdon subscriptionk és szokott pecsétünkkel is jövendőbeli tanu bizonyiságul, állandoúl

megerősitjük és egymásnak hadgyuk. Kört Bécsben Ezerhétszáz nyolcvan kilencszedik esztendőben Júniusi hónapnak Tizenyolcadik napján.

L.S. Gróf Teleki Sámuel
L.S. Gróf Iktári Bethlen Susanna,
Gróf Teleki Sámuelténe

L.S. Coram me Josepho Nagy de Felsö Bük, Consiliario Regio Hungarico Transylvanicus aulico, que requisito Teste

L.S. Coram me Josepho Donath de Nagy Ajta, consiliario regio Hungarico que requisito Teste

L.S. Coram me Alexandro ??? consiliario Regio Hungarico Transylvanicus Aulico, que requisito Teste.

L.S. Coram me Antonio Hadrovics de Winodoll, Consiliario Regio Hungarico Transylvanicus Aulico, que requisito Teste.

L.S: Coram me Andrea de Semse consiliario Regio Hungarico Transylvanicus Aulico que requisito Teste.

Nro. 4151 Látta a császári királyi adóhivatal. Marosvásárhely Mártius 26-án 1851-ben. Páll császári királyi adószedő.

Collacioniert und mit dem Original gleichlautend befunden.
Von Expedite des k. k. Kreisgerichtes
Marosvásárhely am 21 Juni 1855
Dengyeh m.p.

Traducere:

„Noi, cei mai jos iscăliți, de o parte eu, conte Teleki Samuel, vice-cancelar aulic secund al Cancelariei aulice unite a Ungariei și Transilvaniei; de altă parte, eu contesa Bethlen Susanna de Iktár, soția legitimă a amintitului conte Teleki Samuel, purtând în cuget porunca veșnică a Dumnezeului Domnului nostru și dispoziția legii naturii care ne fac pe toți muritori, și totodata, neștiind pe care dintre noi ne va chema Atotputernicul Stăpân, prin tainica sa poruncă, mai întâi la Sine, avem dorința ca acela dintre noi care va supraviețui celuilalt precum și copiii noștri, să își cunoască drepturile și astfel să se elimine orice eventuală nelămurire, relativ la moștenire. Din liberă și consensuala noastră voință și în deplinătatea minților noastre, procedăm la încheierea prezentului testament reciproc sau Mutua Fassio, ca expresie reală a ultimei noastre voințe, și

dorim ca el să aibă aceeași vigoare pe care o are orice alt testament legal, în consens cu dispozițiile legitimului Suveran al patriei noastre. Cu intenție fermă și în mod consensual, dispunem și ne învoim după cum urmează:

Întâi, eu, conte Teleki Samuel, în cazul în care moartea mă va răpi înaintea soției mele mai sus numite, contesa Bethlen Susánna de Iktár, voi esc ca nu numai toate bunurile imobile, proprietățile și clădirile dobândite de mine ci și toate bunurile mele mobile fie ele în bani în numerar, fie ele sub formă de capital (aici incluzând și investițiile felurite făcute asupra proprietăților moștenite) fie ele podoabe sau bijuterii din aur, argint sau pietre prețioase, herghelii și alte turme, obiecte casnice și gospodărești, diferite haine care vor rămâne după moartea mea, pe scurt toate bunurile ce pot fi numite (cu excepția bibliotecii mele în legătură cu care decid mai jos) le las și le testează amintitiei iubite mele soții, contesei Bethlen Susánna, pe care o numesc moștenitoarea mea legală și necondiționată, în următorul fel: să poată dispune în mod liber, atât de cele enumerate aici cât și de averea proprie, atât în timpul vieții cât și prin dispoziție testamentară, fără a-i fi permis cuiva să o limiteze sau să o tulbure în libertățile pe care le are. Cunoscându-i inteligențul spirit administrativ și știind că-si va manifesta cu inimă bună sentimentele de deplină și adeverată dragoste față de mine și de copiii noștri, ca mamă, și că va proceda permanent în așa fel încât acțiunile ei să fie îndreptate spre binele și folosul viitor al copiilor noștri, nu vreau să o împovărez pe iubită mea soție cu vreo obligație în legătură cu proprietățile, bunurile mobile și imobile obținute de mine sau dobândite împreună cu ea ci, așa cum am decis mai sus, îi las întreagă și neîngrădită libertate de a dispune de ele ca de propriile sale bunuri.

Am însă și o bibliotecă constituită din veniturile mele, ce constă din cărți numeroase și scumpe, procurate cu mari cheltuieli și eforturi. În legătură cu aceasta, las următoarea dispoziție: restarea acesteia din momentul morții mele, să se păstreze de către succesorii mei în integralitate, laolaltă și într-un loc sigur. Conservarea și purtarea ei de grija să se facă de către iubită mea soție, atât timp cât Atotputernicul îi va dărui viață. După moartea ei, sarcinile bibliotecii să fie preluate de fiul meu cel mai vîrstnic, și apoi, după el, mereu de către cel mai mare dintre descendenții mei pe linie masculină, prin procedura Fidei commissum, pe lângă întocmirea unui catalog al cărților. Custodele bibliotecii să împrumute cărți, în condiții de siguranță și în schimbul unui act de garanție, acelor persoane de încredere, recunoscute ca savante și utile publicului prin lucrările lor, care doresc să consulte cărți aflate în biblioteca mea și să folosească în interes comun știința cuprinsă în ele; de asemenea, custodele să vegheze permanent la revenirea cărților împrumutate și să împiedice înstrâinarea cărților din bibliotecă.

În ce privește proprietățile moștenite de mine de la strămoșul meu: legile țării dispun ca acestea să revină soțului văduv, aşadar ele rămân iubitei mele soții. De altfel aceste proprietăți fiind puține, ele nu pot fi păstrate cu orice preț nici pe numele meu sau pe seama familiei mele și

nici pe seama ruedelor ei. Așadar, las și dispun ca aceste proprietăți să fie stăpâname, fără nicio constrângere de soția mea, în baza dreptului ce-i va reveni ca văduvă, să fie administrate de ea după cum va considera că este mai bine, iar veniturile pe care le produc acestea să le folosească pentru o subzistență vrednică de statutul ei și pentru o creștere, întreținere și educație demne a copiilor noștri.

Apoi: eu, contesa Bethlen Susánna de Iktár, purtând în susțință dragostea adevărată pe care amintitul meu soț drag o nutrește față de mine, atitudinea lui afectuoasă față de mine în starea de boală în care mă aflu și înbirea paternă exemplară față de copiii noștri, în cazul în care moartea mea ar surveni înaintea mai sus amintitului, iubitului meu soț, conte Teleki Samuel, în mod asemănător, toate bunurile mele mobile, capitalul și banii în numerar, podoabele, alte bijuterii, obiectele în aur, argint, mărgăritare, rochii și diverse alte haine, lucrurile, pe scurt, toate bunurile în general ce pot fi numite le cedează în deplină proprietate mai sus numitului meu iubit soț, conte Teleki Samuel, le recunosc ca fiind posesiunea lui și las să dispună de ele liber, fără nicio condiționare, și nu doresc să îl încarc cu nicio obligație vizavi de ele. Cărțile din colecția mea le las soțului meu ca să le adauge bibliotecii sale, pentru ca acestea să fie conservate cu celealte cărți, împreună și în același mod.

Această dispoziție și ultimă voință a noastră dată în acest fel prin voință fermă, o întărim definitiv prin semnăturile și prin sigiliile noastre, dându-i valoare reciprocă. Dat în Viena în anul o mie și jumătate sute optzeci și nouă, luna iunie, ziua optzprezece.

L.S. Conte Teleki Samuel

L.S. Contesa Bethlen Susanna de Iktár

Soția contelui Teleki Samuel

Nro. 4151. Văzut de Perceptoratul fiscal cezaro-crăiesc. Târgu Mureș, 26 martie 1851,
Pál, perceptoar cezaro-crăiesc.

Confruntat și găsit conform cu originalul.

De la expeditura Tribunalului cercual cezaro-crăiesc.

Târgu Mureș, la 21 iunie 1855.

Dengykh? m.p.

*Copie. Arhivele Naționale, Serviciul Județean Mureș, fond. Prefectura cezaro-crăiesc
Târgu Mureș, ds. 36/1855, f. 20-21v.*

2. 1854 iulie 21. Târgu Mureş. Informarea contelui Teleki Ferenc Sámuel, nepotul răposatului conte Teleki Sámuel, adresată comandamentului Districtului militar Odorhei, la solicitarea acestuia de a depune declarația de venit a bibliotecii fundaționale a familiei, pe ultimii 10 ani. Nepotul fondatorului bibliotecii telekiene pledează pentru caracterul privat, familial, al așezământului, care ar fi astfel scutit, în opinia sa, de impozitul imperial.

Hochlöbliches kaiserliches königliches Militair Districts Commando!

Mittelst Erlaß Eines kaiserlichen königlichen hochlöblichen Militair Districts Commandos vom 13. April 1854 Zahl 2936 wurde ich gehorsamst Unterfertigter zur Einbekennung der 10 jährigen Erträgnisse Marosvásárhelyer Familien Bibliothek aufgefordert. Nachdem jedoch mein Vater dermalen sich in Auslande befindet, so erlaube ich mir meine Erklärung und Auskunft insoweit, als es die Abwesenheit meines Vaters und andere Nebenumstände zulassen, im Nachstehenden zu unterbreiten:

1. Die erwähnte Bibliothek kann durchaus nicht zu diejenigen Instituten gezählt werden, welche in den Vorschriften der in dem Eingangsbesagten Erlasse Eines kaiserlichen königlichen hochlöblichen Militair Districts Commandos angezogenen hohen Verordnungen angeführt erscheinen, weil in desselben von dem Hab un Gut der Körperschaften und moralischen Personen die Rede ist. Nun ist aber die mehrbesagte Bibliothek rein Privat Eigentum, und es hat darüber Niemand anderer als der Herr Graf Franz Teleki zu disponieren und es kann dieselbe nur insoweit als eine öffentliche gennant werden, als im Sinne der diesfalls bestehenden Vorschriften jedem ehrlichen Privatmannen das Lesen von Büchern gestattet ist. Durch diese Erlaubnis ist dieselbe aus unserern Besitztzen nicht gekommen und zu einem allgemeinen Institute gemacht werden.

2. Es ist zwar einerseits wahr, daß Seiner Excellenz mein seliger Großvater Graf Samuel Teleki als ehemaliger siebenbürgischer Hofkanzler diese schätzbare wissenschaftliche Anstalt gestiftet hat und Niemanden von der Gebrauchnahme derselben ausschließen wollte; allein es ist andererseits auch wahr, daß er seinen Kinder diese Anstalt und des mit derselben verbundenen Besitz und Eigentumrechtes nicht berauben, sondern vielmehr dieselbe für seine Kinder und Nachkommen als unveräußerliches Eigentum machen wollte.

3. Diese Bibliothek und das damit verbundene Vermögen/Besitztum hat selbst die Stadt Marosvásárhely und Umgebung für kein öffentliches Institut oder Fundation gehalten, vielmehr hat sie diese Bibliothek stets als Privat Eigentum angesehen und betrachtet, was dieselbe auch wirklich (ist) ,welches hinlänglich dadurch bewiesen wird, daß die von diesem Vermögen zu entrichten kommende kaiserliche königliche Steuer, andere Abgaben und Lasten etc. jederzeit

Privatpersonen auferlegt wurde, und es ist Niemanden je eingefallen, diese für eine Fundation oder irgendein allgemeines öffentliches Institut zu halten. Zum Beweise dieser Angabe dienen die Tabellen und Quittungen über die seit jeher gezahlten kaiserlichen königlichen Steuern.

Ich bin vollkommen überzeugt, daß meine voranstehende, ehrfurchtsvolle Erklärung hinlänglich beweiset, daß die mehrbesagte Bibliothek ein solches Vermögen ist, dessen Eigentum oder aber Besitz auch nur je in Zweifel gezogen wurde, und welches seitdem es erworben, immer unser wirkliches und wahres Eigentum war.

Mit Hochachtung verharrend
Eines kaiserlichen königlichen hochlöblichen Militair Districts-Commandos

Marosvásárhely am 21. Juli 1854

Untertänigster Diener
Graf Samuel Franz Teleki m.p.

Traducere:

Prea onorat comandament militar districtual cezaro-crăiesc!

Prin intermediul decretului prea onoratului comandament militar districtual cezaro-crăiesc din 13 aprilie 1854, nr. 2936, eu, respectuosul subsemnat, am fost solicitat să fac declarația despre veniturile din ultimii 10 ani ai bibliotecii familiale din Târgu Mureș. Având în vedere că momentan tatăl meu se află în străinătate, îmi permit să vă prezint eu o interpretare, în măsura în care absența tatălui meu și alte împrejurări secundare, o îngăduie:

1. Mențiونata bibliotecă nu poate fi socotită în nici un caz în rândul acelor instituții prevăzute de înaltele dispoziții la care se face referire în mai sus amintitul decret al prea onoratului comandament militar districtual cezaro-crăiesc, deoarece în acelea este vorba despre averea asociațiilor și ale persoanele juridice. Însă mult amintita bibliotecă este o proprietate privată și astfel asupra ei nu poate dispune nimeni altcineva în afara domnului conte Teleki Ferenc. Biblioteca poate fi numită ca publică doar datorită faptului că, în sensul regulamentului existent, oricărei persoane private cinstite, îi este îngăduită consultarea cărților. Această prevedere nu ne deposedează de dreptul total asupra bibliotecii și nici nu o transformă pe aceasta într-o instituție de ordin general.

2. Este aderărat, pe de o parte, că Excelența Sa, răposatul meu bunic, conte Teleki Samuel, a fundat, ca fost cancelar aulic al Transilvaniei, acest prețios așezământ științific, dorind ca nimenei să nu fie exclus de la posibilitatea de a se folosi de aceasta; pe de altă parte, este de asemenea aderărat că intenția sa nu a fost aceea de a-i lipsi pe copiii săi de acest așezământ și de

posesiunea și dreptul de proprietate asupra lui, ci dimpotrivă, a dorit să facă din el, pentru copiii și urmașii săi, o proprietate inalienabilă.

3. Biblioteca și avere/a posesiunea aferentă ei, nu au fost considerate drept instituție sau fundație publică nici măcar de către orașul Târgu Mureș sau de autoritățile cercuale, ba mai mult, acestea au privit și au considerat mereu această bibliotecă drept o proprietate privată, ceea ce ea chiar și este. Această realitate este suficient dovedită prin faptul că, întotdeauna, la achitarea impozitului cezaro-crăiesc precum și altor contribuții și sarcini, a fost impusă persoana privată, și nimănui nu i-a trecut vreodată prin minte să considere biblioteca ca fiind fundație sau ca fiind orice alt gen de instituție publică. Ca dovadă a acestor contribuții servesc tabelele de impozitare și adverințele de plată, care arată cum au fost achitate, întotdeauna, impozitele cezaro-crăiești.

Sunt pe deplin convins că prezenta mea, respectuoasă declarație, dorește suficient că des amintita bibliotecă este o avere a cărei drept de proprietate sau de posesiune nu poate fi pusă la îndoială, și că ea, încă de la constituire, a fost mereu, în proprietatea noastră efectivă, și adevărată.

*Rămân cu înalt respect,
al prea onoratului comandament militar districtual cezaro-crăiesc
prea umil supus,
conte Samuel Franz Teleki m.p.*

Târgu Mureș, la 21 iulie 1854

Original. Arhivele Naționale, Serviciul Județean Mureș, fond. Prefectura cezaro-crăiească Târgu Mureș, ds. 36/1855, f. 10-10v.

3. 1855 iunie 30. Dumbrăvioara. Contele Teleki Ferenc Sámuel, înaintează Oficiului cercual cezaro-crăiesc din Tîrgu Mureș, copia testamentului răposatului său bunic, conte Teleki Sámuel, și al soției lui, contesa Bethlen Zsuzsánna de Iktár, prin intermediul căreia dorește să argumenteze că biblioteca telekiană nu reprezintă un așezământ public ci este o proprietate privată.

Löbliches kaiserliches - königliches Kreisamt!

In Folge Auftrages Eines kaiserlichen - königlichen löblichen Kreisamtes vom 12 Juni 1855 Zahl 396 erlaube ich mir, in der Anlage sub / das Testament meines Großvaters, des Herr Graf Samuel Teleki und dessen Gattin der Frau Gräfin Susanna Bethlen de Iktár gehorsamst vorzulegen. Aus diesem Testamente wolle ein kaiserliches - königliches Kreisamt hochgenemigt ersehen daß die von dem verstorbenen Hofkanzler Herr Graf Samuel Teleki hinterlassene, in der hiesigen Stadt befindliche Bibliothek, durchaus keine öffentliche Stiftung ist, indem dieselbe von meinem Großvater dem jeweiligen ältesten männlichen Erben als Eigentum testiert und demselben nur die Verpflichtung auferlegt wurde, für die Conservierung der Bibliothek zu sorgen, und dem Publicum die Benutzung derselben zu gestatten.

Hieraus ergibt sich, daß die besagte Bibliothek keine öffentliche Stiftung sondern reines Privat Eigentum ist. Dieses beweiset auch der Umstand, daß alle üblichen auf Privat Eigentum ruhenden Steuern von dem zur Bibliothek gehörigen Liegenschaften bisher und auch dermalen ordentlich entrichtet werden.

Saromberke den 30-ten Juni 1855

Graf Samuel Franz Teleki m. p.

Traducere:

Onorabil Oficiu Cercul cezaro-crăiesc!

Ca urmare a ordinului onorabilului Oficiu Cercul cezaro-crăiesc din 12 iunie 1855, nr. 396, îmi iau permisiunea respectuoasă de a vă prezenta anexat, testamentul bunicului meu, domnul conte Samuel Teleki, și a soției sale, doamna contesa Susanna Bethlen de Iktár. Onorabilul Oficiu Cercul cezaro-crăiesc să binevoiască și observă, citind textul acestui testament, că biblioteca situată în acest oraș, lăsată ca moștenire de răposatul cancelar aulic, domnul conte Teleki Samuel, nu constituie deloc un așezământ public, ci aceasta a fost transmisă testamentar de către bunicul meu urmașului său, cel dintâi născut pe linie masculină, și acestuia îi revinea doar datoria să se îngrijească de conservarea bibliotecii și să permită publicului să o utilizeze.

Rezultă de aici aşadar, că biblioteca în discuție nu reprezintă un așezământ public ci, în mod lipsit, o proprietate privată. Aceasta o dovedește și faptul că toate impozitele curente, de natură proprietății private, ale posesiunilor apartinătoare bibliotecii, au fost până acum achitate, și sunt și în prezent, regulat plătite.

Dumbrăvioara, la 30 iunie 1855

Conte Teleki Samuel Ferenc m. p.

Original. Arhivele Naționale, Serviciul Județean Mureș, fond. Prefectura cezaro-crăiască Târgu Mureș, ds. 36/1855, f. 16.

- 4. F. d., f. 1.** Date sintetice ce privesc parcursul istoric al bibliotecii fondate de contele Teleki Sámuel, zestrea acesteia, bunurile imobile din al căror venit se asigură funcționarea și întreținerea bibliotecii, administratorii ei legali.

Das Gräflich Telekische Bibliothek wurde gestiftet im Jahre 1805 von Seiner Excellenz der Herr Hof Cancelar Samuel Graf Teleki, und wurde bereichert bis dem Jahre 1822, im welchem nähmlich Seiner Excellenz starb.

Sie besteht aus 50.000 Bänden, nebst einer augezeichneten Mineralien Sammlung.

Zur Erhaltung und Bereicherung derselben ist das Besitztum des ehemaligen Grafen in Marosvásárhely und Hagymás Bodon als Legat bestimmt und zwar in Marosvásárhely a) das große Ballhaus Gebäude, b) das sogenannte „Angyal“ Wirtshaus sammt Garten, c) der sogenannte Telekische Garten, d) mehrere ausgedehnte Äcker und Wiesen Gründe, e) die an der Bibliothek anstoßende Wohnzimmer.

In Hagymás Bodon ein großer Wald.

Die Einkünfte dieser Realitäten beliefen sich früher auf circa 5.000 fl. Wiener Währung, gegenwärtig über 10.000 fl. Wiener Währung.

Das Aufsichtspersonale der Bibliothek besteht aus einen Aufseher sammt Adjunkt, und aus einen Diener.

Laut Testament des Stifters gebührt die Oberaufsicht der Erstgeborenen der Familie, welcher gegenwärtig der Herr Graf Teleki Ferentz ist.

Die oberste Aufsicht wurde laut Testament der Siebenbürgischen Evangelisch Reformierter Consistorium zugewiesen; welchem der Familienaufseher über die Einkünfte und Ausgaben der Bibliothek Rechnung zu legen verpflichtet ist. Wenn aber das Consistorium ihrer Pflicht und Schuldigkeit nicht nachkommen sollte, in diesem Falle ist laut Testament das hohe Gubernium zur Übernahme des Oberaufsichtsrechtes berufen.

Traducere:

Biblioteca conților Teleki a fost fondată în anul 1805 (sic!) de către Excelența Sa, domnul Cancelar aulic, conte Samuel Teleki, și a fost îmbogățită până în anul 1822, anul în care Excelența Sa a decedat.

Ea constă din 50.000 de volume, alături de care există o excepțională colecție de minerale.

Biblioteca Județeană Mureș

În scopul întreținerii și sporirii zestrei bibliotecii, proprietățile din Târgu Mureș și din Budiu Mic ale răposatului conte, au fost stabilite bunuri legatare și anume, în Târgu Mureș: a) clădirea cea mare a balurilor, b) hanul „Angyal” împreună cu grădina, c) așa-numita grădină Teleki, d) mai multe, întinse, ogoare și lunci, e) locuința din vecinătatea bibliotecii.

În Budiu Mic: o pădure mare.

Beneficiile acestor proprietăți imobiliare și funciare se ridicau în trecut la circa 50.000 de florini valoare austriacă, iar în prezent se ridică la peste 10.000 de florini valoare austriacă.

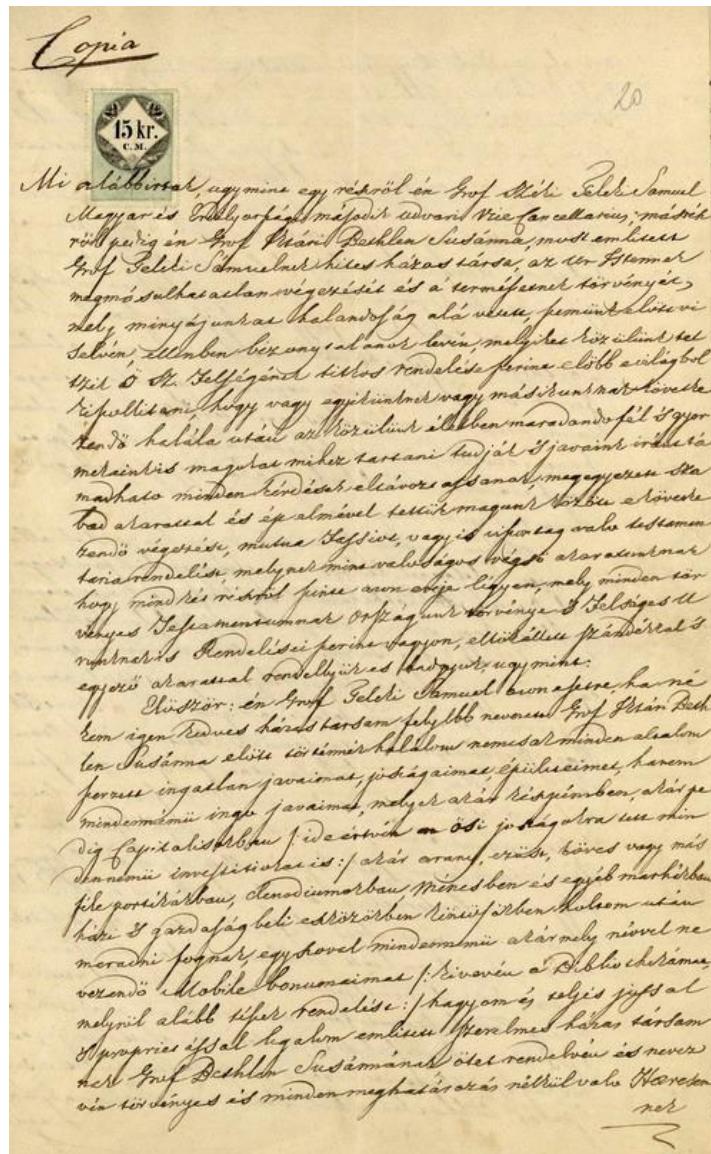
Personalul bibliotecii se compune dintr-un supraveghetor și un adjunct, la care se adaugă un slujbaș.

Conform dispozițiilor testamentare ale fondatorului, controlul superior al bibliotecii îi revine primului născut al familiei, care în prezent este domnul conte Teleki Ferenc.

Controlul suprem asupra bibliotecii a fost alocat, conform testamentului, Consistoriului evanghelic reformat din Transilvania, căruia supraveghetorul familiei este dator să îmaințeze o dare de seamă despre veniturile și cheltuielile bibliotecii. Însă în cazul în care Consistoriul nu s-ar achita de obligațiile și îndatoririle sale, înaltul Gubernium are dreptul, conform testamentului, să preia drepturile privind controlul suprem asupra bibliotecii.

Original. Archivele Naționale, Serviciul Județean Mureș, fond. Prefectura cezaro-crăiască Târgu Mureș, ds. 36/1855, f. 22.

6. Pagina întâi a testamentului reciproc al soților Teleki, 18 iunie 1789

7. Pasajul din testament referitor la colecția de cărți

Seben arunkan prinos és Drága könyverből álla
nevem, kölcsöniget talajdon kezességeimben bárakásom
mal primit Bibliothecáim is, ebbőt tijem a következőnre
rendelise: hogy az aum általomban, a melyben halatom
kor találásom fog Successorim által mindenkor ige
egészen egyszer, bátorjágos helyen megtagass apák, amikor
konfervációját gondozásére addigmáig len ö Kereki
szégi fekete, hármas főpámnak élére engedi; bátorom
után, ö nála, az ö halála után pedig Öregbőr fiam
nál, és ö utána mindenkor amsz ki fia ágon levő
Descendensim Successoraim köröss több tijen, min a
Fidei commissum, habaljus mellett, oly móddal legyen,
hogy amikor konfervációt az oblatén kívül is az Public
államnak minőséjük által hozzájárható isménye, és hiszels
embereknek, az emberek Bibliothecámban találando
könyvek közül nemelyikek elvári is attólval visszatud
mányt körháromra fordítani kivármáik arorasztva
nyiss ideig Reversálissa, jo securitás, alatt kivája, és
kivonja, visszatérítésére is forgalmazza, gondos visszahozza
Bibliothecámbol. Semmit ne abelestanlyan,

Brage

Rolul managerilor în managementul informațiilor și în managementul cunoștințelor

Dr. TATIANA OPRESCU
Biblioteca Universității din Pitești

Abstract

The role of managers in the field of information management and knowledge management

The effectiveness of both information management and knowledge management is indispensable in providing organization survival and competition in order to cope with the constant changes of the organizational environment.

Keywords: *information management, knowledge management, infodocumentary structures, consumers of information*

Informația este importantă pentru orice organizație. Informația bună (de calitate) contribuie decisiv la îmbunătățirea procesului luării deciziilor, sporește eficiența și permite organizațiilor să câștige avantaje competitive. Multe organizații sunt într-o permanentă căutare a soluțiilor care să le permită să găsească și să manipuleze informația din mediul lor: intern și extern. Structurile infodocumentare au nevoie de informație și de mijloace eficace pentru a o gestiona, pentru a-și evalua punctele forte și punctele slabe. Raportul întocmit de Porter Michael și Miller Victor¹ afirmă că unul dintre cele mai importante elemente ale avantajului competitiv este informația. Unele informații sunt atât de critice, încât este crucial pentru

¹ Michael E. Porter, Victor E. Miller, ***How information gives you competitive advantage***, în ***Harvard Business Review***, july-august 1985, vol. 63, nr. 4, p. 110-128. [accesat 04.11.2015]. Disponibil: <http://zaphod.mindlab.umd.edu/docSeminar/pdfs/Porter85.pdf>

organizații să le identifice și gestioneze, folosind mijloace și instrumente atât din domeniul managementului cunoștințelor, cât și din cel al managementului informațiilor.²

Managementul informației a fost identificat drept un domeniu important, în care contribuția sa poate asigura succesul și eficacitatea organizațională. Actualmente, conceptul *managementul cunoștințelor* a fost introdus ca factor important al succesului organizațiilor. Conceptul de *management al informației* poate include atât concepțele de managementul informației, cât și managementul cunoștințelor.

Conform lui Lueg Christopher,³ managementul cunoștințelor și managementul informației împart concepte similare, care implică culegerea și diseminarea informațiilor și cunoștințelor în beneficiul organizației și personalului său. Aceste concepte nu doar dispun de instrumente și scopuri similare, ci se bazează pe metode similare și se confruntă cu probleme similare.

În faza sa incipientă, managementul informației presupune și evaluarea nevoilor și cerințelor de informare în cadrul organizației. Înțelegerea nevoilor și cerințelor de informare ale organizațiilor reprezintă un pas important în dezvoltarea informației, a strategiei și instrumentelor de management al cunoștințelor, pentru furnizarea unor servicii informaționale eficiente și promovarea creațivității și inovației organizaționale. În plus, progresul făcut în tehnologia informațiilor și comunicațiilor (TIC) este posibil să fi impus mari schimbări pentru manageri, în gestionarea informațiilor suprâncarcate existente. Acest fapt este datorat slabei abilități a managerilor de a obține informații relevante, actuale și precise, necesare în

² Fawzy Soliman, Mohamed Youssef, *The role of critical information in enterprise knowledge management*, în *Industrial Management & Data Systems*, 2003, vol. 103, nr. 7, p. 484-490. [accesat 25.11.2015]. Disponibil: <http://www.emeraldinsight.com/>

³ Christopher Lueg, *Information, knowledge and networked minds*, în *Journal of Knowledge Management*, 2001, vol. 5, nr. 2, p. 151-159. [accesat 14.11.2015]. Disponibil: [\[PDF\] de la psu.edu](http://www.emeraldinsight.com/) sau <http://www.emeraldinsight.com/>

gestionarea fluxului de informații și cunoștințe pentru utilizări și dezvoltări viitoare. Multe organizații caută să rezolve această problemă cu ajutorul programelor de calculator, care sortează, compară sau vizualizează datele. Oricum, aceste instrumente pot fi limitate atunci când sunt folosite în procesarea informațiilor care presupun percepție și interpretare umană.

Unele organizații pot rezolva problema acestor informații supraîncărcate, prin înființarea unui depozit de cunoștințe, precum centrul de resurse *corporatiste* sau departamentul de informații ca și „*centrul one-stop*,” pentru a oferi resurse informaționale integrate care pot fi distribuite în cadrul întregii organizații. Centrul poate fi echipat cu echipamente, infrastructuri, sisteme de informații (hardware și software), precum și cu profesioniști calificați în domeniul informațiilor și cunoștințelor. Deși nu sunt multe organizațiile care își permit întreținerea unui depozit de cunoștințe, celelalte pot avea în vedere angajarea unor specialiști în informare sau un manager al cunoștințelor, care să-i asiste intern pe managerii de top, în desfășurarea activității lor, să faciliteze schimbul de cunoștințe și adunarea informațiilor în cadrul organizației. Mai apoi, managementul informației eficace va implica identificarea managerilor de informații sau de cunoștințe cu abilități și calificări relevante, care pot avea roluri importante în satisfacerea nevoilor extinse și specifice de informare din cadrul organizației, precum și identificarea instrumentelor potrivite în facilitarea colaborării eficiente în echipă, fluxului și controlului informației.

Dintr-o altă perspectivă, managementul informației este văzut, de mulți, ca un mijloc de implementare a noilor soluții tehnice, precum sistemele de gestionare a conținutului sau documentelor, depozitarea datelor sau portalurile de aplicații, pentru a oferi un mediu integrat al managementului informației.⁴ Conține toate sistemele și procesele dintr-o organizație, pentru crearea și utilizarea informației corporatiste. Această

⁴ James Robertson, *Ten principles of effective information management*, în *KM Column*, November 2005. [accesat 04.11.2015]. Disponibil: http://www.steptwo.com.au/papers/kmc_effectiveim/index.html

perspectivă, conform lui Lueg Christopher,⁵ este mai degrabă una raționalistă și se poate confrunta cu problema construcției unei descrieri concise a nevoilor de informare ale utilizatorului și cu utilizarea unor instrumente nepotrivite pentru managementul informației.

Evident, este important să înțelegem conceptul și practica de management al informației, aşa cum sunt ele percepute și aplicate în organizații. Astăzi, se încearcă investigarea perceptiilor managerilor de informații și managerilor de cunoștințe în cadrul organizației, a comportamentului informațional al acestora (în termenii *de ce, unde și cum* informația este strânsă), dar și a nevoilor percepute pentru un management eficient pentru gestionarea și manipularea eficientă a informației în cadrul organizației.

Funcțiile managementului informației sunt, în mod obișnuit, asociate cu gestionarea bunurilor informaționale ale unei organizații. De exemplu, funcțiile managementului informației în structurile infodocumentare, sunt acele funcții și procese care se referă la:

- selecția informației;
- achiziția informației;
- descrierea informației (crearea metadatelor);
- conservarea informației;
- crearea produsului informațional;
- servicii informaționale.

Aceste funcții sunt bine definite în structurile infodocumentare de tip biblioteci.

Selectia informației reprezintă procesele implicate în selecția materialului ce va fi achiziționat. Această dezvoltare a colecției implică o evaluare a relevanței, calității, fiabilității, naturii sursei precum și a costurilor. Necesită o echilibrare a costurilor (pentru achiziție și pentru o prelucrare ulterioară) față de nevoi, pe de o parte, și, pe de altă parte, a costurilor de achiziție față de pierderile potențiale cauzate de neachiziționarea informației.

⁵ Christopher Lueg, *op. cit.*

Achiziția informației reprezintă procedeele implicate în obținerea propriu-zisă a materialelor, inclusiv comandarea și plata acestora, manipularea materialelor și pregătirea acestora pentru utilizare și depozitare.

Descrierea informației: din punct de vedere istoric, descrierea formală a informației a fost numită *catalogare*, deși noțiunea „crearea metadatelor” este utilizată frecvent pentru a denumi același proces. În mod cert, oricare i-ar fi numele, este un serviciu tehnic esențial, ce oferă mijloacele atât pentru gestionarea materialelor, cât și pentru utilizarea acestora. În biblioteci, constituie baza de date pentru catalogul electronic al operațiilor interne, dar și al serviciilor pentru utilizatori.

Conservarea informației: conservarea este una din cele două imperitive, în special pentru cercetare și pentru bibliotecile naționale (celălalt imperativ fiind accesul). Are două aspecte: conservarea artefactului și conservarea conținutului. Fiecare este importantă, dar din motive diferite. În fiecare aspect, problemele economice sunt semnificative, dar tot din motive diferite.

În epoca distribuției electronice și a bibliotecilor digitale, conservarea este chiar mai importantă, fiind înregistrate eforturi majore, naționale și internaționale, pentru conservarea corectă a înregistrărilor electronice.

Crearea produsului informațional: Un „*produs informațional*” este un pachet prestabilit destinat să răspundă nevoilor unui grup de beneficiari. În biblioteci, exemple de produse informaționale sunt cataloagele electronice, ghidurile pentru studenți și alte baze de date create/administrate de bibliotecă. Un alt exemplu ar fi protocoalele de referință pre-pregătite. Pentru bibliotecile care au colecții unice speciale, bibliotecile digitale sunt foarte importante. Programele cu instrucțiuni ale bibliotecii, fie online, fie tipărite, sunt puse la dispoziția utilizatorilor de către majoritatea bibliotecilor universitare. Unele biblioteci își asumă răspunderea pentru publicarea unor materiale educaționale.

Serviciile informaționale: față de produsele informaționale, serviciile informaționale răspund nevoilor individuale ale consumatorilor. Circulația materialelor prime în biblioteci este, cu certitudine, un serviciu de o importanță primară, asemenea serviciilor individuale de referințe, fie online,

fie față în față. În mod frecvent, serviciile de instrucțiuni sunt unu-la-unu, față de cele pre-pregătite. Multe biblioteci oferă servicii de consultanță, căci, într-adevăr, acest lucru este foarte important în biblioteci sau în structurile infodocumentare.

Tot mai mult organizații adoptă viziunea conform căreia informația este un bun al entității în aceeași măsură ca și resursele financiare, echipamentul de capital și bunurile imobiliare. Utilizate corespunzător, bunurile dau o valoare în plus, cu un randament măsurabil, asupra investiției. Companiile anticipative duc această viziune un pas mai în față, considerând informația ca fiind un bun strategic, care poate fi transformat într-un avantaj competitiv pe piețele deservite de companie.

Deși putem găsi un sens comun în definiția managementului informației, aplicațiile conceptelor sale sunt interpretate diferit în domenii precum LIS (Library and Information Science), sisteme informatiche, management etc. Totodată, este posibil ca acest concept să evolueze în managementul cunoștințelor, pentru motive continuu dezbatute, datorită schimbării naturii problemelor organizaționale, care implică individul, informația, cunoașterea și dezvoltarea tehnologiilor informaționale.⁶ Eficacitatea managementului informației sau managementului cunoștințelor este necesară în asigurarea supraviețuirii organizaționale neîntrerupte și a competenței în față schimbărilor constante ale mediului organizațional înconjurător.

Diversitatea interpretării și aplicării managementului informației poate fi văzută în obiectivele funcțiilor managementului informației, care pot varia de la o organizație la alta. Ca un minim, va include conceperea sau achiziția de date, stocarea în baze de date, manipularea sau procesarea, pentru a produce noi date și rapoarte (cu valoare adăugată), prin programe de aplicare și transmitere a datelor sau rapoartelor rezultate.

⁶ Christian Schlägl, *Information and knowledge management: dimensions and approaches*, în *Information Research*, july 2005, vol. 10, nr. 4, p. 1-14. [accesat 04.11.2015]. Disponibil: <http://informationr.net/ir/10-4/paper235.html>

În vreme ce soluțiile tehnice au fost percepute de manageri ca fiind importante pentru eficacitatea managementului informației, problemele reale pot implica oameni care gestionează și utilizează informația. Conform lui Robertson James,⁷ problema reală este livrarea informației corecte către persoana potrivită, într-un timp convenabil și într-o formă utilizabilă. În acest sens, informația poate fi un bun perisabil. Astfel, poate cea mai critică problemă cu care se confruntă managerii de informații este reprezentată de cerințele de definire sau de aliniere a scopurilor sistemelor informatice cu misiunea organizației. Cea mai bună soluție tehnică are o valoare foarte mică, dacă produsul final nu satisface nevoile utilizatorilor. De o mare importanță este înțelegerea a ceea ce managerii percep în legătură cu ce este important în contextul managementului informației, cu ce se întâmplă în cadrul organizațiilor din care fac parte și cu ceea ce le trebuie lor în calitatea lor de utilizatori ai informației.

⁷ James Robertson, *op. cit.*

Câteva aspecte teoretice privind conflictul în cadrul echipei - parte componentă a structurii organizaționale

ANCA MĂTIEȘ
Tîrgu Mureș

Abstract

Some Theoretical Aspects Regarding the Conflict Within the Team - as a Part of Organizations

The study approaches the crises within the team, from the perspective of theoretical research, from the two specific forms in terms of finality: positive and negative aspects. The aspects that may cause conflicts within team are treated differential because only after their correct identification we can and we have to decide which are the most suitable and relevant measures to take into consideration.

The second part of the study reveals several aspects of methods of managing conflicts and it represents the link between theoretical and practical part of our research.

Keywords: *conflict, team, organization, conflict management, crisis*

Odată cu schimbarea condițiilor de desfășurare a activității în toate componentele ei, individul - ca persoană sau ca membru al unei echipe - trebuie să se adapteze cât mai repede și mai ușor la ceea ce înseamnă nevoile consumatorilor - și prin aceste nevoi înțelegem, în egală măsură, nevoile personale ale fiecăruia, dar și nevoile celor cărora o echipă, un grup sau o organizație li se adresează. În context, echipele sunt componente esențiale ale oricărei structuri asociative, iar succesul depinde de modul lor de conlucrare și comunicare.¹

¹ A. F. Șchiopu, *Comunicarea în managementul organizației*, București, Editura ASE, p. 99.

În orice moment al vieții, oamenii se regăsesc ca părți componente în diverse structuri; fie că vorbim de viața personală sau de cea profesională - în mod special - ei identifică echipa / grupul / structura care le poate aduce cele mai multe satisfacții. Si care le poate oferi ceea ce caută.

Dar, în același timp, este implicit faptul că, o componentă naturală inevitabilă a existenței oricărei structuri, implicit a oricărei echipe, este constituită de conflicte. Literatura de specialitate - românească și străină - tratează perspectivele din care conflictele în echipe pot fi abordate, înțelese și soluționate.

Au fost, aşadar, identificate trei tipuri distincte de abordare:

- *abordarea tradițională* - sau *integrativă*² - consideră conflictul ca fiind disfuncțional prin definiție și propune drept soluție evitarea sau eliminarea conflictelor prin anihilarea cauzelor și surselor acestora;

- *abordarea relațiilor umane* - sau *pluralistă*³ - recunoaște faptul că un conflict este un rezultat natural inevitabil pentru orice grup social sau organizație; este în egală măsură un proces negativ, dar are și o componentă pozitivă, care duce la evoluția echipei.⁴ Propune drept soluție atât recunoașterea conflictelor, cât și soluționarea sau eliminarea acestora;

- *abordarea interacționistă - radicală*⁵ - consideră conflictul inevitabil și necesar, ce poate favoriza inovarea și schimbarea. Ca soluție propune nu eliminarea, ci gestionarea corectă a conflictelor.

Câteva noțiuni generale privind conflictul

Termenul de *conflict* își are originea în latinescul *conflictus*, care semnifică ciocnire, luptă, confruntare deschisă; în sens contemporan și adaptat la tematica cercetării noastre, prin conflict înțelegem „*procesul de*

² M. Preda, *Comportament organizațional. Teorii, exerciții și studii de caz*, Iași, Polirom, p. 120.

³ *Ibidem*.

⁴ P. Lencioni, *Cinci disfuncții ale muncii în echipă*, București, Editura Curtea Veche, 2007, p. 184.

⁵ M. Preda, *op. cit.*, p. 120.

apariție, escaladare și rezolvare a unor situații în care scopurile, obiectivele sau interesele unor indivizi sau grupuri din cadrul organizațiilor sunt divergente.”⁶

În funcție de localizarea lor în spațiul social, conflictele se pot produce la orice nivel al organizării sociale: de la cel specific raporturilor *interindividuale și intragrupale* (între prieteni, soț-soție, între membrii unui compartiment funcțional și.a.m.d.), la nivel *macrosocial* (între grupuri sau partide cu interese diferite sau între grupuri și categorii sociale cu interes divergente, de genul celor dintre o confederație sindicală și guvern) sau la nivel *organizațional* (între conducerea administrativă și specialiști, între sindicate și patronat, între salariați și lideri sindicali etc.).⁷

*Conflictul la nivel organizațional sau intraorganizațional*⁸ - în interiorul unei echipe - își are originea în relațiile ce se stabilesc între membrii acesteia și este o realitate obiectivă: echipa reunește oameni cu personalități, mentalități, educație, sisteme de valori și comportamente diferite; prin urmare, menținerea unei armonii perfecte nu poate fi decât o iluzie.

Este, aşadar, o stare tensionată, care apare atunci când două sau mai multe părți - indivizi sau grupuri de indivizi - trebuie să interacționeze pentru a îndeplini o sarcină, a lua o decizie, a realiza un obiectiv sau a soluționa o problemă; dacă interesele părților sunt diferite, acțiunile unei părți determină reacții negative ale celeilalte părți și oponenții, incapabili să soluționeze controversa, se critică reciproc.⁹

Conflictul trebuie privit mai degrabă ca un punct de plecare pentru a ajunge la cooperare și ca un compromis între părțile implicate. El poate constitui un stimul important al creativității în găsirea celei mai bune soluții la problema care l-a generat. Privit ca atare și gestionat corect, conflictul se

⁶ *Ibidem*, p. 118.

⁷ V. A. Păuș, *Comunicare și resurse umane*, Iași, Polirom, p. 264-265.

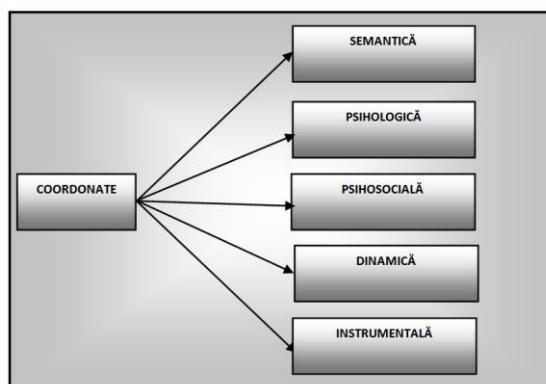
⁸ *Ibidem*.

⁹ I. O. Pânișoară, *Comunicarea eficientă. Metode de interacțiune educatională*, Iași, Polirom, p. 43.

poate transforma dintr-un eveniment cu potențial distructiv într-unul cu potențial constructiv.¹⁰

Un rol definitoriu în generarea conflictului îl are *componenta psihologică* a caracterului uman. Deși teoreticienii identifică mai multe coordonate principale - *semantică, psihologică, psihosocială, dinamică și instrumentală*¹¹ - nu vom insista asupra acestora din considerente care țin de natura cercetării noastre. Dar, nu putem să nu accentuăm faptul că orice conflict izvorăște și se derulează în jurul unei probleme cu implicații motivațional-afective în conștiința „*adversarilor*.“ Problema ca atare apare sub forma unui disconfort, a unei tensiuni produse de altul/alții asupra propriei tale persoane și nu are, obligatoriu, o bază obiectivă, putând fi pur și simplu o experiență subiectivă.¹²

Un rol important în acest sens revine și nivelului de frustrare, care se poate manifesta, prin reacții subiective, în mai multe feluri: *neastămpăr și tensiune, agresivitate, apatie, refugiu în imagină, stereotipie, regresie* etc.¹³

Coordonatele definirii conflictelor

¹⁰ M. Preda, *op. cit.*, p. 120.

¹¹ P. Dunca, G. Danci, G. Ilie, *Negocierea și medierea conflictelor: curs universitar*, București, Editura Universității de Nord din Baia Mare, p. 116.

¹² Cineva ne este antipatic și-l transformăm în „obiect“ de conflict fără un motiv serios anume.

¹³ V. A. Păuș, *op. cit.*, p. 259.

Funcțiile conflictului

Tensiunea ce se naște în urma unei divergențe reprezintă o sursă de influențare și schimbare a partenerilor și are drept consecință o modificare la nivelul individului sau a echipei. În concepția psihosociologilor, conflictul este un proces continuu de transformare socială, o provocare la creativitate și schimbare. El poate constitui un stimул important al creației în găsirea celei mai bune soluții la problema care l-a generat.

Teoreticienii atribuie conflictului mai multe funcții:¹⁴

- a) previne stagnarea;
- b) stimulează interesul și curiozitatea;
- c) generează schimbări la nivelul persoanei și grupului;
- d) dă frâu liber anumitor capacitați;
- e) oferă prilejul unor trăiri intense.

Conflictul, în diferitele sale forme, provoacă gândirea și o face să performeze continuu în elaborarea soluțiilor.¹⁵

Așadar, schimbarea nu se poate naște decât în raportul dintre integrare și ruptură, din conflictul dintre idei, atitudini, motivații. Lucrările de psihologie socială sau de conflictologie încearcă să atenționeze că a înțelege conflictele ca dezastre de care trebuie să ne ferim este o eroare. Se argumentează prin exemple că ele pot fi constructive dacă sunt abordate cu încredere în sine; acest fapt înseamnă că nu există nici învingători, nici învinși și că putem obține un câștig în urma rezolvării conflictului.

Amintim, mai jos, alte câteva efecte pozitive ale conflictului:¹⁶

- poate stimula apariția de idei noi;
- crește motivația pentru schimbare;

¹⁴ M. Deutsch, *Soluționarea conflictelor constructive. Principii, instruire, cercetare*, în *Psihologia rezolvării conflictului*, coord. Ana Stoica-Constantin, Adrian Neculau, Iași, Polirom, 1998, p. 165-186.

¹⁵ A. Manolescu, A. Deaconu, V. Lefter, *Dezvoltarea resurselor umane*, București, Editura ASE, p. 153.

¹⁶ R. Fisher, W. Ury, B. Patton, *Succesul în negocieri*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, p. 118.

- poate conduce la îmbunătățirea lucrului în echipă;
 - îmbunătăște identificarea problemelor și soluțiilor;
 - furnizează cadrul pentru anumite discuții, dezbateri;
 - crește coeziunea unui grup după soluționarea comună a conflictelor;
 - poate reprezenta o modalitate de exprimare a sentimentelor reprimate;
 - stimulează oamenii în gândire și acțiune;
 - crește capacitatea de adaptare la realitate;
 - oferă o oportunitate de cunoaștere și dezvoltare de deprinderi;
 - dezvoltă creativitatea;
 - deschide căi de schimbare și incită la implicarea activă.
- Din ce în ce mai mult conflictologie promovează ideea provocării unor conflicte provocate și controlate pentru a beneficia de efectele pozitive. Dacă conflictul este negat, reprimat, camuflat sau soluționat de tipul câștigător-învins, acesta poate avea efecte negative:
- scade implicarea în activitate;
 - diminuează sentimentul de încredere în sine;
 - polarizează pozițiile și duce la formarea de coaliții;
 - dileme morale;
 - dificultăți în luarea deciziilor.

Cauzele conflictelor

Pentru gestionarea eficace a unui conflict trebuie identificate, în primul rând, cauzele care l-au generat. Principalele surse de conflict într-o echipă sunt:

a. *agresivitatea membrilor echipei* - persoana agresivă revarsă asupra celor din jur iritarea sa, încercând să-și rezolve problemele interioare pe seama acestora. Pentru a răni, nu este neapărat necesar ca agresivitatea să îmbrace forme violente. De exemplu, în organizație, agresivitatea se poate manifesta prin:

- aplicarea unor sancțiuni disproportionate în comparație cu greșeala comisă;
- diminuarea, după criterii arbitrale, a unor avantaje sau favoruri etc.

Individual agresat se simte frustrat și, în consecință, va deveni el însuși agresiv.

b. *percepții greșite* - erorile perceptuale, împiedicând aprecierea realistă a situațiilor, a faptelor, pot perturba relațiile în cadrul echipei și pot genera conflicte.

c. *rolul și statutul* - în interiorul unei echipe, fiecare membru își asumă rolurile stabilite într-o manieră mai mult sau mai puțin suplă. Totul depinde de personalitatea individualului, de educație, de sistemul de valori, de propriile-i așteptări, de motivație etc. Atunci când nu se ajunge la un compromis viabil între așteptările individualului și exigențele rolului se poate declanșa un *conflict în interiorul rolului*, un conflict de valori.

De asemenea, *conflictele de roluri*, adică asocierea sau atribuirea de roluri contradictorii fragilizează relațiile sociale.

d. *insuficiența resurselor* - în condițiile existenței resurselor, în cantitatea și calitatea necesară pentru desfășurarea normală a activității, potențialul de conflict este redus. Când echipa obligă însă două persoane să împartă o cantitate insuficientă de resurse, potențialul de conflict crește. Este nevoie de o ierarhizare a priorităților, pentru a ști cine este îndreptățit să utilizeze resursa în cazul unei cereri simultane.

e. *ambiguitatea în stabilirea responsabilităților* - atunci când responsabilitățile nu sunt atribuite clar, precis, persoanelor asistăm deseori la situații în care fiecare încearcă să scape de responsabilitate, imputând-o celorlalți.

f. *rivalitățile între membrii echipei și liderii* - liderii au tendința de a considera că, indiferent ce problemă s-ar ivi în echipele pe care le coordonează, pot să o rezolve mai bine decât orice specialist, ei beneficiind de o foarte bună cunoaștere a colaboratorilor și a activității acestora, pe care o coordonează. Membrii, la rândul lor, consideră că „*liderii trebuie să coordoneze*” problemele specifice unei anumite activități, fiind necesar să se ocupe cei care au cea mai bună calificare, cele mai bune cunoștințe de specialitate.

g. *interdependența în realizarea sarcinilor* - atunci când indivizi sau echipe depind unui de alții în îndeplinirea sarcinilor, se creează potențial de conflict:

o persoană nu-și poate atinge obiectivele până când ceilalți nu-și realizează propriile sarcini.

h. *relațiile de putere* - atâtă timp cât relațiile de putere, stabilite prin organigramă, sunt acceptate mutual, nu există riscul de conflict între lider și echipă. Dacă însă membrii refuză să respecte regulile jocului, cooperarea se transformă în competiție și chiar în conflict.

i. *comunicarea deficitară* - în identificarea comunicării ca sursă de conflict, relevantă este și modalitatea de comunicare: verbală sau scrisă și nonverbală. Membrii unei echipe se înțeleg între ei nu numai pentru că aplică același cod - denumit generic „limbaj” - ci și pentru că împărtășesc aceleași valori. Dacă, la un moment dat, ei nu mai sunt de acord în privința unor valori importante, la nivel personal sau la nivel de echipă, evident se creează premisele unui conflict.

Comunicarea este poate unul dintre cei mai importanți factori cauzatori de conflict și îngreunează foarte mult rezolvarea acestuia din cel puțin două puncte de vedere: dacă este *absentă* - duce la acumularea tensiunilor și nemulțumirilor care, la un moment dat, se descarcă intempestiv; dacă este *defectuoasă* duce la neînțelegeri. Oamenii, în general, comunică de cele mai multe ori imperfect, inadecvat situației, dar presupun că au făcut-o clar. Constatând apoi că ceilalți acționează în virtutea altor informații, atribuie acest lucru relei-credințe sau distorsionării mesajului la nivelul receptorului.¹⁷

Unii specialiști susțin că există o strânsă corelare între conflict și comunicare, determinată de faptul că „*procesul de comunicare în sine poate cauza conflicte, poate fi un simptom al conflictelor și poate duce la rezolvarea și soluționarea conflictelor.*”¹⁸

¹⁷ Golu, M., <http://www.scribd.com/doc/25548913/Tema-IV-Proprietatile-Si-Clasificarea-Conflictelor>

¹⁸ A. F. Șchiopu, *op. cit.*, p. 123.

j. *motivația* - este o sursă și o cauză profundă și generală a conflictelor, care devin conflicte de interes;¹⁹

k. *lezarea stimei de sine* - este o cauză importantă și frecventă a conflictelor umane. Stima de sine este componenta afectivă a imaginii de sine. În vreme ce imaginea de sine cuprinde ansamblul reprezentărilor, ideilor și judecăților pe care o persoană le are despre sine însăși, stima de sine include sentimentele pozitive față de sine însuși. Unele comportamente ale partenerilor de relație, afectând sau lezând stima de sine, capătă potențial conflictogen.

După unii autori, lezarea într-o formă sau alta a stimei de sine stă la baza celor mai multe conflicte, chiar dacă nu întotdeauna în mod explicit, astfel:

- *contestarea sau minimalizarea* de către cineva a realizărilor majore sau critica sistematică a modului în care un membru al echipei a îndeplinit o sarcină sau a rezultatului obținut; efectul este cu atât mai lezant, cu cât evaluatorul este o persoană mai prețuită de subiectul evaluat pe linia relațiilor afective sau a competenței în domeniul în care se înscrie activitatea evaluată;
- *impunerea sau asumarea* unor sarcini cu standarde inaccesibile, care depășesc vizibil capacitatele persoanei, ducând în mod sigur la eșec. Nivelul de aspirație mult prea înalt în raport cu capacitatele reale ale persoanei și/sau cu condițiile externe duce la descurajare și la pierderea încrederii în sine;
- *constrângerea sau persuadarea* unei persoane să acționeze contrar conștiinței sale devine un alt factor de lezare a stimei de sine.²⁰

Mai putem aminti și nepriceperea unui membru al echipei de a-și îndeplini sarcinile ce i-au fost atribuite; nemulțumirea față de modul de repartizare a sarcinilor; interpretări greșite; relațiile interpersonale dificile; existența unui climat de neîncredere între oameni; teama de a lăsa pe alții să se afirme; competiția; diferențe și incompatibilități dintre persoane; nevoi și

¹⁹ Golu, M., <http://www.scribd.com/doc/25548913/Tema-IV-Proprietatile-Si-Clasificarea-Conflictelor>

²⁰ *Ibidem*.

interese individuale și colective; stima de sine; valorile împărtășite de indivizi; nerespectarea normelor explicite sau implicate; comportamente neadecvate, provocatoare; context sau cadru extern; utilizarea și comunicarea culturii și informațiilor în organizații.²¹

Apariția uneia sau mai multor astfel de cauze pot duce la conflicte insurmontabile, cu efecte negative, pe termen lung, care pun la încercare însăși rațiunea de a exista a echipei.

Orice conflict, indiferent de sursa care îl generează, cunoaște mai multe etape:

- opoziția potențială sau incompatibilitățile între indivizi, grupuri, organizații;
- recunoașterea și personalizarea;
- intențiile sau scopurile;
- comportamentul;
- consecințele sau efectele.²²

Există însă și alte opinii:

- apariția sursei generatoare a conflictului - stare de latență;
- perceperea în mod diferit a conflictului - conflict percept;
- apariția explicită a caracteristicilor stării de conflict - conflict resimțit;
- acțiunea deschisă menită să soluționeze conflictul - stare manifestată;
- ivirea consecințelor conflictului.²³

Clasificarea conflictelor

Literatura de specialitate abundă în criterii de clasificare a conflictelor. Numărul acestor criterii, gradul de diversificare a tipurilor de conflicte sunt

²¹ A. Stoica-Constantin, *Conflictul interpersonal. Prevenire, rezolvare și diminuare a efectelor*, Iași, Polirom, passim.

²² Modelul Stephen Robbins; vezi S. P. Robins, *Adevărul și numai adevărul despre managementul personalului*, București, Editura Meteor Press, 2006, p. 60.

²³ A. Manolescu, A. Deaconu, V. Lefter, *op. cit.*, p. 164.

importante în măsura în care recunoașterea formelor de manifestare a conflictelor, identificarea cauzelor apariției lor permit managerului să aprecieze evoluția și cele mai adecvate modalități de gestionare a lor.

Încă nu există o teorie unanimă în ceea ce privește activitatea practică de gestionare și soluționare a conflictelor; astfel se explică și numeroasele criterii propuse și clasificări realizate în timp de teoreticieni.²⁴

Criteriu	Tipuri de conflict
Esența conflictului	Conflicte de substanță Conflicte afective
Nivelul la care se manifestă sau subiecții care sunt antrenați în conflict	Conflicte intrapersonale Conflicte interpersonale Conflicte intra-grup Conflicte inter-grup Conflicte între organizații
Pozitia ocupată de actorii în conflict	Conflicte simetrice Conflicte asimetrice
Gradul de intensitate ²⁵	Disconfort Incidente Neînțelegere Tensiune Criza
Durata și evoluția	Conflicte spontane Conflicte acute Conflicte cronice
Etiologie	Conflicte relationale Conflicte operaționale Conflicte sistemic
Modul de manifestare	Conflicte ascunse

²⁴ B. Gorea, *Soluționarea conflictelor prin arbitraj și mediere*, Tîrgu Mureș, Editura University Press, p. 6.

²⁵ M. Golu, <http://www.scribd.com/doc/25548913/Tema-IV-Proprietatile-Si-Clasificarea-Conflictelor>

	Conflict deschise
Rezultat	Conflict pozitive sau constructive
	Conflict negative
Modul de percepere al adversarului ²⁶	Conflict reconciliabile
	Conflict ireconciliabile

După criteriul localizării - care ne interesează în mod direct - putem identifica două tipuri de conflicte, de la care derivă numeroase altele, asupra căroră vom insista în paginile care urmează. Cele două tipuri avute în vedere sunt:

- *interne* - care se produc și se desfășoară în interiorul persoanelor individuale luate în sine;
- *externe* - care se produc și se desfășoară pe fondul interacțiunilor dintre două sau mai multe persoane.²⁷

Amintim, aşadar, câteva tipuri de conflicte care au directă legătura cu ideea de echipă și munca în grup, pe care le considerăm relevante pentru cercetarea noastră.

A. După sfera de cuprindere a conflictului, distingem:

a. *conflictul intrapersonal* - este conflictul individului cu el însuși, generat de motivații, concepții, sentimente sau exigențe contradictorii.²⁸ Are o greutate aparte în condițiile în care miza este foarte importantă în ochii celui care îl resimte. Sursele de conflict pot include idei, gânduri, emoții, valori, predispoziții sau obiective personale care intră în conflict unele cu altele.

b. *conflictul interpersonal*²⁹ - este conflictul care apare între indivizi ale căror interese, obiective, sisteme de valori, atitudini, comportamente sunt divergente.³⁰ În spațiul organizațional, conflictele interpersonale pot îmbrăca două forme:

²⁶ **Ibidem.**

²⁷ **Ibidem.**

²⁸ V. A. Păuș, *op. cit.*, p. 262.

²⁹ A. Stoica-Constantin, *op. cit.*, p. 77.

³⁰ V. A. Păuș, *op. cit.*, p. 263.

- *conflict ierarhic* - între lider și membrii echipei;

- *conflict orizontal* - între indivizi având același statut sau statuturi organizaționale asemănătoare.

Importanța depistării și gestionării conflictului de muncă interpersonal rezidă în efectele pe care acesta le are asupra climatului de muncă, deoarece vorbim de un conflict în care o persoană o frustrează pe alta de atingerea obiectivului propus.

În relațiile interumane intră întotdeauna o componentă de afectivitate și sensibilitate, de principii raționale și morale, de considerații politice, sociale și religioase etc.³¹ În mod concret, situațiile de neînțelegere sau conflictuale sunt puternic marcate de stări motivaționale legate de prestigiu, poziție socială, carieră, experiență profesională, vechime în organizație, apărând astfel posibilitatea confruntării interpersonale.

Opoziția și incompatibilitatea, identificate și evaluate inițial la nivel cognitiv, sunt codificate apoi la nivel afectiv în trăiri negative - iritabilitate, tensiune, intoleranță, ură etc. -, ce determină direcția, dinamica și traectoria conflictului și, implicit, a relației dintre colegi. Astfel, starea de tensiune se reflectă în performanțele activității acestora, dar și în modificări comportamentale care îi afectează pe cei din jur.

Cu atât mai mult, conflictul dintre lider și unul dintre membrii echipei influențează comportamentul celor doi la locul de muncă, dar și activitatea și performanțele întregii echipe pe care o coordonează liderul implicat în dispută.

c. *conflictul de muncă intragrup* - apare în cazul în care se naște un *conflict interpersonal*, iar cei în cauză sunt membrii aceluiași grup; acest tip de conflict apare, de obicei, în legătură cu modul de rezolvare a unor probleme, cu modul de alocare a unor resurse în cadrul grupului etc.³²

În astfel de cazuri, fiecare membru apare ca purtător al întregului complex de probleme sociale, politice, ideologice, axiologice preluate și

³¹ Herseni, T. (1969), *Psihologia organizării întreprinderilor industriale*, București, Editura Științifică, p. 146.

³² V. A. Păuș, *op. cit.*, p. 264.

asimilate în cadrul mediului socio-cultural primar, în care s-au format ca personalități (mediul familial, mediul educațional-școlar, mediul comunitar - urban/rural, etnic, religios etc.).³³

Multe din conflictele interpersonale au ca principală cauză declanșatoare problemele individuale cum ar fi: nemulțumiri, frustrări, insatisfacții, eșecuri, discrepanța mare între nivelul de aspirație și nivelul de realizare etc.³⁴.

Pot fi identificate două tipuri de conflicte interpersonale care se pot produce la nivel personal în cadrul unei echipe:³⁵

1. *conflicte pur relaționale extraprofesionale* - care au ca obiect principal de declanșare diferențele de opinii, nepotrivirile, neînțelegerile, opozitia, incompatibilitatea etc.

2. *conflicte de natură profesională*³⁶ - se produc în contextul relațiilor de interacțiune și interdependentă care se stabilesc în desfășurarea activității propriu-zise, adică în îndeplinirea sarcinilor asumate.

d. *conflictul de muncă intergrupuri* - este conflictul care se naște între două sau mai multe grupuri între care apar divergențe. Cele mai cunoscute conflicte intergrupuri sunt conflictele dintre serviciile, compartimentele unei organizații.³⁷

B. *Conflict organizational* - putem identifica 2 categorii mari, după clasificarea propusă de Morton Deutsch³⁸:

a. *conflicte generale* - conflictul; conflictul contingent; conflictul deplasat; conflictul de atribuire; conflictul latent; conflictul fals;

³³ M. Golu, <http://www.scribd.com/doc/25548913>

³⁴ **Ibidem.**

³⁵ **Ibidem.**

³⁶ **Ibidem.**

³⁷ V. A. Păuș, *op. cit.*, p. 264.

³⁸ Este tipologia propusă de Morton Deutsch; vezi P. Dunca, G. Danci, G. Ilie, *op. cit.*, p. 139.

b. *conflicte particulare* - conflicte de obiective/scopuri; conflicte de structură; conflicte ierarhice; conflicte distributive și procedurale; conflicte decizionale; conflicte de putere; conflicte culturale.³⁹

C. După efectele conflictului asupra părților, distingem:

a. *conflictul disfuncțional (destructiv)* - se manifestă ca tensiune negativă atât pentru indivizi, cât și pentru echipă. El face ca resursele personale și organizaționale să se consume în condiții de ostilitate. În cazul unui asemenea tip de conflict, comunicarea dintre părți este anevoieasă, deficitară. Capacitatea fiecărei părți de a observa și de a răspunde intențiilor celeilalte fiind afectată, se apelează deseori la denaturarea realității și la obținerea informațiilor pe căi nu tocmai ortodoxe, la lansarea de informații false, trucate.

b. *conflictul funcțional sau benefic* - apare ca o confruntare de idei între indivizi sau echipe, cu posibile soluții pentru creșterea performanțelor acesteia. Cazul cel mai frecvent este oferit de persoane sau comportamente care participă la realizarea unor obiective comune. Acestea pot fi de acord cu obiectivele, dar se pot afla în conflict în ceea ce privește modalitățile de realizare a lor.⁴⁰

Acest tip de conflict poate fi menținut la un nivel controlabil și permite rezolvarea problemelor la momentul oportun, prin găsirea unei soluții acceptate de părțile implicate. Comunicarea dintre competitori este caracterizată de încredere reciprocă, fiecare parte observă și răspunde la intențiile celeilalte. Cu cât conflictul avansează, iar mizele devin mai importante, cu atât cresc eforturile și investițiile fiecărei părți, dar, spre deosebire de conflictul disfuncțional, sansele de a ajunge la o soluție care să satisfacă ambele părți sunt tot mai mari.

Asemenea conflicte sunt extrem de numeroase și, în același timp, favorabile schimbării în organizație, ele putând fi apreciate ca tensiuni creatoare și dinamizatoare ale energiilor individuale, pe de o parte, și, pe de

³⁹ M. Golu, <http://www.scribd.com/doc/25548913>

⁴⁰ **Ibidem.**

altă parte, ca factor de creștere a coeziunii, gradului de organizare și loialității grupului.

Dacă, din punct de vedere teoretic, delimitarea conflictului în funcțional (benefic) și disfuncțional (destructiv) este perfect valabilă și foarte utilă, pe plan practic, însă, o asemenea departajare este mult mai delicată.

Deseori, conflictul pozitiv și funcțional se poate transforma în negativ și disfuncțional. Din păcate însă, pentru cei care monitorizează și încearcă să controleze conflictul, momentul în care conflictul benefic se transformă într-unul destructiv este deosebit de dificil (uneori imposibil) de anticipat, spre a fi prevenit. Tot la fel de adevărat este și faptul că un conflict, disfuncțional la începuturile lui, poate fi canalizat, printr-un management corespunzător, spre o rezolvare constructivă. Punctul de cotitură, și într-un caz, și în celalalt, este influențat de factori cum ar fi: contextul, starea emoțională a indivizilor, gradul de coeziune a grupului, toleranța la stres și la conflict, capacitatea de comunicare etc.

D. Alte tipuri:

- a. *conflictul-scop* - apare atunci când o persoană dorește rezultate diferite față de altele;
- b. *conflictul cognitiv* - se bazează pe contrazicerea unor idei sau opinii ale altora cu privire la un anumit fenomen;
- c. *conflictul afectiv* - atunci când o persoană sau un grup are sentimente sau emoții incompatibile cu ale altora;
- d. *conflictul comportamental* - atunci când o persoană sau un grup face ceva ce este de neacceptat pentru alții.⁴¹

Între cele patru tipuri de conflicte, punctele de demarcare nu sunt foarte clare; oricare dintre ele poate degenera în altul, având la bază schimbarea contextului, a persoanelor implicate, a condițiilor de muncă sau a relației dintre persoanele în cauză.

⁴¹ I. O. Pânișoară, **Comunicarea eficientă**, ediția a II-a revăzută și adăugită, Iași, Polirom, p. 143-145.

Managementul conflictelor

Orice structură este marcată de dificultăți și tensiuni inevitabile, care le afectează grav. Conflictul, sub toate formele lui, este inevitabil, putând să aducă mari prejudicii performanței; dar, în același timp, poate contribui la dinamizarea activității echipei, la îmbunătățirea relațiilor dintre membrii acesteia, la rezultate neașteptate.⁴²

Pentru a exercita un management eficace al conflictelor cu care se confruntă, un lider de echipă trebuie să identifice, mai întâi, tipul de conflict, în funcție de efectele acestuia asupra celor implicați. Dacă identifică un *conflict de tip constructiv*, managerul se orientează spre o gestionare a acestuia, menită să stimuleze manifestarea energiilor creative ale membrilor echipei antrenați în conflict. Atunci când conflictul se dovedește a fi unul de *tip disfuncțional*, liderul trebuie să fie preocupat de o orientare spre *reducerea efectelor distructive* ale conflictului.

O trecere în revistă a unora dintre caracteristicile *conflictelor benefice* și *conflictelor distractive* relevă următoarea schemă:

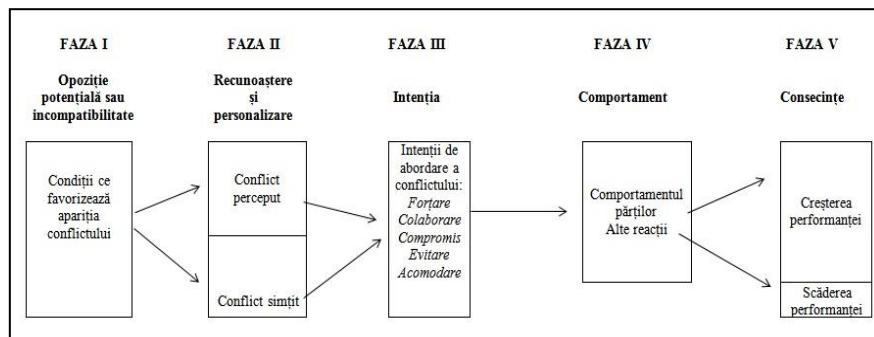
Conflict distructiv	Conflict constructiv
Conflictul este generat de erori;	Conflictul este generat de cauze multiple;
Este scăpat de sub control, nefiind solutionat la momentul oportun;	Poate fi menținut la un nivel onorabil;
Problemele au fost atât de grave încât nu s-a putut ajunge la o soluție acceptată;	Se poate ajunge la o soluție acceptată de cei implicați;
Comunicarea dintre competitori devine anevoieasă și nedemnă de încredere;	Comunicarea dintre competitori devine intensă și demnă de încredere;
Capacitatea fiecărei părți de a observa și de a răspunde la intențiile celeilalte este serios afectată.	Fiecare parte observă și răspunde la intențiile celeilalte.

⁴² A. F. Șchiopu, *op. cit.*, p. 117.

Mijloace pentru obținerea unor avantaje	
Acțiuni în forță, denaturarea realității, informație trunchiată.	Competiție deschisă
Evoluție	
Cu cât conflictul avansează iar mizele devin mai importante, cu atât șansele ajungerii la soluționare devin tot mai reduse.	Cu cât conflictul avansează iar mizele devin mai importante, cresc eforturile și investițiile, existând șanse de ajungere la o soluționare.
Factori de influență	
Importanța și numărul punctelor de dispută;	Importanța și numărul punctelor de competiție;
Numărul și importanța participantilor;	Numărul și importanța participantilor;
Cheltuielile pe care participanții sunt dispuși să le suporte;	Cheltuielile pe care participanții sunt dispuși să le suporte;
Numărul constrângerilor morale abandonate în timpul confruntării.	Numărul constrângerilor morale pe care cei implicați se simt datorii să le respecte.
Efecte	
Efecte negative asupra realizării obiectivelor;	Indivizii și echipele devin mai creative și mai productive;
Resursele personale și organizaționale se consumă în condiții de ostilitate, dispreț, existând o permanentă stare de nemulțumire.	Permite distribuirea mai eficientă a resurselor, elimină tensiunile și facilitează efectuarea schimbărilor.

Orice lider trebuie să aibă capacitatea necesară de a identifica un posibil conflict, în oricare din fazele prin care acesta se manifestă, pentru a

adopta măsurile cele mai potrivite pentru gestionarea acestuia. Specialiștii în domeniu au identificat 5 etape diferite în desfășurarea unui conflict:⁴³

Fazele procesului conflictual

Identificarea fazelor procesului conflictual ușurează gestionarea acestuia și obținerea unor rezultate așteptate, dar cu o mai mare eficiență, prin luarea în considerare - într-o manieră cât mai adecvată - a tuturor elementelor care îl compun.

Stimularea conflictelor de tip constructiv

Literatura de specialitate recomandă două tehnici pentru a fi utilizate atunci când liderul echipei se orientează spre stimularea unui conflict funcțional:

- „*avocatul diavolului*;”
- *metoda dialectică*.

Prima metodă - denumită neconvențional „*avocatul diavolului*” - este o tehnică preluată din practica tradițională a Bisericii Romano-Catolice, ce presupune asumarea acestui rol ingrat de a aduce la lumină toate posibilele obiecții în legătură cu o persoană, un obiectiv, o misiune.

Potrivit acestei practici, *avocatul diavolului* în organizația contemporană este cel care își asumă rolul de critic. Prin obiecțiile pe care le formulează, el

⁴³ *Ibidem*, p. 119.

încearcă să stimuleze gândirea critică, imaginația celor pe care îi „atacă.” Se generează astfel o dispută de idei, constructivă, în care părțile care se confruntă ajung să își dezvolte abilitățile analitice și comunicaționale. Această tehnică este cel mai adesea folosită în procesele decizionale de echipă, pentru a combate fenomenul de *gândire de grup*.

Cea de a doua metodă - *metoda dialectică* - își are rădăcinile în școala dialectică de filozofie din Grecia antică. Platon și urmășii lui încercau să „ajungă la adevăr” explorând opinii contradictorii (numite „teze” și „antiteze”). În accepțiunea contemporană, metoda dialectică presupune desfășurarea unei dezbateri prin dezvoltarea unor puncte de vedere diferite/opuse.

Ideea dezirabilității unor conflicte *de tip constructiv* conduce la clasificarea conflictelor în funcție de efectele sau rezultatele pe care le au în cadrul echipei. Distingem astfel, conflicte funcționale și conflicte disfuncționale. Perspectiva interacționistă nu aprobă că toate conflictele sunt bune. Unele conflicte, însă, susțin obiectivele și îmbunătățesc performanțele - aceste conflicte sunt funcționale, eficiente - iar altele blochează activitățile - conflictele disfuncționale, distructive. Adesea, participanții la o dispută se află imobilizați de anumite dezechilibre de forțe, ideologii diferite, având tendința de a extinde ariile de dezacord, îndreptându-se, în mod inevitabil, spre escaladarea conflictului. Teama privind forța pe care ar putea-o determina partea adversă, neîncrederea, precum și imposibilitatea de a circumscrie punctele de dispută fac tot mai dificile eforturile de realizare a unui acord.

În același timp, tendința de a recurge la acțiuni de constrângere duce la diminuarea sanselor de cooperare, făcând dificilă ajungerea la o înțelegere mutual avantajoasă. Acestea sunt *conflictele destructive*, scăpate de sub control, care nu au putut fi soluționate la momentul oportun, fie pentru că părțile nu au manifestat un interes real, fie că problemele au fost atât de grave încât nu s-a putut ajunge la o soluție acceptată de cei implicați.

Indivizii și echipele care sunt mulțumiți cu o anumită stare de lucruri pot fi făcuți să recunoască problemele și să le rezolve doar atunci când simt o opoziție, conflictul în acest caz având un *caracter benefic*.⁴⁴

Există, aşadar, numeroase beneficii pe care o abordare corectă a conflictului o poate aduce; printre cele mai importante, amintim:

- relații interpersonale mai bune la nivelul echipei, ca rezultat al libertății de exprimare a adevăratelor gânduri și sentimente;
- stimă de sine îmbunătățită, prin ameliorarea modului în care sunt percepute critica și opinile contrare;
- dezvoltare personală, cu efecte pozitive asupra coeziunii echipei și a succesului acesteia;
- o mai mare eficiență și eficacitate la nivelul echipei, prin eliminarea risipei în privința timpului, energiei și resurselor consumate în conflicte;
- gândire creativă, prin încurajarea membrilor echipei de a împărtăși și învăța din propriile greșeli, cu efecte pozitive asupra curbei de învățare;
- sinergie și o mai bună cooperare în interiorul echipei.⁴⁵

Se poate afirma, fără nici un fel de reținere, că beneficii importante se pot obține în urma bunei gestionări a conflictelor atât la nivel personal, cât și la nivelul întregii echipe, iar efectele negative pot fi diminuate sau chiar eliminate printr-o comunicare și un management corespunzător.⁴⁶

Gestionarea conflictelor destructive

Dacă în cazul conflictelor constructive preocupările liderilor de echipă vizează stimularea confruntărilor de idei, a energiilor constructive ale celor implicați, atunci când există potențial de *conflict distructiv*, ei încercă să evite declanșarea acestor conflicte sau să atenueze efectele lor disfuncționale.

Conflict distructiv sunt acele conflicte în care resursele personale și ale echipei se consumă în condiții de ostilitate, fără beneficii mari, existând o

⁴⁴ M. Golu, <http://www.scribd.com/doc/25548913>

⁴⁵ A. F. Șchiopu, *op. cit.*, p. 121-122.

⁴⁶ M. Deutsch, *op. cit.*, p. 165-186.

permanentă stare de nemulțumire. Asemenea conflicte se pot solda cu destrămarea echipelor, pierderea unor membri, acte de violență etc. Capacitatea fiecărei părți de a ține cont de argumentele celeilalte este serios afectată, iar comunicarea dintre competitori dispare.

Pornind de la preocupările părților implicate în conflict, au fost identificate 5 tipuri de gestionare a conflictelor distructive: *acomodarea, rezolvarea problemelor, evitarea, lupta și compromisul*.⁴⁷

Acomodare		Rezolvarea problemelor
	Compromis	
Evitare		Luptă

Cinci stiluri de gestionare a conflictelor

❖ *Acomodarea* - presupune ignorarea sau minimalizarea diferențelor dintre pozițiile celor două părți și accentuarea punctelor comune. Acst model este adoptat de către una din părți atunci când aceasta speră ca, pentru concesiile pe care le face, să obțină ceva în schimb. Nu este recomandat, însă, atunci când conflictul vizează probleme complexe, grave.

⁴⁷ A. Stoica-Constantin, *op. cit.*, p. 226-232.

Avantaj - încurajează cooperarea; *dezavantaj* - caracterul temporar al soluției găsite (bazat pe cedarea, temporară, a uneia dintre părți și nu conduce la rezolvarea problemei de fond a conflictului).

❖ *Rezolvarea problemelor* - presupune ca părțile să identifice problema prin cooperare, să genereze soluții alternative pentru ca, în final, să soluționeze problema într-o manieră care să satisfacă ambele părți. Această abordare este recomandată atunci când părțile se confruntă cu o chestiune complexă, a cărei rezolvare este îngreunată / împiedicată de percepții greșite, interpretări eronate. În schimb, atunci când conflictul are, la origine, o incompatibilitate în sistemele de valori ale părților, abordarea acestui stil este inadecvată (este imposibil ca părțile să coopereze în găsirea unor variante de soluții).

Avantaj - permite realizarea unui acord stabil pe termen lung, deoarece părțile, în efortul lor de cooperare, încearcă rezolvarea problemei de fond, nu doar a simptomelor; *dezavantaj* - în timpul îndelungat pe care îl presupun dezbatările pentru identificarea problemei, generarea variantelor de soluții și adoptarea soluției care să satisfacă ambele părți.

❖ *Evitarea* - presupune retragerea, refuzul de confruntare cu problema care a generat conflictul sau, cel mult, înlăturarea simptomelor. Este o metodă la care se apelează atunci când evaluarea costurilor unei confruntări conduce la concluzia că acestea depășesc beneficiile realizării unui acord. Evitarea, însă, nu este recomandată în cazul conflictelor generate de probleme grave, complexe.

Avantaj - permite părții care îl adoptă să câștige timp, în situații ambigue, aflate în curs de desfășurare; *dezavantaj* - caracterul temporar al acordului, ca urmare a faptului că problema de fond este ocolită.

❖ *Lupta* - are la baza filosofia: „*eu câștig, celalalt pierde.*” Nevoile părții adverse sunt ignore, iar problema aflată în dispută este abordată în forță. Stilul este recomandat atunci când trebuie luată o decizie rapidă, iar problema de fond are importanță redusă. Într-un climat deschis, participativ, această abordare nu dă, însă, rezultatele așteptate.

Avantaj - rapiditatea cu care se ajunge la o soluție; *dezavantaj* - generează resentimente care, în timp, pot conduce la un alt conflict.

❖ *Compromisul* - presupune o abordare moderată, în care preocuparea pentru sine și preocuparea pentru ceilalți sunt echilibrate. La compromis se recurge atunci când părțile dețin puteri aproximativ egale. De obicei, rezultatul constă într-un câștig redus și o pierdere limitată, atât din punct de vedere al relațiilor interpersonale, cât și al atingerii obiectivelor. În cazurile caracterizate de o asimetrie a puterii părților, această abordare de gestionare a conflictului nu este recomandată: partea mai slabă are mult mai puține de oferit părții puternice; și este firesc să fie aşa.

Avantaj - presupune derularea unui proces democratic, la sfârșitul căruia, practic, nu se înregistrează nici un perdant; *dezavantaj* - caracterul temporar al acordului, care, uneori, împiedică desfășurarea unui proces de rezolvare creativă a problemei.

Chiar dacă mai există în literatura de specialitate și alte clasificări, esența este neschimbată, în condițiile în care se recunoaște că cele 5 tipuri de abordare a conflictelor sunt exhaustive.⁴⁸

Implicații manageriale ale teoriilor privind gestionarea conflictelor

Data fiind complexitatea problematicii privind conflictul în echipă, trebuie să aibă în vedere, în principal, următoarele aspecte:⁴⁹

- conflictul este un fenomen social firesc, inevitabil, datorită manifestării diversității în cadrul echipei;
- un nivel prea ridicat al conflictualității în echipă antrenează risipă de energie, orientare exclusivă către anumite obiective, interes, dereglați ale activității și, în final, performanțe scăzute;
- un nivel scăzut al conflictualității în echipă este semnul unei stări de apatie, dezinteres, al unei capacitați reduse de înnoire, al unui nivel minim de creativitate, ceea ce antrenează, de asemenea, performanțe slabe;

⁴⁸ Vezi și A. F. Șchiopu, *op. cit.*, p. 128-131.

⁴⁹ A. Tidwell, *Considerații asupra managementului conflictului, tehniciilor de rezolvare și factorilor sociali care le influențează*, în *Psihologia rezolvării conflictului*, coord. Ana Stoica-Constantin, Adrian Neculau, Iași, Polirom, p. 187-193.

- este necesară menținerea unui nivel optim al conflictelor, menit să determine: dinamism, inovare și schimbare, creativitate, adaptare la modificările din mediu;
- nu există rețete infailibile în gestionarea conflictelor; maniera de gestionare trebuie adaptată tipului de conflict, caracteristicilor părților și specificului spațial și temporal în care se derulează conflictul;
- gestionarea eficace a conflictelor - constructive sau destructive - se învăță; prin urmare, membrii echipei trebuie antrenați în cursuri menite să le asigure cunoștințele și să le formeze deprinderile necesare pentru a face față conflictelor cu care se confruntă.

Devine foarte clar că un control eficient al conflictului reclamă utilizarea tehniciilor analitice de comunicare, care oferă instrumentele necesare reducerii aspectelor nedorite sau negative ale unui conflict.⁵⁰ În plus, un aspect acceptat de specialiști este acela că numai după încheierea unui conflict poți avea garanția că acesta a fost „manageriat” corect sau incorrect.

Modalități de gestionare eficientă a conflictului: medierea și negocierea

Uneori, mai ales atunci când părțile sunt numeroase sau problema foarte complexă, se întâmpină greutăți în stabilirea și respectarea regulilor și procedurilor. În acest caz, există riscul ca întreaga abordare a conflictului să devină haotică și să se termine într-un eșec. O soluție este folosirea unuia sau mai multor facilitatori, persoane imparțiale și neutre, care au în sarcină modul de desfășurare a discuțiilor.

Medierea neoficială este una dintre cele mai vechi forme de soluționare a conflictelor, iar medierea oficială este practicată de mai mulți ani în conflictele internaționale și în litigiile de muncă. Recent, medierea oficială a început să fie aplicată din ce în ce mai mult la o gamă crescândă de dispute în diverse domenii.

⁵⁰ *Ibidem.*

Există dovezi considerabile că medierea oferă satisfacții și că acordurile încheiate prin mediere sunt mai puțin costisitoare pentru părțile aflate în conflict și mai robuste decât prin adjudecare tradițională. Dar medierea are slabe şanse să reușească în circumstanțe de adversitate.

În primul rând, mediatorul sau facilitatorul poate fi ales sau cel puțin acceptat de ambele părți; sau există și situații în care este impus uneia dintre părți, ceea ce determină de la început crearea unei stări tensionate.⁵¹ El reprezintă terța parte, imparțială și detașată de conflict, care are rolul de a ajuta procesul prin care părțile colaborează în vederea soluționării problemei care le afectează.

Medierea este aşadar procesul de rezolvare a disputelor în care un intermedier profesionist, imparțial și neutru asistă părțile aflate în dezacord să ajungă la un acord, prin voință proprie, prin promovarea cooperării și prin facilitarea negocierilor.⁵²

Diversele acțiuni ale mediatorilor pot fi grupate în patru categorii principale:

- stabilirea unei alianțe de lucru cu părțile;
- îmbunătățirea climatului dintre ele;
- comunicarea problemelor;
- exercitarea de presiuni în scopul aplanării.

Terți - mediatorii, conciliatorii, consultanții, consilierii - care sunt chemați să ofere asistență într-un conflict au nevoie de anumite abilități, dacă doresc să aibă flexibilitatea cerută pentru a face față diverselor situații cu care sunt confruntați.

Nu toate situațiile conflictuale pot fi rezolvate prin mediere, ci succesul unei astfel de soluții depinde de numeroși factori: dorința ambelor părți aflate în conflict de a participa la procesul de mediere; atmosfera ostilă sau prietenoasă; complexitatea problemei; conflictul este de natură penală;

⁵¹ A. Stoica-Constantin, *op. cit.*, p. 264.

⁵² *Ibidem*, p. 265.

problema trebuie să fie adusă la cunoștința opiniei publice, să nu fie tratată „pe ascuns” etc.⁵³

Medierea transformă rivalii în parteneri care rezolvă împreună problemele.

Terții încearcă să producă o orientare spre cooperare în soluționarea problemelor conflictului, creând condițiile care caracterizează un proces eficient de cooperare pentru soluționarea problemelor: aceste condiții sunt efectele tipice ale unui proces de cooperare încununat de succes.

Negocierea este un dialog între două sau mai multe persoane prin care acestea încearcă să ajungă la o înțelegere care să constituie rezolvarea unei chestiuni comune.⁵⁴ Înțelegerea se stabilește atunci când este acceptată de toate părțile: ea trebuie deci să satisfacă nevoile tuturor părților implicate.

În majoritatea cazurilor, procesul de negociere este previzibil, fapt ce oferă posibilitatea părților implicate de a gândi din timp modul în care își vor aborda partenerii. În acest sens, se ajunge la necesitatea de a cunoaște strategia partenerului și ceea ce și-a propus el. Toate acestea nu pot fi realizate decât printr-o pregătire temeinică a negocierilor.

Pregătirea negocierilor implică și o profundă examinare a propriei poziții față de parteneri, prin prisma raportului între a vorbi și a asculta. În acest sens, considerăm că într-o negociere cel mai important este să ne concentrăm în a asculta ce spune partenerul (inclusiv ce nu spune, dar lasă să se înțeleagă). Tot în faza de pregătire, în care discutăm cu noi însine, este important să analizăm mai multe variante posibile și să avem în vedere că în negociere nu suntem niciodată învingători până când partenerul nu se declară învins.

Ca principiu, negocierile dau câștig de cauză celui care gândește mai bine și mai ales celui care gândește vizionar. Desigur că spontaneitatea, capacitatea de a reacționa prompt și abilitatea de a improviza sunt calități importante în procesul de negociere. Toate acestea însă nu pot asigura succesul fără o pregătire atentă a negocierilor pe scenarii diferite. În cadrul

⁵³ *Ibidem*, p. 268.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 203.

procesului de pregătire a negocierilor este necesar să se abordeze distinct situațiile posibile de conflict și cele de cooperare.

Există un raport direct proporțional între experiența negociatorului și timpul afectat de acesta procesului de pregătire pentru negocieri. Un astfel de proces va cuprinde în mod obligatoriu o schemă simplă, dar concisă, incluzând scopul propus și modul de acțiune, dar și supozitiiile asupra celor ce și-a propus partenerul și a căilor sale posibile de acțiune; cu alte cuvinte, asupra scopurilor și, respectiv, mijloacelor, instrumentelor de realizare a acestora.

Schematic, pregătirea procesului de negociere trebuie să cuprindă următoarele elemente: lista problemelor care urmează să fie supuse procesului de negociere și clasificarea problemelor în subiecte de interes comun și subiecte de conflict. Pregătirea negociatorului pentru tratative va include o serie de aspecte practice, ca de exemplu: posibilitatea unor afaceri legate între ele și care să acorde satisfacție ambelor părți; stabilirea unor limite minime și maxime în cadrul cărora negociatorul să poată manevra; analiza relațiilor anterioare cu partenerul și tragerea unor concluzii generale de comportament; posibilitatea și gradul de influență ale unor terțe forțe; anticiparea modului și atmosferei de negociere; obținerea tuturor informațiilor posibile, atât înainte, cât și în timpul negocierilor; elaborarea unei strategii proprii pentru scenarii diferite; stabilirea metodelor și tehniciilor celor mai adecvate strategiilor elaborate.

Am încercat, aşadar, pe parcursul studiului nostru teoretic, axat pe literatura de specialitate, să evidențiem una dintre situațiile de criză prin care orice echipă trece inevitabil - *conflictul*. Identificarea cauzelor și înțelegerea tipurilor de conflicte sunt factorii cheie în stabilirea celor mai pertinente măsuri de gestionare a acestora, chiar dacă nu există o „rețetă” standard în acest sens.

CARTE VECHE

**Două contribuții la *Bibliografia Românească Veche*:
Bucoavnă (Sibiu, 1792) și *Ceaslov* (Sibiu, 1799)**

Dr. FLORIN BOGDAN
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

Abstract:

Two contributions to the Old Romanian Bibliography: Primer (Sibiu, 1792) and Horologion (Sibiu, 1799)

The most important work instrument used by researchers from the field of old Romanian book is represented by the significant Old Romanian Bibliography. The last volume of the Bibliography appeared in 1944, so that, meanwhile, appeared works that completed it subsequently offering an up to date image of old Romanian printing. This research subsumes under those that bring new bibliographic information, we have in view contributions, editions unknown from any point of view until now.

Within collections of the National Museum of Unification Alba Iulia are found two printings belonging to the printing house of Bart family from Sibiu, printed at the end of XVIIIth century by one of its distinguished members: Petru Bart.

The two books belong to the field of education and religion, we refer to edition of the Primer from 1792 and that of the Horologion from 1799. Although incomplete, in a bad state of preservation, the two printings complete the picture about the printing from Sibiu and the Romanian one from the end of XVIIIth century.

Keywords: Old Romanian Bibliography, printings, Bart family, National Museum of Unification Alba Iulia

De-a lungul timpului, monumentala ***Bibliografie Românească Veche (1508-1830)***¹ a constituit singurul reper și instrument utilizat de

¹ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, ***Bibliografia Românească Veche (1508-1830)***, vol. I-IV, București, 1903-1944; în continuare **BRV**.

cercetătorii din domeniul cărții românești vechi. Odată cu trecerea anilor și descoperirea unor noi tipărituri românești vechi sau completări la cele cunoscute până la apariția ultimului volum din lucrarea amintită, aceasta s-a dovedit incompletă, fiind necesare anumite completări. Cercetările s-au materializat prin apariția lucrărilor realizate de autorii Daniela Poenaru² și Dan Râpă-Buicliu,³ dar și prin publicarea unei lucrări redactate sub coordonarea Institutului de Memorie Culturală, CIMEC.⁴

Ultimele cercetări din domeniul istoriei tiparului și a cărții românești vechi arată totuși că procedura de repertoriere a cărților vechi tipărite pe actualul teritoriu al României sau în afara acestuia, dar în limba română sau cu autor român, este încă departe de a se apropiă de încheiere.⁵

Demersul de față are la bază două tipărituri intrate relativ recent în colecțiile Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia, ambele necunoscute de vreuna din lucrările de referință amintite anterior, dar nici de către bibliografiile de referință maghiare⁶ care au repertoriat și cartea românească

² Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia Românească Veche*, Târgoviște, Muzeul Județean Dâmbovița, 1973.

³ Dan Râpă-Buicliu, *Bibliografia Românească Veche. Additamenta I (1536-1830)*, Galați, Editura Alma, 2000.

⁴ *Bibliografia Românească Veche. Vol. I (A-C)*, Târgoviște-București, Cimec, 2004.

⁵ Vezi și Cornel Maria, *Adăugiri și rectificări la Bibliografia Românească Veche*, în *Transilvania*, nr. 5-6, Sibiu, 2012, p. 29-32; Idem, *Bibliografia Românească Veche, o listă încă deschisă*, în *Transilvania*, nr. 5-6, Sibiu, 2013, p. 37-41; Bogdan Andriescu, *Contribuții la Bibliografia Românească Veche*, în *Transilvania*, nr. 3, Sibiu, 2013, p. 21-23; Anca Elisabeta Tatay, *Un alt Calendar de Buda (1821) necunoscut*, în *Terra Sebus*, vol. 5, Sebeș, 2013, p. 563-576.

⁶ Petrik Géza, *Magyarország bibliographiaja (1712-1860)*, I-IV, Budapest kiadja Dobrowsky Agost, 1888-1892; *Magyarország bibliographiaja (1712-1860)*, V-VIII, Budapest, 1971-1991; Andrei Veress, *Bibliografia Româno-Ungară*, vol. I-III, București, 1931-1935.

tipărită în Transilvania, dat fiind faptul că avem în vedere două produse ale tiparului sibian apărute în oficina deținută acolo de către familia Bart.⁷

Prezentarea celor două cărți va fi realizată în ordine cronologică; de altfel, ele aparțin unor genuri diferite de publicații: un manual utilizat în școlile din Transilvania - **Bucoavna** - și o carte de cult - **Ceaslovul**.

Prima carte, din punct de vedere cronologic, este **Bucoavna**, care a fost tipărită în anul 1792.⁸ Un produs tipografic al oficinelor de pe malurile Cibinului care deținea și privilegiul imperial de a tipări cărți pentru ortodocșii din Transilvania, **Bucoavna** din anul 1792 are următorul titlu: *Bucoavnă pentru învățatura pruncilor ce cuprinde intru sine rînduiala Vecerniei și a Utreniei. Si a sfintelor Liturghii, cu Preceasnele de preste săptămână. Si la praznice înpărătești greceaște și rumâneaște. Sibii, în cesaro crăiasca privilegiata a Răsăritului Tipografie a lui Petru Bart. La anul de la facerea Lumii 7300 iar de la Hs. 1792.*⁹ Este vorba despre un manual, o **Bucoavnă** sau **Abecedar** de liturghie, carte care era utilizată în procesul de educație a copiilor prin intermediul unor texte religioase. Din punct de vedere tehnic, lucrarea este tipărită cu negru, pe o coloană, cu 25 de rânduri pe o pagină. Formatul cărții este în 8°, dimensiunile fiind de 18,5 x 10,5 cm, iar oglinda paginii de 12,5 x 7,5 cm. Ornamentația textului este asigurată prin prezența unor inițiale ornate, a unor frontispicii și a chenarului care încadrează textul foii de titlu. Starea de conservare este mediocră, pe lângă urmele de uzură sunt vizibile și urme ale unui atac xilograf, unele file sunt franjurate, altele sunt rupte parțial - inclusiv foia de titlu, unele sunt file desprinse din legătură.

⁷ Cornel Maria, *Cartea românească veche în tipografia dinastiei Bart (sfârșitul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea)*, teză de doctorat sub coordonarea prof. univ. dr. Eva Mârza, Alba Iulia, 2011.

⁸ Cota **CVR** 632.

⁹ Primul cercetător care a remarcat lucrarea în colecțiile bibliotecii muzeului din Alba Iulia a fost Cornel Maria, care amintește de existența acestei cărți; vezi și Cornel Maria, *Cartea românească veche în tipografia dinastiei Bart*, p. 70-71.

Cartea păstrează 62 de pagini, în numerotare fiind inclusă și foia de titlu, lipsind sfârșitul textului - probabil alte 3-4 pagini; numerotarea paginilor este făcută prin intermediul slovo-cifrelor. Cuprinsul este următorul: p. 1 - titlul, p. 2 - alfabetul, p. 3 - grupuri de litere, p. 5 - rânduiala vecerniei, p. 19 - rânduiala utreniei, p. 31 - rânduiala sfintei liturghii, p. 58 - cele 10 porunci.

Consultarea bibliografiei de specialitate și a bazelor de date în care se regăsesc exemplare de carte românească veche digitalizate¹⁰ oferă, pentru analogie, o ediție a *Bucoavnei* tipărite de către același Petru Bart în anul 1808¹¹ cu următorul titlu: *Bucoavnă pentru învățatura pruncilor ce cuprinde întru sine rânduiala vecerniei și a utreniei și a Sfintelor Liturghii, cu priceasnele de preste săptămână și la Praznice Împărătești greceaște și româneaște. Si cele zeace porunci ale lui Dumnezeu, și alte învățături bisericești. Sibii, în tipografia lui Ioan Bart. 1808.* Similitudinile dintre exemplarul aparținând Muzeului Național al Unirii Alba Iulia și cel digitalizat, aparținând Bibliotecii Academiei Române din București, nu se rezumă doar la titlul cărților, ci și la cuprinsul acestora care este identic! Ediția din 1808 are 64 de pagini numerotate și alte 4 pagini nenumerotate la final, însă textul se continuă logic. În ceea ce privește aspectul grafic, nici în acest caz nu există foarte multe diferențe - poate doar numerotarea paginilor cu cifre arabe -, numărul de rânduri de pe o pagină fiind de 25, același cu ediția 1792. Analizând textul ediției din anul 1808 ne putem imagina și cum se încheia exemplarul din ediția 1792: de la pagina [65] textul se continuă până la final cu numerele și tabla înmulțirii. Nu este prima carte care a fost tipărită de Ioan Bart după modelul unor tipărituri

¹⁰<http://www.digibuc.ro/proxy/?px=aHR0cDovL2RpZ2l0b29sLmRjLmJtbXMucm86ODg4MS9SL1RDNjhUUVMzUUZDODIzVUtYUUUyQ05HMkdOQkZMUkJENEJGNERFSE5GUFFQTk1QOThULTAxNTUxP2Z1bmM9cmVzdWx0cy1qdW1wLWZ1bGwmYW1wO3NldF9lbnRycT0wMDAwMTMmYW1wO3NldF9udW1iZXI9MDA3NDkzJmFtcDtjYXNIPUDFTjAx>, consultat în data de 15 martie 2016; alte ediții cunoscute *Bibliografiei Românești Vechi* sunt cele din 1795 - *BRV*, II, nr. 584, p. 374 și 1803 - *BRV*, IV, nr. 283, p. 119.

¹¹ *BRV*, II, nr. 734, p. 525.

apărute în oficina familiei sibiene încă în vremea vieții tatălui său, cunoscutul tipograf Petru Bart.

Revenind la exemplarul deținut de către Muzeul Național al Unirii, în ceea ce privește circulația cărții, din notele manuscrise păstrate pe filele sale reiese că aceasta a circulat în arealul actualului județ Alba, în zona localităților Sălciau de Jos și Sălciau de Sus.

Legătura volumului este realizată din carton îmbrăcat în hârtie, cotorul este din piele. Cartonul utilizat la confectionarea coperților a rezultat din suprapunerea mai multor file dintr-o altă tipăritură, probabil tot sibiană, în limba germană. Starea de conservare a legăturii este mediocru, fiind vizibile urme de uzură, franjurare, lipsuri din învelitoarea de hârtie, dar și urme ale unui atac xilofag. Data fiind starea de conservare mediocru în care se află exemplarul **Bucoavnei** și importanța acestuia pentru istoria tiparului românesc și cea a învățământului din Transilvania se impune restaurarea cărții.

Cea de-a doua tipăritură necunoscută **Bibliografiei Românești Vechi** identificată în colecțiile Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia este un exemplar al unui **Ceaslov**, apărut în anul 1799, așa cum arată anul de la începutul Pascaliei.¹² Cartea, fragmentară, păstrează paginile 5-20, 25-410, 413-428, ultima fiind pagina pe care începe Pascalia. Lucrarea în format în 8° (16,5 x 9,5 cm) este tipărită cu negru, oglinda paginii fiind de 12,5 x 7,5 cm. Textul este tipărit pe o coloană, cu două tipuri de caractere chirilice, mari și mici; numărul de rânduri pe o pagină este de 18, respectiv 26. Din punctul de vedere al ornamentației, în cuprinsul volumului se regăsesc inițiale ornate, vignete, frontispicii și gravuri. Legătura volumului este realizată din scoarțe de lemn îmbrăcate în piele, ornamentația coperții față este greu descifrabilă din cauza uzurii; se păstrează elemente ale încuietorilor. Starea generală de conservare a volumului este mediocru, pe lângă uzura specifică unei cărți vechi, sunt vizibile urmele unui atac xilofag, urme ale unei intervenții de restaurare cu benzi de hârtie, unele file sunt desprinse de restul cărții.

¹² Cota **CVR** 627.

Cuprinsul volumului este următorul: p. 5 (prima pagină păstrată) - rânduiala vecerniei, p. 25 - rânduiala utreniei, p. 68 - începutul lui Pervii ceas, p. 84 - începutul lui Tretii ceas, p. 95 - începutul lui Șăstii ceas, p. 110 - începutul lui Devetii ceas, p. 124 - începutul Obeadintii, p. 143 - începutul Pavecerniței cei Mari, p. 194 - începutul Pavecerniței cei Mici, p. 218 - Polunoștința în toate zilele, p. 262 - Polunoștința sămbetii, p. 286 - Polunoștința duminecii, p. 298 - Sinaxariul celor 12 luni, p. 331 - Troparele, p. 385 - Cinstitul Paraclis, p. 403 - Slujba Sfintei Pricistanii, p. 422 - Însemnare cum să cetesc Ev[a]ngeliile Învierii, p. 426 - Învățătură pentru înțelesul Pashaliei, p. 428 (ultima păstrată) - Pashalia.

Gravurile prezente în exemplarul cercetat s-au păstrat în număr de trei: *Isus Mare Arhiereu* aflată la pagina 330 (11,4 x 6,5 cm), *Izvorul tămăduirii* (9 x 5,2 cm) și *Emmanuel în potir* (9x 5,2 cm). Dintre acestea, *Izvorul tămăduirii* și *Emmanuel în potir* sunt semnate D[imitrie] F[inta], cunoscut gravor care a activat la sfârșitul secolului al XVIII-lea în tipografia familiei Bart de la Sibiu.¹³

Bibliografia de specialitate cunoaște următoarele ediții ale *Ceaslovului*, tipărite în oficina condusă de Petru Bart și apoi de fiul acestuia, Ioan Bart, în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea: 1790,¹⁴ 1794¹⁵ și 1802.¹⁶ Din titlurile enumerate anterior, ediția datată în anul 1794, a cărei foaie de titlu nu este

¹³ Anca Elisabeta Tatai, *Xilogravura de la Sibiu (sfârșitul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea)*, Alba Iulia, Editura Altip, 2007, p. 10 indică perioada activității lui Finta la Sibiu în intervalul 1790-1798. Vezi și Eva Mârza, Florin Bogdan (coord.), *Repertoriul tipografilor, gravorilor, patronilor, editorilor cărților românești (1508-1830)*, ediția a II-a revizuită și adăugită, Sibiu, Editura Astra Museum - Techno Media, 2013, p. 108-109, unde sunt identificate cărțile în care apar gravuri semnate de Dimitrie Finta, tipărite la Blaj, Brașov și Sibiu; în unele cărți sunt reutilizate plăcile create de Finta la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

¹⁴ *BRV*, II, nr. 534, p. 334-335.

¹⁵ *BRV*, IV, nr. 244, p. 110.

¹⁶ *BRV*, IV, nr. 272, p. 117.

cunoscută astăzi,¹⁷ aflată în colecțiile Bibliotecii Academiei Române din București este disponibil în format digital,¹⁸ fiind utilizat în comparația noastră. Din exemplarul digitalizat lipsește foaia de titlu, se păstrează [2] pagini și alte 430 de pagini. Surpriza a fost oferită chiar de a doua pagină nenumerotată, unde este plasată Scara sau cuprinsul cărții, din care reiese faptul că exemplarele - cel din 1794 și cel din 1799 - sunt identice din punctul de vedere al paginării! Micile diferențe sesizate în momentul comparării paginilor celor două cărți au fost cele de natură ornamentală, sesizabile în chenarele gravurilor. Juxtapunerea paginilor din cele două exemplare cu similitudinile lor, prezența gravurilor semnate de Dimitrie Finta în ambele cărți, la aceleași dimensiuni ca și în alte tipăriri sibiene care provin tot din oficina lui Petru Bart și identificate în ediții ale *Ceaslovului* din 1790 și a *Psaltirii* din 1791¹⁹ ne fac să apreciem că suntem în fața unei noi ediții sibiene a *Ceaslovului*, a treia în ordine cronologică, după cele din 1790 și 1794.

La fel că și exemplarul *Bucoavnei*, descris anterior, și *Ceaslovul* a circulat în arealul actualului județ Alba: inițial, el s-a aflat în posesia lui Ivașc Ioan din Dealul Geoagiului în jurul anului 1826, apoi a trecut în proprietatea lui Pop Dumitru din Mogoș; cea mai veche notă manuscrisă păstrată pe filele cărții datează din anul 1802, la doar trei ani de la apariția cărții, ceea ce

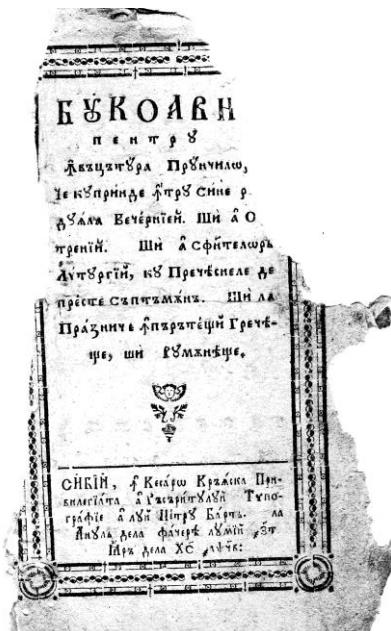
¹⁷ Datarea s-a făcut, la fel ca și în cazul exemplarului aflat în biblioteca Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, după primul an din Pascalie, 1794. Localizarea Sibiului ca și centru de tipărire a cărții s-a făcut după nota de pe ultima pagină, unde apare numele lui Mihai, cunoscut și ca Mihai Dir [Michael Dür], personaj care a lucrat în tipografia familiei Bart în intervalul 1783-1803.

¹⁸<http://www.digibuc.ro/proxy/?px=aHR0cDovL2RpZ2l0b29sLmRjLmJt bXMucm86ODg4MS9SL1RDNjhUUVMzUUZDODIZVUtYUUUyQ05HMkdO QkZMUkJENEJGNERFSE5GUFFQTk1QOThULTA5NTY2P2Z1bmM9cmVz dWx0cy1qdW1wLWZ1bGwmYW1wO3NldF9lbnRyeT0wMDAwMzgmYW1wO3 NldF9udW1iZXI9MDA3NDU0JmFtcDtixXNIPUDFTjAx>, consultat în data de 16 martie 2016.

¹⁹ Anca Elisabeta Tatai, *Xilogravura de la Sibiu*, p. 12-24, 79-90.

ne face să credem că volumul a fost achiziționat și utilizat imediat după tipărirea sa în anul 1799.

Prezența celor două tipărituri sibiene în biblioteca Muzeului Național al Unirii - în condițiile necunoașterii lor de către bibliografia de specialitate - conferă un plus de valoare unei colecții în care se mai regăsește un exemplar de carte românească veche foarte rară, dacă nu chiar unicat, cel al *Acatistului* tipărit la Sibiu în anul 1830; în același timp, prezentarea lor contribuie cu noi date referitoare la activitatea uneia din cele mai productive și cunoscute tipografii care au funcționat în spațiul românesc la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în secolul al XIX-lea - tipografia Bart, condusă după moartea lui Petru Bart de fiul acestuia, Ioan, și, ulterior, din 1833 de Gheorghe de Clozius. Dată fiind identificarea recentă a celor două titluri și lipsa de informații în ceea ce privește cele două ediții sibiene putem considera, cel puțin pentru moment, că ele sunt unice.

Titlul **Bucoavnă** (Sibiu, 1792)

Titlul **Bucoavnă** (Sibiu, 1808)²⁰

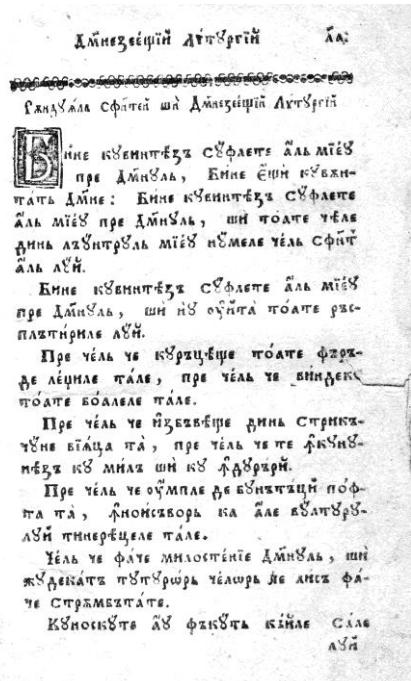
²⁰ Sursa fotografiilor pentru exemplarul **Bucoavnei** (Sibiu, 1808) și a **Ceaslovului** (Sibiu, 1794) este digibuc.ro

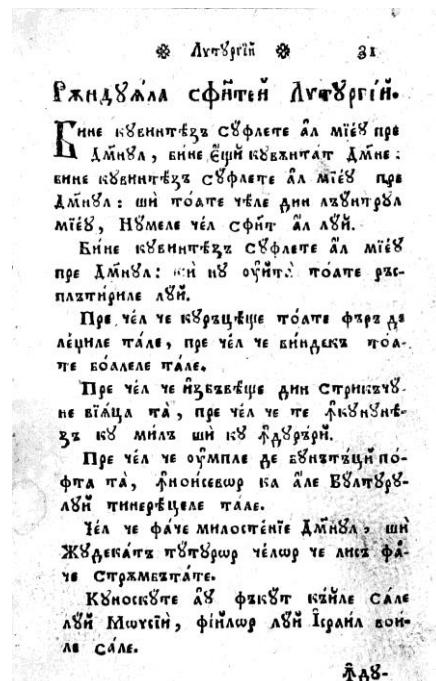
Pagina 2 **Bucoavnă** (Sibiu, 1792)

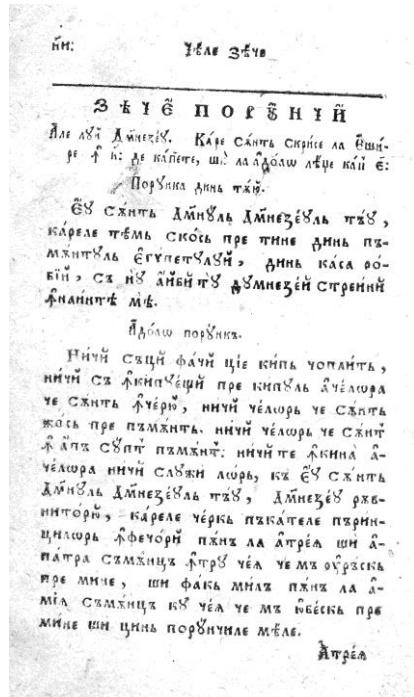
Pagina 2 **Bucoavnă** (Sibiu, 1808)

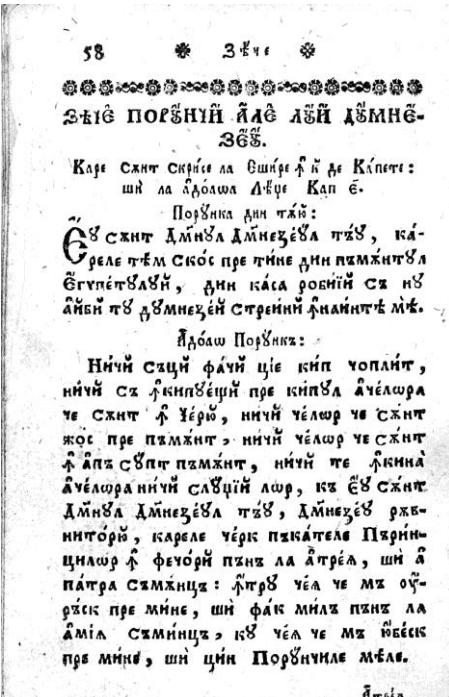
Pagina 31 *Bucoavna* (Sibiu, 1792)

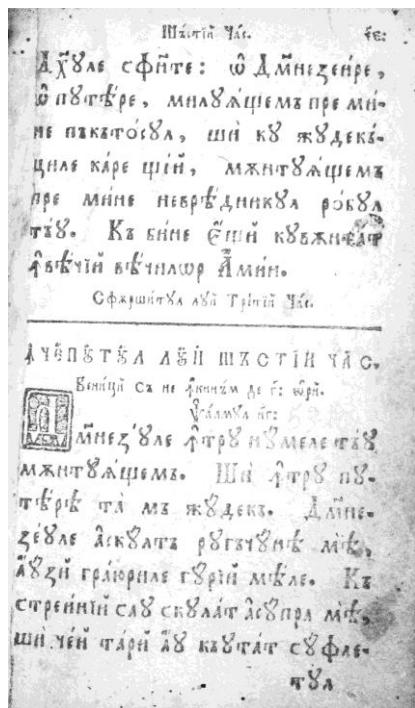
Pagina 31 *Bucoavna* (Sibiu, 1808)

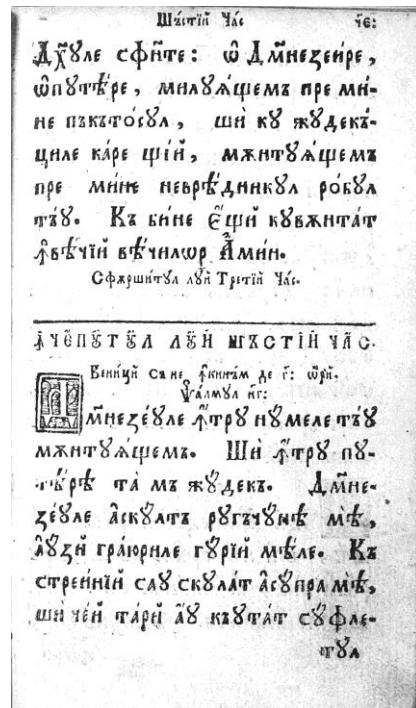
Pagina 31 *Bucoavna* (Sibiu, 1792)

Pagina 31 *Bucoavna* (Sibiu, 1808)

Pagina 95 *Ceaslov* (Sibiu, 1799)

Pagina 95 *Ceaslov* (Sibiu, 1794)

743

Αγιουπλα Πακτιριαζη την μαρτ.
πότι προσθα Ηδμελε γέλα σφῆτ
αλ λαζή, ή βεβίκια πατέβεκλαβε-
κλαζίς.

Κάρια κα δρεπελάτη φύρων πετ την Ηδ-
μελεσαράτη Δε Διάκις/Σ. Υπά τη εψη μαλ
τηντητήτη Δε εποτ Χιρζάλια. Ολιγά: Ήδη
άλλω. Άλλη μιαλάρηντης ή Δύνη ελαγολο-
βέψη. Ήδη Σούζετζα.

Διηνέστελα πάνευχηνηζη γέλη μαρτ.
Βλαγοποείδη Νιατζά, κοινή ζετεμ. Διαριτέ
τερήν, αιώνιαλάντη πρεξίδη: δύλια Βιονηζ
Σε νε γιανικη, λε εκα φη ητάλ Σεπτεμάνη
δι ποστράζη, ητέπη.

Φάλαρα ρά:

Μηδέζελε σπρε Δικτύορια
μιές τα λαμίντη: Διηνε κα σά-
μη Δικάζη μίες εργετέψη, Σε τε
ράωνηνέδε, ωις τε σε ήφρυντε-
ζε γεγέ κάθητα σε φλέτζα μιές,
τε τε ήπολητη θηποΐη, ωις τε τε
ράωνηνέδε γεγέ τέμ βοέκ μίες ρέ-

Διεποτύλο Πακενερηπάνη τέλο μάρα: ρωτ.
Τότε πρόφθατο Ηγεμονεία γέλα σφάτ
τὸν αὐτὸν, ἢντες καὶ φτικόλειτο-
κόλαυδον.
Κάρισα καὶ διέπειραν ὅτε Φερίνη πρε τόποι Ηγε-
μονόπολες δε Δῆμοις;
Τέλο, τε εἴη μάλι Καπιτίνιας [τε κατὰ Κερκ-
οπίδη]. Οὐαλά: ἥπιον θάλασσα. Δῆμος μηδέλ-
ψιμος: Δῆμος Βλαγονοσάκης. Ήπιον Σινιάτη.

Ἄγριο πετότε έλα πλάβεται ιανίδη
Τοῦ Μαρί.

Βλαγονοσάκης Πέτρος Βαζαράς: Ήπιον ζάχεμον. Λαζαρέτο
Τερζής, πώλης λάρατο πρε βάζεται η Νύρα Βενι-
ζέη Σακε φτικόλη, μέσα φύλ η τράπα Σαπταλά-
μα ή Πετρούλανη φτικόλη.

Φάλανά ξα:

Μηδέγθαλε σπρε Αγκυρόφοιοι
μιέδη τὸ ἀμήντε: Δῆμος κα σ-
μην Αγκυρά μιέδη γρεκάκης, σα σε
ργωνητής εἰς σα σε άφρυπτηκ-
τε γέλη τε κάλυτο σφλεγτύλα μιέδη
σα σε φτόρακτα θηλαπόη, σα σε
ργωνητής εἰς γέλη γέλη βοέικ μιέδη

Pagina 143 ***Ceaslov*** (Sibiu, 1799)

Pagina 143 **Ceaslov** (Sibiu, 1794)

Isus Mare Arhiereu **Ceaslov**
(Sibiu, 1799)

Isus Mare Arhiereu **Ceaslov**
(Sibiu, 1794)

Izvorul tămăduirii **Ceaslov**
(Sibiu, 1799)

Izvorul tămăduirii **Ceaslov**
(Sibiu, 1794)

Pagina 428 **Ceaslov** (Sibiu, 1799) cu Pascalia care începe cu anul 1799

**Contribuții la Bibliografia Românească Veche:
trei cărți inedite în Biblioteca Széchenyi din Budapesta***

*Dr. ANCA ELISABETA TATAY
Biblioteca Academiei Române, Cluj-Napoca
Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia*

Abstract

*Contributions to Early Romanians Bibliography:
three new writings in the Széchenyi Library in Budapest*

Recent investigations in Budapest Széchenyi Library have brought to light 3 new prints unknown in Early Romanian Bibliography or in the subsequent contributions. I refer to 2 writings printed in Latin at Oradea, dedicated to Samuil Vulcan and to one published in Romanian at Budapest with Latin alphabet and etymological script: Ode Honoribus...Samuelis Vulcan, Oradea, 1807; Ode... Samueli Vulkan, Oradea, 1809; Semnul sențirii..., Buda, 1828.

Keywords: Old Romanian book; Széchenyi Library; Oradea, Buda, Samuil Vulcan

Monumentala lucrare ***Bibliografia românească veche*** (în continuare ***BRV***), tipărită în 4 volume în perioada 1903-1944, a constituit munca de-o viață a 3 mari nume ale bibliologiei românești: Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simionescu. Aceștia au adunat într-o matcă toate cărțile românești vechi cunoscute de ei la vremea respectivă. Ulterior, au apărut o sumedenie de adăugiri și completări, dintre care cele mai importante sunt cele datorate

* Studiul de față este finanțat dintr-un grant al Consiliului Național al Cercetării Științifice, CNCS-UEFISCDI, cod proiect: PN-II-ID-PCE-2011-3-0314 (Director de proiect: prof. univ. dr. Eva Mărza)

Danielei Poenaru (1973¹) și lui Dan Râpă-Buicliu (2000²). Început cu peste 110 ani în urmă, **BRV**-ul continuă să fie îmbogățit și astăzi. De exemplu, chiar luna trecută, în urma unui stagiu efectuat la Biblioteca Națională „Széchenyi” din Budapesta în cadrul proiectului „Cartea românească veche în Imperiul Habsburgic (1691-1830). Recuperarea unei identități culturale,” am depistat alte 3 noi titluri.

Începând cu anul 2011, fac parte dintr-o echipă valoroasă de cercetători ai cărții, compusă din prof. univ. dr. Eva Mărza, cercet. șt. I. dr. Ioan Chindriș, prof. univ. dr. Niculina Iacob, dr. Bogdan Crăciun, dr. Otilia Urs, dr. Ana Maria Roman-Negoi și Roxana Moldovan. Proiectul, al cărui nume a fost menționat mai sus, este subvenționat de UEFISCDI și dorește culegerea, inventarierea și descrierea tuturor cărților românești vechi tipărite în Imperiul Habsburgic, adică în perioada 1691-1830. Cel puțin o treime din **BRV** este practic rescrisă, aducându-i-se îmbunătățirile cuvenite, culese din bibliografia împrăștiată pe zeci de ani sau survenite în urma celor mai recente investigații efectuate în biblioteci din țară și străinătate, în special de la Viena și Budapesta.

Cercetând **BRV**-ul și contribuțiile ulterioare, depistăm aproximativ 36 de titluri apărute la Oradea în perioada 1804-1830.³ Ele sunt lucrate în tipografiile deținute de Antonii Gottlieb, Joánn Fránciscu Tichy, Micháil Szigethy. Cum Samuil Vulcan a fost episcop greco-catolic de Oradea în perioada 1806-1839, multe dintre aceste tipărituri se leagă de numele lui. La fel stau lucrurile și cu cele 2 titluri descoperite acum: *Ode Honoribus... Samuelis Vulcan*, Oradea, 1807; *Ode... Samueli Vulkan*, Oradea, 1809.

¹ Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Târgoviște, Muzeul Județean Dâmbovița, 1973.

² Dan Râpă-Buicliu, *Bibliografia românească veche. Additamenta*, Galați, Editura Alma, 2000.

³ Florian Dudaș, *Românii din Oradea în epoca luminilor*, Editura Lumina, 1996, p. 150, pomenește o tipăritură apărută în 1802: Ignatie Darabant, *Tentamen Publicum*.

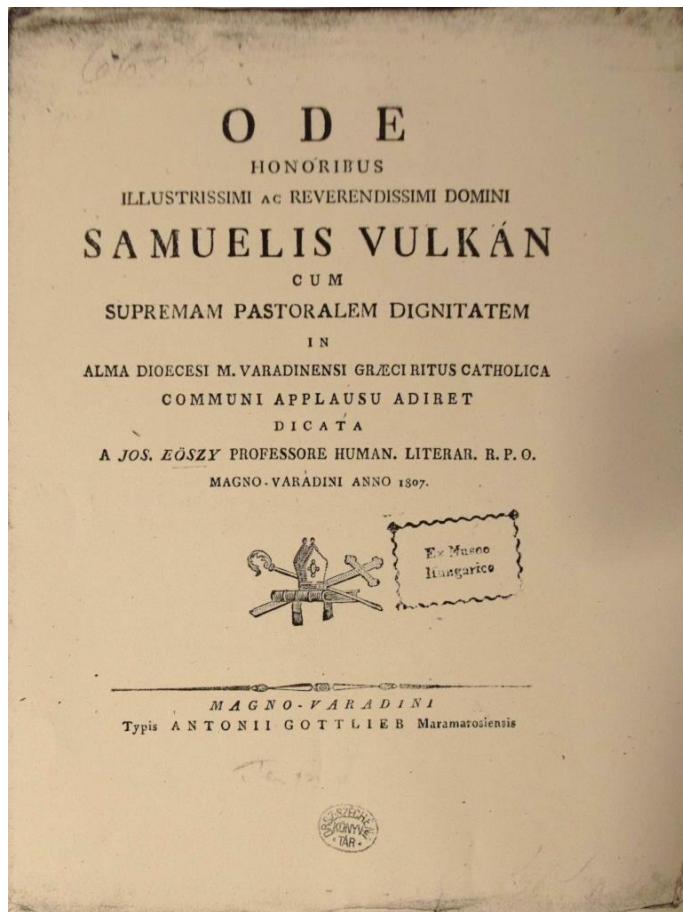
Tipografia Universității din Buda însumează aproximativ 240⁴ de titluri apărute sub teascurile ei în perioada 1780-1830, ocupând locul III⁵ printre oficinile care au tipărit cărți pentru români (pe locul I se află Bucureștiul, iar pe II, Iașul). Dintre cele în limba română, majoritatea sunt tipărite cu slove chirilice, dar există și câteva cu litere latine. De exemplu, primele cărți din 1780 sunt cu litere latine și ortografie maghiară: *Katekizmul csel mare ku entrabary, si raszpunszury*, MDCCCLXXX; *Katekizmul csel mik ku entrabary, si raszpunszury*, MDCCCLXXX; *Katekizmul ku antrabary si ku entrabary, si raszpunszury*, MDCCCLXXX. Spre sfârșitul perioadei avute în vedere mai există cărți cu alfabet latin: *Calendariu pre anul de la Hristos 1828*; *Calendariu romanescu pe anul de la Cristos 1829*; *Calendariu romanescu pe anul de la Cristos 1830* (toate avându-l ca editor pe Ștefan P. Niagoe)⁶. În această priaodă se încadrează și lucrarea: *Semnul sentirii...*, Buda, 1828, redactată cu ortografie etimologică.

Alături de valoarea lingvistică a cărților, trebuie accentuată semnificația istorică și artistică. Sunt necesare descrierile complete ale lor, cu ajutorul căror vor ieși la iveală aspecte deosebite legate de istoria și arta cărții: nume de tipografi, editori, gravori, colportori, de mecenă etc. Doar prin studierea tuturor fondurilor de carte românească veche din țară și de peste hotare, se poate tinde încet, încet spre o retipărire a *Bibliografiei românești vechi*, dorință la care aspiră de mult bibliologii din ziua de astăzi.

⁴ Anca Elisabeta Tatay, *Din istoria și arta cărții românești vechi: gravura de la Buda (1780-1830)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2011, p. 432-442 redă lista celor 240 de titluri.

⁵ Miskolczy Ambrus, *Le rôle des publications de l'Imprimerie Universitaire de Buda dans l'évolution de la culture roumaine de la fin du XVIIIe siècle à 1830*, în *Typographia Universitatis Hungaricae Budae, 1777-1848*, publié par Péter Király, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983, p. 301.

⁶ Există cercetători care susțin că prima publicație nu i-ar apartine lui Niagoe. Vezi: Nicolae Albu, *Un satelit al Școlii Ardelene: Ștefan P. Niagoe*, în *Transilvania*, anul 74, iulie-august, nr. 7-8, 1943, p. 601, 605.

Ode Honoribus...
Samuelis Vulcán,
Oradea, 1807

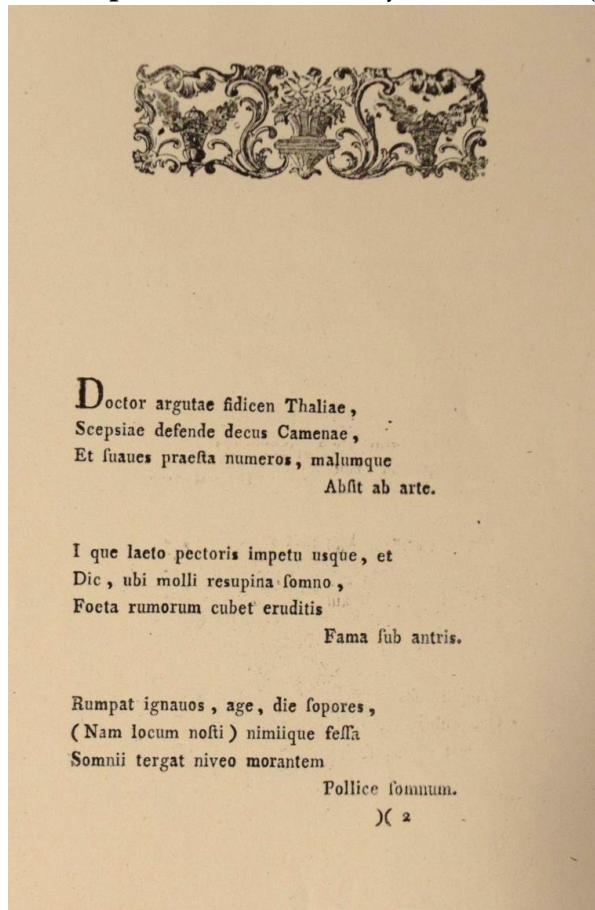
Ode | Honoribus | Illustrissimi ac Reverendissimi Domini |
Samuelis Vulcán | cum | supremam pastoralem Dignitatem | in | alma
Dioecesi M. Varadinensi Graeci Ritus Catholica | communi applausu adiret
| dicata | a Jos. Eöszы professore human. literar. R. P. O. | Magno-
Varadini anno 1807 | Magno-Varadini | Typis Antonii Gottlieb
Maramarossiensis.

Format: in 4°; 7 p. Tipar negru, cu număr variabil de rânduri la pagină.

Ornamentație: Frontispiciu cu mitră, cruce, carte și sceptru (f. tt.); frontispiciu cu un coș de flori încadrat de două urne fumegânde, totul încadrat într-un decor baroc (p. 3); ornamente tipografice modeste.

Cuprins. Poezie în latină de 20 de strofe, a către 4 versuri (3 lungi și unul scurt) [*Doctor argutae fidicen Thaliae...*] (p. 3-7);

Depozit. OSzK, cota Kny. 1807, in 4°/1 (cutia 115).

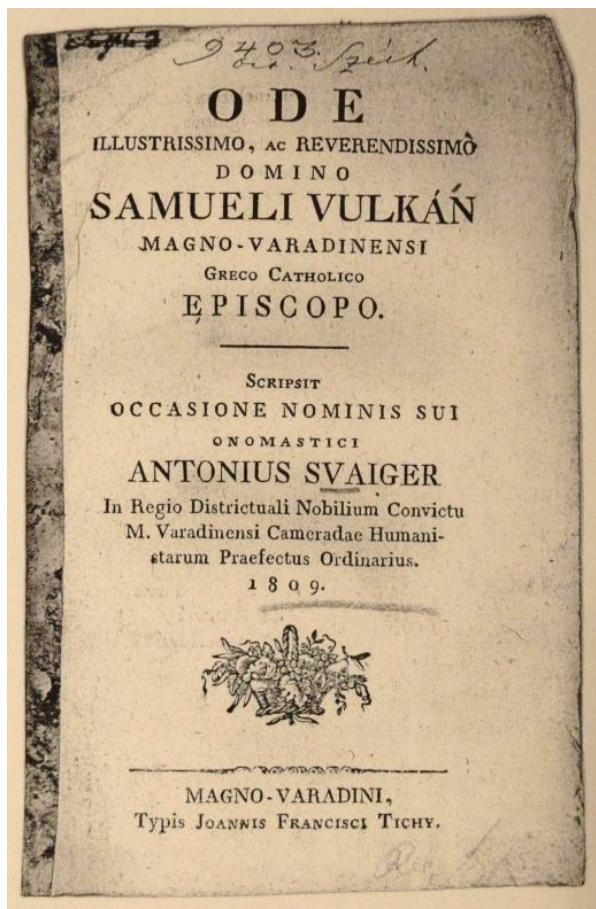

Doctor argutae fidicen Thaliae,
Scepsiae defende decus Camenae,
Et fuaues praefla numeros, malumque
Abst ab arte.

I que laeto pectoris impetu usque, et
Dic, ubi molli resupina somno,
Foeta rumorum cubet eruditis
Fama sub antris.

Rumpat ignaos, age, die sopores,
(Nam locum nosti) nimique fellā
Somniu tergat niveo morantem
Police somnum.
)(2

Pagina 3 din Ode Honoribus...
Samuelis Vulcán, Oradea,
1807

Ode... Samueli Vulkán,
Oradea, 1809.

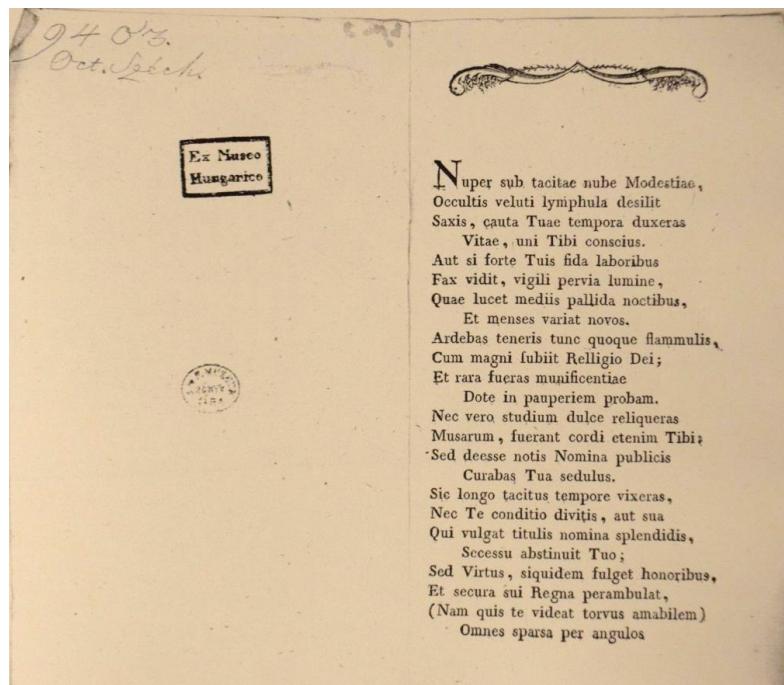
Ode | Illustrissimo, ac Reverendissimò | Domino | Samueli
Vulkán | Magno-Varadinensi | Greco Catholico | Episcopo. |
Scripsit | occasione nominis sui | onomastici | Antonius Svaiger | In
Regio Districtuali Nobilium Convictu | M. Varadinensi Cameradae
Humani| starum Praefectus Ordinarius | 1809. | Magno Varadini, |
Typis Joannis Francisci Tichy.

Format: in 8°; 4 p. Tipar negru cu număr variabil de rânduri la pagina.

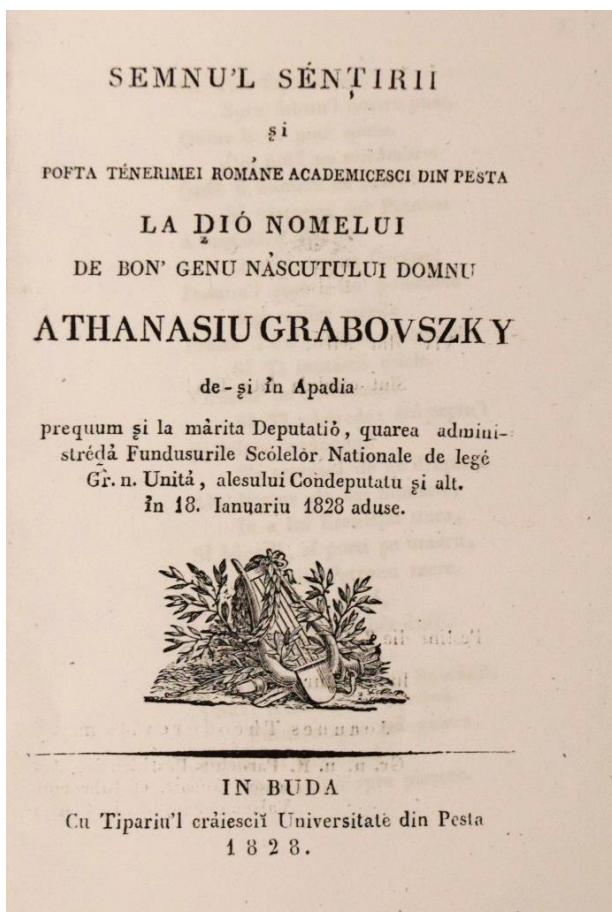
Ornamentație: frontispiciu compus dintr-un coș cu flori și fructe (f. tt.); frontispiciu simplu format din elemente vegetale (p. 3); ornamente tipografice modeste pe foaie de titlu și la sfârșit.

Cuprins. Poezie în latină de 48 de versuri [*Nuper sub tacitae nube Modestiae ...*] (p. 3-4).

Depozit. OSzK, cota 1809, in 8° (cutia 123).

Pagina 2-3 din Ode... Samueli Vulkán, Oradea, 1809.

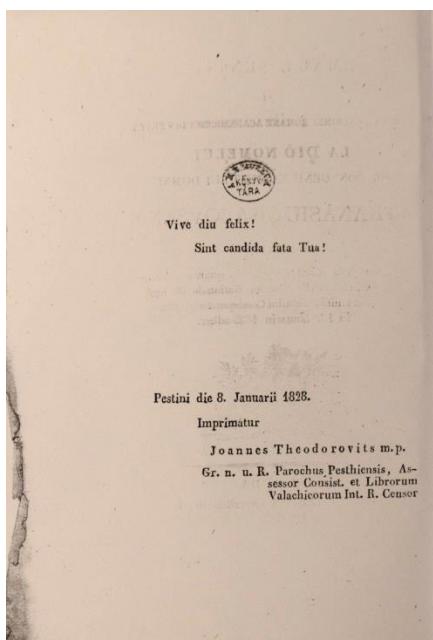
Semnu'l sénțirii | și | pofta ténerimei române academicesci din
Pesta | la dió nomelui | de bon' genu născutului domnu | Athanasiu
Grabovszky | de-și în Apadia | prequum și la mărita Deputatiò,
quarea admini| stréda Fundusurile Scólelor Nationale de legé | Gr. n.
Unită, alesului Condeputatu și alt. | In 18. Ianuariu 1828 aduse. | In
Buda, | Cu Tipariu'l crăiescii Universitate din Pesta | 1828.

Format: in 8°, de 7 p. Tipar negru cu număr variabil de rânduri la pagină.

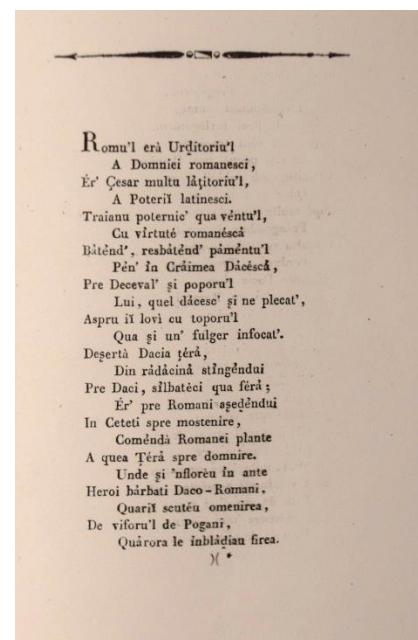
Ornamentație. Gravură reprezentând o liră, o coroană de lauri și.a. (f.t.); ornamente tipografice modeste.

Cuprins. „*Vive diu felix! Sint candida fata Tua!*” (p. 2); Pestini die 8. Januarii 1828. Imprimatur Joannes Theodorovits m. p. Gr. n. u. R. Parochus Pestiensis, Assessor Consist. et Librorum Valachicorum Int. R. Censor (p. 2); poezie în versuri [Romu'l eră Urditoriu'l...] (p. 3-7).

Depozit. OSzK, cota Kng 1828, in 8°/1 (cutia 186).

Pagina a 2-a din Semnul sențirii..., Buda,
1828

Pagina a 3-a din Semnul sențirii...,
Buda, 1828

**Jan Amos Comenius în colecțiile Bibliotecii Academiei Române,
Filiala Cluj-Napoca (ediții până la 1820)**

*Dr. ELENA DAMIAN
Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir,” București
Facultatea de Drept, Cluj-Napoca*

Résumé

Jan Amos Comenius dans les collections de la Bibliothèque de l’Académie Roumaine, la Filiale de Cluj-Napoca (éditions avant 1820)

Le pédagogue et le philosophe de réputation mondiale, Jan Amos Comenius, celui qui a été nommé «le père de la pédagogie moderne», «Galilée de l'éducation», un «génie universel», a laissé aux générations à venir une immense œuvre. Ses ouvrages monumentaux ont eu une très large diffusion dans notre pays aussi, quelques-uns étant imprimés notamment dans différents centres typographiques de Transylvanie. Beaucoup de ses œuvres se trouvent dans des éditions de très grande valeur, dans les fonds de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine, la Filiale de Cluj-Napoca. C'est la plus riche collection de notre pays. Les 85 exemplaires, compris dans le Catalogue alphabétique des éditions de ses ouvrages, parus avant 1820, présents dans la collection académique de Cluj-Napoca, constituent un motif de fierté et leur mise en valeur, un honneur, d'autant plus que ce grand érudit a vécu aussi dans la Principauté de Transylvanie, période durant laquelle il a élaboré de précieux ouvrages.

Mots-clés: *Comenius, pédagogue, philosophe, bibliothèques, Transylvanie.*

La 28 martie 1592, se naștea, în satul Nivnice, din Moravia, Jan Amos Komensky (latinizat, după moda vremii, *Comenius*), cel ce avea să ajungă un pedagog și un filosof de renume mondial. Lucrarea de față se vrea un omagiu adus peste veacuri celui care a fost numit „părintele pedagogiei moderne,” un pedagog „angajat,” în sensul social al termenului, „angajat pentru

independența și libertatea poporului său, pentru cauza progresului mondial, pentru viitorul umanității.”¹

Istoricul francez Jules Michelet l-a caracterizat cu multă căldură: „*un geniu al luminii, [...], Galilei al educației, [...] geniu frumos, mare, dulce, fecund, geniu universal.*”²

Rămas de mic orfan de ambii părinți, Comenius a peregrinat prin centrul și nordul Europei, până în anul 1670, când se stinge din viață la Amsterdam. Peregrinările sale, cauzate de evenimentele epocii frământate în care a trăit, i-au prilejuit o bogată experiență de viață reflectată în imensa lui operă. El și-a închinat întreaga viață luptei pentru dreptate și pace, pentru poporul său, pentru „*frații boemieni*,“ dar și pentru alte popoare vecine, școlii - în care el vedea salvarea omului de asuprirea și mizerie, studiului - în care el vedea o armă de luptă. Demnă de admiratie este ideea generoasă a

¹ J. A. Comenius, **Pampaedia**. Studiu introductory, traducere, note și comentarii de prof. univ. dr. Iosif Antohi, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1977, p. 8. Pampaedia este menită să contribuie la „*formarea universală a spiritelor și introducerea unei astfel de ordini între preocupările vieții întregi, încât mintea fiecărui om (ocupată în mod plăcut de-a lungul tuturor vîrstelor să poată deveni o grădină a bucuriei.*” Comenius dezvoltă ideea renascentistă a formării multilaterale a omului pentru a putea atinge perfecțiunea. Aici, oferă primul model pentru ceea ce numim astăzi „*educație permanentă*,“ pentru formarea științifică a personalității umane. Pampaedia face parte dintr-un ansamblu de 7 lucrări, intitulat **De rerum humanarum emendatione consultatio catholica** (*Constituirea universală cu privire la îndreptarea lucrurilor omenești*). Cele 7 lucrări sunt: **Panegersia**, **Panaugia**, **Pansophia**, **Pampaedia**, **Panglotitia**, **Panothosia** și **Pannuthesia** (respectiv *Deșteptarea tuturor, Luminarea tuturor, Toată știința, Educația universală, Cultivarea limbii univerale, Îmbunătățirea universală și Avertizarea universală*). Vezi *Ibidem*, p. 5, 12 și 18.

² Stanciu Stoian, **Semnificația unui tricentenar**, în *J. A Komensky - Comenius. Comunicări prezentate la sesiunea științifică a Institutului de Științe pedagogice și traduceri din opera lui Komensky*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1958, p. 12; vezi și *Personalități care au schimbat istoria lumii. De la Renaștere până la Iluminism. 1492 - 1789*, București, Enciclopedia RAO, 2003, p. 206.

ameliorării destinului uman, a umanizării societății prin educație, cât și cea a unei organizații mondiale puse în slujba păcii.

În epoca în care a trăit, în lumea protestantă în special, Comenius era în centrul atenției. În secolul al XVIII-lea, ideile umaniste și filosofice ale lui Comenius, deși profund progresiste, conturând un sistem încheiat de gândire filosofică și pedagogică, au fost mai puțin apreciate. Dar, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Comenius stă din ce în ce mai mult în atenția cercetătorilor din domeiul istoriei pedagogiei. Abia în secolul al XX-lea, opera sa se bucură de o apreciere justă; fără a se trece cu vederea și unele puncte mai discutabile ale concepției sale despre lume (legate, firește, de epoca în care a trăit), sunt scoase în evidență aspectele vii și progresiste ale acesteia. Descoperirea manuscriselor sale la Leningrad (1931) și Halle (1935) a contribuit din plin la completarea cunoștințelor despre această personalitate marcantă, în special în ceea ce privește gândirea sa, concepția lui despre lume. Rezultă acum un portret nou, care îl completează pe cel al pedagogului, dar, în plus, sunt reliefate și trăsăturile eminentului umanist și filosof pansofist.³

Un motiv în plus pentru a-l omagia acum îl poate constitui și faptul că, între anii 1650-1654, Comenius a trăit la Sárospatak,⁴ în Principatul Transilvaniei (în Ungaria de astăzi), unde i s-a încredințat conducerea școlii reformate; aici, el a creat opere valoroase, dintre care unele se găsesc astăzi în colecțiile Bibliotecii academice clujene. Școala amintită s-a bucurat de activitatea sa creatoare, devenind un model după care s-au organizat și alte școli în diferite părți ale Transilvaniei; astfel, ideile pedagogului ceh au continuat să-și exercite influența.

³ Vezi Stanciu Stoian, *op. cit.*, p. 9-14.

⁴ Aici s-a bucurat de sprijinul lui Gheorghe Rákóczi și al mamei acestuia, Suzana Lorántffy. Înainte de a trece la deschiderea școlii, aşa cum o concepea el, Comenius elaborează manualele necesare cu text paralel latin-maghiar, precum și o serie de lucrări metodice și pedagogice. Această perioadă, relativ, a fost una dintre cele mai productive din viața lui Comenius. Vezi Jan Amos Comenius, *Didactica magna*, traducere, note, comentarii și studiu de prof. univ. dr. Iosif Antohi, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970, p. 162.

Organizând învățământul, concepându-l în spirit renascentist, ca pe o instituție menită să asigure tuturor însușirea Pansofiei - a științei universale, Comenius își câștigă, printr-o muncă imensă, prestigiul binemeritat.

De-a lungul unei vieți nefericite și agitate, plină de persecuții, înfruntând exilul și vitregile soartei, Comenius găsește răgazul de a crea numeroase opere monumentale, care au avut o largă răspândire și în țara noastră; unele au fost imprimate în diferite centre tipografice, transilvănene în special. Multe dintre lucrările sale se află în ediții prime sau foarte vechi și valoroase în fondurile bibliotecii academice clujene. Alături de alte exemplare de preț aflate la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, ar putea forma fondul Comenius clujean.

Vom încerca o prezentare selectivă a celor mai valoroase ediții, nu într-o ordine valorică (mai greu de stabilit), ci în ordinea cronologică a elaborării lor (ne vom referi numai la edițiile apărute până în anul 1820).

Membru al Comunității „*fraților boemieni*,” cu sprijinul „*frăției*,” este trimis abia la vîrsta de 16 ani, la școala latină din Prerau, pe care o termină după trei ani. Elev sărguincios, deosebit de dotat, este trimis apoi să urmeze teologia, la universitățile protestante din Hernborn și Heidelberg, puternice centre culturale ale vremii, în care ideile Renașterii și ale Reformei se împleteau. La 22 de ani, întors în țară, este numit, mai întâi, profesor la școala din Prerau. Acolo, are primul său contact cu învățământul. Acum se naște în sufletul său dorința de a găsi mijloacele care să contribuie ca știința, învățătura să devină un bun al oamenilor „*printr-o cale simplă, ușoară și placută*.⁵ Așadar, el devine autor dintr-o nevoie practică. Încă din 1611, Comenius începe să pregătească lucrarea ***Linguae boemicae thesaurus***, ... căreia i-a dedicat mai bine de 40 de ani (1612-1656), lucrare care a căzut pradă incendiului de la Leszno, în 1656.⁶

⁵ Stanciu Stoian și Iosif Antohi, ***Opera lui Jan Amos Komensky, opera de temelie a școlii și a pedagogiei moderne***, în J. A. Komensky - Comenius. *Comunicări prezentate...*, p. 25.

⁶ Vezi Jan Amos Comenius, ***Didactica magna***, p. 158.

În anul 1614, el scrie pentru elevi un prim manual *Grammaticae facilitioris paecepta* (*Reguli pentru ușoara învățare a gramaticii*); acest mic tratat de gramatică latină este publicat la Praga, în anul 1616. Din 1617 sau 1618, Comenius este numit pastor în orășelul Fulnek (în Moravia de Nord) și director al școlii locale. Aici, el încearcă să îmbine activitatea religioasă cu cea didactică. O serie de nenorociri se abat asupra lui: biblioteca sa prădată și arsă, soția și cei doi copii îi mor de ciumă, iar, în urma unui ordin imperial (pentru că nu era catolic), Comenius este obligat să părăsească orașul Fulnek în 1624.

Trăind la Leszno (Lissa, în patria adoptivă, Polonia), între anii 1627-1642, apoi între 1648-1650 (în 1648, Comenius a fost ales episcop al Comunității „fraților boemieni,” „*ultimul episcop al acesteia*”⁷) și 1654-1656, Comenius își continuă munca de dascăl printre refugiați. Este o perioadă rodnica în activitatea sa didactică. Acum, i se lămuresc mai bine problemele legate de teoria învățării. Constatând că, între lucruri și denumirea lor, există o strânsă legătură, el deduce necesitatea metodică de a le învăța împreună. Pornind de la această idee, el scrie în două limbi (latină și cehă) celebra sa lucrare *Janua linguarum reserata* (*Poarta deschisă a limbilor*), în 1631, lucrare tradusă ulterior în 12 limbi europene și în 4 limbi asiatice și care a cunoscut peste 40 de ediții în timpul vieții lui Comenius, aducându-i celebritatea.⁸ Mai târziu, i-a adăugat alte două lucrări importante: *Vestibulum*, un fel de introducere la *Janua...* și *Atrium*, destinat celui de-al treilea an de studiu.⁹

⁷ *La Grande Encyclopédie. Inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts*, par une société de savants et de gens de lettres, sous la direction de M. Berthelot, vol. I - XXXI, Paris, H. Lamirault et c-ie, éditeurs, 1885-1902, vol. XIX, p. 892.

⁸ Vezi Stanciu Stoian și Iosif Antohi, *op. cit.*, p. 26.

⁹ Încă de la începutul activității sale, Comenius a recunoscut importanța limbilor, cel mai însemnat instrument de înțelegere între oameni. Dovadă sunt lucrările sale cu acest profil: *Linguae bohemicae thesaurus*, cele trei manuale, *Vestibulum*, *Janua* și *Atrium*, și altele. De altfel, Comenius a rămas în istoria culturii ca un mare metodician al predării limbii materne și a limbilor străine. Pentru el, triada obiect-idee (repräsentare)-cuvânt, pe care se sprijină semantică

Biblioteca academică clujeană păstrează 19 ediții în 24 de exemplare, apărute între anii 1634-1735, în localități cum ar fi: Gdańsk, Leyda, Amsterdam, Levoča, Brașov, Praga, Oradea, Cluj, Debrecen. După cum o atestă numeroasele atestări manuscrise și numele posesorilor de pe foile de titlu sau interiorul copertelor, aceste exemplare au avut o largă circulație în Transilvania. Majoritatea exemplarelor sunt legate în piele cu ornamente, în formatul in-8° în special.

Janua... nu constituie numai o metodă nouă pentru învățarea limbii latine (primul manual pentru învățarea limbii latine și, prin extindere, de învățare a limbilor străine), ci și o încercare de a elabora o carte cu un conținut pansofic; de aceea, materialul pentru exemplificare a fost ales din toate domeniile de cunoaștere.¹⁰ Mai târziu, *Janua...* a fost completată cu alte trei cărți: *Lexicon etimologic* (în biblioteca noastră se păstrează *Index Vocabulorum*, Alba Iulia, 1647); *Schola Iudus* (care cuprinde întreg conținutul din *Janua...*, redat sub forma de piesă de teatru); *Orbis sensualium pictus* (care se sprijină tot pe *Janua...*; este o *Janua* ilustrată, primul manual ilustrat de citire).

Lucrarea *Vestibulum*, apărută în 1633, o găsim, de asemenea, în colecțiile Bibliotecii Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, în 4 ediții (5 exemplare), tipărite între 1643-1784. La noi în țară, *Vestibulum* a apărut în mai multe ediții; prima dată, în 1643, la Oradea, sub îngrijirea profesorului Piscator, din Alba Iulia, cu text latino-maghiar, ediție pe care o păstrăm în fondurile bibliotecii academice clujene (*Janua* apăruse și la Brașov, în 1638). Remarcăm, de asemenea, exemplarul imprimat la Amsterdam, în 1658,

modernă, era un principiu filologic și metodic. Această preocupare este prezentă și în *Panglottia*. Vezi J.-A. Comenius, *Pampaedia*, p. 16.

¹⁰ Un exemplar din *Latinae linguae Janua reserata* din 1642 se pare că a aparținut stolnicului Constantin Cantacuzino, lucrare care se păstrează astăzi în fondul Bibliotecii Academiei din București. Vezi Gheorghe Pârnuță, *Istoria învățământului și gândirea pedagogică din Tara Românească. Sec. XVII-XIX*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971, p. 90.

exemplar ce reprezintă prima ediție olandeză a lucrării lui Comenius, in-8°, legat în pergament, cu ilustrații pe pagina de titlu.¹¹

Cea mai importantă lucrare teoretică pe care Comenius o scrie în această perioadă este ***Ceska didactica*** (1632; *Didactica cehă*), dedicată poporului său, menită să contribuie la îmbunătățirea învățământului și, prin aceasta, la ridicarea prestigiului cultural și național al patriei sale. Mai târziu, o traduce în limba latină pentru suedezi (1638), numind-o acum ***Didactica magna***, „magna” subliniind prețuirea pe care însuși autorul o dădea operei sale. Această carte era destinată să ilustreze „*ars omnes omnia docendi*”, adică *arta de a învăța pe toți – toate*,¹² repede, plăcut și temeinic.¹³ Dacă, prin ***Didactica magna***, Comenius a încercat să aducă îmbunătățiri educației, prin ***Pampaedia***, „el a urmărit ca, prin intermediul educației, să reformeze întreaga

¹¹ ***Vestibulum*** (*Scheletul limbii*), ***Janua*** (*Corpul limbii*) și ***Atrium*** urmau să fie folosite în primii 3 ani de studii, și anume: cea dintâi o jumătate de an, a doua un an, iar a treia un an și jumătate; cele trei constituie „*calea*” spre autorii clasici. Aceste 3 manuale au ajuns și la Caransebeș în biblioteca umanistului Mihail Halici (1643-cca 1712), rector al Colegiului reformat din Orăștie. Cărturarul român a întocmit un inventar autograf al bibliotecii sale pe care a lăsat-o prin testament (31 octombrie 1674) școlii protestante din Orăștie. Inventarul lui Halici cuprinde 414 de titluri în 539 de volume din care 9 comeniene, valoroase. Vezi Maria Ursușiu, ***Biblioteci particulare și bibliotecari în Transilvania în secolul al XVII-lea***, în ***Biblioteca și cercetarea***, VIII, Cluj-Napoca, 1984, p. 247; Idem, ***Din nou despre biblioteca Halici (1674). Addenda et corrigenda***, în ***Biblioteca și cercetarea***, XII, Cluj-Napoca, 1988, p. 268-289; Musnai László, Dani János, ***Date noi privitoare la viața și testamentul lui Mihail Halici***, în ***Studii de istorie literară și folclor***, Cluj, 1964, p. 87-92.

¹² Stanciu Stoian și Iosif Antohi, ***op. cit.***, p. 27.

¹³ Prima lucrare comeniană tradusă în limba română a fost ***Didactica magna***, traducere din 1893, realizată de Petru Gârboviceanu; lucrarea a apărut în mai multe ediții, ultima fiind în 1921. Iosif Antohi a dat o nouă versiune a ***Didactică magna***, făcută pe baza textului latin, publicat în ***Opera didactica omnia*** din 1657, cât și pe baza variantelor similare în limbile cehă, germană și rusă, precum și a primului text românesc. Traducerea a apărut în 1970. Vezi Jan Amos Comenius, ***Didactica magna***, p. 175-176.

societate umană,” deoarece, în concepția sa, „*numai prin educație «lumina pansofiei» pătrunde și îl formează pe om.*”¹⁴

La Leszno, Comenius reia și ideea care îl obseda din vremea studenției, și anume aceea de a scrie o lucrare de sinteză privind ansamblul tuturor cunoștințelor științifice ale timpului său. Lucrarea din tinerețe o numise ***Amphitheatrum universitatis rerum*** (*Privire asupra universalității lucrurilor*). Această teză, îmbogățită prin experiența vieții sale și a școlii, o concretizează în noțiunea de „*pansophia*.“ Prin pansofie, Comenius urmărește un fel de introducere la marea carte a înțelepciunii care să poată folosi, în primul rând, tineretului dornic de studiu. Ideile lui cu privire la alcătuirea pansofiei trezesc un viu interes printre prietenii săi din Anglia. El le trimit un conspect asupra acestei probleme care, fără consimțământul său, este publicat la Oxford (în 1637), sub titlul ***Conatum comenianorum praeludia. Porta sapientia reserata sive Pansophiae*** (*Preludii ale cunoștințelor comeniene. Poarta deschisă a înțelepciunii sau Pansofia*). Amplificată de autor, lucrarea apare în 1639, cu titlul ***Prodromus Pansophiae*** (*Vestitorul Pansofiei*). În colecțiile Bibliotecii Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, se păstrează edițiile ***Conatum Pansophicorum dilucidatio***, Londra, 1639, și ***Pansophiae prodromus***, Londra, 1639, legate în pergament, cu ornamente, in-12°, cu însemnări manuscrise pe foaia de titlu.

În urma succesului său, Comenius este invitat, în 1640, în Anglia, de către prietenul și susținătorul său, Samuel Hartlieb. Parlamentul englez ia hotărârea de a înființa un „Colegiu” format din cei mai reprezentativi oameni de știință care, sub îndrumarea lui Comenius, să lucreze la elaborarea pansofiei. Iată, aşadar, cât de mare era prestigiul de care se bucura acest învățăt în acea vreme. În Anglia, entuziasmat de perspectivele ce i se deschideau în cale scrie ***Via Lucis*** (1642; *Calea lumini*), lucrare cu un pronunțat caracter iluminist. El încearcă să indice, pentru viitor, direcția în care Consiliul savanților trebuie să-și orienteze munca. Aici, apare expresia

¹⁴ J. A. Comenius, ***Pampaedia***, p. 18.

„viața este o școală;” Comenius concepe programul de reformă a culturii umane.

În drum spre Leszno, unde *Comunitatea fraților boemieni* îl reclamă să se întoarcă, Comenius se întâlnește cu René Descartes, care îl încurajează în elaborarea pansomofiei, dar îi reproșează că se intemeiază prea mult pe teologie.

Între anii 1642-1648, îl găsim în Suedia, la Elbing. Aici, Comenius elaborează, în afară de unele manuale, prima metodică pentru predarea limbilor străine: *Methodus linguarum novissima*. Tot acum, scrie și *Janua rerum*, ca o completare la *Janua linguarum*. Ea constituie o încercare practică de realizare în miniatură a pansomofiei (*Janua rerum*, datorită împrejurărilor, s-a pierdut; a fost găsită mai târziu și retipărită după moartea sa). În 1648, Comenius este ales episcop al Comunității fraților boemieni, ceea ce-l determină să se întoarcă iar la Leszno, unde lucrează până în 1650.

Perioada 1650-1654 este importantă și pentru noi, români, perioadă foarte bogată în realizări. La invitația lui Sigismund Rákoczi, Comenius acceptă să vină la Sárospatak și să conducă școala reformată din localitate. Aici, scrie lucrări deosebit de importante cum sunt: *Primitiae laborum scholasticorum* (Începuturile ostenelilor muncii în școală), tipărită în 1651, la Sárospatak, titlu sub care sunt incluse trei cuvântări ținute de Comenius în Transilvania; această lucrare dedicată principelui Sigismund Rákoczi se păstrează în fondurile bibliotecii academice clujene și are mai multe însemnări manuscrise; *Eruditionis scholasticae pars prima. Vestibulum. Rerum et Linguarum fundamenta exhibens...*, scrisă în 1652; în biblioteca academică clujeană există edițiile din 1662 (Sárospatak, ediția a treia), 1669 (Cluj, ediția a opta) și o ediție din 1729 (Cluj); *Eruditionis Scholasticae pars secunda. Janua. Rerum et Linguarum Structurarum externam exhibens*, In usum Scholae Patakinæ edita ..., scrisă în 1652 (5 exemplare); *Eruditionis Scholasticae pars tertia. Atrium. Rerum et Linguarum Ornamenta exhibens...*, In usum Scholae Patakinæ editum, 1652 (2 exemplare); *Praecepta morum in usum juventutis collecta* (Reguli morale în folosul tinerimii), un cod de educație morală și de bună

comportare în viață; în fondurile bibliotecii academice clujene se păstrează un exemplar, tipărit la Sibiu, în 1747, cu însemnări manuscrise pe foaia de titlu; ***Orbis sensualium pictus*** (scrisă între 1653-1654, *Lumea în imagini*), lucrarea apreciată în mod deosebit de filosoful I. Kant, chiar și de Goethe, și care a fost tipărită în 1658, la Nurenberg; în această operă, Comenius pune, pentru prima dată, intuiția (cu un secol și jumătate înaintea lui Pestalozzi) la baza oricărui învățământ și subliniază rolul imaginilor ca mijloc de învățare; pe drept cuvânt, a fost supranumit „*părintele metodei intuitive*;”¹⁵ la apariție, cartea a produs un sincer entuziasm; ea oglindește stăruința lui Comenius de a realiza în practică școala sa pansofică; este o adevărată enciclopedie ilustrată pentru copii și, totodată, cea mai populară lucrare a sa pe care biblioteca academică clujeană o păstrează în 11 exemplare, tipărite între 1658-1798, în diferite centre tipografice europene, inclusiv transilvănene (Levoča, Nurenberg, Viena, Bratislava, Brașov și Sibiu), în variante în trei și patru limbi; ***Schola ludus*** (scrisă în 1654, *Școală sub formă de joacă*), este un fel de dramatizare a lucrării ***Janua...;*** autorul vrea să demonstreze că jocurile, organizate științific și dramatizate, pot constitui un mijloc util de învățătură recreativă pentru copii, deoarece teatrul îi atrage; în fondurile bibliotecii academice clujene se păstrează 3 exemplare (1656, Sárospatak; 1657, Amsterdam; 1659, Frankfurt).¹⁶

¹⁵ ***Minerva. Enciclopedie română***, Cluj, 1930, p. 325.

¹⁶ Printre posesorii exemplarelor scrise și tipărite la Sárospatak, i-am identificat pe Szatmár Nemethi Mihály (1638-1689), pe Teleki Mihály Szeki (1634-1690, cancelar al Transilvaniei), pe Pataki Samuel (1731-1804, profesor bibliofil, conducătorul tipografiei Colegiului reformat din Cluj), oameni de cultură din Transilvania secolelor XVII-XVIII. Când vine la Sárospatak, Comenius era un mare pedagog. În spiritul principiilor pedagogice cristalizate deja, se produce nou: în domeniul redactării manualelor școlare (*Orbis pictus*), în domeniul dramei școlare (*Schola ludus*), în domeniul organizării școlare, crearea condițiilor teoretice și practice ale școlii pansofice, organizate pe sistemul de clase școlare, la Sárospatak. Cei 4 ani petrecuți aici au contribuit la îmbogățirea operei sale. Vezi Báko Bela, ***Chemarea lui J. A. Komensky în Transilvania și unele aspecte ale activității lui de aici***, în ***J.A Komensky - Comenius. Comunicări prezentate...***, p. 139;

În anul 1654, se reîntoarce la Leszno. Pentru a doua oară în viață, Comenius își pierde averea, biblioteca și, mai ales, manuscrisele, printre care și **Tezaurul limbii cehé** (armata suedeză a distrus orașul).

După peregrinări prin diferite localități din Germania, se stabilește, în cele din urmă, la Amsterdam. Ultimii ani ai vieții Comenius și-i dedică editării operelor sale din trecut, într-o ediție completă. Cu sprijinul primit din partea senatului din Amsterdam și a prietenului său Ludovic de Geer, el oferă omenirii, în anul 1657, monumentală lucrare ***Opera didactica omnia***. Sunt reunite aici toate lucrările pedagogice ale lui Comenius scrise între anii 1627-1657. Lucrarea debutează cu o dedicație adresată orașului Amsterdam și senatului lui; ea are patru părți: lucrări scrise între 1627-1642; lucrări scrise între 1642-1650; lucrări scrise la Sárospatak, între 1650-1654 și lucrări scrise la Amsterdam, între 1656-1657.

Opera didactica omnia apare ca o realizare treptată care pornește de la câteva teze mai importante la care s-au adăugat, pe parcurs, și altele înrudite, dar preocupările de bază au rămas, în general, cele inițiale. Ele s-au conturat și s-au adâncit în etape, treptat, în întreaga sa viață. Se afirmă că savantul ceh a aplicat proprietății cunoscuta metodă a cercurilor concentrice.¹⁷ Această valoroasă ediție princeps, in-folio, de 2130 de

Bartolomeu Popescu, ***Filosofia și pedagogia creștină a lui Ioan Amos Comenius***, București, Editura „Cultura Românească” S.A.R., 1939-1940, p. 5-32.

¹⁷ „Sistematizarea concentrică a materiei, preconizată de J. A. Komenský, se încadrează, de asemenea, în orientarea sa enciclopedică-pansofică.” Tiberiu Truțer, ***Cu privire la lucrarea lui Jan Amos Komenski „Orbis Sensualium Pictus”***, în ***J. A. Komensky - Comenius. Comunicări prezentate...***, p. 112. După anul 1657, se intensifică preocupările sale cu privire la eliberarea pansofiei. Este vorba de un grup de 7 scrieri care reprezintă punctul culminant al creației comeniene. Aceste lucrări sunt cunoscute sub titlul ***De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*** (*Consfătuire universală cu privire la îndreptarea lucrurilor omenești*). A apărut doar o singură lucrare din acest ansamblu, restul fiind considerate pierdute, până în preajma celui de-al doilea război mondial, când au fost descoperite la Halle (1935) și publicate apoi, în 1966, de către Academia din Praga. Cea mai importantă din cele 7 lucrări este ***Pampaedia***. Vezi J. A. Comenius,

coloane, cuprinzând 39 de scrisori, a fost tipărită, aşadar, la Amsterdam în 500 de exemplare, toate legate în pergamant. Această lucrare rară, prețioasă se găsește în Transilvania, în 3 exemplare (cunoscute până în prezent): un exemplar la Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca (cota R 80731); un exemplar la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca și un exemplar la Tîrgu Mureș, la Biblioteca Județeană - Biroul Colecții Speciale. Biblioteca „Teleki-Bolyai.”

Exemplarul din colecțiile bibliotecii academice clujene, bine păstrat, are multe însemnări manuscrise pe coperte în interior, iar pe foaia de titlu, numele posesorului: Samuel Kaposi (bibliofil, profesor orientalist din Alba Iulia, care a avut o valoroasă bibliotecă). Această ediție este o mândrie a acestei biblioteci.

În colecțiile bibliotecii academice clujene, se păstrează și o lucrare a sa de fizică, revizuită în 1663 și publicată la Amsterdam: ***Physicae ad lumen divinum reformandae synopsis*** (două exemplare).

O operă mai puțin cunoscută este ***Historia persecutionum Ecclesiae Bohemicae***, f.l., 1648, lucrare păstrată în colecțiile bibliotecii academice clujene, în 5 exemplare, și încă un exemplar în limba engleză, publicat la Londra, în 1650. Este o lucrare scrisă de Comenius în colaborare cu Adam Hartmann (preot al sectei fraților boemieni); ***La Grande Encyclopédie*** (vol. XIX, p. 892) îi atribuie această lucrare numai lui Hartmann, scrisă în latină și tradusă apoi în cehă tot de el. Dar ***Trésor des livres rares et précieux...***, a lui Th. Graesse, poziția 67-71, p. 234, îi menționează ca autori pe Comenius și Hartmann; Panzer î-o atribuie numai lui Comenius; Michael Holzmann și Hanns Bohatta, în ***Deutsches Anonymen Lexikon***, Weimar, 1918, trimit la Comenius. Din această lucrare, se păstrează, de asemenea, o traducere prescurtată în limba maghiară, din 1768, făcută de Kozma Mihály (protopop unitarian și istoric, 1723-1798), în manuscris, 142 de pagini. Identificarea autorilor și a lucrării a fost realizată de regrettatul cercetător clujean Láko Elemer.

Pampaedia, p. 5. Biblioteca academică clujeană păstrează o traducere în limba română din 1977.

De la Comenius au rămas peste 400 de scrieri, fie tipărite, fie, mai ales, manuscrise, formând un adevărat tezaur de gândire pedagogică, teologică și filosofică.¹⁸

În concluzie, biblioteca academică clujeană este păstrătoare a unor lucrări inestimabile, încă insuficient valorificate. Colecția Comenius este, cu certitudine, cea mai bogată din țară. Demne de remarcat sunt actualitatea ideilor lui Comenius, figura sa de umanist, un luptător pentru progres și pace. Concepția sa de pedagog nu este decât o parte componentă a concepției sale generale privind binele omenirii. După atâta vreme, gândirea sa se arată încă bogată și vie, iar principiile sale, aplicabile încă în învățământ. El a stârnit, și stârnește și astăzi, interesul cercetătorilor, meritând să fie studiat și apreciat. Astfel, în anul 1991, la cererea Academiei din Praga, am elaborat un catalog al operelor existente în colecțiile bibliotecii academice clujene tipărite până în 1801. Cu ocazia împlinirii a 400 de ani de la nașterea lui Comenius, Academia din Praga a publicat o bibliografie a tuturor operelor lui Comenius aflate în întreaga lume.

În anul 1992, în 19 mai, Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, în colaborare cu Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, a organizat o expoziție (cu catalog tipărit: *Comenius în Cluj-Napoca. 400 de ani de la naștere. Aniversare U.N.E.S.C.O.*) cu cele mai reprezentative opere ale lui Comenius existente în cele două biblioteci.

În anul 2008, la solicitarea domnului Ulrich Schoefer, consilierul Societății Germane „Comenius” din Frankfurt pe Main, am elaborat un nou catalog, mai amplu, al operelor lui Comenius tipărite până în anul 1820, existente în biblioteca academică clujeană. Societatea „Comenius” din Germania intenționa să publice o nouă bibliografie a operelor teologului și pedagogului Comenius.

Considerăm că, prin această contribuție, am subliniat, o dată în plus, meritele acestui mare cărturar, care a trăit o vreme și în Principatul Transilvaniei și care, în perioada respectivă, a elaborat opere de o certă valoare.

¹⁸ Vezi Bartolomeu Popescu, *op. cit.*, p. 32.

Anexă

**Edițiile operelor lui Jan Amos Comenius (până la 1820)
prezente în colecțiile Bibliotecii Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca**

Catalog alfabetic

1. **A dextris et sinistris.** *Hoc est; Pro Fide in Christum Deum-Hominem, Cum Marcioniticis deliriis (Humanitatem Christi abnegantibus). Lucta quae Johann-Amos Comenio fuit.* Amsterdam, 1662, 96 p., in 8°. Cota R115367 (Colligat R115364-367; vezi pozițiile 2, 7 și 81).
2. **Admonitio tertia.** I. *Ad. D. Zwickerum, Ut impios suos adversus Christum, & Christianam Fidem, triumphos temperet.* II. *Ad Christianos ut tandem evigilent...*, Amsterdam 1662 72 p., in 8°. cota R115366 (Colligat R115364-367; vezi pozițiile 7, 81 și 1).
3. **Conatum pansophicorum dilucidatio.** *In gratiam censorum facta.* Londini, 1639, p. 225-288, in 12°. cota R115353 (Colligat 115351-353; vezi pozițiile 51 și 9).
4. **De Irenico Irenicorum.** *Hoc est: Conditionibus Pacis a Socini Secta reliquo Christiano Orbi oblatis, Ad Omnes Christianos facta Admonitio a Johan-Amos Comenio.* Amsterodami, apud Henricum Berkium, 1660, 4f. + 232 [-234] p., in 12°. cota U59404.
5. **Irenicomastix** *perpetuo convictus et constrictus seu Nova confirmatio infallibilitatis Irenici Irenicorum per ostensam futilitatem criminosae Comenianae refutationis...* Amsterodami, 1661, 2f + 17-383 [-384] p., in 8°. cota 50650 (Colligat C50649-650; vezi poziția 6).
6. **Irenicomastix** *iterato victus & constrictus, imo obmutescens seu Novum & Memorabile Exemplum Infelicissimae Pugnae dn. Joh. Amos Comenii contra Irenici Irenicorum autorem...* Amsterodami 1662. 569 [-572] p., in 8°. cota 50649 (Colligat C50649-650; vezi poziția 5).
7. **De Iterato Sociniano Irenico iterata ad Christianos Admonitio.** *Sive Pseudo-Irenici, Veri autem Christomastigis, Danielis Zwickeri, ... Triumphus, ...* Amstelredami, 1661, 2f + 212 p., in 8°. cota R115364 (Colligat R115364-367; vezi pozițiile 81, 2 și 1).
8. **De Regula Fidei Judicium duplex.** I. *Qualiter a Valeriano Magno, Capucino, constructa fuit:* II. *Qualiter ex intentione Dei, & Ecclesiae usu, construenda venit.* Utrumque ante bac (annis 1644 & 1645) sub Ulrici Neufeldii nomine publicatum,

nunc autem denuo simul recursum. Amsterdami, apud Chrisophorum Conradum, 1658, 3f. + 69-648 p. in 8°. cota R84186.

9. *De sermonis latini studio, per Vestibulum, Ianuam, Palatium, & Thesauros Latinitatis, quadripartito gradu plene absolvando, Didactica dissertatio...* Londini, ad exemplar Lesnae impressum 1638, p. 105-224, in 12°, cota R115352, (Colligat R115351-353; vezi pozițiiile 73 și 3).
10. *Disquisitiones de Caloris et Frigoris natura...* In Prodromum novae editionis Physicae ad lumen divinum restituendae. Amsterodami apud Joannem Janssonium, 1659, 59 p., in 12°. cota R 83732, (Colligat R83731-732; vezi poziția 74).
11. *Eruditionis Scholasticae, Pars Prima. Vestibulum, Rerum et Linguarum fundamenta exhibens, in usum Scholae Patakinæ editum. Editio tertia ...* Patachini, apud Johannem Rosnay, 1662, 92 p, in 8°. (exemplar incomplet). cota BMV C81.
12. *Idem. Editio Octava ...* Claudiopoli, apud, Viduam Andreæ Lengyel, 1699, in 8° (pagini nenumerotate, exemplar incomplet). cota BMV U195.
13. *Idem.* Claudiopoli, per Samuelem Pap Telegdi, 1729, 5f. + 112 [116] p., in 8°. cota R119545.
14. *Eruditionis Scholasticae, Pars II. Janua. Rerum & Linguarum Structuram externam exhibens. In usum Scholae Patakinæ edita. Typis Cels. Princ. expressit Georgius Renius, 1652, 362 p. (nenumerotate) + Grammatica Janualis. Continens Residuum Grammaticæ Vestibularis ..., 93 p., in 8°. cota BMV U143.*
15. *Idem.* cota BMV C69.
16. *Eruditionis Scholasticae, Pars II. Janua. Rerum & Linguarum Structuram externam exhibens. In usum Scholae Patakinæ edita. Typis Celsis Principis exscripta 1652, 362 p (nenumerotate) + 148 p. (nenumerotate) (In Januam linguae latinae), in 8° cota BMV U144.*
17. *Eruditionis Scholasticae, Pars II. Janua. Rerum & Linguarum Structuram externam exhibens. In usum Scholae Patakinæ edita. Typis Celsis Principis exscripta 1652, 362 p. (nenumerotate) cota BMV R108.*
18. *Idem.* cota BMV R677.
19. *Eruditionis Scholasticae, Pars III. Atrium. Rerum & Linguarum Ornamenta exhibens. In usum Scholae Patakinæ editum, & in Chalcographia Celsiss. Prin: exscriptum, 1652, 104 f. (nenumerotate), in 8°. cota BMV U196.*
20. *Eruditionis Scholasticae, Pars III. Atrium. Rerum & Linguarum Ornamenta exhibens. In usum Scholae Patakinæ editum, & in Chalcographia Celsiss. Prin:*

- exscriptum, 1652, Est Michaelis Szatmár Némethi, 104 f. (nenumerotate) + 163 f. (nenumerotate) (In Latinitatis Atrium), in 8°. cota BMV R109.
21. **Grundlage zum Real-Unterrichte für Schul-Kinder, aus dem Comenius.** Herrmannstadt, Drucks Petrus Barth Buchdrucker, ... 1781, 28 f. (nenumerotate) in 8°. cota R116937.
 22. **Grundlage zum Real-Unterrichte für Schul-Kinder, aus dem Comenius.** [Wien], Gedruckt den Martin Hochmeister, ... 1798, in 8° (exemplar incomplet) cota 88949.
 23. **Historia persecutionum Ecclesiae Bohemicae, Jam inde a primodiis conversionis suae ad Christianismum, hoc est, Anno 894. ad Annum usque 1632. Ferdinando secundo Austriaco regnante, in qua Inaudita hactenus Arcana Politica, consilia, artes & judicia horrenda exhibentur. Nunc primum edita cum duplii Indice.** (S.l.), 1648, 4 f. + 436 p. + 16 f. Index, in 12°. cota R81371.
 24. **Idem.** cota B13672.
 25. **Idem.** cota U64056.
 26. **Idem.** cota U63798.
 27. **Idem.** cota C79586.
 28. **A' Cseh-Országi vallas uldozsés Historiajanak Rövid Summaya...** Irtan N. Sz: Lászlón. M.K., 1768. Eszt. Juliusban. Michaelis Kozma, 42 p. (traducere manuscrisă în limba maghiară făcută de Kozma Mihály, 1723-1798, protopop unitarian și istoric), din **Historia persecutionum Ecclesiae Bohemicae**, 1648 (vezi poziția 23). cota MSS U320.
 29. **The History of the Bohemian Persecution. From the beginning of their conversion to Christianity in the year 894. to the year 1632 Ferdinand the 2, of Austria, Reigning. In which the unheard of secrets of policy, Counsells, Arts, and dreadfull Judgements are exhibited.** London, Printed by B.A. for John Walker at the Star in Popes-Head-Ally, 1650, 4 f. + 376 p., in 8°. cota R 83700.
 30. **Janua aurea linguarum, et auctio & emaculatior quam unquam antehac, cum adjuncta Graeca versione.** Autore Theodoro Simonio Holsato. Amsterodami, apud Ludovicum Elzevirium, 1642, 2f. + 232 p. + Index 166 p. + 98 p. cota R80565.
 31. **Janua aurea reserata linguae latinae.** Cum Indice locupletissimo. Lugduni Batavorum, ex officina Elseviriorum, 1641, 4f. + 191 p. + 225 p. (Index, p. nenumerotate), in 32°. cota BMV U487.
 32. **Janua aurea reserata quatuor linguarum, sive Compendiosa methodus latinam, germanicam, gallicam & italicam ... Cum quadruplici Indice, a Nathanaele Dhuëz, in**

idioma gallicum & italicum traducta. Editio secunda, emendatior. Lugduni Batavorum, ex Officina Elseviriorum, 1644, 12 f + 321 p + Index (aproximativ 250 p. - nenumerotat), in 8°. cota U58439.

33. **Janua linguae latinae reserata aurea.** *Sive Seminarium linguae latinae & scientiarum omnium. Hoc est, compendiosa latinam & aliam quamlibet linguam ... et in usum Scholae Varadiensis, juxta belgarum editionem postremam, accuratam & auctam, in hungaricam linguam translata, per Stephanum Beniamin Szilagyi ejusdem Scholae Rectorem. Varadini, apud Abrahamum Szenci, 1643, 8 f. + 220 p. + Index 6 f., in 8°. cota BMV R429. (Colligat cu BMV R429a; vezi poziția 46).*
34. **Idem.** Alt tiraj, incomplet. cota BMV R514.
35. **Idem.** Alt tiraj, incomplet. cota BMV C246.
36. **Idem.** Claudiopoli, apud Michaëlem Veresegyházy, 1673. cota BMV U231.
37. **Janua linguae latinae reserata aurea.** *Sive Seminarium linguae latinae & scientiarum omnium ... juxta editionem postremam, accuratam et auctam, in hungaricam linguam translata per Stephanum Beniamin Szilagyi [Leutschoviae, typis Samuelis Brewer, 1693], 276 [-282] p., in 8°; volum deteriorat; lipsesc pagini de la începutul și de la sfârșitul cărții. cota BMV U549.*
38. **Idem.** Leutschoviae, typis Samuelis Brewer, 1698, 6f. + 276 [-290] p., in 8° cota BMV U239.
39. **Janua linguae latinae reserata aurea.** *Sive Seminarium linguae latinae & scientiarum omnium. Hoc est, compendiosa latinam & aliam quamlibet linguam ... et in usum Scholae Varadiensis, juxta belgarum editionem postremam, accuratam & auctam, in hungaricam linguam translata, per Stephanum Beniamin Szilagyi ejusdem Scholae Rectorem. Et nunc in usum Scholae Debrecinae recusa. Debrecini apud Georgium Vintze, 1700, 5f. + 198 p. + 4 f. Index, in 8°. cota BMV C66.*
40. **Janua linguae latinae reserata aurea.** *Sive Seminarium linguae latinae & scientiarum omnium. Hoc est, compendiosa latinam (& quamlibet aliam) linguam ... et in usum Scholarum Hungariae, juxta editionem postremam, accuratam & auctam, in hungaricam linguam translata, per Stephanum Beniamin Szilagyi, Scholae Varadiensis Rectorem. Leutschoviae, 1724, 10 f. + 185 p. + Index 11 p. cota C51129.*
41. **Janua linguae latinae reserata aurea.** *Sive Seminarium linguae latinae & scientiarum omnium. Hoc est, compendiosa latinam (& quamlibet aliam) linguam ... et in usum Scholarum Hungariae, juxta editionem postremam, accuratam & auctam, in hungaricam linguam translata, per Stephanum Beniamin Szilagyi, Scholae Varadiensis Rectorem. Editio recens, prioribus, qua fieri potuit industria, accuratior. Debreczini, per Paulum Viski, 1729, 10 f. + 183 p. + Index 7 f., in 8° cota U61739.*

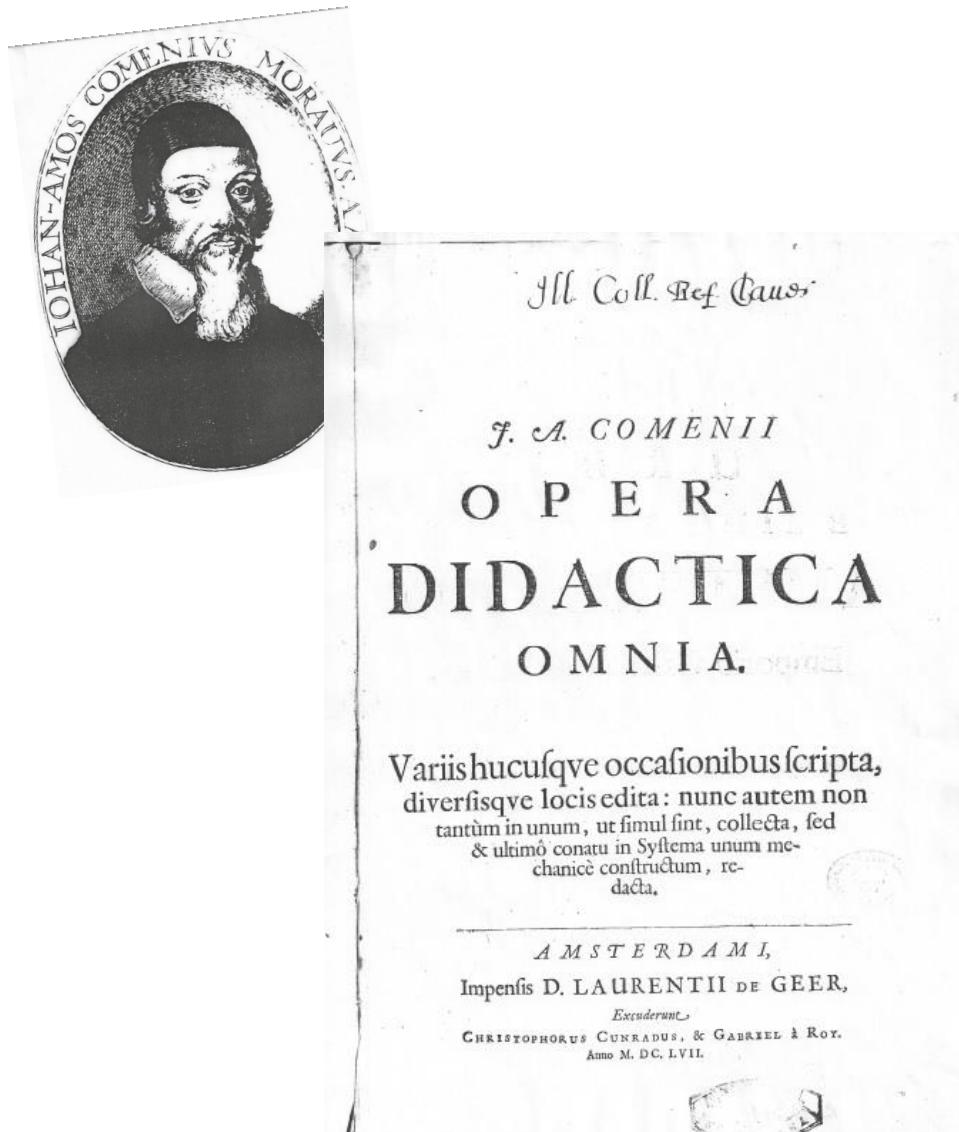
42. **Idem.** cota U50533.
43. **Idem.** Volum incomplet, lipsesc pagini de la Index. cota U64584.
44. **Idem.** *Coronae, typis Seulerianis, excudit Mich. Heltz,* 1735, 21 p. + 216 p. + Index 16 p., in 8° cota U68751.
45. **Idem.** Lipsă Indexul. cota U76497.
46. **Janua linguae latinae Vestibulum.** *Primum in usum illustris paedagogei Albensis Hungarice redditum. Deinde orthodoxarum in Hungaria scholarum usui accommodatum. Varadini, apud Abrahamat Kertesz Szenci,* 1643, 7p. (nenumerotate) + 32 p., in 8°. cota BMV R429a (Colligat cu BMV R429, poziția 33).
47. **Janua linguae latinae Vestibulum.** *Primum in usum illustris paedagogii Albensis Hungarice redditum. Deinde orthodoxarum in Hungaria scholarum usui accommodatum. Cibinii, typis Petri Barth,* 1784, 16 f. nenumerotate, in 8°. cota U 52919.
48. **Idem.** *Cibinii, typis Martini de Hochmeister Caes. Reg. priv. typogr. & Bibliopolae, sec. XVIII?*, 32 p., in 8°. cota U75622.
49. **Idem.** cota U57754.
50. **Portael der Saecken en Spaeken Vestibulum rerum et linguarum.** Amsterdam, typis Gabrielis de Roy, 1658, 8f. + 156 [-228] p., in 8°. (prima ediție olandeză a lucrării) **Vestibulum rerum.** cota U63304.
51. **Janua linguarum reserata...** Gedani, 1634, in 8° (volum incomplet). cota U92627.
52. **Janua linguarum reserata...** *Pro compendiose lingua latina cum rebus docenda. Belgica versione a Johanne Seidelio ornata, nunc autem ab illius haeredibus edita; Ontsloote Deure der Taalen ...* Amsterdam, 1666, 4 f. + 359 p. (I); 64 p. + Index [118 f.] (II); 2 tom. în 1 vol., in 8°. cota R96327.
53. **Janua linguarum reserata aurea, sive Seminarium linguarum & scientiarum omnium ...** *Editio decima ..., cum versione germanica ...* Leutschoviae, typis Laurentii Breveri, 1655, 8 f. + 24 p. + 2f. Index, in 8°. cota BMV C249.
54. **Janua linguarum reserata aurea, sive Seminarium linguarum & scientiarum omnium ...** *Editio decima ..., cum versione germanica ... Coronae, typis & sumptibus Mich. Hermanni,* 1658, 8 f. + 274 [-283] p., in 8°. cota BMV U397.
55. **Janua linguarum reserata aurea, sive Seminarium linguarum & scientiarum omnium ...** *Hoc est Compendiosa latinam (& quamlibet aliam) linguam ... Editio latino-germanica undecima, bohemica secunda ...* Pragae, typis Achi-Episcopalibus in Collegio S Norberti, excudebat Paulus Postrzibacz, 1667, 26 p. + 207 p. + Index [135] f. cota C58898.

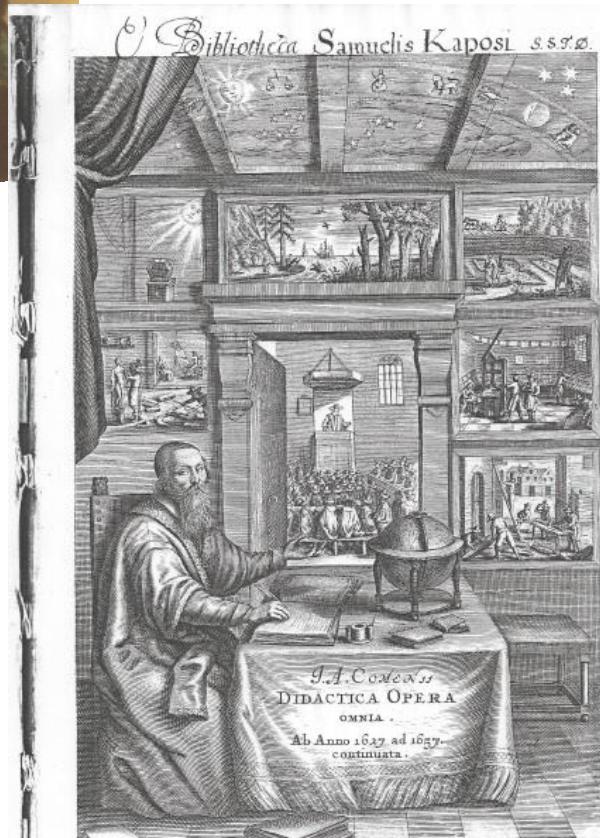
56. *Janua linguarum reserata aurea*, sive Seminarium linguarum & scientiarum omnium... Hoc est: *Compendiosa latina, italicam, bohemicam & germanicam linguam, ... Editio latino-bohemicae tertia ... Pragae, typis Universitatis Carolo-Ferdinandae in Collegio Societatis JESU ad ..., 1694*, 343 p. + Index [163 f.], in 8°. cota F45758.
57. *Janua linguarum reserata quinque-linguis*, sive compendiosa methodus latinam, gallicam, italicam, hispanicam & germanicam ... A Nathanaele Duesio, in idioma gallicum & italicum translata, & in hac tertia editione accurate emendata atque coorrecta. Cum interpretatione hispanica, G.R. Amstelodami, apud Ludovicum & Danielem Elzevirios, 1661, 10 f. 863 p., in 8°. cota R96184.
58. [**Index Vocabulorum**. Index seu Ianuae Linguarum J.A. Comenii ... Albae Juliae, typis Celsissimi Transilvanice Principis, 1647. Per Martinum Major Coronensem], 507 [-508] p., cota BMV R204.
59. *Oculus fidei, theologia naturalis*, sive liber creaturarum. Specialiter de homine & natura ejus ... a Johanne A. Comenio oblatu. Amsterodami, apud Petrum van den Berge, sub signo montis Parnassi, 1661, 20 f. + 381 p. + Index [14 p.], in 8°. cota R116170.
60. *Opera didactica omnia* ... Amsterdami, impensis D. Laurentii de Geer, excuderunt Christophorus Conradus & Gabriel a Roy, 1657, 1 pl. + 6 f. + 482 col. (Pars prima); 6 f. + 462 col. (Pars II); 1062 col. (Pars III); 124 col. (Pars IV), 1 vol., in folio. cota R80731.
61. *Oratio de cultura ingeniorum a 1650. d. 24. Nov. in auditorio majori Sáros-Patakini dicta; ... Pesthini*, typis Mathiae Trattner, 1791, 47 p., in 8°. cota C65272 (Colligat)
62. *Idem*. (Separatum). Cota U 64982.
63. *Orbis pictus. Die Welt in Bildern ... Wien, gedruckt den Johann Thomas Edlen von Trattner*, 1785, 167 p., in 8°. cota C98095 (Colligat).
64. *Orbis pictus, in Hungaricum, germanicum et slavicum translatus, et hic ibive emendatus. A' Világ le-festve ... Die Welt in Bildern ... Swét Namalowany ... Nyomtatott Pozsonban, Wéber Simon Péter köllegével és betűivel*, 1798, 180 [-184] p., in 8°. cota C82709.
65. *Orbis pictus*, traducere în limba maghiară, în manuscris original, 59 p. (numerotate de bibliotecar); este din ultimii ani ai secolului al XVIII-lea sau primii ani ai secolului al XIX-lea; posesor Sebes Pál, 1812. cota MSS U325.
66. *Orbis sensualium picti pars prima. Hoc est ... pictura & nomenclatura. Editio longe auctior & emendatior, ... Der sicht Baren Welt Erster Theil. Das ist ... Ubbildung*

und Benschmung ... cum titulorum juxta atque Vocabulorum ... Norimbergae, in Bibliopolio Joh. Andr. Endt., 1781, 8 f. + 315 p. + Index [117] p., in 8°. cota U74184.

67. *Orbis sensualium picti denuo aucti & nova cura emendati pars secunda ... Der Neu-Vermehrten sichtbaren Welt* Undeder Theil ... Norimbergae, in Bibliopolio Joh. Andr. Endt., 1769, 1 f. + 449 p. + Index [62] p., in 8°. cota U64687.
68. *Orbis sensualium picti denuo aucti & nova cura emendati pars secunda ... Der Neu-Vermehrten sichtbaren Welt* Undeder Theil ... Norimbergae, in Bibliopolio Joh. Andr. Endt., 1769, 1 f. + 315 p. + Index [109] p., in 8°. cota U63661.
69. *[Orbis sensualium pictus, latin német, magyar és tót nyelven Leutschoviae, 1728],* 13 f. + 273 p. + Index [11] p., in 8°. cota R82169.
70. *[Orbis sensualium pictus quadrilinguis. Hoc est ... pictura & nomenclatura latina, germanica, hungarica & bohemica. ... Die sichtbare Welt ... A' Világ ... Swét ... Leutschoviae, Samuelis Brewer, 1685, 4 f. + 313 p. + Index [133] p., in 8°. cota BMV C140.*
71. *Orbis sensualium trilinguis. Hoc est omnium fundamentalium in mundo rerum & vita actionum nomenclatura latina, germanica & hungarica. In usum & commodum Scholasticae nostre juventutis noviter emissa. Coronae, typis Lucae Seuleri M. D. per Micaël Heltzd, 1703, 263 p. + Index [9] p., in 8°. cota BMV U197.*
72. *Orbis sensualium trilinguis. Hoc est omnium fundamentalium in mundo rerum & vita actionum nomenclatura latina, germanica & hungarica. In usum & commodum Scholasticae juventutis noviter emissa. Cibinii, excudit Johannes Barth, 1738, 231 p. + Index [9] p., in 8°. cota C54710.*
73. *Idem.* cota R121237.
74. *Orbis sensualium pictus trilinguis latina, germanica, hungarica* (sec. XVII sau XVIII; volum deteriorat, lipsă foaia de titlu și mai multe pagini), in 8°. cota U63875.
75. *Pansophiae prodromus ... Londini, typis M. F. sumptibus L. Fawne & S. Gellibrand, 1639, 6 f. + 103 p, in 12°. cota R115351* (Colligat cu R115352-115353); vezi poziție 9 și 3.
76. *Physicae Ad Lumen Divinum reformandaes Synopsis. Post annos a prima editione 28 ab ipso authore recognita, principiorum que Mosaicorum firmiori demonstratione aucta ... Amstelodami, apud Joannem Janssonium, 1663, 24 f. + 303 p., in 12°. cota R83731* (Colligat cu R 83732; vezi poziția 10).

77. **Idem.** cota R85982.
78. **Praecepta morum**, *Institutioni puerorum accomodata; quae facilioris memoriae causa, stylo juxta textum solutem sonante, caminibus comprehensa, proponuntur opera. Samuelis Enyedi, M.D. ut autem intelligentius disci possint, textus etiam e regione exhibetur, prout a Clar. ac Doct. Viro, Joanne-Amos Comenio colectus est; in usum Scholarum Hungarico Transilvanicarum. Cibinii, impres. in Typografia publica, 1747, 29 [-32] p., in 8°. cota U56241 (Colligat).*
79. **Primitiae laborum scholasticorum.** *In illustri Patakino Gymnasio ... 1650 & 1651, 108 p., in 4° (exemplar incomplet). cota BMV R23.*
80. **Schola ludus seu Encyclopedia viva. h.e. Januae linguarum praxis comica ... Patakini,** typis celss. Princ. expressit Georgius Renius, 1656, 470 p. + 1 pl., in 8°. cota BMV R240.
81. **Schola ludus seu Encyclopedia viva. h.e. Januae linguarum praxis comica ... Recusum** Amstelodami cura & impensis Abrahami a Burg, Bibliopolae in Catechismo Reformato, 1657, 21 f. + 314 p. + 1f. + 174 p. + 1 pl., in 8°. cota R96447.
82. **Schola ludus seu Encyclopedia viva hoc est Praxis Scenica Januae linguarum & rerum ... / Spielschule oder Lebendiger kunsten-kreist ...** Francofurti, apud Thomam Matthiam Goezium sumptibus translatoris, typis Jacobi Lasché, typographi Hanoviensis, 1659, 16 f. + 955 [-958] p. + 1 tab. cota C51125.
83. **Socinismi speculum uno intuitu quicquid ibi creditur, aut non creditur exhibens. Ex ipsorummet propria Confessione concinnatum, a Johan-Amos Comenio.** Amstelredami, typis Johannis Paskovii & Johannis Theophili, 1661, 86 p., in 8°. cota R115365 (Colligat cu R115364-367; vezi pozițiile 7, 2 și 1).
84. **Synopsis historica persecutionum Ecclesiae Bohemice, iam inde a primordiis conversionis suae, hoc est anno 894, ad Annum usque 1632 continuata, et nunc primum edita.** Lugduni Batavorum, apud Franciscum Moyardum, 1647, 4 f. + 436 p. + Index [16] f., in 12°. cota C90167.
85. Vezi: **Lederer Johann Christian, Rectors in Teffen Neu umgearbeiter Orbis Pictus.** Leipzig, 1784, 322 p., in 8°. Cota C82230.

**Aniversarea a trei secole de la tipărirea *Psaltirii în versuri* a lui
Dosoftei, reflectată în publicistica lui Vasile Netea**

Dr. FLORIN BENGEAN
Tîrgu Mureș

Abstract

*Celebrating three centuries since the Psalter in Verse of Dosoftei was first published,
reflected in Vasile Netea's articles*

In the gallery of scholar hierarchs enters the name of the Saint and Great Metropolitan Bishop of the XVII th century, Dosoftei of Moldavia. His most famous work is The Psalter in Verse. By translating this work, in 1673, he is confirmed as "the first Romanian poet" and not only as a translator. He himself confessed that he often brought in original verses, too. In this work he often succeeded in "modulating" the Romanian language for some ways of expression of an unquestionable beauty, ways which had not been experienced before. Dosoftei was a very talented poet who managed to give a complex and original work in the Romanian language, drawing inspiration from various sources, but mainly from folk poetry. The Psalter in Verse is an original work, a national masterpiece, in which the hierarch- the poet, presented the country and its political and social issues, the people with their lives and aspirations. On the occasion of the three centuries celebration, the scholar Vasile Netea praised this great memorable work of the Romanian theological literature, through his articles.

Keywords: *Psalter, anniversary, printing, verses, journalism, scholar, poet, literature, theology, centuries, Dosoftei, Vasile Netea*

Vasile Netea, cărturarul nostru de pe Valea Mureșului, a fost un om spiritual. A fost un cărturar apropiat de cele sfinte, apropiat de oamenii Bisericii, de marii ierarhi ai acesteia, s-a referit prin scrisul său la literatura religioasă, atribuindu-i acesteia rolul primordial în acțiunea de culturalizare a poporului român. Netea se apărează cu pioșenie asupra marilor personalități din viața Bisericii Române, creatori de limbă și cultură românească și

luptători pentru idealul național al românilor. În istoria culturii vechi românești, și anume în perioada ei de plămădire, au ostenit cu râvnă vrednică de pomenire un sir lung de clerici luminați, iubitori de țară, adevărați pionieri în vremuri de alegere a luminii de intuneric, ctitori de limbă, de cultură și de unitate românească. Numele lor a fost căutat cu pasiune și migală, a fost descifrat de cercetători pe frontispicii sau pe margini de manuscrise și de cărți și a intrat de mult în patrimoniul național. A-i aminti iar și iar, e ca o rugăciune senină de laudă și de mulțumire, ca o cântare Patriei, în care ei sunt refrenul ce revine în ritm de respirație în eternitate. Printre acești cercetători care se apleacă asupra activității Bisericii și a membrilor ei, se află la loc de cinste și Vasile Netea. Prin scrisul său, Netea scoate în evidență marile realizări ale Bisericii de-a lungul timpului.

Dintre urmașii mitropolitului Varlaam, cel mai de seamă a fost, fără îndoială, mitropolitul Dosoftei, care a păstorit în împrejurări destul de vitrege, între anii 1671 și 1686.

Referitor la viața lui Dosoftei, în primul rând putem spune că s-a născut în jurul anului 1624, dintr-o familie românească, originară, se pare, din Suceava. Părinții săi se numeau Leonte și Misira. Tânărul Dimitrie Barilă, cum se numea din botez, va fi învățat carte la școala întemeiată de Vasile Vodă Lupu pe lângă biserică Sfintii Trei Ierarhi din Iași. Și-a continuat apoi învățatura la școala Frăției ortodoxe din Lvov, pe atunci în Polonia, reorganizată de mitropolitul Petru Movilă. În 1649 era călugăr la mănăstirea Probotă (județul Iași).

În 1658, datorită învățaturii și vieții sale curate, a ajuns episcop al Hușilor, la începutul anului 1660 episcop al Romanului, iar în 1671 a fost ales mitropolit al Moldovei.

Vlăduța Dosoftei a fost mereu preocupat de probleme cărturărești, alcătuind sau traducând în românește felurile cărți de slujbă și de învățătură creștinească. Încă pe când își petrecea viața în mănăstirea Probotă, a tradus - pentru prima oară în românește - *Istoriile* lui Herodot. Ca episcop de Roman, a revizuit traducerea *Vechiului Testament* făcută de Nicolae Milescu la Constantinopol și care se va tipări apoi în *Biblia* de la București din 1688.

De aceea, cronicarul moldovean Ion Neculce scria despre el aceste frumoase cuvinte de laudă: „*Acest Dosoftei mitropolit nu era om prost de felul lui. Si era neam de măzâl; prea învățat, multe limbi știa: elinește, latinește, slovenește și altă adâncă carte și învățatură, deplin călugăr și cucernic și bland ca un miel. În țara noastră pe ceastă vreme nu este om ca acela.*”¹

Cea mai importantă lucrare a mitropolitului Dosoftei al Moldovei este ***Psaltirea în versuri***. Traducerea ***Psaltirii în versuri*** (1673) îl consacră drept cel „dintâi poet român” și nu numai ca traducător. El însuși mărturisește că foarte des strecoară în ***Psaltire*** și versuri originale. În ***Psaltirea în versuri***, de foarte multe ori a reușit să mlădizeze limba română pentru unele moduri de exprimare până atunci neexperimentate, de o necontestată frumusețe. George Călinescu citează Psalmul ***La apa Vavilonului*** comentând lapidar: „*Dosoftei are vorba materială ce dă corp măbnirilor abstracte,*” iar George Ivașcu crede a fi avut o foarte serioasă cultură poetică, realizând prin opera lui „*cea dintâi definiție a tipului clasic al poetului român,*” opera lui constituind „*actul de naștere al poeziei culte românești vrednică de acest nume.*” Această lucrare a fost rodul unei munci grele, lucrând, cum spune el însuși, „*cu multă trudă și vreme îndelungată, cinci ani cu foarte osârdie mare.*” A fost prima încercare de versificare în limba noastră, dând o lucrare de peste 8600 de versuri, care îl arată ca pe un poet foarte talentat. Deși a avut de luptat cu greutățile începutului, când limba literară românească nu era încă mlădiată pentru a fi folosită în versuri, Dosoftei a dăruit culturii noastre o lucrare de mare valoare literară-artistică. Psalmii versificați de mitropolitul Dosoftei au adus multă mângâiere în sufletele credincioșilor români de pretutindeni, unii din ei ajungând să pătrundă în cântecele de stea și în colinde.

Mulți din psalmii mitropolitului moldovean stau mărturie că ei sunt inspirați din poezia populară românească. Unele versuri prezintă asemănări vădite cu cele ale ***Mioriței*** sau cu unele din ***Legenda mănăstirii Argeș***. Dar între psalmii versificați de Dosoftei se găsesc unii care, putem spune

¹ Preot Profesor Dr. Mircea Păcurariu, ***Istoria Bisericii Ortodoxe Române - Pentru Seminarile Teologice***, București, ediția a treia, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1987, p. 184.

fără exagerare, îl arată ca pe un poet foarte talentat și ca pe un strălucit precursor al lui Mihai Eminescu și Tudor Arghezi. **Psalmul 102**, unul din cunoșcuții psalmi de pocăință ai împăratului proroc David, ca și alții, se pare că au inspirat și pe Tudor Arghezi în psalmii săi. Merită să fie subliniat și faptul că Dosoftei - fără a se îndepărta de textul biblic - a introdus diferite cuvinte românești, localizând diferite situații. Între psalmii 131 și 132, Dosoftei a mai adăugat opt versuri, în care arăta binefacerile păcii și ale bunei înțelegeri între oameni. De asemenea, la sfârșitul **Psaltirii** întâlnim 18 versuri alcătuite de cronicarul Miron Costin, în care sublinia originea noastră romană și unitatea poporului român. Ele au fost alcătuite de cronicar în limba polonă, iar Dosoftei le-a redat aici în românește. Urmează alte 12 versuri - sub titlul **Apostrof** - care aparțin tot lui Dosoftei, în care vorbea despre zbuciumul celor ce aleargă după lumi pământești.

Dosoftei a fost un poet foarte talentat, care a reușit să dea în românește o operă complexă și originală, inspirându-se din izvoare felurite, dar mai ales din poezia populară. Psaltirea în versuri este o lucrare originală, o operă națională românească, în care ierarhul - poet a prezentat țara și realitățile ei politico-sociale, poporul cu viața și năzuințele sale.

Alte lucrări ale mitropolitului Dosoftei.

Tot în anul 1673 mitropolitul Dosoftei a tipărit la Uniev **Acatistul Născătoarei de Dumnezeu**, în limba română.

Războiul izbucnit în 1673 între turci și poloni a pus capăt pentru un timp activității sale cărturărești. În cursul războiului, Ștefan Petriceicu, domnul Moldovei, a trecut de partea polonilor. Dar, aceștia fiind bătuți, a fost nevoie să fugă în Polonia de frica turcilor. Odată cu el a plecat și mitropolitul Dosoftei, care de asemenea era alături de poloni. El s-a întors în țară în anul 1675 când a fost reașezat în scaunul mitropolitan. De acum înainte, vladica Dosoftei nu s-a mai amestecat în treburile politice, ci și-a continuat numai truda cărturărească.

În anul 1679 a încercat să refacă vechea tipografie a lui Vasile Lupu de la Iași, tipărinđ în același an **Dumnezeiasca Liturghie** în românește, a doua traducere după Coresi și prima făcută de un ierarh. Prin aceasta, a pus

la îndemâna preoților cea mai însemnată carte, care să-i ajute la săvârșirea slujbelor bisericești în românește. În 1680 a tipărit o ***Psaltire de-nțeles***, în slavonește și românește.

Nefiind mulțumit cu aspectul lor grafic, s-a adresat cărturarului român Nicolae Milescu, aflat în slujba țarului Rusiei, precum și patriarhului Ioachim al Moscovei, cerând sprijin pentru înființarea unei noi tipografii. Patriarhul i-a îndeplinit dorința, trimițându-i o tiparniță completă, pe care Dosoftei a instalat-o la biserică Sfântul Nicolae Domnesc din Iași.

Dosoftei a tipărit acum principalele cărți de slujbă în românește, el fiind primul ierarh din Moldova care a început munca grea pentru păstrarea limbii românești în biserică, în locul celei slavone. În 1681 a tipărit un ***Molitvelnic de-nțeles***, iar în 1683 o nouă ediție din ***Sfânta Liturghie și Paremiile preste an***, toate în românește. În ***Molitvelnic*** și în ***Paremiile*** a mai adăugat și o lucrare istorică proprie, și anume un ***Poem*** în 136 de versuri despre domnii Tării Moldovei, începând cu Dragoș Vodă și mergând până la Duca Vodă, care domnea pe atunci. Între anii 1682-1686 a tipărit o altă mare și însemnată lucrare, tradusă și prelucrată din grecește și slavonește, intitulată ***Viața și petrecerea sfintilor***, în 4 volume, la traducerea căreia a ostenit vreo 25 de ani, după cum mărturisește el însuși în predoslovia cărții.

Referitor la ultimii ani de păstorire ai mitropolitului Dosoftei, putem spune că vitregia vremurilor a împiedicat de acum înainte pe mitropolit să mai tipărească alte lucrări.

În 1686, regele Poloniei Jan Sobieski a pornit un nou război împotriva turcilor. El a intrat în Moldova, crezând că va putea să atragă de partea sa pe domnitorul Constantin Cantemir (1685-1693). Regele polon a fost însă nevoit să se retragă fără să-și fi îndeplinit planurile. La retragere, a luat cu sine în Polonia, ca ostacec, pe mitropolitul Dosoftei. Acesta a luat cu el moaștele Sf. Ioan cel Nou de la Suceava, odoarele de la racla sfântului, precum și documentele moșilor Mitropoliei.

Referitor la activitatea literară în Polonia, putem spune că Mitropolitul Dosoftei și ceilalți ostaceci au fost siliți să locuiască în cetatea Stryi, de lângă orașul Zolkiew. Au început acum pentru bătrânlul mitropolit zile grele de

lipsuri împreunate cu amărăciunile pribegiei. El avea aici grija duhovnicească a puținilor credincioși ortodocși români așezăți în Polonia. Din pricina lipsurilor în care se zbătea, a fost nevoie să ceară ajutor de la țării Rusiei Ioan și Petru și de la patriarhul Ioachim, care i-au trimis diferite ajutoare.

În timpul exilului a întocmit o nouă versiune a Poemului despre domnii Moldovei, continuând lista lor până la Constantin Cantemir. A tradus 154 de versuri, din grecește în românește, care constituie introducerea (prologul) dramei Erofili prelucrată de poetul cretan Gheorghe Chortatzis după o piesă italiană. Aceasta este prima încercare de traducere în românește a unei opere din dramaturgia universală.

La rugămîntea mitropolitului Kievlui și a patriarhului Moscovei, a tradus din grecește în slavo-rusă o seamă de lucrări pentru lămurirea unor probleme teologice controversate: *Tâlcuirea Sf. Liturghii a Sf. Gherman*, patriarhul Constantinopolului, *Epistolele Sf. Ignatie Teoforul al Antiohiei*, *Constituțiile Sf. Apostoli*, *Dialog împotriva erezilor și despre credința noastră* a lui Simion arhiepiscopul Tesalonicului, *Mărgăritare din cuvântările unor Sfinți Părinți* (40 de cuvântări, dintre care 34 din Sf. Ioan Gură de Aur) și.a. A început să traducă în românește *Exponerea credinței ortodoxe* (Dogmatica) Sfântului Ioan Damaschin.

În mijlocul acestor strădanii cărturărești, cu dorul țării și al credinciosilor săi moldoveni în suflet, mitropolitul Dosoftei s-a stins din viață la 13 decembrie 1693, în vîrstă de aproape 70 de ani. La căpătâiul său vegheaseră cei câțiva călugări din Moldova care însotiseră moaștele Sfântului Ioan cel Nou.²

Primele lucrări în versuri în limba noastră, între care se impun *Psaltirea* și fragmentul de dramă, cărțile de slujbă în românește, cele patru volume din Viețile Sfinților și celealte lucrări ale ierarhului cărturar, îl așeză pe mitropolitul Dosoftei în rândul marilor ctitori și fauritori ai limbii literare românești. De aceea bogata sa activitate cărturărească, la care se adaugă viața sa zbuciumată și moartea departe de pământul țării, îl fac vrednic de prețuirea și cinstirea noastră.

² *Ibidem*, p. 186-188.

Pentru viața sa desăvârșită precum și pentru faptele sale deosebite din timpul vieții pământești, mitropolitul Dosoftei al Moldovei este canonizat de Biserica Ortodoxă Română, fiind astfel cinstit ca sfânt și fiind prăznuit în fiecare an la data de 13 decembrie.

Vasile Netea s-a preocupat în scrierile sale de personalitatea și opera sfântului și marelui mitropolit al Moldovei, Dosoftei. În publicistica sa, Vasile Netea se apleacă cu deosebit interes asupra acestei emblematici figuri bisericești, precum și asupra celei mai importante lucrări a acestuia, ***Psaltirea în versuri***. Iată ce spunea Netea despre sfântul mitropolit Dosoftei: „*Prin Dosoftei s-a făcut trecerea de la preocupările și limba lui Varlaam, la acelea ale lui Nicolae Milescu și Dimitrie Cantemir, activitatea sa literară având, astfel, un character organic, strâns legată de necesitățile și aspirațiile timpului.*”³ Vasile Netea, în publicistica sa, se referă la viața, personalitatea și cele mai importante lucrări ale sfântului mitropolit Dosoftei.

Iată ce spune, printre altele, Netea, desprea cea mai importantă lucrare a lui Dosoftei: „*Principala lui creație literară este traducerea Psaltirii în versuri, care a relevat nu numai adâncile lui cunoștințe de limbă, ci totodată și talentul său poetic, conștiința sa de scriitor român. Traducerea în versuri a Psaltirii lui David, considerate ca una din cele mai reprezentative opere poetice ale antichității, a constituit o stăruitoare preocupare a numeroși scriitori din perioada Reformei și a contra-reformei, care - rând pe rând - au încercat să o transpună în differite limbi europene.*”⁴

Spunea Netea în continuare: „*Munca lui la traducerea Psaltirii, cunoscând amănunțit lucrarea lui Kochanowski, a durat mai bine de cinci ani, noul traducător efectuând mai întâi din slavonă o traducere proprie în proză, aceasta fiind cea pe care avea să o transpună apoi în versuri originale românești.*” O primă versiune a ***Psaltirii*** a fost publicată la Uniev, în Polonia, în anul 1673, cu sprijinul lui Petriceicu Vodă, căruia i-a și fost dedicată, în dedicație Dosoftei arătând că „*cu multă trudă și vreme îndelungată, precum am putut mai frumos, am tâlcuit și-am*

³ Vasile Netea, ***Publicistică V***, Tîrgu Mureș, „Petru Maior” University Press, 2015, p. 181.

⁴ ***Ibidem***, p. 183.

scris, precum au vrut Dumnezeu, să poată trage hirea omului către cetitul ei.” În 1680, versiunea în proză va fi publicată la Iași, cu text român și slavon.

Unii istorici au acreditat ideea că **Psaltirea** lui Dosoftei n-ar fi decât o imitație a Psalmului traduse de Kochanowski, afirmație pe care cercetătorii mai noi, studiindu-i în mod amănunțit îndeosebi ritmul și diferențele formă de exprimare, au respins-o ca fiind neîntemeiată. În interpretarea sensurilor originare, ca și a metaforelor și imaginilor strâns legate de textul de bază - textul slavon - limba română i-a oferit lui Dosoftei, cu toate greutățile începutului, un larg depozit de echivalențe și experimentări, introducând totodată în noul text și numeroase expresii tipic românești din viața social-economică a timpului. De altfel, limba și poezia populară nu i-au oferit numai cuvintele necesare traducerii, ci totodată și numeroase forme poetice - ritmuri și rime - care, pe de o parte, îl îndepărtează de textul lui Kochanowski, avut fără îndoială în vedere, iar pe de alta, îl apropie de cugetarea și exprimarea autentic românească.

Unele din versurile sale, fără a avea prea multă fluiditate și plasticitate, anticipează totuși, pe linia poeziei populare, unele acorduri din **Miorița** lui Alecsandri și chiar din unele creații culte de la începutul secolului al XIX-lea. Dosoftei este autorul celei mai întinse opere literare românești scrise până la dânsul (aproape 9000 de versuri) și, incontestabil, unul din ctitorii poeziei române culte. Calitatea sa de *fondator* al poeziei române culte avea să fie recunoscută și de B.P. Hașdeu, care îl va recomanda și reproduce în publicațiile sale, ca un autentic izvor de limbă și poezie românească.⁵ Printre multe altele, Netea mai spune despre Dosoftei că: „*Stâlp și far călăuzitor al bisericii sale, patriot însuflețit, traducător și poet cult original, precursor al literaturii române moderne, Dosoftei a fost una din mariile personalități românești ale secolului al XVII-lea și, totodată, o mare figură a Răsăritului ortodox.*”⁶

Iată, acestea sunt o parte din memorabilele cuvinte pe care Vasile Netea le adresează personalității sfântului și marelui mitropolit cărturar Dosoftei, precum și lucrărilor sale nemuritoare, în special făcând referire la

⁵ *Ibidem*, p. 183-184.

⁶ *Ibidem*, p. 185.

opera de căpătâi a acestuia, ***Psaltirea în versuri***, cu prilejul aniversării a trei secole de la tipărirea acestei lucrări.

Bibliografie selectivă:

- ❖ Bengean Florin, ***Vasile Netea - Cărturarul din Deda Mureșului***, Tîrgu Mureș, Editura Lira, 2004, ediția a II-a.
- ❖ Idem, ***Omagieri, elogii, evocări - studii publicistice***, Tîrgu Mureș, Editura Ardealul, 2011.
- ❖ Idem, ***Oameni pentru ideal***, Tîrgu Mureș, Editura Ardealul, 2012.
- ❖ Idem, ***Vasile Netea. Spirit și credință***, Tîrgu Mureș, Editura Ardealul, 2013.
- ❖ Netea Vasile, ***Publicistică V***, Tîrgu Mureș, „Petru Maior” University Press, 2015.
- ❖ Păcurariu Mircea, ***Istoria Bisericii Ortodoxe Române - Pentru Seminariile Teologice***, Ediția a treia, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1987.

Informații inedite despre cărțile unei vechi mănăstiri din Cernăuți

*Arhim. dr. POLICARP CHIȚULESCU
Biblioteca Sf. Sinod București*

Abstract

Interesting Facts About the Books of an Old Monastery in Czernowitz

A number of books written in Church Slavonic which are held at present in the Library of the Holy Synod in Bucharest were previously part of the library of Horecea Monastery (in present-day Chernivtsi). Metropolitan Anthony and Abbot Artemon, the most important founders of this monastic settlement, placed their signatures inside the books they donated to the monastery so that their names be remembered and those to come pray for their souls.

Keywords: *Horecea Monastery, Metropolitan Anthony, Abbot Artemon, Church Slavonic books*

În colecțiile speciale ale Bibliotecii Sfântului Sinod se află mai multe cărți slavone care provin de la mănăstirea bucovineană Horecea, azi situată în orașul Cernăuți. Aceasta a fost întemeiată, se pare, în codrii bucovineni de odinioară, în jurul anului 1700, de către niște sihaștri. Cel care a dezvoltat viața acestei modeste aşezări eremitice a fost Antonie, episcopul de Rădăuți, mai apoi, mitropolitul Moldovei. În 1740, vrednicul ierarh a ridicat o biserică din lemn și chilii pentru monahi, înzestrând schitul cu un loc în Cernăuți.¹ Ca orice adevărat ctitor, mitropolitul Antonie a dăruit schitului și cărțile trebuincioase slujbelor sfinte. Astfel, pe o ***Psaltire*** (care nu păstrează date de identificare), mitropolitul notează în 1745 că „*a dăruit-o la mănăstirea sa.*” Zece ani mai târziu, în 1755, pe un ***Apostol*** (Moscova, 1742) el scrie că

¹ Pr. dr. E. Costea, *Schiturile și sihăstriile Bucovinei de altădată*, Cernăuți, Editura Cercului ***Bucovina literară***, 1943, p. 9.

îl dăruiește „*schitului nostru, Horecea*” și îl blagoslovește pe părintele egumen Artemon. Vlădica Antonie a iubit această așezare sihăstrească pe care o numește *a sa fiindu-i dragă și îngrijindu-se cum se cuvine, de-a lungul întregii sale vieți, ca ea să se bucure de toate podoabele cuviințioase.* Egumenul Artemon este cel care i-a urmat în fapte bune mitropolitului Antonie. Părintele Artemon a înzestrat și dezvoltat mănăstirea, zidind în 1776 și o biserică din piatră.² Timp de mai multe decenii, energeticul egumen a condus viața duhovnicească și administrativă a mănăstirii Horecea. Aceasta a dobândit un însemnat rol în viața comunității de acolo. O seamă de cărți dăruite de egumenul Artemon mănăstirii sale, Horecea, dau mărturie despre dragostea ctitorului dar confirmă și acea antică zicală ***habent sua fata libelli*** și iată de ce: în august 1783, schitul a fost desființat (deși avea o obște de 12 monahi). Cu toate că guvernul austriac nu a aprobat cererea egumenilor de mănăstiri și schituri de a trece în Moldova cu *averea mișcătoare*, aceștia nu au stat pe gânduri, ci au luat odoarele și ce au putut și au venit în Moldova. Probabil, cărțile descoperite de noi ca făcând parte din cele ale mănăstirii Horecea au rămas la Suceava, fiind strânse alături de altele, în biblioteca Facultății de Teologie de acolo care, fiind desființată în 1948, a fost adusă la Internatul Teologic din București. Fosta Facultate de Teologie din București (exclusă din Universitate), devenită Institut Teologic a preluat cărțile de la Suceava, apoi în 2013 ele au fost luate de Biblioteca Sfântului Sinod și date în cercetare. Menționăm și faptul că în 1939, provincile Basarabia și Bucovina au primit cărți de cult în limba română, cele slavone vechi fiind adunate la centrele eparhiale, de unde au fost trimise la București, la Biblioteca Sfântului Sinod și la cea a Patriarhiei (a Reședinței Patriarhale). Alte volume provenind de la Seminarul Nifon din București (desființat în 1948) sau din donații particulare (aici de la pr. Acad. Nicolae M. Popescu, care a lucrat la Cancelaria Sf. Sinod din a cărei Bibliotecă a și luat pentru studiu volumul lui Petru Movilă).

Egumenul Artemon a dăruit mănăstirii Horecea un ***Trebnic*** (tipărit la Lvov în 1645) pe care el a semnat în slavonă: „*din cărțile starețului Artemon,*

² *Ibidem*, p. 9-10.

egumenul mănăstirii Horecea.” Același lucru l-a însemnat și pe o **Mărturisire ortodoxă** a lui Petru Movilă (Moscova, 1743), pe un **Penticostar** (Moscova, 1743) pe care el l-a cumpărat în 1759. Ocupându-se nu doar de cărțile de cult, care servesc pentru strană, cuviosul Artemon a adăugat cărților mănăstirii și două volume cu scop didactic, catehetic: **Cazanii la duminici și sărbători** (Kiev, 1777) și **Cuvinte de învățătură** (fără an și loc de apariție). Tot mănăstirii Horecea i-a aparținut seria de 5 **Mineie** tipărite la Moscova în 1750. Ele au fost donate mănăstirii, în 1762, de către pan Dimitrie împreună cu Elisabeta, soția lui, devenită monahie. Pe toate cele 5 volume păstrate în legătura lor originală (lunile februarie, martie, aprilie, iulie, august) a fost consemnat gestul celor doi soți donatori.

În cele ce urmează, vom prezenta cu o descriere succintă, în ordinea apariției lor, volumele care au aparținut mănăstirii Horecea aflate în Biblioteca Sfântului Sinod. La finalul șirului de volume descrise, am așezat trei cărți ale căror ediții nu le-am putut identifica, în ciuda numeroaselor cataloage de cărți și bibliografii pe care ni le-am procurat și le-am consultat.

1. Trebnic - [Lvov], [1645], in 4°, 3 f. nenum. + 336 f. + 11 f. (3 tipărite și 8 mss, care formează *Sinaxarul*), foaia de titlu lipsește. Legătură din piele brună; din cele două încuietori, una lipsește.

În centrul copertei I - un medalion cu *Răstignirea*. Prezintă mai multe frontispicii cu: *Răstignirea Domnului* (f. 1), semnat *VT*, (16)45; *Iisus Hristos* (f. 10), semnat *VT*.

Însemnări: f. 3 nenum., 336 v, în slavonă: „*din cărțile starețului Artemon, igumen mănăstirii Horiacia*”

Observații: în carte se află f. 361, din altă ediție de Trebnic, cu însemnarea în slavonă: „*din cărțile starețului Artemon, igumen mănăstirii Horiacia*”

Cota: II 40/ D 3155

De la Seminarul Nifon.

Bibliografie: Zapasko și Isaievici, vol. I, p. 66, nr. 335.

2. Apostol - Moscova, 1742, in folio, 10 f. nenum. + 264 f. num. Legătură din piele maro.

Însemnări: text care se întinde de pe foaia de titlu, pe cele 10 f. nenum., până la f. 2 num.: „*Acest Apostol l-am dăruit schitului nostru Goriacii ca să fie întru pomenirea noastră și a părintilor noștri. 1755 septembrie 25. Antonie, mitropolitul Cetății Albe;*” f. 2 num.: semnatura olografă a mitropolitului Antonie; pe forzaț la final, în română: „*Curiosul kir Artemon egumen de la sfânta mănăstire Horecea să fie sănătos și blagoslovit... dintre acestea pentru Simeon de la [șters] și pentru Petro de la [...] s-au hirotonit.*” [cerneala foarte decolorată]

Cota: D. 101. 446/2014

Ștampile: Biblioteca Centrală a Patriarhiei Române; Biblioteca Facultății de Teologie din București nr. 3261

Bibliografie: Zernova și Kameneva, veac XVIII, p. 100, nr. 267.

3. Petru Movilă, *Mărturisirea ortodoxă* - Moscova, 1743, in 8°, 19 f.+ 355 f.+ 30 f. Legătură deteriorată din piele maro; păstrează resturi de încuietori metalice.

Însemnări: pe foaia de titlu: „*Din cărțile lui Artemon egumenul mănăstirii Horecea.*”

Cota: I 3959/32469/1963

Ștampilă mov: „*Donația Pr. Nic. M. Popescu*”

Bibliografie: Zernova și Kameneva, veac XVIII, p. 114, nr. 308, 313.

4. Minei pe februarie - Kiev, 1750, in folio, 131 f. num. + 10 f. nenum. Gravuri: pe versoul foii de titlu - „*A doua venire a Domnului Hristos*” semnată „*iеродиакон Sebastian*,” f. 1 - „*Domnul Iisus Hristos, Dreptul Judecător,*” semnată „*I[erodiacon] S[ebastian].*” În text se găsesc și unele frontispicii și viniete. Legătură din piele maro cu ornamente aurii; păstrează resturi de încuietori.

Însemnări: pe coperta I interioară: „*1951 dec[embrie]. 21, M-am folosit de acest exemplar la diortosirea Mineiului pe februarie, ediția București, 1929. +Tit [Simedrea].*” Pe forzaț, la început, în slavonă: „*Anul Domnului 1762. Această carte Minei pe luna februarie l-a cumpărat pan Dimitrie starostele Moghilevda împreună cu monahia Elisabeta fosta lui soție, pentru vieturorii din [mănăstirea] Horecea din*

Cernăuți cu bramul Nașterea Maicii Domnului și a dat carte pe vecie preacinstitului dintră părinți Arțemon egumenul și ctitorul acestei sfinte mănăstiri.”

Stampile: Biblioteca Centrală a Patriarhiei Române; Biblioteca Facultății de Teologie din București

Cota: D.101442/2014

Bibliografie: Zapasko și Isaievici, vol. II, p. 85, nr. 1703.

5. Minei pe aprilie - Kiev, 1750, in folio, 95 f. + 10 f. num. Legătură din piele maro.

Gravuri: pe versoul foii de titlu - „*A doua venire a Domnului Hristos*,” semnată „*ierodiacon Sebastian*,” f. 1 - „*Domnul Iisus Hristos, Dreptul Judecător*” semnată „*I[erodiacon] S[ebastian]*.” În text se găsesc și unele frontispicii și viniete. Legătură din piele maro.

Însemnări: pe forzaș, la început, în slavonă: „*Anul Domnului 1762. Această carte Minei pe luna aprilie l-a cumpărat pan Dimitrie starostele Moghilevda împreună cu monahia Elisabeta fosta lui soție pentru viețuitorii din [mănăstirea] Horecea din Cernăuți cu bramul Nașterea Maicii Domnului și a dat carte pe vecie preacinstitului dintră părinți Arțemon egumenul și ctitorul acestei sfinte mănăstiri.”*

Cota: D.101441/2014

Stampile: Biblioteca Centrală a Patriarhiei Române; Biblioteca Facultății de Teologie din București nr. 3898

Bibliografie: Zapasko și Isaievici, vol. II, p. 85, nr. 1703.

6. Minei pe august - Kiev, 1750, in folio, 189 f. + 10 f. Legătură din piele maro.

Gravuri: pe versoul foii de titlu - „*A doua venire a Domnului Hristos*” semnată „*ierodiacon Sebastian*,” f. 1 - „*Domnul Iisus Hristos, Dreptul Judecător*” semnată „*I[erodiacon] S[ebastian]*.” În text se găsesc și unele frontispicii și viniete.

Însemnări: pe forzaș, la început, în slavonă: „*Anul Domnului 1762. Această carte Minei pe luna august l-a cumpărat pan Dimitrie starostele Moghilevda împreună cu monahia Elisabeta fosta lui soție pentru viețuitorii din [mănăstirea]*

Horecea din Cernăuți cu bramul Nașterea Maicii Domnului și a dat carte pe vecie preacinstitului dintre părinți Artemon egumenul și ctitorul acestei sfinte mănăstiri.”

Cota: D.101440/2014

Ştampile: Biblioteca Centrală a Patriarhiei Române/ 1965; Biblioteca Facultății de Teologie din București nr. 3855

Bibliografie: Zapasko și Isaievici, vol. II, p. 85, nr. 1703.

7. Minei pe iulie - Kiev, 1750, in folio, 171 f. +10 f. Legătură din piele maro.

Gravuri: pe versoul foii de titlu - „*A dona venire a Domnului Hristos*,” semnată „*ierodiacon Sebastian*,” f. 1 - „*Domnul Iisus Hristos, Dreptul Judecător*,” semnată „*I[erodiacon] S[ebastian]*.” În text se găsesc și unele frontispicii și viniete.

Însemnări: pe forzaț, la început, în slavonă: „*Anul Domnului 1762. Această carte Minei pe luna iulie l-a cumpărat pan Dimitrie starostele Moghilevda împreună cu monahia Elisabeta fosta lui soție pentru viețuitorii din [mănăstirea] Horecea din Cernăuți cu bramul Nașterea Maicii Domnului și a dat carte pe vecie preacinstitului dintre părinți Artemon egumenul și ctitorul acestei sfinte mănăstiri.*”

Cota: D. 101.339/2014

Ştampile: Biblioteca Centrală a Patriarhiei Române; Biblioteca Facultății de Teologie din București nr. 3852

Bibliografie: Zapasko și Isaievici, vol. II, p. 85, nr. 1703.

8. Minei pe martie - Kiev, 1750, in folio, 105 f. + 10 f. Legătură din piele maro.

Gravuri: pe versoul foii de titlu - „*A dona venire a Domnului Hristos*,” semnată „*ierodiacon Sebastian*,” f. 1 - „*Domnul Iisus Hristos, Dreptul Judecător*,” semnată „*I[erodiacon] S[ebastian]*.” În text se găsesc și unele frontispicii și viniete.

Însemnări: pe forzaț, la început, în slavonă: „*Anul Domnului 1762. Această carte Minei pe luna martie l-a cumpărat pan Dimitrie starostele Moghilevda împreună cu monahia Elisabeta fosta lui soție pentru viețuitorii din [mănăstirea]*”

Horecea din Cernăuți cu bramul Nașterea Maicii Domnului și a dat carte pe vecie preacinstitului dintre părinți Artemon egumenul și ctitorul acestei sfinte mănăstiri.”

Cota: D. 101.438/2014

Ştampile: Biblioteca Centrală a Patriarhiei Române; Biblioteca Facultății de Teologie din București nr. 3853

Bibliografie: Zapasko și Isaievici, vol. II, p. 85, nr. 1703

9. Penticostar - Moscova, 1759, in folio, începe cu f. 423 și continuă până la f. 579; urmează ff. 1-323. Numeroase note marginale cu creionul ale unor diortositori de carte de cult, între file găsindu-se un fragment de fișă cu scrisul pr. Acad. Nic. M. Popescu. Legătură din piele maro. Lipsă coperta II.

Însemnări: pe forzaț, la final, în slavonă: „*Această carte numită Penticostar care este pentru [perioada] Cincizecimii este cumpărată de ieromonahul Artemon egumenul sfintei chinorii [mănăstirii] Horiacea la anul [...]*”

Cota: D.101450/2014

Ştampile: Biblioteca Centrală a Patriarhiei Române; Biblioteca Facultății de Teologie din București nr. 3307

10. Gavril Petrov, Platon Levskij, Sobranie raznih poucenii... (Cazanie/Adunare de diferite învățături la duminici și sărbători) - Kiev, 1777, in folio, partea I: 5 f. + 145 f.; partea a II-a: 136 f.; partea a III-a: 150 f. Legătură din piele maro. Transe aurii și albastre cu ornamente.

Însemnări: partea a III-a, f., 150 (ultima), în slavă: *Cartea părintelui Artemon ieromonah de la mănăstirea Horiacea*.

Cota: III 156/D. 3226

Bibliografie: Zapasko și Isaievici, vol. III, p. 36, nr. 2859.

11. [Diferite cuvinte de învățătură ce se rosteau la Palat la diferite praznice împărătești] (partea a II-a) - [Moscova], [în timpul țarului Paul I Petrovici 1796-1801], in folio, 281 f. Legătură din piele maro cu o rozetă în mijlocul copertelor exterioare I și II; păstrează resturi de încuietori.

Însemnări: forzaț, în slavonă: „*cartea lui Sofronie proegumen ieromonah Hilandariu; mult păcătosul Silvestru monah 1802;*” f. 281 r: „*din ale lui Artemon egumen mănăstirea Horecea;*” forzaț final: „*s-au schimbat igumenul la let 1803 mai 15 Sofronie ieromonah au eșit și au intrat arhimandritul Gherasim. Sofronie*”

Cota: III 97/3234

De la Seminarul Nifon.

12. [Psaltire] - [Moscova], f.a., in folio, 140 f.+ 37 f. extrase din altă carte care conțin Pascalia etc. (lipsă foaia de titlu). Legătură din piele maro.

Însemnări : ff. 2-7, 9: „...dărnit-am la mănăstirea noastră la Horacea ca să fie întru [...]. 7253 [1745];” f. 12: „Antonie mitropolit.” Pe coperta II la interior: „....(text ilizibil). Psaltire de la mănăstirea Horacea... fiind... Todor ...”

Cota: D. 101445 /2012

Stampile: Biblioteca Centrală a Patriarhiei Române; Biblioteca Facultății de Teologie din București nr. 3851

**Tipăriturile psaltice ale lui Macarie Ieromonahul
din Biblioteca Sfântului Sinod**

**- la 180 de ani de la trecerea la cele veșnice a *dascălului de psaltie*
(1836-2016) -**

MARIUS NICOLAE SERBAN
Biblioteca Sf. Sinod București

„Sârguindu-mă zioa și noaptea, cu toată silința, spre a săvârși lucru
pentru care sunt trimis, cu toată înregimea și fără greșală.”
(Macarie Ieromonahul, *Theoreticon* - prefață)

Abstract

The Musical Prints of Macarius Hieromonk from Holy Synod Library

This year marks 180 years since the death of the great teacher of the Romanian church music, the priest monk Macarius. Therefore we considered necessary a reminder of his great contributions to the development of Romanian church music. He printed the first books in Romanian church music underlying books for Romanian church music today. In this article I outlined some aspects of his life, I carefully reviewed all his work printed in his lifetime and after 1836 and noticed that almost all the songs composed or translated by the priest monk Macarius even if they were written almost two centuries ago, today they are singing in the Romanian Orthodox Church. The Library of the Holy Synod has 231 copies of books printed by Makarios in Vienna in 1823 and in Bucharest in 1927, perhaps most in Romania. Most of Macarius's books have reached the Synodal Library from the Library of the Seminary Central in Bucharest. These books were used by seminarians students as textbooks for learning the church music.

Keywords: hieromonk Macarius, musical books, Romanian church music, Library of Holy Synod

Fondul de carte veche din Biblioteca Sfântului Sinod adăpostește un număr impresionant de exemplare ale tipăriturilor lui Macarie Ieromonahul.

Incluzând și opera marelui dascăl tipărită de Filotei al Buzăului, după anul 1836, numărul total se ridică la 274 de exemplare, și anume: **Theoreticon** (Viena, 1823) - 165 exemplare, **Anastasimatar** (Viena, 1823) - 16 exemplare, **Irmologhionu** (Viena, 1823) - 51 exemplare, **Antologia** volumul II (București, 1827) - 4 exemplare, **Teoriticon** (Buzău, 1856) - 19 exemplare, **Anastasimatar** (Buzău, 1856) - 6 exemplare, **Irmologhiu sau Catavasier** (Buzău, 1856) - 3 exemplare și **Tomul întâiu al Antologiei** (Buzău, 1856) - 10 exemplare.

Majoritatea volumelor, mai ales din cele tipărite la Viena în 1823, provin de la Seminarul Central din București. Din cele 165 de exemplare ale **Theoreticonului**, 158 au făcut parte din biblioteca Seminarului Central din București și serveau ca manuale de învățare a muzicii bisericești. Si celelalte două lucrări tipărite de Macarie la Viena se utilizau ca material didactic pentru elevii seminariști în procesul de învățare a psaltilchiei. Astfel că 11 din cele 16 exemplare ale **Anastasimatarului** și 43 din cele 51 de exemplare ale **Irmologhionului** au ajuns în Biblioteca Sfântului Sinod tot de la Seminarul Central din București.¹ Dovadă a acestui fapt stau multitudinea de însemnări și semnături ale elevilor Seminarului Central ce se găsesc pe paginile tipăriturilor macariene.

Din numărul total de exemplare, 54 de volume au fost aduse în depozitele Bibliotecii Sfântului Sinod în anul 2012 de la Facultatea de Teologie din București. Din cercetarea făcută de Arhim. Policarp Chițulescu, asupra fondului de carte veche de la Facultatea de Teologie din București a reieșit că bibliotecile Seminariilor Teologice de la Ismail (Galați), Huși și Buzău desființate în 1893, au fost comasate la București, în Biblioteca Facultății de Teologie.² De aici înțelegem că lucrările lui Macarie

¹ Pentru mai multe detalii a se vedea: Arhim. dr. Policarp Chițulescu, **Biblioteca Sfântului Sinod. Istorie și actualitate**, în **Libraria. Studii și cercetări de bibliotconomie**, Anuar XII, Tîrgu Mureș, 2013, p. 208-225.

² Arhim. Dr. Policarp Chițulescu, **Cărți uitate, cărți regăsite. Date culese cu ocazia cercetării unui fond inedit**, în vol. **Istoria cărții și bibliotecilor - contribuții la un concept de actualitate**, Târgoviște, 2013, p. 5.

s-au bucurat de o largă răspândire mai ales în rândul celor ce studiau muzica bisericească, fiind de un real folos atât începătorilor, cât și celor ce doreau să aprofundeze tainele psaltilchiei și să-și desăvârșească talentul.

Macarie Ieromonahul s-a născut pe la anul 1770,³ în satul Perieți, județul Ialomița. Rămânând orfan de mic, Macarie a luat drumul mănăstirii, împreună cu sora sa, maica Justina Periețeanu de mai târziu, stareță la Mănăstirea Viforâta. A avut și un frate, Voicu Periețeanu, care a ajuns vornic și care s-a îngrijit de tipăriturile lui Macarie, însotindu-l pe acesta în călătoriile sale la Viena. În timpul mitropolitului Dositei Filitti (1793-1810) a fost tuns în monahism cu numele de Macarie, la Mănăstirea Căldărușani.⁴ A fost instruit în științele limbii grecești chiar de către Mitropolitul Dositei și a învățat muzica psaltică după sistima cea veche, de la protopsaltul Constantin, ucenicul dascălului Șerban, protopsaltul Țării Românești. Sistima cea nouă a învățat-o în școala de muzică bisericească de la Biserica Sfântul Nicolae Șelari, de la profesorul Petru Efesiu, între anii 1817-1818. Un an mai târziu a fost desemnat „*dascăl de muzichie la Școala reînființată de luminatul mitropolit patriot Dionisie Lupu, lângă Mitropolia din București*,” iar după șase ani a fost numit inspector al mai multor școli de acest gen, reînființate atunci.⁵

³ Despre părintele Macarie se cunosc puține date biografice, de aceea se presupune că anul nașterii ar fi în a doua parte a secolului al XVIII-lea, chiar spre sfârșitul veacului. Deși după însemnarea mitropolitului Iosif Naniescu, care consemnează anul trecerii lui Macarie la cele veșnice și vârstă lui, anul nașterii ar fi 1750. Însă majoritatea cercetătorilor admit mai degrabă o dată mai recentă, deoarece se cunosc deseori călătorii ale lui Macarie la Viena între anii 1821-1823, care ar fi fost foarte greu de parcurs de către un om în vârstă de peste 70 de ani. Cf. Pr. Prof. Niculae M. Popescu, *Viața și activitatea dascălului de cântări Macarie Ieromonahul*, București, 1908, p. 27, nota 1.

⁴ Ierodiacaon Dionisei Marin, *Macarie Ieromonahul (la 120 de ani de la moartea lui 1836-1956)*, în *Mitropolia Moldovei*, anul XXXII, 1956, nr. 3-4, p. 162.

⁵ Pr. Prof. Dr. Nicu Moldoveanu, *Istoria muzicii bisericești la români*, Ed. Basilica, București, 2010, p. 88.

În primăvara anului 1821 Macarie, însotit de Nil Popescu, colaboratorul său, pleacă la Buda, trimis de Mitropolitul Dionisie Lupu, pentru a-și tipări „cântările bisericesti române.”⁶ Dar Revoluția lui Tudor Vladimirescu îl constrânge pe Macarie să se retragă la Sibiu, având cu el și manuscrisele sale muzicale. Aici a primit sprijin și ajutor din partea familiei lui Constantin Hagi Pop, care deținea o casă de comerț ce avea legături cu toate centrele apusene, dar mai ales cu Viena. La 2 noiembrie 1821, Macarie pleacă din Sibiu spre Viena, de unde, la 10 februarie 1822, trimită o scrisoare *Casei de comerț Pop* din Sibiu, menționând că a încheiat un contract cu „popii armeni ca să tipărescă lucrările sale.”⁷ Așadar, Macarie își vede visul împlinit în 1823, atunci când ies de sub lumina tiparului cele dintâi cărți de muzică psaltică în limba română, pe sistima cea nouă: *Theoreticonul*, *Anastasimatarul* și *Irmologhionul*.

După cum am mai menționat, în anul 1825 Macarie a fost numit inspector al școlilor de muzică psaltică. Cu acest prilej, Macarie elaborează instrucțiunile intitulate: *Pontuir 18 cătră dascălli de musicie ce sunt orânduiți să paradosească atât aici în politia Bucureștilor cum și afară prin județe...*, instrucțiuni ce constituie primul document oficial didacticometodic în istoria pedagogiei muzicale românești.⁸ În 1827, Macarie tipărește la București *Tomul al doilea al Antologiei*, iar, în 1829, el părăsește Bucureștiul, stabilindu-se pentru o vreme la Iași, lângă Mitropolitul Veniamin Costachi, și tot în acest an a fost numit egumen la

⁶ A se consulta Diac. Nicolae M. Popescu, *Stiri noi despre Macarie Ieromonahul, dascălul de cântări și directorul tipografiei din Mănăstirea Căldărușani*, în *Biserica Ortodoxă Română*, an XXXIX (1915), nr. 8, p. 790-805.

⁷ Această scrisoare, dimpreună cu alte scrisori ce au fost găsite în arhiva casei Pop, sunt publicate de Nicolae Iorga în articolul *Contribuții la Istoria Literaturii Române în veacul al XVIII-lea și al XIX-lea*, din *Analele Academiei Române*, seria II, tom. XXVIII, 1905-1906, *Memoriile Secțiunii Literare*, p. 234-238.

⁸ Gheorghe C. Ionescu, *Muzica Bizantină în România - Dicționar cronologic*, Ed. Sagittarius, București, 2013, p. 88-89.

Mănăstirea Bârnova. Dar măcinat de intrigi și împovărat de lipsuri, a renunțat la stăreție, mutându-se la Mănăstirea Neamț unde, în 1831, activează ca dascăl al Școlii de cântăreți de aici, până în 1833, când pleacă la Episcopul Chesarie al Buzăului. În 1834 se stabilește la Mănăstirea Căldărușani, unde este pus director al tipografiei înființate de către mitropolitul Grigorie Dascălul (†22 iunie 1834). În 1835 se îmboalnăvește și cade paralizat la pat, iar sora sa Justina îl ia la Mănăstirea Viforâta. Aici Macarie își va da obștescul sfârșit, în toamna anului 1836, împăcat în sinea lui că și-a făcut datoria atât cât a putut, dar neîmpăcat pentru că ar mai fi avut de trudit în ogorul muzicii psalțice românești.⁹

Theoreticon (cota II 5484)

Apărut în aprilie¹⁰ 1823, **Theoreticonul** lui Macarie este prima carte din cele trei volume tipărite la Viena și primul manual de învățare a muzicii bisericesti, primul tratat de teorie muzicală bisericescă în limba română. Din foaia de titlu, dar și din **Prefață**, observăm că **Theoreticonul** a fost tipărit atât pentru Țara Românească, cât și pentru Moldova. Din exemplarele pe care le deține Biblioteca Sfântului Sinod constatăm faptul că toate cele trei cărți apărute la Viena, în 1823, au fost tipărite pentru fiecare din cele două regiuni.¹¹

⁹ Pr. Prof. Niculae M. Popescu, *Macarie psaltul. La o sută de ani de la moartea lui (1836-1936)*, București, 1936, p. 9-10; Idem, *Știri noi despre Macarie Ieromonahul, dascălul de cântări și directorul tipografiei din Mănăstirea Căldărușani*, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul XXXIX, 1915, nr. 9, p. 967-968.

¹⁰ Pr. Prof. Niculae M. Popescu, *Viața și activitatea dascălului de cântări Macarie Ieromonahul*, București, 1908, p. 45.

¹¹ În Contractul încheiat de Eforia școalelor (din București) cu casa de negoț Hagi Pop din Sibiu la 5 septembrie 1823, vedem că Eforia școalelor cumpăra de la casa Hagi Pop din Sibiu „una mie de trupuri psaltichii rumânești, ce sănt în trei mii bucăți, adică Gramatica psaltichiei, Anastasimatarul bisericesc și Ermologhiu, ce s-a tipărit în Viena.” Cf. Nicolae Iorga, *Contribuții la Istoria Literaturii Române în veacul al XVIII-lea și al XIX-lea*, în *Analele Academiei Române*, seria II, tom. XXVIII,

Din foia de titlu a volumului tipărit pentru Țara Românească, aflăm următoarele: *Theoreticon sau Privire, Cuprinzătoare, a Meșteșugului Musiciei Bisericești, după aşzământul Sistimii Ceii noao. Acum întîiași dată tipărit în zilele Prea Luminatului, și Prea înălțatului nostru Domn io Grigorie Dimitrie Ghica Voevod intru întâiul an al Domniei Sale. Cu voia și Blagoslovenia Prea Sfintiei Sale Părintelui Mitropolit atoată Ungrovlahiia Kirio Kir Grigorie. Tânără din grecește, pre limba românească de smeritul Macarie Ieromonahul, portarie al Sfintei Mitropolii a Bucureștilor Dascălul școalei de Musicie, Viena, 1823.* Cartea este de format 4º (17,5 x 22,5 cm.) cu 2 file (nenumerotate) la început (pe care se află foia de titlu și **Prefața**) + 30 p. + 6 planșe (de format 23 x 65 cm.) la sfârșit. Si exemplarele tipărite pentru Moldova au același format, cu același număr de pagini și de planșe, numai că pe foia de titlu este menționat un alt domnitor, și anume *Ioann Sandul Sturza Voevod*, și în locul mitropolitului Grigorie este menționat *Veniamin Costache* mitropolitul Moldovei.

O altă diferență notabilă dintre cele două exemplare este **Prefața**. În exemplarele pentru Ungrovlahia, **Prefața** este adresată „Cinstiților dascăli ai sistemii de musică cea noao Bisericească Costache și Grigorie.” Se pare că cei doi dascăli menționați i-au ținut locul lui Macarie la școala de muzică bisericească, cât timp el a fost plecat la Viena pentru tipărirea cărților. De asemenea, autorul subliniază în conținutul **Prefetei** că „sârguindu-mă ziua și

1905-1906, *Memoriile Secțiunii Literare*, p. 236-237. Muzicologul Titus Moisescu concluzionează: cărțile s-au tipărit într-un tiraj de 3.000 de exemplare fiecare - câte 3.000 de „trupuri,” un trup fiind alcătuit din cele trei cărți. Cf. Titus Moisescu, Macarie Ieromonahul, *Opere I - Theoreticon*, București, 1976, p. 12. Iar părintele Nicu Moldoveanu afirmă că cele 3.000 de exemplare ale fiecărui volum au fost destinate celor trei regiuni: 1.000 pentru Moldova - dedicate mitropolitului Veniamin Costache, 1.000 pentru Țara Românească - dedicate mitropolitului Grigorie Dascălul și 1.000 pentru Transilvania (desi din acestea din urmă nu s-a găsit niciun exemplar până acum). Cf. Pr. Prof. Dr. Nicu Moldoveanu, *Istoria muzicii bisericești la români*, Ed. Basilica, București, 2010, nota 106, p. 75.

noaptea cu toată silința ... și cu ajutorul lui Dumnezeu și cu blagoslovenia Prea Sfinției Sale Părintelui meu Mitropolit (Grigorie), pun înaintea dragostei voastre Theoreticonul sau Gramatica...” pentru a „dezlegă toate împletecările cele greu de înțeles și paradosindu-le fiilor patriei.” Macarie făgăduiește celor doi dascăli că „după două luni cu ajutorul lui Dumnezeu și cu blagoslovenia stăpânului meu vă voi trimite și Anastasimatarul, și după puțină vreme și Irmologhion(ul)... în limba graiului patrioticesc.” La sfârșit se semnează „Al dragostei voastre în H(ris)tos, smeritul părinte duhovnicesc Macarie Ieromonahul, Portarie al Sfintei Mitropolii a Bucureștilor, dascălul școalelor de muzicie.”

Prefața exemplarelor tipărite pentru Moldova este adresată „Cinstișilor dascăli ai sistemii de muzichia cea noao Bisericească din Moldavia, cea în H(ris)tos imbrățișare.” Macarie mărturisește că a lucrat mult la transcrierea cărților de muzică bisericească din vechea sistemă în noua sistemă și că „apoi cu sfat de obște, trimis fiind ca să le și tipăresc ... întru împărăteasca cetate a Vienii, (de) unde cu ajutorul lui Dumnezeu ... puiu înaintea dragostei voastre Theoreticonul, dimpreună cu toate scările (glasurile) câte fac trebuință.” Făgăduindu-le ca și celor doi dascăli din București că „după două luni vă voi trimite Anastasimatarul și Irmologhion(ul), toate alcătuite cu cea mai desăvârșită întregime, atâtă a tonului cu vîntelor cât și a bunei viersuiri a melosului.” La sfârșit, se găsește aceeași semnătură ca în **Prefața** prezentată anterior.

Theoreticonul lui Macarie este împărțit în 19 capitole. În primele opt se vorbește despre buna și corecta interpretare a cântărilor bisericești și face o prezentare a neumelor muzicale psalrice, dimpreună cu semnele temporale, totodată lămuriind și locurile mai greu de înțeles pentru novici. Capitolul 9 este o introducere „pentru glasurile bisericești,” și de la capitolul 10 începe descrierea celor opt glasuri, fiecărui glas fiindu-i rezervat câte un capitol, făcând și trimitere la scara intervalică ce se găsește pe planșele de la finalul cărții. În ultimele două capitole sunt expuse lucrarea ftoralelor și a mărturiilor din muzica bisericească.

În cele șase planșe de la finalul volumului sunt consemnate scările intervalice ale glasurilor și schimbările suferite prin intervenția ftoralelor. Pe planșa 1 este expusă **Scara întâiu a tonurilor diatonicești** a glasului 1. Pe planșa 2 se găsește **Scara adoa a diatoniceștilor tonuri** a glasului 5

tetrafon. Planșa 3 este rezervată **Scării a treia hromaticească** a glasului 2, precum și **Scării a patra** a ftoralei *bisar*. Planșa 4 găzduiește **Scara a cincea a glasului al treilea**, **Scara a șasea a glasului 5 enarmonic**, **Scara a șaptea** în care se explică intervenția ftoralei *nisabur* și **Scara a opta** cu diez și ifes. Planșa 5 prezintă **Scara a noua hromaticească împreună cu (cea) diatonicească a glasului 6**, **Scara a zecea întru tot hromaticească** și **Scara a unsprezecea** ce cuprinde intervenția ftoralei *muștar*. Ultima planșă conține **Scara a doaspreezeca** a glasului 8, **Scara a treisprezecea** a glasului 8 tetrafon (din Ga), **Scara a patrusprezecea** a glasului 8 ftoresc și **Scara a cincisprezecea** cu intervenția semnelor *general diez* și *general ifes*.

Anastasimatariu (cota II 5486)

Anastasimatarul și *Irmologhionul* beneficiază de o legătură ulterioară celei originale, aceasta deoarece ambele sunt cuprinse într-un singur volum, iar copertile sunt diferite față de alte exemplare care se păstrează în Biblioteca Sfântului Sinod. Pe coperta de la final, în mijloc, este scris „*Badea Constantin*,” fiind probabil numele celui căruia i-a fost dăruit acest volum, sau cel care s-a îngrijit de legarea lui, nume ce este consemnat și într-o însemnare de pe versoul foii de titlu: „*Acest Anastasimatar este a lui Badea Constantin din...*” Formatul este 4⁰ (18 x 22 cm.), cu 300 p., la care se adaugă 10 p. (nenumerotate): 8 p. la început și 2 p. la sfârșit. De la pagina 3 (nenumerotată) de la începutul cărții începe **Prefața**, scrisă de autor, și adresată „*Mitropolitului Grigorie al Ungro-Vlahiei*,” iar pe paginile de la sfârșitul cărții se află o erată. Din păcate, în Biblioteca Sfântului Sinod nu se păstrează niciun exemplar din cele tipărite pentru Moldova.

În exemplarul ce se află la raft, pe forzațul de la început se găsește următoarea însemnare: „*Dăruită Societății „Sf. Ioan Cucuzel” a Cântăreștilor bisericesti din România pentru amintire și dragoste. 1903 August 22. T. Popescu - Cântăreț I-iu la Bis. Sf. Vineri Herasca.*”

În **Prefață**, Macarie îi face „*Mitropolitului Grigorie Dascălul*” un frumos elogiu, important mai ales pentru faptul că sunt menționate trăsăturile de caracter ale mitropolitului Grigorie. Astfel, Macarie îl arată pe întâistătătorul Ungrovlahiei ca fiind ales de Dumnezeu în slujirea arhierească, și îi dedică

acest „*Anastasimatar: deci, căruia mai cu dreptate, și mai cu cuviință se cade ca să afierosesc această carte de musikie, Anastasimatarul Bisericesc, decât O Prea Sfinției Tale!*” Macarie îl prezintă pe mitropolitul Grigorie ca fiind un bun cântăreț, cu o bogată cultură muzicală și cărturar de mare valoare, care a împodobit bisericile cu cărțile necesare, atât pentru Sfintele Slujbe, cât și pentru Învățatura Teologică, menționând faptul că toate cărțile dăruite de vîlădica Grigorie sunt în limba română. De asemenea, Macarie arată vrednicia și destoinicia Ierarhului, numindu-l *Teologul*, de aceeași râvnă cu Sfinții considerați de către Biserică *Teologi*. Apoi, același mitropolit este asemănat cu iconomul cel credincios din Sfânta Scriptură: „*ca pe un vrednic te-a pus Domnul peste slujile sale, ca să dai în vremea cea cuviincioasă măsura de grâu.*” Pentru aceste înalte și nobile calități, pentru grija lui față de Biserică și dragoste de neam, cât și pentru alte merite pe care nu le enumerăm aici, Biserica Ortodoxă Română l-a rânduit pe mitropolitul Grigorie Dascălul în ceata sfinților români, în urmă cu 10 ani, canonizându-l la 21 mai 2006.¹²

Anastasimatarul părintelui Macarie cuprinde cântările Învierii de la Vecernie, Utrenie și Fericirile ce se cântă în cadrul *Liturghiilor* duminicale, pe toate cele opt glasuri. și anume la Vecernie: ***Doamne, strigat-am...***, ***Stihuri, Stihurile Învierii, Dogmatica, Stohoavna și Troparele Învierii;*** la Utrenie cele două rânduri ale ***Sedelnelor Învierii, Treptele Antifoanelor,*** ***Laudele cu cele opt stihiri.*** Iar după cântările ***Laudelor***, sunt ***Fericirile*** cu cele opt stihiri. Spre sfârșitul cărții, sunt și cele 11 rânduri de câte două Svetilne ale Învierii, cu cele 11 Stihiri ale Evangeliilor: primele 8 sunt conforme celor 8 glasuri, iar *Voșcreasna* a IX-a pe glasul 5, a X-a pe glasul 6 și a XI-a pe glasul 8. Iar la final se găsește ***Dumnezeu este Domnul...*** cu ***Troparele Învierii,*** pe cele 8 glasuri.

¹² A se vedea Prof. Gheorghe Vasilescu, ***Proclamarea canonizării Sfântului Ierarh Grigorie Dascălul, mitropolitul Țării Românești (1823-1834),*** în ***Biserica Ortodoxă Română***, an CXXIV (2006), nr. 4-6, p. 106-143.

Irmologhionu (cota II 5485)

Irmologhionul sau **Catavasierul muzicesc** alcătuit de Macarie Ieromonahul a fost tipărit la Viena, în anul 1823. Exemplarele **Irmologhionului** și **Anastasimatarului** ce se află la raft în Biblioteca Sfântului Sinod sunt legate între aceleași coperte, deci au același format 4⁰ (18 x 22 cm.) cu 220 p. Pe pagina de titlu a **Irmologhionului** tipărit pentru Ungrovlahia se găsesc următoarele date: „*Irmologhion sau catavasieriu musicesc. Care cuprinde în sine Catavasiile Praznicelor împărătești precum să cântă în Sfânta lui H(ristos) Dumnezeu Biserica cea mare. Acum întâiași dată tipărit în zilele Prea luminatului și Prea înălțatului nostru Domn și Ighemon a toată Ungrovlahiia Io Grigorie Dimitrie Ghica Voievod întru întâiun an al domniei sale. Cu voia și blagosloveniia Prea o Sfințitului Mitropolit a toată Ungrovlahiia Kirio Kir Grigorie. Alcătuit românește pre așâzământul sistemii ceii noao dupre cel grecesc de smeritul Macarie Ieromonahul, Portarie al Sfintei Mitropoliei a Bucureștilor, Dascălul școalei de muzică. 1823.*” Nu se menționează locul de apariție, dar nu poate fi altul decât Viena. Singurele diferențe între **Irmologhionul** destinat Țării Românești și cel pentru Moldova constă în faptul că pe foaia de titlu sunt înlocuite numele domnitorului Grigorie Ghica cu cel al lui *Ioann Sandul Sturza Voevod* și numele mitropolitului Grigorie cu cel al lui *Veniamin*.

Pe versoul foii de titlu a exemplarului de la raft găsim următoarea însemnare: „*Spre amintire pentru colegii mei și întreaga societate „Ioan Cucuzel” pentru care am avut atâta dragoste dăruesc acest volum care conține Anastasimataru și Irmologhionu de cântări bisericesti care se va păstra în biblioteca societății. August 22/1903. București. T. Popescu.*” Din această însemnare putem deduce faptul că unirea **Anastasimatarului** și **Irmologhionului** într-un singur volum și legarea acestuia s-a produs înainte de 22 august 1903.

În **Prefața** acestui volum, care începe cu pagina 3 și se încheie la pagina 14, scrisă de autor și adresată „cântărețului român,” sunt dați ca exemplu negativ cântăreții români care după ce încep a învăța puțină carte elinească, le este rușine să recunoască originea lor românească, „*tăgăduindu-și patria și neamul.*” Macarie amintește câțiva cântăreți români, care s-au străduit să tălmăcească și să traducă anumite cântări din limba greacă în limba română, și anume pe: *Ierom. Arsenie Cozianul, Calist Protopsaltul Sfintei*

Mitropoliei a Bucureștilor, Șerban Protopsaltul Curții Domnești etc. Apoi face și un mic excurs în istorie, numind autorii cei mai importanți ai muzicii psalrice: *Sfântul Ioan Cucuzel (cel care era rugat de Maica Domnului să-i cânte)*, *Hrisaf cel Tânăr, Balasie Preotul, Petru Berechet și alții*. În aceeași **Prefață**, Macarie vorbește și de *Reforma* celor trei mari muzicieni: Hrisant din Madyt, Grigore Lampadarul/Levitul și Hurmuz Chartofilax, care au contribuit la definitivarea „*sistemii celei noi*,” rescriind toate cărțile în noua sistemă, traducând „*nesticat melosul atât a celor vecchi, cât și a celor noi*.¹³”

Celebrele **Axioanele praznicare ale lui Macarie** se cuprind în conținutul acestei cărți. Textul acestor **Axioane** îl constituie, de fapt, irmosul cântării a 9-a de la Utrenie. Întreg conținutul acestei cărți scoate la iveală rodul ostenelii părintelui Macarie de a traduce și la români din limba greacă toate **Irmoasele**¹⁴ canonului Utreniei, a tuturor sărbătorilor împăraștești. De fapt, de aceaste **Irmoase** se leagă în mod direct și denumirea acestei cărți, care înseamnă „*culegere de irmoase (cântări)*.“ Așadar, conținutul **Irmologhionului** este alcătuit din **Catavasiile**¹⁵ **Praznicelor Împăraștești**. Meritul lui Macarie constă în faptul că el a tradus și adaptat în limba română toate **Catavasiile** în tactul stihiraric (mai rar, cu o linie melodică mai lungă). Foarte interesant este faptul că Macarie s-a ostenit până într-acolo, încât în această carte găsim așezate pe note, la unele praznice, și **Canonul al II-lea**, chiar și **Canonul al III-lea** (acolo unde există). La multe dintre **Catavasii**, vedem că autorul prezintă două variante ale *irmosului* de la cântarea a IX-a: una în tactul irmologic și alta în tactul

¹³ Macarie Ieromonahul, **Irmologhionu**, Viena, 1823, **Prefață**, p. III.

¹⁴ Irmosul este troparul de început al fiecărei dintre cele nouă ode (sau cântări) ce alcătuiesc un canon complet. Termenul provine din limba greacă și desemnează strofa care slujește ca model (muzical) celor ce urmează în aceeași odă. Cf. Konstantin Nikolakopoulos, **Imnografia ortodoxă la început și astăzi - dicționar de termeni liturgici și imnologici**, Ed. Basilica, București, 2015, p. 122.

¹⁵ Catavasiile sunt irmoasele celor nouă cântări ale canonului de la Utrenie, care în practica liturgicală mănăstirească se cântă câte unul după fiecare cântare, iar acolo unde nu se citește canonul se cântă doar catavasiile.

stihiraric. Astfel de situații se întâlnesc: *Învierea Domnului, Botezul Domnului, Întâmpinarea Domnului, Buna Vestire, Schimbarea la Față, Intrarea Domnului în Ierusalim, Înălțarea Domnului și Înălțarea Sfintei Cruci.*

Irmologhionul lui Macarie mai conține și *Canonul Pavecerniței* din Sâmbăta Sfântului și Dreptului Lazăr (glasul 1), *Cântarea a IX-a* din Canonul Bunei Vestiri (glasul 4), cântări la *Deniile* din Săptămâna Pătimirilor: *Sedelnele* de la Utrenie, *Tripesnet*, și prima strofă a fiecărei dintre cele trei stări ale *Prohodului*. Apoi, Macarie prezintă podobiile celor opt glasuri, în tactul irmologic, întâlnite cel mai des în slujba Vecerniei și Utreniei. La final adaugă și *Antifoanele glasului 5* din cadrul slujbei Utreniei.

Antologia, volumul al II-lea (cota II 5009)

Al doilea volum al *Antologiei* lui Macarie Ieromonahul a fost tipărit la București, în 1827, pe timpul domniei lui Grigorie Dumitru Ghica Voievod, iar „întâi-stătătorul Mitropoliei Unvro-Vlahiei” fiind tot Grigorie Mitropolitul. Cartea este de format 4⁰ (18 x 22 cm.) cu 3 file (nenumerotate) la început + 435 p. Pe filele nenumerotate se găsesc foaia de titlu și *Prefața* adresată „Prea Înălțatului și Luminatului nostru Domn Grigorie Dimitrie Ghica Voevod.” Copertile originale ale exemplarului din Biblioteca sinodală au fost înlocuite în timpul arhipăstoririi mitropolitului Iosif Naniescu la Iași, în 1886. Aceste informații se desprind de pe coperta de la sfârșitul cărții, iar pe coperta de la începutul cărții sunt reluate cîteva informații de pe pagina de titlu.

Volumul începe cu cântări la Utrenie: *Dumnezeu este Domnul...*, *Troparele Învierii* pe cele 8 glasuri, *Troparele* de la Utreniile Deniilor din Săptămâna Pătimirilor, *Binecuvântările Învierii*, *Polielee: Robii Domnului* pe mai multe glasuri, *Cuvânt bun* pe glasul 7 varis, *Robii Domnului* - stihuri alese pe mai multe glasuri, *La râul Babilonului*. După fiecare *Polieleu* este *Slavă...* *Și acum...* pe larg, cu cratimă (terirem). Cartea mai cuprinde și: *Toată suflarea...* dinaintea citirii *Evangheliei* de la *Utrenie*, în mai multe variante; *Slavă...Ușile pocăinței, Și acum... În calea măntuirii...; Ceea ce ești mai cinstită...* în trei variante: 2 mai scurte și una

pe larg cu cratimă; *Toată suflarea...* de la *Laude*, pe toate glasurile de Iacov Protopsaltul; trei *Axioane*, *Lumină lină*, *Robii Domnului...* pe glasul 4 leghetos, cele 11 *Voscresne* și cântări la slujba cu Arhiereu: *Pe Stăpânul, Întru mulți ani, De demult prorocii* - compusă de Sfântul Ioan Cucuzel, pe glasul 7 varis.

În continuare, vom prezenta câteva volume pe care nu le-a tipărit părintele Macarie personal, însă ele conțin traduceri și compozitii din opera lui. În aceste cărți se mai află și lucrări ale altor autori români, dar pe foaia de titlu a fiecărei tipărituri este menționat ca autor doar „*Macarie Ieromonahul dascăl de musicie*.“ În descrierea ce urmează am introdus și *Rânduiala Sfintei și Dumnezeestii Leturghii*, din aceeași colecție cu celelalte cărți, dar nu are menționat numele lui Macarie pe foaia de titlu, însă ni s-a părut importantă doarece în conținutul acesteia se cuprind lucrări ale marelui „*dascăl de psalție*.“ Tipărirea acestor volume la Buzău a fost posibilă prin grija și osteneala episcopului Filotei, un iubitor de cultură și simpatizant al lui Macarie.¹⁶

Tomul întâiu al Antologiei (cota II 5223)

A apărut la Buzău, în 1856: „*a 2-a oară tipărită*“ pe timpul domniei lui *Alexandru Dimitrie Ghica*, iar Arhipăstor al Buzăului fiind *Filotei*. Din mențiunea de pe foaia de titlu: „*a 2-a oară tipărită*“ presupunem că această carte este o reeditare cu adăugiri considerabile, cel mai probabil, a *Antologiei*, volumul al II-lea, a lui Macarie, apărută la București, în 1827. De format 4⁰ (17,5 x 25,5 cm.), cartea are următoarea paginatie: 62 p. la început + 14 file albe (nenumerotate) la care se adaugă 326 p. (numerotate). Acest volum este alcătuit în mare parte din opera lui Macarie Ieromonahul, dar și din lucrări ale altor autori, cum ar fi: Anton Pann, Nectarie Frimu, Petru Efesiu etc.

¹⁶ A se vedea Gh. Ionescu, *Viața și activitatea lui Filotei episcopul Buzăului*, ed. a II-a, București, 1941; Gabriel Cocora, *O sută de ani de la moartea episcopului Filotei al Buzăului*, în *Glasul Bisericii*, an XX (1961), nr. 1-2, p. 136-156.

Spre deosebire de volumul al II-lea al **Antologiei**, în cartea de față, la început, găsim un adaos ulterior în care se tratează elemente teoretice ale muzicii bisericesti. Sunt prezentate: semnele muzicale psaltice, semnele temporale, ftoralele, scara enarmonică și scara ftoralei *nisabur*. După care găsim câteva cântări la Vecernie, la Laudele Utreniei, irmosul: **Ziua Învierii** pe glasul 5 și cântări la **Sfânta Taină a Cununiei**, iar la sfârșitul adaosului sunt 14 file albe nenumerotate, apoi începe propriu-zis **Antologia**. Trebuie menționat că aceste pagini adăugate ulterior sunt scrise în limba română cu caractere latine, deci cel mai probabil datează de pe la sfârșitul sec. al XIX-lea - începutul sec. al XX-lea.

O altă diferență față de volumul al II-lea al **Antologiei** (care începe cu cântările **Treimice** de la **Miezonoptica** de duminică) constă în faptul că exemplarul de față începe cu cântări de la Vecernie: *Venîți să ne încchinăm...*, *Fericit bărbatul...* mai multe variante și *Lumină lină*. Apoi urmează **Cântările Treimice, Binecuvântările Învierii, Polielecile Robiei Domnului** pe glasurile: 4 (aghia și leghetos), 5, 7, 8, polieleele: **Cuvânt bun...** pe glasul 4 (leghetos) și **Robii Domnului...** (stihuri alese) pe glasurile: 4 (aghia), 5, 8; *Mărsimuri* (la cele Praznicele Împărătești și la Sfinții mai însemnați de peste an), după care urmează polieleul **La râul Babilonului...** pe larg în două variante pe glasul 3 și *Slavă...* *Si acum...* de după **Mărimuri**. Apoi găsim iarăși un polieleu **Robii Domnului...** pe glasul *al doilea diatonicsc - leghetos*, pe larg, cu *Slavă...* *Si acum...* după polieleu în două variante (glas 4 și 5), tot pe larg. Înainte de cel **11 Voscresne/Eotinale** ale lui Dionisie Fotino găsim **Toată suflarea** de Iacov Protopsaltul, pe mai multe glasuri, **Psalmul 50** (glas 7 varis), *Slavă...* *Si acum...* **Pentru rugăciunile** de la Utrenie ce se cântă după **Psalmul 50**. După cântările lui Dionisie Fotino sunt **Doxologii** în mai multe variante, după care sunt câteva **Irmoase calofonice** ale lui Petru Efesiu și Macarie Ieromonahul. Apoi, continuă cu **Păresâmierul Prochimenele din Postul Mare** (cele de duminică seara la Vecernie), **Ușile pocăinței...**, cântări la **Canunul cel Mare** al Sfântului Andrei Criteanul (ce se citește/cântă de două ori în Postul Mare: o dată - împărțit în patru părți, câte o parte în fiecare seară în cadrul Pavecerniței Mari, de luni până joi din prima săptămână a Postului Mare; și a doua oară - integral în

săptămâna a cincea din Postul Mare, miercuri seara, fiind cunoscută cu denumirea de ***Denia Canonului celui Mare*** - adică se citește/cântă în cadrul Utreniei), cântări la ***Denia Acatistului*** (ce se cântă/citește tot în săptămâna a cincea a Postului Mare, vineri seara în cadrul Utreniei), cântări la ***Deniile*** din Săptămâna Pătimirilor și cântări la ***Învierea Domnului***.

La pagina 90 găsim următoarea însemnare: „*Ultima voință a prea iubitului meu tată Dragomir Constantinescu fiind acea de a dona acestă carte Bibliotecei Societăței „Crucea” a Cântăreților Bisericești din România fac o pioasă datorie respectându-o și prin D-l Pană C. Brăneanu, Președintele Societăței, o donez. 12 Iunie 1901,*” semnat: *V. Dragomirescu.*

În același volum cu ***Tomul întâiu*** al ***Antologiei*** sunt legate și ***Irmologhiu sau Catavasier*** și ***Rânduiala Sfintei și Dumnezeastii Leturghii***, care aici nu au foaie de titlu, însă le găsim separat la cotele II 5219 și II 5220. Toate cele trei cărți au apărut la Buzău în 1856, „copertându-se de Ieromonahul/Protosinghelul Serafim Eg(umenul)” de la Schitul Alunișului metohul *Sf. Episcopii*.

Irmologhiu sau Catavasier (cota II 5219)

Din foaia de titlul aflăm că ***Irmologhiu sau Catavasier*** cuprinde *în sine* toate *Irmoaiele sau Catavasiile Sărbătorilor Împăratăști de peste an, Troparile, Condacile și Ecsapostilariile*, însă la fiecare sărbătoare să adaogă și *Acacioanele Părintelui Ieromonahului Macarie întocmai precum sunt luate. Cuprinde și podobiile tuturor glasurilor și altele care s-a socotit că este mai de trebuință, după traducția lui Anton Pann. Adoa ediție tipărită în zilele preânațatului nostru Print Alexandru Dimitrie Ghica... cu bine-cuvântarea râvna și toată cheltuiala iubitorului de Dumnezeu Episcop al sfintei Episcopiei Buzău... D. D. Filoteiu. Copertat de sfintea sa Părintele Ieromonahul Serafim. În tipografia Sfintei Episcopiei Buzău, anul 1856.*” Formatul cărții este 4⁰ (18 x 25,5 cm.) cu 218 p. (numerotate).

După cum segerează titlul, acest volum conține ***Catavasii*** pe scurt (cel mai probabil sunt cele traduse de Anton Pann) cu Irmosul Cântării a IX-a (***Axionul***, tradus de Ieromonahul Macarie) pe larg, la care se adaugă ***Doxologii*** pe toate glasurile ale Serdarului Dionisie Fotino și traduse se elevul acestuia, Anton Pann. Spre sfârșit sunt ***Podobiile celor opt glasuri***,

Doxologia lui Anton Pann pe gasul 5 enarmonic, *Slavă... Si acum...* ce se cântă după polieleu și *Mulți ani trăiască...* în românește și în rusește.

Rânduiala Sfintei și Dumnezeastii Leturghii (cota II 5220)

Pe foaia de titlu se menționează că această carte a fost „*tipărită acum în zilele Preaînălțatului nostru Prințu Alexandru Dimitrie Ghica... cu bine-cuvântarea, râvna și toată cheltuiala iubitorului de Dumnezeu Episcop al sfintei Episcopiei Buzău... D. D. Filoteiu, Tomul 2, Asezat și copertat de Cuviosul Protosinghel Serafim Eg(umenul) Schitului Alunișului metohul Sf. Episcopiei, În tipografia Sfintei Episcopiei Buzău, anul 1856, Decembrie 10.*” De format 4° (18,5 x 26,5 cm.), cartea are o filă (nenumerotată) după foia de titlu + 264 p.

Pe fila nenumerotată se găsește **Prefața** - către „*toți iubitorii de bisericicească armonie,*” semnată de Filoteiu Episcopul Buzăului, iar pe verso este o gravură semnată de ieromonah Co(n)statnin și în care este reprezentată Învierea Domnului. În **Prefață**, întăistătătorul Episcopiei Buzăului menționează că „*precum în precuvântarea noastră de la începutul Anastasimatarului am făgăduit că vom da în tipar în eczemplare de ajuns un curs de Cărți de musicie Bisericească din cele ce s-a tipărit până acum în limba românească, în sfârșit iată că după tipărirea Teoritikonului, Anastasimatarului, Irmologhionului și a Tomului întâi din Antologhie (lucrate de fericitul întru pomenire Ieromonah Macarie Portarie al Sf. Mitropoliei...), ese de supt tipar și cea mai după urmă Antologhie de cântări Bisericești, care cu bună voine să se pună înaintea dragostei voastre celor ce sunteți doritori de sfinte melodii.*” Din aceste afirmații concluzionăm faptul că la Buzău s-au retipărit operele lui Macarie, la care s-au adăugat cântări compuse și traduse de alți cântăreți.

Volumul de față conține cântări la **Sfânta Liturghie: Antifoanele, Sfinte Dumnezeule..., Heruvice** pe toate glasurile de: Petru Berechet, Grigorie Protopsaltul, al doilea rând de **Heruvice** traduse de Anton Pann, al treilea rând de **Heruvice** traduse de Nectarie Frimu, **Răspunsurile Mari, Axioane** pe toate glasurile, **Chinonice** săptămâna, duminicale (pe toate glasurile traduse de Anton Pann) și la Praznice Împărătești (traduse de: Nectarie Frimu, Grigorie Kritos, Petru Lampadarie etc.), **Răspunsuri Mari** și **Axioane** la **Sfânta Liturghie** a Sfântului Vasile cel Mare, cântări la

Sfânta Liturghie a Darurilor înainte sfîntite, iar spre sfârșitul cărții sunt cratimi (terirem-uri) pe mai multe glasuri compuse de Petru Berechet.

Anastasimatar (cota II 5209)

Acest volum a văzut lumina tiparului în *Tipografia Sfintei Episcopiei (de la) Buzău*, în 1856, „*adoa-oară tipărit în zilele prea Luminatului și prea Înălțatului nostru Domn Barbu Dimitrie Știrbei, prin binecuvântarea, râvna și toată cheltuiala iubitorului de Dumnezeu Episcop al sfintei Episcopiei Buzău D. D. Filotei ... întocmai după modelul al celui întru pomenire răposat Macarie Ieromonahul Dascăl de muzichie.*”

Prefața este scrisă de episcopul Filotei, unde îl arată pe Macarie ca vrednic de pomenire pentru munca sa de-o viață în slujirea muzicii bisericesti. Mai este menționat și Anton Pann, ca un dascăl îscusit al muzicii, amintind și de cărțile care s-au tipărit prin osteneala lui. Tot în **Prefață**, episcopul Buzăului spune că a mai tipărit: **Gramatica** lui Macarie, **Iconologhionul** lui Anton Pann, o **Antologie** în două volume, culeasă de mai mulți autori, și **Păresimierul**. Toate aceste cărți sunt dedicate de *Episcopul Filotei, tinerilor râvnitori de dumnezeieștile cântări*, pe care îi îndeamnă la studiu ca mai apoi să culeagă roadele ostenelilor lor.

Teoriticon

Pagina de titlu a acestui volum ne furnizează următoarele informații: *Teoriticon sau privire cuprinzătoare a meșteșugului Muzichiei Bisericesti, după aşăzământul Sistimii cei noă. Acum adoa ediție tipărit în zilele prea Înălțatului nostru Prinț Alecsandru Dimitrie Ghica Caimacanul Țării Românești. Cu binecuvântarea, râvna și toată cheltuiala iubitorului de Dumnezeu Episcop al sfintei Episcopiei Buzău ... D. D. Filoteiu. Așezându-se întocmai după originalul Ieromonahului Macarie, însă scările precum sănt așezate în ediția de Iași ... în tipografia Sfintei Episcopiei Buzău, anul 1856.*

De format 4⁰ cartea are următoarea paginație: 1 filă (nenumerotată) la început + 42 p. Conținutul este identic cu cel al **Theoreticonului** lui Macarie, împărțit tot în 19 capitole, numai că aici nu se regăsesc acele planșe cu scările glasurilor. Pentru că lipsesc scările intervalice de la Macarie,

această ediție din păcate nu redă la fel de explicit și detaliat intervalele muzicale, adică acele detalii care fac diferența. Abordarea scărilor intervalice este destul de superficială și nu punctează elementele distinctive ale glasurilor.

Prin studierea îndeaproape a acestor volume: *Tomul întâiu al Antologiei, Irmologhiu sau Catavasier, Rânduiala Sfîntei și Dumnezeestii Leturghii și Teoriticonului*, constatăm faptul că aceste cărți au fost alcătuite din necesități practice, adică lucrările tipărite de Macarie și Anton Pann cu câțiva ani înainte nu au acoperit numărul doritorilor de psaltrichie românească. Așa că a fost nevoie de o retipărire a cântărilor române de cei doi mari dascăli. Episcopul Filotei al Buzăului împreună cu Ieromonahul Serafim Egumenul Schitului Alunișul au făcut posibilă retipărirea operei lui Macarie Ieromonahul, la care s-au adăugat și cântări traduse și/sau compuse de alți dascăli români de psaltrichie. În aceste volume se cuprinde o colecție de cântări, dintre cele mai de trebuință cântăreților de strană pentru aproape toate slujbele ce se oficiază în cultul liturgic al Bisericii Ortodoxe, în toate cele trei perioade (Octoih, Triod și Penticostar) ale anului bisericesc.

Concluzii

Macarie Ieromonahul merită un loc de frunte în galeria marilor dascăli de psaltrichie care au pus bazele cântării bisericești în limba română. El a fost primul care a tipărit în limba română cele mai de trebuință cărți pentru strănilor bisericilor ortodoxe din țările române. Procesul de traducere și romanire a cântărilor bisericești datează oficial încă din timpul Sfântului Voievod Constantin Brâncoveanu. De atunci, se păstrează manuscrisul de *Psaltrichie rumânească* al ieromonahului Filothei sin Agăi Jipei.¹⁷

Nu vom greși zicând că Macarie Ieromohaul este părintele muzicii bisericești românești, cel care a oferit unul din modelele cele mai măiestrite

¹⁷ Manuscrisul, datat 24 decembrie 1713, a fost scris în Mitropolia din București în vechea sistemă, azi păstrându-se la Biblioteca Academiei Române, (mss. rom. 61).

de *românire* a cântărilor bisericești, sau „*năționalizarea muzicii bisericești*,” aşa cum o numește Pr. Acad. Niculae M. Popescu.¹⁸ Nu puțină a fost osteneala în traducerea cântărilor originale din limba greacă, aceasta deoarece diferențele dintre limbile greacă și română sunt atât de mari, încât le poate vedea și un necunoscător. Cea mai mare greutate întâmpinată de Macarie a fost atunci când a trebuit să adapteze textul liturgic românesc la melosul cântărilor originale grecești. Dar ea a fost trecută cu succes de Macarie Ieromonahul, reușind să mențină melosul grecesc aproape neschimbăt și să dea cuvintelor românești înțelesul potrivit. Așezarea exactă a accentelor muzicale din originalul grecesc pe metrica cuvintelor românești dovedește faptul că Macarie nu era numai un foarte bun muzician, ci și un fin cunosător al celor două limbii.

Buna receptare a operei Ieromonahului Macarie este dovedită de numeroasele cântări compuse sau traduse de el ce se găsesc și astăzi în cărțile de muzică bisericească. Vestitele ***Axioane praznicare ale lui Macarie*** sunt cântări ce nu lipsesc din repertoriul oricărui cântăreț. Cântarea ***Vai mie înnegritule suflete...*** (stihira de la *Slava...* Stihoavnei Vecerniei de la Duminica Înfricoșătoarei Judecăți) compusă de Macarie Ieromonahul este o capodoperă a muzicii bizantine românești. Deși începe în glasul 8, melodia acestei cântări are incursiuni în aproape toate glasurile bisericești, punând în valoare bine și expresiv textul liturgic, care este de o rară frumusețe.

Macarie Ieromonahul rămâne unul din pilonii principali pe care se sprijină muzica bisericească românească. Procesul de „*românire a cântărilor bisericești*,” continuat prin osteneala marelui „*dascăl de psaltilchie*,” face ca muzica ce se cântă astăzi în Biserica Ortodoxă Română să păstreze autenticitatea muzicii bizantine, încadrându-se în hotarele Sfintei Tradiții și în prevederile Sfintelor Canoane.

¹⁸ Pr. Prof. Niculae M. Popescu, ***Viața și activitatea dascălului de cântări Macarie Ieromonahul***, București, 1908, p. 44.

Rețete de cerneală¹

Dr. OTILLA URS

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca*

Abstract

Ink Recipes

The contents of the present article intent to point out the annotations regarding ink recipes, which were found in the old Romanian book Collection from the Romanian Academy Library, Cluj-Napoca. These annotations show the preparation methods for the ink used in the scribes' workshops and the printing houses, pointing out accurately the necessary ingredients and their quantities, the modes of ink admixture, the period of maturation of the ink, and the best way to preserve it.

Keywords: *ink recipes, book notes, Old Romanian Book*

Realizarea manuscriselor și a tipăriturilor vechi a antrenat cunoașterea mai multor științe auxiliare scrierii, cum este cea a producerii hârtiei, cu și fără filigran, a producerii cernelurilor, a caligrafiei și a împodobirii textelor cu inițiale, frontispicii, viniete și gravuri, a realizării instrumentelor de scris, condei sau presa tipografică, a artei legătoriei, pentru ca, la sfârșitul acestui proces lucrativ, produsul finit, cartea, să fie, dincolo de valoarea sa culturală, un obiect de artă. Așadar, pe lângă valoarea culturală a vechilor tipărituri sau manuscrise, plusul de valoare venea din realizarea artistică a acestora.

¹ *Acest studiu este finanțat din grantul Consiliului Național al Cercetării Științifice, CNCS-UEFISCDI, cod proiect: PN-II-ID-PCE-2011-3-0314./This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research, CNCS–UEFISCDI, project number PN-II-ID-PCE-2011-3-0314.*

Cu toate că producerea cernelurilor face parte din științele auxiliare ale artei manuscrierii și tipăririi textelor, calitatea acestora avea efecte directe asupra esteticii și a durabilității în timp a textelor tipărite sau manuscrise. Prin urmare, cunoașterea procedeului de obținere a cernelurilor de calitate era indispensabilă.

Toate elementele constitutive ale unui manuscris sau ale unei tipărituri trebuiau să asigure o utilizare în cele mai bune condiții a textelor respective, pe o perioadă îndelungată, care nu putea fi estimată. Dintre toate acestea cerneala avea un rol foarte important, întrucât calitatea ei putea să păstreze aspectul intact al textului, sau să corodeze suportul de scris, astfel încât lectura textului să fie dificilă sau chiar imposibilă. Din aceste motive este ușor de înțeles de ce rețetele de cerneală erau păstrate cu multă grija.

Consemnarea acestor rețete în cuprinsul unor cărți aflate, probabil, în bibliotecile personale demonstrează preocuparea scribilor și a tipografilor de a obține cerneluri de calitate, indicând uneori și mici secrete pentru ca lichidul de scris să își sporească calitatea. Calitatea acestora însemna, în fond, calitatea fizică a cărților.

Rețetele de cerneală au fost preluate de la un scrib la altul și de la un tipograf la altul, aducându-li-se, în decursul timpului, diverse modificări, în funcție de necesitățile de utilizare.²

Prezentarea, în cuprinsul articolului de față, a câtorva însemnări marginale referitoare la procesul de obținere a cernelurilor, identificate în corpusul de însemnări din cărțile românești vechi din Biblioteca Academiei

² Emilian Corneanu, *Cerneala tipăriturilor lui Honterus și Coresi/The printing ink of Honterus and Coresi*, în *Revista Română de Biblioteconomie și Știința Informării/Romanian Journal of Library and Information Science*, anul 11, nr. 4, vol. 11, Iss. 4, 2015, p. 25-34.

Române din Cluj-Napoca³ se alătură celorlalte semnalări de acest fel în publicațiile de specialitate.⁴

Aceste însemnări arată procedeul de obținere a cernelurilor întrebuințate în atelierele scribilor și în cele tipografice, arătând, cu precizie, cantitățile ingredientelor necesare, modalitatea de amestec a acestora, perioada de maturare a cernelui, precum și modul de păstrare, după cum urmează:

„Rățătă pentru cerneală: Dram<uri>: 5 gogașă, 3 călăcan, 2 comid, pol. sineală. Aceste să le pisăzi mărunt și, cernându-le, să le amesteci la un loc întro oală, puind 150 dram<uri> vin alb și după ce or sta 4 zile, apoi să le ferbi bini și <în> frunte va fi mai bună cerneală, iar care rămâne în fund mai proastă.” (Gheorghe řincai, **Povățuire către economia de câmp**, Buda, 1806, cota CRV 1166, forza 2).

„Rețet de făcut cerneală: 40 dram<uri> guguț, 20 dram<uri> [...], 10 dram<uri> gum arabicu, care să numește grecește comidi, și să p<une> o ocă vinu alb și apoi 7

³ Vezi întregul corpus de însemnări din acest fond în lucrarea Otilia Urs, **Catalogul cărtii românești vechi din Biblioteca Academiei Române Filială Cluj-Napoca**, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2011.

⁴ Amintim în acest sens lucrările autorilor Tudor Pamfilie, Mihai Lupescu, **Din viața poporului român**. Culegeri și studii. Vol. 24. **Cromatica poporului român**, București, Editura Socec și C. Sfetea, 1914, p. 212; Horea Matei, **Cartea, un călător milenar**, Editura Tineretului, 1964, p. 85; Emil Vârtoșu, **Paleografia româno-chirilică**, București, Editura Științifică, 1968, p. 88-93; Ștefan Bârsănescu, **Pagini nescrise din istoria culturii românești**, București, Editura Academiei R. S. R., 1971, p. 133; Mihai Mihalcu, **Valori medievale românești**, București, Editura Sport-Turism, 1984, p. 58, 88 §. a.; Virgil Olteanu, **Din istoria și arta cărtii. Lexicon**, București, Editura Enciclopedică, 1992, p. 80, 82; Dragoș Șeșan, **Vechi rețete de cerneluri**, în **Revista arhivelor**, vol. 65, 2003, p. 426 §. u.; *** **Lumina slovei scrise/Lumière de la parole écrite**, vol. editat de Anca Sârghie, Sibiu, Editura Techno Media, 2004, p. 64. De asemenea, mai pot fi consulta i și Ioan Bianu, Remus Carac ă și G. Nicolaiasa, **Catalogul manuscriselor românești**, tomurile I-III, București, 1907-1931; Gabriel  trempeл, **Catalogul manuscriselor românești**, vol. I-II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978-1983; **Însemnări de pe manuscrise și cărti vechi din  ara Moldovei**. Un corpus editat de I. Capro u și E. Chiaburu, volumele I-IV, Iași, Casa Editorială Iași, 2008-2009 etc.

dram<uri> zahăr și așe va fi cerneală bună, șezând într-o sticlă 10 zile la căldură.” (Psaltire, Sibiu, 1811, cota CRV 616, forzaț 2).

„Îndreptare. Din ce în ce proporție să face cerneală bună: în țiagă [?] de 2 ițe:

4 uncice Gales Iurcice a. g. b.

3. --- Gumi arabicum abx.

3 --- Gales Hungarica alias Galilzkö a 1 x.

Cele două din sus trebuie să se zdorească întrun alan [?], dar nu tocmai să fie praf. După aceaia toate trei spății să se bage în țiaga [?] de 2^a ițe, atunci să se bage peste iale oțet de vin alb până ce va treace peste ele, dar mai mult nu, apoi să se țină la căldură 24 de ore. După aceaia să se toarne în ulcea apă de ploaie proaspătă și foarte curată sau altă apă de neao, până ce se va umplea țiaga [?], atunci vei căpăta cerneală bună. De vrei să lucească punte zahar alb de 7 hr.” (Intâmplările lui Telemah, Buda, 1818, cota CRV 339, foaia de gardă r-v de la început).

„Ispitit-am cern<e>ala de bună și condeiu și n-au fost, că au fost numai de zeace [?] zile. 1853.” (Ioan Gură de Aur, Mărgăritare, București, 1746, cota CRV 258).

„Ispi<tit->am condeiul și cerneala să văz [...]” (Pravoslavnica mărturisire, Buzău, 1691, cota CRV 10).

Importanța culturală, educativă și instructivă a cernelii este exprimată plastic în însemnarea:

„Dacă ar fi marea tot ce<r>neală și ceriu tot hâ<r>tie, s-ar învăța toți nebunii să scrie.” (Apostol, Râmnic, 1747, cota CRV 1079, forzaț 1).

„Marea Roșie cerneală și ceru hârtie și stelele condei.” (Apostol, București, 1683, cota CRV 191).

Acestea arată că cerneala, hârtia și știința de a scrie nu erau la îndemâna oricui.

Alături de calitatea cernelii era importantă și calitatea condeiului:

„Am scris eu, logofătul Gheorghe, precum să să știe că am ce<r>cat aces<t>co<n>deiu de gâscă pentru ca să vedem <dacă> umblă bine, ca să scrie bine.” (Apostol, Râmnic, 1747, cota CRV 1079, forzaț 1).

⁵ Scris trhlc.

Faptul că rețetele de cerneală erau consemnate în paginile sau spațiile albe ale căilor ne face să credem că acestea erau păstrate bine, cu multă atenție, de scribi, tipografi, de autorii diverselor lucrări, care își scriau singuri texte, de funcționarii publici etc., adică de toți aceia care, prin natura profesiei sau a preocupărilor lor, aveau nevoie de cerneală.

ITINERARII LIVREŞTI

Călătoria ca provocare a limitelor:
Ion Codru-Drăgușanu^{*}

Dr. IULIAN BOLDEA
Universitatea „Petru Maior” Tîrgu Mureș

Abstract

Two Journey as a Challenge of the Limits: Ion Codru-Drăgușanu

Peregrinul transelvan sau Epistole scrise de țere străine unui amic în patrie is a diary written by Ion Codru-Drăgușanu, first published in 1863-1864 in the newspaper **Concordia**, then, in 1865, in Sibiu by S. Filtsch. The diary consists of 32 letters, to which the author will later add three more, published in the **Familia** magazine, in 1869 and 1879.

The diary was conceived between 1835-1844, right in the middle of the author's journey through Hungary, Austria, Italy, Germany, France, England, Russia and Switzerland. It consists of a mix of narrative parts, descriptive projections and socio-political reflections.

Keywords: Ion Codru-Drăgușanu, journey, diary, Peregrinul transilvan, letters

* Acknowledgement: This paper was supported by the National Research Council-CNCS, Project PN-II-ID-PCE-2011-3-0841, Contract Nr. 220/31.10.2011, title Crossing Borders: Insights into the Cultural and Intellectual History of Transylvania (1848-1948)/Dincolo de frontiere: aspecte ale istoriei culturale și intelectuale a Transilvaniei (1848-1948)/ Cercetarea pentru această lucrare a fost finanțată de către Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS), Proiect PN-II-ID-PCE-2011-3-0841, Contract Nr. 220/31.10.2011, cu titlul Crossing Borders: Insights into the Cultural and Intellectual History of Transylvania (1848-1948)/Dincolo de frontiere: aspecte ale istoriei culturale și intelectuale a Transilvaniei (1848-1948).

Preliminarii

Apărut mai întâi în foiletonul ziarului **Concordia** din anii 1863-1864, sub titlul *Câteva epistole ale unui peregrin transilvan revăzute și ajustate după 25 de ani*, jurnalul de călătorie al lui Ion Codru Drăgușanu a fost tipărit în volum în anul 1865, la Sibiu, de către editorul S. Filtsch. Titlul volumului este *Peregrinul transilvan sau Epistolele scrise den țere străine unui amic în patrie, de la anul 1833 până închisive 1848*. Jurnalul e alcătuit din 32 de epistole, la care ulterior autorul mai adaugă trei publicate în revista **Familia** în 1869 și 1879. În ciuda titlului volumului, nararea călătoriilor nu ajunge decât până în 1844, existând, totodată, unele diferențe importante, de conținut și de structurare a materiei, între versiunea din ziarul **Concordia** și cea din volum. S-a spus despre Ion Codru Drăgușanu că este omul unei singure cărți, chiar dacă el a mai publicat o gramatică românească (**Rudimentele gramaticei romane**, 1848) ce are ca punct de plecare principiile etimologizante ale lui August Treboniu Laurian și alte câteva încercări literare în versuri sau proză (citabilă e dizertația **O umoresca veridică**, din 1870).

Jurnalul de călătorie a fost conceput între iunie 1835 și septembrie 1844, chiar în timpul călătoriei, sub aspectul unor notații sau schițe cu caracter rezumativ în care erau sintetizate impresiile călătorului, impresii ce reunau un subtil dar al observației și o artă a povestirii surprinzătoare pentru acea epocă. În momentul publicării târzii, (1863-1864), se poate presupune că prima formă a jurnalului a parcurs o neîndoelnică etapă a revizuirii lingvistice și stilistice. Cele treizeci și cinci de scrisori trimise „*unui amic în patrie*” între anii 1835 și 1848 sugerează un dublu impuls generator: mai întâi, un impuls de recuperare și revalorizare a trecutului, iar apoi de consemnatare a prezentului sub specia unei priviri purificatoare și demisticatoare. Interesant e modul în care scrisorile au depășit stadiul strict referențial, dobândind o anumită autonomie ficțională, pe parcursul redactării și, mai ales, a rescrierii lor. Orizontul imaginarului se completează, astfel, de multe ori, cu sfera unei realități de cea mai frapantă concretețe, astfel încât, în momentul publicării în volum, scriitorul era cu certitudine convins de literaritatea propriului text.

Mirajul călătoriei și sfidarea limitelor

Structura cărții lui Ion Codru-Drăgușanu se detașează prin libertatea de compoziție și prin fluentă înlănțuirii episoadelor și părților. Sentimentul care îl animă pe călătorul transilvănean este acela al dezinhibării și al lipsei de prejudecăți, fapt confirmat și de modalitatea relaxată de structurare a materiei, amplificată și de recursul la modelul ficțional al dialogului epistolar, configurat prin alternanța pasajelor narative, a proiecțiilor descriptive și a reflecțiilor social-politice. Epistolele (a căror datare și localizare este semnificativă, oferind contextualizarea relației de călătorie) au funcționalitatea unor capitole de carte, revenirile având rolul de a dezvolta anumite sugestii abia schițate anterior, sau de a focaliza anumite detalii sau realități dintr-o perspectivă nouă, dintr-un unghi inedit. De asemenea, aşa cum s-a mai observat, debutul unor scrisori e determinat de finalul celor precedente, realizându-se, totodată, prin tehnica retrospecțiilor, un efect de continuitate a substanței, de coeziune a întregului, de articulare armonioasă a orizontului de lectură. Epistolele, care impun textului o grilă structurantă, dar neconstrângătoare, pot fi încadrate în trei categorii: capitole care reprezintă inserieri ale unor scene, întâmplări sau episoade, apoi epistole în care există un conținut singular, simplificat, și, în sfârșit, o a treia categorie, aceea a capitolelor cu caracter descriptiv.

Personajul-narator are statutul unui erou picaresc; în fond, întregul univers de fapte, peisaje, întâmplări, gravitează în jurul acestui personaj central care străbate medii diverse, săvârșind asupra propriei sale personalități un act de autoscopie și de autoeducație, prin intermediul permeabilității la sugestiile, impresiile și reflexele contextului social, dar și printr-o remarcabilă disponibilitate față de tot ceea ce înseamnă noutate. Moderația, aversiunea pentru gesturile paradoxale, capacitatea de asimilare a experiențelor trecutului conferă jurnalului echilibru în tonalitate și în fazare. Cert este că peregrinul e interesat nu atât de peisajul în sine, cât de peisajul umanizat, de peisajul ce poartă amprenta unei *urme* sociale, a unei determinații a umanului. Oamenii pe care îi întâlnește prin peregrinările sale sunt percepți prin grila unei trăsături individualizatoare (chiar dacă nu e absentă nici o înclinație a autorului pentru tipicitate), după cum scenele

(colective) sunt dimensionate prin apelul la culoarea locală sau la un mod de existență specific. Se instaurează, în carte, un joc de perspective în care elementul livresc și cel referențial coabitează, punându-se în scenă figuri și tipuri umane nelipsite de o doză importantă de pitoresc (grizeta pariziană, lazzarone-le napoletan, aristocratul rus, patriotul maghiar, juna călătoare englezoaică sau cavalerul de industrie). Scenele pe care scriitorul le circumscrise, într-un stil lipsit de emfază, sobru, dezinhibat sunt selectate în funcție de importanța lor de act existențial esențial (o nuntă într-un sat din Bărăgan, o înmormântare modestă la Paris) sau în funcție de pregnanța elementului pitoresc (întâlnirea lui Vodă Ghica ca un pașă turc, carnavalul roman, balul Operei din Paris).

Nu sunt absente nici scenele cu caracter romanesc sau senzațional (baba și fetița cerșetoare pe care autorul le întâlnește în fiecare dimineață în apropierea locuinței sale pariziene, „*duelul popular*” cu pumnii, la care oamenii poliției asistă imperturbabili, prinderea unui hoț de buzunare, declamațiile publice ale napoletanilor, petrecerile populare din „*săptămâna alba*” petersburgheză).

Capacitatea scriitorului de a surprinde esențialul sau caracteristicul dintr-o masă eterogenă de detalii, spiritul de observație prin care privirea peregrinului extrage o anumită notă particulară, un amănunt de psihologie etnică sau fixează atmosfera unei scene, toate acestea se pliază pe o incontestabilă cunoaștere și valorificare a posibilităților expresive ale limbii române, într-un registru lexical și stilistic ce trădează echilibru și concizie, acuratețe și economie de modalități stilistice. Nu poate fi neglijată, de asemenea, apetența scriitorului pentru ironie, calambur și comic, prin care spiritul didacticist, observat de critică, este relativizat de vervă și de humor. Curiozitatea inepuizabilă a autorului, spiritul său meliorist, încrederea în progres, în beneficiile științei și culturii se concretizează și într-un elogiu al Franței, în care scriitorul încorporează cultură, o experiență de viață și de carte bogată, curiozitate și voință de exactitate și rigoare, calități ce transpar în prezentarea diferitelor popoare pe parcursul cărții. Pe de altă parte, chiar dacă limbajul Peregrinului... poate părea desuet, rebarbativ, inutil complicat sau latinizant în exces, există, totuși, o foarte bine asimilată știință a limbii,

prin care selectarea neologismelor este bine pusă în scenă, scriitorul valorificând potențialitățile expresive ale cuvintelor și formelor fonetice prin asociere neașteptate, prin îmbinări insolite de cuvinte sau prin etimologiile cu amprentă comică prezente în număr mare în jurnal. Alăturat aproape instantaneu, din perspectiva tematicii și a formei, de Dinicu Golescu, Ion Codru-Drăgușanu posedă, cum s-a mai spus, o perspectivă mult mai modernă, un grad de adaptare la realitățile pe care le cunoaște mult mai mare. În primul rând, cartea poate fi privită și ca o modalitate de configurare a unui autoportret spiritual, astfel încât însemnările de călătorie au drept pandant o latură autobiografică, ele putând fi citite ca un „*Bildungsroman, ca autobiografie*.¹”

Spectacolul lingvistic al *Peregrinului transilvan* provine mai ales din valorificarea potențialităților expresive și semantice ale unor neologisme, dar și din aura de arhaicitate și insolit a latinismelor ce evocă, nu fără unele turnuri ironice sau autoironice, fizionomia limbajului pașoptist. Fraza are suficientă fluentă, ritmul are nerv, e riguros articulat, iar imaginile sunt plastic decupate pe fundalul unei realități provocatoare prin noutate și pitoresc și al unei sensibilități romantice: „*București, mai 1839. M-am reîntors, frate, la ale noastre, dară, în adevăr, pare că-s ale altora, nu-mi mai plac deloc. Am făcut un salt mortale. Mă voi adopera a-mi reculege suvenirile, ca den memorie să-ți mai scriu tot den depărtare, căci aici acum nu aflu nimica demn de report. Iacă-mă în cuget străpus pe malul Tibrului, de unde-ți adresai ultima epistolă, și voi venind să-ți adun câte ceva din stațiunile intermediare. După ce destul ne mulțamirăm de a vedea nenumăratele memorabilități romane, lăsând Roma în plină primăvară, pomii înfloriți, iar locuitorii ei ocupăți cu cura sufletească, cum se cuvine în păresimi, în miezul lui faur purcesem spre casă luând den stațiune în stațiune câte o escortă de siguranță de trei gendarmi căldări, ca să ne apere de briganți. Tot așa făcusem și ducându-ne prin statul papale, căci aici mai mult ți-e asigurată viața de veci, nu cea mizeră, temporară, ce toți ți-o atacă, ca mai curând să te bucuri de eternitate.*” O formulă precum „*Carissime fărtate*”

¹ Mihai Zamfir, *Rastignacul din Făgăraș: Ion Codru Drăgușanu*, în *România literară*, nr. 17, 2009, p. 12.

înglobează în structura ei paradoxală, ce alătură neologismul latinizant și cuvântul neaosă, o indicibilă ironie bonomă.

Conștiința propriei ascendențe umile are drept corelativ voința de a-și făuri un destin aparte, prin studiu, perseverență, răbdare, consecvență de sine și o exactă percepție a realului: „*încă Tânăr, încă fraged, studiul, lectura și meditațiunea în singurătate îmi fu delectațiunea ordinată. Jocurile tumultuoase și frivole ale consoților nu mă atrăgea, cutezanța nicecând predomină în caracterul meu. Pentru taciturnitatea toți mă negligea, nimici nu se interesa de mine*” (Scris. I, iunie 1835).² Călătoriile lui Codru-Drăgușanu prin Ungaria, Austria, Italia, Germania, Franța, Anglia, Rusia și Elveția relevă spiritul de observație al autorului, ochiul său de o extremă mobilitate, simțul său critic cu privire la realitățile epocii, dar și activarea resurselor automodelatoare ale acestui personaj cu o traiectorie aventuroasă, care „*personifică pentru prima oară la noi un uimitor destin balzacian*.²² Traseul scriitorului, de la stadiul de argat al părintelui Andrei din Călărași, la acela apropiat al unor reprezentanți a protipendadei bucureștene este unul cu adevărat balzacian. Ajuns unul dintre apropiații domnitorului Alexandru Ghica, Codru-Drăgușanu îl însoțește pe acesta într-o călătorie destul de lungă (între octombrie 1838 și mai 1839) prin Ungaria, Austria și Italia. În 1840 îl însoțește pe „*junele principe G.G.*” la Paris și Londra. Popasul în capitala Franței reprezintă, pentru Codru-Drăgușanu, o adevărată revelație, un soc gnoseologic: „*Pariș, ianuarie 1841. De patru luni, dilekte, ne întoarsem la Pariș și ne așezărăm ca acasă, ducând o viață plină de voluptate.*” „*Să-ți dau, amice, idee despre viața ce duc în Pariș, iacă-ți descriu cele den urmă 36 de ore cât mai fidele. Sedem în cel mai frumos pătrar parizian, Chausée d'Antin. Avem apartament în planul întâi, custător den cinci încăperi, sumtuos mobilate după gustul francesc. Tavanul e zogăfit a fresco cu zeițări olimpice, păreții sunt îmbrăcați cu tapeturi de hârtie velutată înflorită cu roșu și aur, parchetul pretotindeni așternut cu tapete elegante, verzi colore, tablamintele căminelor sunt de marmură carariană, mobilele de lemn de mahagon, îmbrăcate cu velut coloare pompadour. Paturile moi în alcoave provăzute ca și ferestrele cu corune aurate, draperii de catedea roșie și perdele de atlas verde susținute de*

² *Ibidem*, p. 12.

cincuri de fir, ca să nu atingă pământul. În acest rai maometic m-am fost culcat alaltăseară, la 11 ore și ceteind reculegerile poetice ale domnului de Lamartine, de curând ieșite la lumină, drept specific somnifer, așteptam pe Morfeu...” (Scr. XX, februarie 1841).

Balzacianismul scriitorului, despre care vorbește Mihai Zamfir, rezultă din traectoria picarescă, din vocația adaptării la mediu, dar și din înclinația spre paradoxuri și spre aventură. Reîntoarcerea în Paris, după o absență de aproape un an, îi procură peregrinului o placere exprimată frust, în fraze exclamative, într-o retorică entuziasmului: „*După 11 luni de absență, iacă-mă, amice, iar în Paris unde acum sunt ca acasă și am satisfacțiunea de a juca rolă de mentore pe lângă Telemacul meu din Scîția, căci, după ce am fost petrecut doi ani aici, nu numai însemnatările principale pariziane, dar și datenile și apucăturile locuitorilor mi-s cunoscute. Ca să nu deie dare pentru rang, propusei junelui principe între altele să nu facă cauză de titulară, ci să se lase în public și se putea adresa curântul simplu «monsieur» și m-au ascultat*” (Scr. XXXI, iunie 1843).

De altfel, importanța istorică și culturală a capitalei Franței îi este binecunoscută lui Codru-Drăgușanu, care percepă Parisul ca pe un centru al lumii civilizate: „*Aici se proclamă revoluția lumiei moderne, aici se promulgă drepturile naturale ale omului și de aici ca din focul cel sacru, vor străluci raze de libertate, căci francul e națiunea cea mai aptă de a conserva și a dezvolta tezaurul libertății. (...) Francia e concentrată în capitala Paris, unde aleargă orice escelează din toată lumea, pentru că aici se corunează cu succes, aici se pune meritului și talentului sigiliuł*” (Scr. XXXIV, februarie 1844).

În *Peregrin*, excursurile erotice sunt mai degrabă laconice. După un episod din adolescență (Chirica), aflat în Baden-Baden, în suita unui prinț, Codru-Drăgușanu face cu succes cunoștința unor doamne: „*Dară iacă trec la cunoștințe mai delicate, feminine. Știi că de-acasă-s flăcău frumușel. Am între altele un costum semioriental care face furoare cînd ieșim la promenadă campestră cu un ciopor de copile. Cînd mă acutrez cu fesul grecesc ornat cu ciucuri de fir pînă la umăr, nu numai oglinda-mi face complimente, dară toate domnișoarele-și dispută prerogativa de a mă area de cavaler*” (Scr. XV, iulie 1840). Autorul e mai curând interesat de personalitățile puternice, care ar putea constitui un sprijin pentru el. La Viena, unde se află în suita lui Ghica Vodă, vrea cu tot dinadinsul să-l vadă

pe Metternich, considerând însă că acesta „*seamănă cu toți nemți*.” Din această perspectivă, Codru-Drăgușanu are alura și postura unui paparazzi modern: se străduiește mereu să ajungă în față, atras de celebritățile epocii: îi va vedea pe Papă, pe Regina Victoria a Angliei și pe Prințul Consort Albert, pe Regina Franței Amélie, contemplată de la doi pași („*o damă înaltă, bătrâna, plină de demnitate, i se vede suferința în ochii cei roșii, ca și cum ar tot plângă*” - Scr. XX, februarie 1841).

De altfel, prozatorul vizitează, în orașele prin care trece, ceea ce lui îi se pare mai reprezentativ, mai demn de a fi văzut. Autorul **Peregrinului transilvan** dovedește, în însemnările sale, un grad foarte ridicat de adaptabilitate, o uimitoare capacitate de studiu, asimilarea rapidă a unor limbi străine de circulație (germană, maghiara, franceza, neogreaca, italiana, engleza și rusa), o familiaritate promptă cu scriitorii importanți ai literaturii universale (Pascal, Lesage, Goethe, Schiller), dar, în egală măsură, stăpânește și valorifică un set de calități care țin de subtilitatea alcătuirii intelectuale și sufletești: ironia, sensibilitatea la nou, distanțarea față de poncife sau obiectivarea morală. Interesant, prin resursele autoironice angrenate în text, este un autoportret alcătuit sub forma unui anunț de ziar, din care ni se dezvăluie calitățile peregrinului: „*Un june literat ungur, cunoscând cu perfecțiune limbile: germană, francă, italiană, apoi binișor angla, neogreacă și rusă, den altele expert, caută post de secretar privat, maistru de limbe etc. Mundus vult decipi, ergo decipiatur. Dacă rătăceam a mărturisi că sunt român, rămâneam pe lângă varză acră și cras*” (Scr. XXX, Sântu Petropule, ianuarie 1843). Atenția la detaliu, focalizarea privirii asupra aspectelor pitorești sau insolite, perceptia netă a elementelor semnificative din masa amorfă a amănuntelor, toate acestea l-au determinat pe Codru-Drăgușanu să observe și să aprecieze cu precizie realitățile din țările vecine, oferind un examen riguros al virtuților și defectelor unor neamuri, dovedind, prinț-o anumită suficiență și superioritate a atitudinii, că s-a eliberat de complexele de inferioritate, având o postură de euopenitate și de civilitate. Germanii, rușii, italienii, englezii sau spaniolii sunt priviți cu superioritate. Francezii sunt admirăți, autorul considerând că aceștia au asimilat virtuțile grecilor și romanilor. Imaginea Franței capătă dimensiuni și forme hiperbolice: „*O singură ginte în lume cere și merită stima și*

gratitudinea noastră. Aceasta este națiunea franceză, care de o jumătate de secol își varsă sângele și-si deșeartă punga numai pentruumanitate; e ursită de la Providență a se sacrifică intereselor universale și e condusă de genii, căroru singuri se închină, dar însă și-i produce sau și-i adoptă. Francia și Parisul sunt și rămân miezul lumei și lamura umanității?” (Scr. XXXV, septembrie 1844). Italianii, apreciați pentru vocația lor artistică, sunt considerați escroci, labili, superficiali, în timp ce rușii sunt priviți cu înțelegere, pentru suferințele pe care le îndură datorită unui regim autocratic. În scrisorile XI-XIII, Codru-Drăgușanu ne oferă o imagine exactă, necruțătoare a realităților din Țara Românească, privindu-și propria țară prin intermediul ficțiunii „străinului.” Privindu-l pe Codru-Drăgușanu ca pe un personaj balzacian, Mihai Zamfir constată, dincolo de versatilitatea și picărescul peregrinului, talentul și expresivitatea scriitorului: „*Secoul romantic a fost plin de copii mai mult sau mai puțin imperfekte ale lui Rastignac - și români n-au făcut excepție. La Codru Drăgușanu putem urmări direct, pe viu, o asemenea formă de destin, realizat în spectaculoase și nefavorabile condiții - un destin pornit în cea mai umilă casă a unui sat ardelean și ajuns în palatele marilor capitale europene. Spre deosebire însă de toți acei Rastignac, străluciți și după aceea dispăruți fără urmă, ardeleanul nostru nu a ajuns doar în vârful piramidei europene, ci a și lăsat un text pe măsură, jurnalul indirect al devenirii sale, Peregrinul transilvan. Ca proiect scriptic și ca stil, el rămâne unic nu doar în romanticismul românesc, ci și în întreaga noastră literatură.*”³

„Romanul” existenței

Particularitatea cea mai frapantă a *Peregrinului transilvan* în cadrul celorlalte texte de același tip din epocă este dată, aşa cum subliniază Georgeta Antonescu, de „capacitatea lui specială de a transforma călătoria în «romanul» unei existențe și al unei aventuri. Ea începe printr-o desprindere bruscă de casă, familie și tradiție și îl poartă pe autorul-povestitor prin Țara Românească, Ungaria, Austria, Italia, Franța, Anglia, Rusia, pe parcursul mai multor ani, cu reveniri în unele locuri (Franța și Parisul îndeosebi) și cu popasuri uneori îndelungate, în

³ *Ibidem*, p. 13.

*timpul cărora peregrinul se integrează cu totul în viața țării în care se află, cunoscând-o cu adevărat din interior.*⁴ Personaj de factură picărescă, Codru-Drăgușanu are, cum s-a mai remarcat, și unele trăsături care contrazic o astfel de încadrare (nu are postura unui outsider, e asimilat de către mediile sociale, iar adaptabilitatea este însușirea sa esențială). S-a constatat că personajul este mai degrabă o „*prezență, dar mai puțin o poveste, povestea lui e povestea locurilor prin care a trecut și a oamenilor pe care i-a întâlnit, rareori individualități și aceștia.*”⁵ Demn de remarcat e faptul că personajele secundare ale **Peregrinului transilvan** se confundă aproape cu peisajul în care se înscrie destinul lor, ele neavând un impact semnificativ asupra traieiectoriei „*peregrinului,*” astfel încât se poate vorbi și despre o senzație de solitudine a autorului, senzație provocată, s-a afirmat, și de modalitățile precare de conturare a profilului personajelor. Așa cum se configerează din relieful propriilor sale însemnări, portretul cărturarului e unui echilibrat și echidistant, autorului lipsindu-i capacitatea de autoiluzionare, ca și orice manevră de negociere favorabilă a propriei imagini. Instinctul ironic și autoironic al autorului este în măsură să relativizeze raporturile sale cu alteritatea, la fel cum spiritul practic și mirajul călătoriei purced dintr-o necesitate stringentă a experimentării unor medii diverse, a unor fețe ale umanului de cea mai stringentă diversitate. Nu e vorba, însă, așa cum exgeza a remarcat, de o tensiune spirituală, cât mai degrabă de una pragmatică, vădind robustețea spiritului transilvan; relatarea asimilează detaliu despre organizarea administrativă, despre starea economică și sistemul politic al țărilor străbătute. Există, însă, și o latură sentimentală, în momentele în care peregrinul e cuprins de nostalgia după spațiul natal; scriitorul e cu atât mai atras de tectonica unei geografii alteritare, cu cât aceasta îi amintește de ținuturile transilvane, care se constituie, permanent, într-un termen de referință al relatării. De pildă, în cazul Elveției, călătorul apreciază într-un mod superlativ sistemul cantoanelor și egalitatea în

⁴ Georgeta Antonescu, **Peregrinul transilvan**, în *Dicționar analitic de opere literare românești* (coord. Ion Pop), Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2001, p. 324.

⁵ *Ibidem*, p. 324-325.

drepturi a tuturor naționalităților, în comparație cu situația precară a românilor din Transilvania.

Relevant este și interesul constant al lui Codru-Drăgușanu pentru unele fenomene ale naturii, pentru explicațiile pe care știința vremii le-au anexat unor astfel de fenomene, dar și pentru realizările științifice ale epocii („telegrafia electrică,” „locomoțiunea prin vapor”) sau pentru unele aspecte cotidiene ale civilizației și culturii contemporane autorului (întreținerea rețelei de drumuri, calitatea serviciilor, organizarea poștei, realități gastronomice). Călătorul reține, cu o percepție atentă, acută, cu o intuiție sigură, în scrisorile sale, mai ales acele aspecte cu caracter pitoresc, excepțional sau cu reflexe literar-artistice (recepția pașei de la Ada Kaleh, carnavalul roman, balul Operei din Paris, o vânătoare la Rambouillet), conturând, de asemenea, unele scene relevante (imaginile cerșetoarelor din Paris, așa-zisul „duel populariu,” „munții rusești” de la Petersburg).

Intuiția expresivă a limbii, plasticitatea imaginilor, naturalețea mișcărilor scenice sunt doar câteva dintre calitățile textului ***Peregrinului transilvan***, calități ce transpar încă din pasajul care evocă plecarea la drum: „După trei zile, noaptea, fără a-mi lăua rămas bun de la alții, numai cu iertarea de la părinti, dară mai cu semi-blestăm al mamei, cu zece de dinari în șerpar, puține merinde în traistă, cu toagul în mână, însorit de Mihail și Grancea, plecai să cerc rotundul lumii.” Chiar dacă nu este, cum crede Șerban Cioculescu, „cel mai subtil intelectual al generației lui” din Transilvania, Codru-Drăgușanu posedă o bună cunoaștere a literaturii universale (Dante, Milton, Cervantes, Pascal, Schiller, Voltaire etc.), are și simț practic, dar dispune și de o sensibilitate deosebită la noutate, la pitoresc. De altfel, autorul este conștient de ambiguitatea relației dintre identitate și alteritate, atunci când subliniază necesitatea cunoașterii unor spații străine pentru o mai bună cunoaștere a ținutului natal: „Cine nu părăsește locul nașterii, n-are idee de patrie; el e ca omul în mijlocul pădurii; nu o vede de mulțimea arborilor.” Interesante sunt fragmentele de aspect explicativ, prin care autorul clarifică unele elemente ale noilor realități. De pildă, explică ce este o navă prin recursul la comparație sau la unele relaționări de aspect filologic: „Forma ei e ca suveica, colosală, căci suveica în multe limbi se cheamă navicelă.”

Există, însă, unele pasaje ale scrisorilor lui Codru-Drăgușanu în care stilul se limpezește, fraza are acuratețe și plasticitate, imaginile artistice excelând prin forța lor de sugestie, dar și printr-un amestec de precizie și destindere semantică, printr-o artă a racursiului și un apel la digresiune ce amintește, prin erudiție, darul comparațiilor și subtilitatea din *Pseudokinegeticos*: „*Templul Themidei (Scaunul dreptății) la străbunii noștri, romani, era Forul sau târgul public. De aici rămase pentru instanțe, până la noi, numele de «for». Deoarece fu în for, se vede că încă de atunci dreptatea era verbală, se vindea ca o marfă, căci ne spune Tacit că samsarii ei, avocații, trăiesc din nebunile și nefericirile oamenilor, pe când popii din superstițiile și medicii din neputințele lor. După timp, ca să nu vadă toată lumea cât devenise de neputincioasă, se reduse, după ce orbi de tot, cum se prevăzuse în alegorie, cu cumpăna cu tot, în Cameră, se vede că obscură (la Neapole «Camera del Ré», se aseză pe Bancă (în Anglia «Queens Bench»), apoi pretutindeni pe Scaune judiciare, unde poate lua și tratații îmbelșugate, încât nu se mai poate scula de jos.*” Nicolae Manolescu consideră că „este netăgăduit că Drăgușanu este un scriitor original, deși n-are mari mijloace de expresie literară. Este, însă, la el o foarte modernă exactitate a prezentării realității, scutită de exaltare romantică, dar deloc aridă, fiindcă umorul este un ingredient nelipsit.” Chiar dacă „nu avea imagine”,⁶ cum scrie autorul *Istoriei critice*, Drăgușanu „era un om dotat cu simț de observație și foarte atent la civilizația materială, pe care o aprecia corect și o populariza convingător, altfel spus, unul din primii noștri «burghezi», interesați de universul orașului și de tehnologie, la care este, din capul locului și în modul cel mai miraculos, perfect adaptat.”⁷ Din perspectiva conexiunilor semantice ale textului, *Peregrinul transilvan* se situează la confluența dintre necesitate și libertate, dintre observație și introspecție, dintre paradoxurile conștiinței identitare și aporiile alterității. Traseele peregrinului, oricăr de lipsite de coerentă ar părea, ca și epistolele sale, orientate doar de libertatea scriitorii, mărturisesc o anume voință de organizare subiacentă, prin reiterarea unui anumit scenariu (episoadele narrative sunt urmate de descrieri și de pasaje cu aspect teoretic, notațiile

⁶ Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008, p. 274.

⁷ *Ibidem*.

alternează cu meditația, voluptatea peripatetizării se îmbină cu acoladele nostalgitice). Pe de altă parte, chiar ordonarea și datarea epistolelor urmează o anumită logică, acestea fiind justificate de necesitățile subiectului, revenirile fiind, cum s-a mai observat, rescrieri sau refičionalizări ale evenimentelor din alte unghiuri, după cum unele finaluri au rolul de a face tranziția spre începutul altor scrisori, existând, astfel, o continuitate de stil, de structură și de substanță a jurnalului. Personajul-liant al textului memorialistic este chiar actantul, peregrinul-narator, un fel de personaj picareșc ce trece prin medii diferite, cu o extremă disponibilitate la nou, cu atenție fermă la avataurile naturii umane și cu o voință flexibilă de a se autoeduca. Latura iluministă a peregrinului transilvan de aici provine: din înclinația spre pedagogia faptei și a gândului, din exersarea unei percepții acute la nou, din rolul acordat experienței de viață produse de călătorie, ca și din propensiunea spre rigoare, pragmatism și eficiență în edificarea propriului destin.

Peregrinul transilvan e, în concluzie, o carte care legitimează calitățile unui subtil portretist și observator al unor realități diverse, într-o montură adesea rafinată a perspectivei de adâncime, într-o scriitură ce cultivă, cum scrie Tudor Vianu, „*epitetul moral exact și formula concisă și naturală, urcând uneori până la largile vederi ale unui spirit foarte deschis.*” Ion Codru-Drăgușanu e un scriitor a cărui operă, complexă și vie până astăzi, rămâne încă de descoperit și de evaluat.

BIBLIOGRAFIA

A. Bibliografia operei

- ❖ Codru-Drăgușanu, Ion, **Peregrinul transilvan**, ed. îngrijită, pref., itinerar biobiografic, note și glosar de C. Albu, București, 1980.

B. Bibliografia critică

- ❖ Anghelescu, Mircea, **Textul și realitatea**, București, Editura Eminescu, 1988.
- ❖ Antonescu, Georgeta, **Introducere în opera lui Ion Codru Drăgușanu**, București, Editura Minerva, 1983.

- ❖ Cioculescu, Șerban, *Itinerar critic*, II, București, Editura Eminescu, 1976.
- ❖ Cioculescu, Șerban, Streinu, Vladimir, Vianu, Tudor, *Istoria literaturii române*; vol. I, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971.
- ❖ Cosma, Anton, *Geneza romanului românesc*, București, Editura Eminescu, 1985.
- ❖ Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române*, Pitești, Editura Paralela 45, 2008.
- ❖ Mănuță, Dan, *Lectură și interpretare: un model epic*, București, Editura Minerva, 1988.
- ❖ Rotaru, Ion, *O istorie a literaturii române*, Volumul I, București, Editura Minerva, 1971.
- ❖ Zalis, Henri, *Scriitorii pelerini*, București, Editura pentru Turism, 1973.
- ❖ Zamfir, Mihai, *Rastignacul din Făgăraș: Ion Codru Drăgușanu*, în *România literară*, nr. 17, 2009.

Scrierea secretă a femeilor: Nüshu

DOINA GABRIELA VANCA
Biblioteca Județeană Mureș

Abstract:

The Secret Writing of Women: Nüshu

The Nüshu script is used to write a local dialect of Chinese known as Xiangnan Tubua, which is spoken by the people of the Xiao and Yongming River region of northern Jiangyong County, Hunan. This dialect is known to its speakers as „Dong language” and it is written only in the Nüshu script. It could be read only by women. Unlike the standard written Chinese, which is logographic (each character represents a word or part of a word), Nüshu is phonetic (each character represents a syllable). Often it was embroidered on clothes, shoes or textile books. It was a secret way of communication between women.

Keywords: writing system, Nüshu, dialect, secret language, phonetic script, Chinese traditions and habits, communication, embroidery, textile books.

Caligrafie - un cuvânt frumos care desemnează o... scriere frumoasă. Caligrafia chineză are o istorie milenară. În China scrisul, desemnat prin cuvântul *Shu*, era considerat o artă care rivaliza cu poezia, pictura și muzica. Materialele pe care s-a scris în China din cele mai vechi timpuri au fost: piatra, metalul, oasele, lemnul, bambusul, carapacele de broască țestoasă și mătasea. Ustensilele cu care s-a scris erau condeie tari sau betisoare înmuiate în culori. Aceasta până în jurul anului 100 e.n., când Tsai-lun a inventat... hârtia. Mai apoi, pensula a devenit instrumentul preferat al caligrafilor. Caligrafii concurau inventând forme noi ale idiogramelor, mereu mai frumoase și mai împodobite. De-a lungul secolelor au fost astfel create diferite stiluri caligrafice: scrierea „pietrelor prețioase,” cea a „locurilor mărețe,” o scriere a „ghearelor de zmeu,” una a „mormolocilor,” a „clopotelor,” a „stelelor,” a

„regelui animalelor,” a „ciucurilor,” a „mlădițelor îndoite,” „dublă,” „de fenix,” a „norilor,” a „monumentelor funerare și a actelor de căsătorie,” a „zborului alb,” a „broastelor ţestoase” etc. Evident că s-a simțit nevoie unei uniformizări. Decrete imperiale au încercat reglementarea unui stil de scriere care să fie utilizat de toată lumea și în toate actele legale. Scriere-tip a fost selectată cea a caligrafului Wang-shi (321-379 e.n.), numită *Khai-su* (scriere model), care s-a menținut cu mici modificări pentru forma tipărită până în zilele noastre. Începând cu anul 1958, după diverse încercări de reformare a sistemului de scriere chinezesc pe baza alfabetului latin ale străinilor săși cu interese mai ales economice în China (încă din 1605) sau oficiale, s-a introdus un sistem paralel de scriere, *Pinjin*, care permite redarea limbii chineze cu caractere latine. Este o scriere fonetică, cu caracter oficial, practic o transliterare a caracterelor chinezeești.

În anul 1982, în Jiangyong, provincia Huan din China, în timpul unui studiu al obiceiurilor și culturii locale, s-a descoperit o caligrafie utilizată doar de femei, pe care bărbații nu o utilizau și nici nu o înțelegeau. În localitate, modul de scriere era cunoscut ca scrierea *Nüshu*, adică „scrisul femeilor.” Acest mod de scriere, singurul limbaj exclusiv feminin descoperit până acum, a devenit obiect de studiu la Central-South China Institute for Nationalities. Este vorba despre un limbaj inventat și utilizat doar de femei, dezvoltat de-a lungul secolelor și transmis din generație în generație, cu scopul de a le ajuta pe femei să comunice și să își transmită trăirile fără teamă, într-o societate în care le era refuzat dreptul la educație, fiind considerate proprietatea bărbaților și a familiilor acestora. Această formă de comunicare inter-feminină a atins culmea dezvoltării și răspândirii în epoca medievală.

Caracterele Nüshu erau utilizate pentru a scrie dialectul local cunoscut ca *Xiangnan Tuhua*, vorbit de locuitorii din zona râurilor Xiao și Yongming din nordul regiunii Jiangyong, Provincia Huan din sudul Chinei. Vorbitorii acestui dialect îl numesc *Dong* și este scris doar cu caractere Nüshu. În scrierea oficială se folosește, ca peste tot în China, dialectul *Mandarin*, scris cu caractere chinezeești oficiale.

Scrierea Nüshu a devenit alfabetul secret al femeilor din regiunea Jiangyong. Caligrafia Nüshu era derivată din caligrafia chineză (*Nanshu* = scriere masculină), dar într-un stil simplificat, mai cursiv și mai ușor de reținut. Ca și chineza, limbajul Nüshu era scris în coloane, de sus în jos, cu coloanele dispuse de la dreapta la stânga. Spre deosebire de scrierea oficială chineză (*Kaishu*), care este logografică (fiecare caracter reprezintă un cuvânt sau o parte a unui cuvânt, de unde și numărul foarte mare de caractere) Nüshu era o scriere fonetică (fiecare caracter reprezintă o silabă), existând chiar unele cuvinte inventate, care exprimau cel mai adesea trăiri sufletești sau desemnau aspecte ale muncii efectuate de femei. Scrierea Nüshu cuprindea aproximativ 700 caractere diferite, dar care cu diversele dublete și variante locale (foarte asemănătoare între ele) depășesc 1800 de caractere.

Acest ingenios sistem de scriere a devenit un mijloc secret de comunicare între femei. Conținutul obișnuit era autobiografic, scrisori, cântece populare, povestiri, pilde, regăsindu-se frecvent subiecte precum: căsătoriile aranjate și/sau abuzive, statutul femeilor văduve, emoții și sentimente, munca desfășurată în gospodărie, relațiile cu soții și cu familia

acestora, susținerea soldaților chinezi în timpul războiului cu Japonia, îngrijorările și suferințele femeilor etc. Era un limbaj scris, care în forma sa citită putea fi înțeles de oricine. Însă doar femeile îl puteau citi.

La început a fost scris pe bucăți de mătase, pe evantaie, brodat pe diferite obiecte de îmbrăcăminte, încălțăminte sau țesături

decorative, iar apoi brodat/scris pe file de carte alcătuită din file textile/de hârtie. Adesea femeile nu îl citeau, ci îl cântau, fiind scris sub formă de poeme de cinci rânduri. Majoritatea literaturii Nüshu are formă poetică, cu șapte linii de versuri de șapte caractere sau, mai rar, cu cinci caractere.

Pentru orice femeie din satele izolate ale Provinciei Huan, inițierea în scrierea Nüshu începea devreme. Până la vîrstă de șapte ani trebuia început procesul de „*legare a picioarelor*,” deoarece obținerea unei „*flori de crin*” de mărimea ideală de 7,5 cm îi dădea fetei respective şansa la o căsătorie într-o familie bună. Fetele rămase fără picioare legate sau cu un rezultat neplăcut al acestui proces rămâneau slujnice, neavând şansa unui aranjament matrimonial bun.

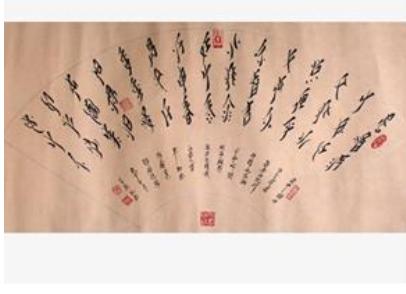
În această perioadă se începea și inițierea în scrierea Nüshu. Deplasarea unei femei cu picioare legate nu era facilă, de aceea deprinderea acestui mod de a comunica era foarte importantă. Restricțiile sociale și izolarea făceau ca surorile, mame și fiice, surorile prin legământ să păstreze legătura după căsătorie doar prin intermediul scrierii secrete. Fetele învățau scrierea Nüshu de la mamele, mătușile sau bunicile lor, dar niciodată nu o împărtășeau cu băieții. *Surorile prin legământ (lao tong)* erau fete din sate apropiate legate prin legământ de loialitate și prietenie veșnică după studierea atentă a caracteristicilor, ținând cont de anul nașterii și familia de proveniență; ele creșteau împreună (locuiau alternativ în cele două sau trei

familii de proveniență, mereu împreună), brodau împreună și erau învățate scrierea secretă în același timp. Acestea devineau „*suflete pereche*” pentru a-și acorda una alteia suport emoțional, spiritual toată viața. După căsătorie, în afara familiei, unde majoritatea timpului era petrecut în camera femeilor, surorile prin legământ erau mediul social al femeilor.

Adesea, scrierea Nüshu era utilizată în crearea „*Misivei zilei a treia*” (*San Chao Shu*), o carte cu file textile, creată de mamă pentru a o oferi fiicei sale după căsătorie, sau de sora prin legământ, pentru a o oferi celei mai bune prietene, de soră pentru soră. Misiva zilei a treia conținea cântece brodate în Nüshu, adesea decorate cu cerneală sau tăieturi de hârtie, care exprimau tristețea despărțirii, speranța revederii, urări, sfaturi etc. De obicei, era compusă din zece foi textile (20 pagini). Primele trei file

(6 pagini) erau utilizate față-verso pentru scrierea poemelor, iar celelalte erau lăsate goale, fiind ulterior folosite pentru păstrarea modelelor brodate sau pe hârtie, care erau plasate între acestea. Cele 14 pagini albe nu erau niciodată scrise. Misivele zilei a treia erau trimise în a treia zi după căsătoria fetei, la noua ei locuință: în casa soțului, unde locuiau împreună cu: părinții acestuia, surorile lui necăsătorite, ceilalți frați cu soțile și copiii lor.

Incepând cu anul 1920, când femeilor le-a fost permis accesul la educație, numărul cunoșătoarelor scrierii Nüshu a scăzut rapid, femeile având acces la învățarea scrierii oficiale.

S-au păstrat foarte puține texte Nüshu, deoarece exista obiceiul ca, în momentul decesului unei femei, textele scrise de ea pe mătase, în jurnal, pe evantaie sau brodate pe articolele sale de îmbrăcăminte să fie arse, pentru a le avea cu ea și în cealaltă lume. De asemenea, în anii 1960, în timpul *Marii Revoluții Culturale*, Gărzile Roșii au bănuit că scrierea Nüshu era utilizată pentru spionaj, astfel că au ars o mare parte din cărțile scrise cu acest limbaj.

Astăzi, mai există foarte puține femei care pot scrie sau citi aceste caractere.

În localitatea Pumei, pentru a conserva acest unic sistem de scriere, în anul 2002 s-a inaugurat un muzeu și o școală în care se învață scrierea Nüshu. *Pumei Nüshu Culture Village* (Satul Culturii Nüshu) a devenit o atracție turistică.

De-a lungul anilor, în China și alte țări din lume, s-au tipărit o serie de studii, articole și cărți despre scrierea Nüshu, antologii de texte Nüshu, inclusiv un dicționar Nüshu care cuprinde 1800 de caractere (distințe și variantele locale).

Astăzi, din dorința de a o conserva, scrierea Nüshu și-a pierdut funcția originară: mod de comunicare. Nüshu este un limbaj pe cale de dispariție.

Bibliografie selectivă:

- ❖ Andronescu, Șerban, ***Cadmos: scurtă istorie a scrisului***, Editura Științifică, București, 1966.
- ❖ Daniel Nicolescu, ***Nu Shu - scriitura femela***, articol publicat în ediția tipărită a ***Ziarului Financiar*** din data de 21.07.2006, www.zf.ro/ziarul-de-duminica/nu-shu-scriitura-femela-, accesat la data de 9 noiembrie 2014.
- ❖ Hering, Elisabeth, ***Povestea scrisului***, București, Editura Tineretului, 1960.
- ❖ http://en.wikipedia.org/wiki/Nüshu_script, accesat la data de 9 noiembrie 2014
- ❖ http://english.chinese.cn/chineseculture/article/2011-07/14/content_296740.htm, accesat la data de 9 noiembrie 2014
- ❖ <http://homepage3.nifty.com/nushu/home.html>, accesat la data de 9 noiembrie 2014
- ❖ <http://intersections.anu.edu.au/issue1/nushu2.html>, accesat la data de 9 noiembrie 2014
- ❖ <http://intersections.anu.edu.au/issue2/endoreview.html>, accesat la data de 9 noiembrie 2014
- ❖ http://www.kersplebedeb.com/mystuff/feminist/nushu_oob.html, accesat la data de 9 noiembrie 2014
- ❖ <http://www.theworldofchinese.com/2012/08/nushu-the-poetic-diary-of-a-subdued-sex/>, accesat la data de 9 noiembrie 2014
- ❖ Jon Watts, ***The forbidden tongue, The Guardian***, Friday 23 September 2005, <http://www.theguardian.com/world/2005/sep/23/china.gender>, accesat la data de 9 noiembrie 2014.
- ❖ Robinson, Andrew, ***Istoria scrisului***, București, Editura Art, 2009.
- ❖ www.ancientscripts.com/nushu.html, accesat la data de 9 noiembrie 2014
- ❖ www.chinaexpat.com/2008/08/26/the-secret-writing-of-nu-shu.html, accesat la data de 9 noiembrie 2014
- ❖ www.crystalinks.com/nushu.html, accesat la data de 9 noiembrie 2014.
- ❖ www.omniglot.com/writing/nushu.htm, accesat la data de 9 noiembrie 2014.

Interesul populației românești pentru literatura medicală la începutul secolului al XIX-lea

Drd. CRISTIAN MATEI
Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia
Școala Doctorală de Istorie

Abstract:

Romanian Population Interest in Medical Literature in the Early XIXth Century

Plague is one of the big tragic events in European history, considered as a real hotbed of demographic decline nearly four centuries in a row. In the first four decades of the seventeenth century, in Transylvania there were countless plagues that killed over 350,000 people. The medical, demographic, economic and administrative problems in the eighteenth century Transylvania urged the local doctors to take measures in order to stop the epidemic. Unlike other European countries, in lands inhabited by Romanians, medical books about the plague appeared quite late, only at the beginning of the nineteenth century. The first medical books that contained information related to outbreaks of plague were written by Gavril Vinețchi and Samuel Pataki.

Keywords: Old Romanian book, plague, Gavril Vinețchi, Samuel Pataki, medicine, malady

Ciuma reprezintă unul dintre marile evenimente tragice din istoria Europei, fiind considerată un adevărat focar de declin demografic aproape patru veacuri consecutiv. Epidemiile de ciumă au făcut nenumărate victime în istoria omenirii.¹ La mijlocul secolului al XIV-lea, sursele istoriografice

¹ Ciuma este o boală infecțioasă a cărei apariție este cauzată de bacteria *Yersinia pestis*, gazda intermediară fiind puricile de șobolani. De obicei se transmite când puricile părăsește gazda rozătoare și intră în contact cu omul. Are trei forme de manifestare: ciumă bubonică, forma cea mai ușoară, se manifestă prin inflamarea nodulilor limfatici și este transmisă doar de purice. Trei sferturi dintre cazurile de ciumă sunt bубонice. 2. Ciumă pneumonică, afectează sever plămânii și

informează că ciuma a depopulat Europa cu aproximativ 20 de milioane de locuitori, ocupând unul din primele locuri din lista „ucigașilor” umanității.² În primele patru decenii ale secolului al XVIII-lea, în Transilvania au fost înregistrate nenumărate epidemii de ciumă (1709-1710, 1712, 1717-1720, 1737-1739, 1740-1743), în care au murit peste 350.000 de locuitori.³ Problemele de ordin medical, demografic, economic și administrativ din Transilvania veacului al XVIII-lea, i-au îndemnat pe medicii autohtoni să ia măsuri de stopare a flagelului epidemic. Cartea medicală românească în care este dezbatut subiectul ciumei, spre deosebire de celealte țări europene, în ținuturile locuite de români a apărut destul de târziu, abia la începutul secolului al XIX-lea. La început, primele informații despre manifestarea virusului epidemic au fost inserate în calendare, almanahuri sau cărți cu conținut moral și nu în publicații medicale specializate, în care să fie prezentate informații despre boală și modul de tratare.

Prima lucrare medicală în care sunt menționate diferite tratamente apărea în anul 1806, la București, sub titlul **Cărticică care cuprinde multe lucruri de folos**⁴ și a fost tradusă din limba poloneză de către Gavril

este răspândită prin aerosoli; fără tratament, este adesea fatală în trei - patru zile. 3. Ciuma septicemică, bacteriile suprasaturează sângele și deseori provoacă moartea în 24 ore, înainte să apară și alte simptome. Ciuma poate fi prevenită prin vaccin. În **Encyclopedie Universală Britannica**, coord. Ilieș Câmpeanu, Cornelia Marinescu, vol. IV, București, Editura Litera, 2010, p. 82-83.

² Florin Ioan Chiș, **Epidemii și eradicarea lor în Nord-Vestul României (secolele XVIII-XIX)**, Cluj Napoca, Editura Mega, 2011, p. 18.

³ Teodora Daniela Sechel, **Healthcare Policy and the Social Discipline Promoted by the Habsburg in Transylvania (1740-1830)**, în Wolfgang Schmale (ed.) **Multiple kulturelle Referenzen in der Habsburgermonarchie des 18. Jahrhunderts. Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts**, vol. 24, 2010, p. 232.

⁴ Cercetată în Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca, cota CRV 1161; Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, **Bibliografia Românească Veche. 1508-1830**, I-IV, București, Editura Academiei Române, 1903-1944. (Mai departe **BRV**, II, nr. 692, p. 478; **BRVIV**, nr. 692, p. 274; Otilia

Vinețchi, un ofițer al curții domnești din Țara Românească. Observăm că nici măcar la începutul secolului al XIX-lea acest tip de carte medicală nu era scrisă de un medic autohton, ci încă se traducea din limbi străine. Cartea era destinată „*atât oamenilor, cât și dobitoacelor, cît și pentru ceia ce se vor sili cu toată inima a învăța vreun meșteșug*,”⁵ cuprinzând lucruri elementare din medicina casnică, pentru oameni, dar și tehnici de îndepărțare a bolilor de la animale. Se precizează în carte că mulți puteau învăța pe baza lecturii ei un meșteșug, sau, pur și simplu, se făcea referire la acumularea unor cunoștințe de medicină casnică.

Primele meșteșuguri prezentate în carte sunt teme curioase: „*Cum se scrie cu aur*,” „*Cum se poate să fierbi apă sau ce vrei vrea fără foc*,” „*Cum poți să prinzi păsările cele sălbaticice*.”⁶ Traducătorul, fiind conștient de faptul că nimeni nu le va acorda interes, pentru a stârni curiozitatea cititorilor, le-a dat următorul titlu: *Vreo căteva meșteșuguri și secreturi mari, pe care întâi le-am cercat pe toate, apoi le-am tălmăcit pre limba românească*. Cărticica a fost importantă pentru începutul secolului al XIX-lea, privită fiind în special din unghiul medical. Mai cuprindea un capitol intitulat *Câteva dohtorii pentru oameni*,⁷ în care tratamentele indicate aveau la bază medicina casnică. Propunem câteva dintre remedii: „*Pentru durere de ochi; Pentru arsură sau brîncă; Pentru tuse; Pentru dinți; Pentru durere la cap; Pentru urdinare la om; Pentru durere de gât; Pentru limbrici; Pentru epilepsia la om; Muierea, să nu piarză laptele; Pentru albeață la ochi; Tuse din răceală; Pentru dinți negri; Arsură la om sau prea multă căldură; Pentru negi la om; Pentru junghi; Pentru frigurile de trei zile; Pentru*

Urs, *Catalogul cărții românești vechi din biblioteca Academiei Române Filiala Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2011, p. 542-543

⁵ *Cărticică care cuprinde multe lucruri de folos*, pagina de titlu.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 20.

*durere de măsele*⁸ și.a. În total, sunt consemnate aproximativ 50 de entități morbide din nomenclatura curentă.⁹

La finalul paginii 28 este menționat un tratament cât se poate de interesant: „*Pentru boala de ciumă*.¹⁰ Capitolul începe prin redarea unui sfat, și anume „*un om, de an și scăpat de boala ciumii și o fi sănătos, are datorie să se păzească de ceilalți ciumăți, ca nu cumva să-l găsească a dona oara.*”¹¹ În epocă se știa că, dacă a suferit vreo persoană de vreo boală și s-a vindecat, ar fi indicat să se ferească pentru că să nu se îmbolnăvească din nou, deoarece corpul era slăbit, nemaiavând putere să lupte cu alți microbi. În continuare, cărticica îndeamnă ca în fiecare casă să fie „*ienupere și pucioasă, pentru afumat, piatră sau cărămidă să o înfierbinte, și să toarne oțet pe ea, și să se aburească de câteva ori pe zi, pe lin cu oțet să bea și să se spele, de câteva ori pe zi,*”¹² aceste practici, pentru care pledează autorul, erau des folosite în punctele sanitare de curățire de pe granița cu Imperiul Otoman.¹³

Următoarele sfaturi se referă la mâncărurile indicate pentru alungarea molimei, și anume „*lucrul măncării să fie tot acru. Și care iaste bolnav să nu-i dai altceva să mănânce fără numai arpăcaș de orz. Miere cu oțet tare, să fierbi pînă se va îngroșa, și să pui zreamă de lămăie pe deasupra și să-l măñinci.*”¹⁴ Observăm că alimentația indicată era destul de săracăcioasă și nu suntem de părere că era una dintre cele mai potrivite, deoarece un trup slăbit perpetuează sintetizarea imuno-globulinei în organismul uman, individul devenind

⁸ Atât remediiile amintite anterior, cât și altele sunt cuprinse în filele lucrării **Cărticică care cuprinde multe lucruri de folos**, de la pagina 20 până la 58.

⁹ Gheorghe Brătescu, **Grijă pentru Sănătate. Primele tipărituri de interes medical în limba română (1581-1820)**, București, Editura Medicală, 1988, p. 272

¹⁰ **Cărticică care cuprinde multe lucruri de folos**, p. 28-33.

¹¹ **Ibidem**, p. 28.

¹² **Ibidem**.

¹³ Erna Losky, **Frontul Austriac împotriva ciumei la granița militară cezaro-crăiască**, în **Din istoria luptei antiepidemice în România**, București, Editura Medicală, 1972, p. 95-114

¹⁴ **Cărticică care cuprinde multe lucruri de folos**, p. 29.

vulnerabil în fața valurilor succesive ale epidemiilor.¹⁵ În capitolul despre ciumă este indicat și un tratament administrat celor care nu sunt bolnavi, de prevenire a bolii, „*să iezi spirit anume de vitriol, subt huris percan panam, câte 15 sau 20 de picături*” și pentru bolnavii care au fost cuprinși de virus „*să-i dai ipecac coame spirit de vitriol, apă roșie de pucioasă, iaste lucru foarte cu cale că să dai bolnavului să mănânce.*”¹⁶ După fiecare leac a fost inserat în text numele plantei în limba țării din care provenea, pentru ca persoanele interesate de elixir să îl poată pronunța corect.

Mare accent s-a pus pe semnele de recunoaștere ale ciumei și detalierea gravitației intrării în contact a populației sănătoase cu persoane sau lucruri contaminate „*când va ieși ciuma la cineva, neagră sau vânătă sau roșie, de va ieși în vreun loc unde să le poată tăia, iaste foarte bine. Iar de va fi în vreun loc unde să nu le poată tăia, adică subt subțiori sau la vîntre, atunci să puie usturoi pisat, ca să se înmoiae și pe urmă să îl spargă.*

¹⁷

Autorul include un leac, nemai întâlnit în cercetarea noastră în paginile vreunei tipărituri românești din sfera medicală. Printre ingredientele folosite la realizarea medicamentului întâlnim mierea, florile de soc, praful de pușcă, canforul și mușețelul. Ce a fost util pentru populația vremii, la fiecare mirodenie a fost indicat gramajul de care era nevoie pentru crearea elixirului și modul de administrare, la câte ore, de câte ori pe zi și aşa mai departe. La finalul rețetei indicate autorul atrage din nou atenția asupra faptului că era interzis contactul cu obiectele provenite din spațiul în care se aflau bolnavii. Putem înțelege că populația obișnuia la moartea cuiva să ia anumite obiecte din casa bolnavului, ceea ce a fost principala cauză a evoluției și întinderii bolii. În finalul prescrierilor despre boala ciumei întâlnim alte două rețetare; primul poartă titlul ***Cum se face oțetul celor patru hoti, care iaste prea***

¹⁵ Florin Ioan Chiș, *op. cit.*, p. 40.

¹⁶ ***Cărticică care cuprinde multe lucruri de folos***, p. 29. Spiritul de vitriol era acidul sulfuric concentrat. Decretul se referea la Ipecacuanha, adică tintetură de ipecacuanha, fiind un vomativ foarte puternic.

¹⁷ *Ibidem*, p. 29.

bun pentru boala ciumii,¹⁸ iar cel de al doilea **O vutcă prea minunată și bună la toată boala, a slăvitului dohtor Muzina de la Trientia.**¹⁹ Leacurile indicate cu siguranță au fost preluate din medicina casnică, nu cunoaștem efectul lor asupra omului, dar, deodată ce ele au fost traduse din originalul polonez, puteau avea un efect pozitiv.

Până în momentul de față, în bibliotecile documentare de specialitate nu a fost descoperit exemplarul după care Gavril Vinețchi a realizat traducerea. Cu certitudine intenția autorului a fost popularizarea leacurilor folosite în industria casnică. În epocă, populația care știa citi a fost interesată de citirea cărților, broșurilor, calendarelor în care găsea sfaturile de uz casnic, între ele medicamente simple și accesibile, dar și ieftine. Cartea a mai fost tipărită în anul 1825, sub același titlu.²⁰ S-a schimbat patronul editării, fiind vorba de Christea Teodor, iar conținutul cărții a suferit unele modificări, incluzându-se rețete noi, s-a renunțat la câteva din cele vechi. Exemplarul de rețete medicale a lui G. Vinețchi a avut un succes excepțional, deoarece dacă o urmărim de-a lungul timpului observăm că ea a mai fost copiată în câteva manuscrise în perioada 1810-1820.²¹ Interesant este faptul că unele rețete au fost copiate în caietele elevilor de la Seminarul Veniamin din Iași, când în perioada 1844-1845 au studiat medicina poporului. Preluări de texte întâlnim și în scrierea lui Ștefan Episcopescu, **Oglinda sănătății și a frumuseții omenești**, din anul 1829.²² În **Calendarul pe anul dela nașterea Domnului Dumnezeului și Mântuitorului nostru Isus Hristos** pe anul 1818 apărut la Buda,²³

¹⁸ **Ibidem**, p. 31. Presupunem că este vorba de oțetul de haiduci, mult întrebuițat în epocă pentru stârpirea paraziților capului.

¹⁹ **Ibidem**, p. 32.

²⁰ **BRVIII**, nr. 1236, p. 459.

²¹ C. Turcu, **Rețete medicale de la începutul secolului al XIX-lea**, în **Istoria Medicinei. Studii și cercetări**, București, Editura Medicală, 1957, pp. 340-346

²² **BRVIII**, nr. 1425, p. 633.

²³ **BRVIII**, nr. 974, p. 216. Cercetat pe site-ul www.bcu.ro, la următorul link

întocmit de Zaharia Carcalechi figurează la finalul indicațiilor astronomice *Vreo cîteva meșteșururi și sıcireturi*²⁴, preluate din *Cărticică care cuprinde multe lucruri de folos* tipărită la București în anul 1806. Sunt specificate doar treisprezece prescripții medicale,²⁵ printre care și cea în caz de ciumă cu tratamentul cu oțet.²⁶

În ceea ce privește unele diferențe între ediții, menționăm faptul că tratamentul pentru boala ciumei este identic cu cel publicat în 1806, lipsind însă ultima parte, leacul medicului Muzina.

În anul 1815, de sub teascurile tipografiei Liceului Regesc din Cluj, sub egida renomului medic Samuel Pataki, s-a imprimat lucrarea *Semnele din care se poate cunoaște ciuma*.²⁷ În acea perioadă molima bântuia la granița Imperiului Habsburgic, iar autoritățile transilvănene erau conștiente de faptul că din punct de vedere medical nu stăteau tocmai bine. Guberniul transilvan solicita informații legate de apariția unor cazuri răzlețe de ciumă în localitățile de munte, aflate pe graniță, dar acest lucru nu era pretutindeni posibil deoarece personalul medical nu era suficient. În schimb, s-a decis să

http://documente.bcucluj.ro/web/bibdigit/patrimoniu/BCUCLUJ_FCS_BRV974.pdf (accesat în 23.09.2015).

²⁴ *Calendariul*, p. 102.

²⁵ Lista rețetelor începe cu *Pentru tămaduirea pietrii la om*, apoi *Pentru urdinarea ciea sălnică de moarte*; *Pentru jungbi*; *Pentru negie la om*; *Pentru ciel ciei pute gura*; *Pentru friguri de trei zile*; *Pentru cărcie la mâini sau la picioare*; *Când șearpe sau șopârlă va mușca pre oare cine*; *Pentru creașterea părului*; *Pentru durearea măsealelor la om*; *Pentru supărare de ureachie*. Toate acestea sunt consemnate în *Calendar*, la paginile 102-126.

²⁶ Rețeta purta titlul *Cum să faci oțetul, carele iaste foarte bun pentru boala ciumei*, menționată în *Calendar* la pagina 102. În schimb, este identică cu cea din publicația lui Vinețchi, fiind schimbat doar titlul.

²⁷ Cercetată în Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, cota CRV 992. Informații despre cartea în cauză întâlnim și în *BRV IV*, nr. 405, p. 145; Gheorghe Brătescu, *Grijă pentru Sănătate*, p. 206-209; Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română 1701 - 1847*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 280-281.

se recruteze unu-doi săteni care să fie capabili de efectuarea unor anchete epidemiologice sumare chiar și pe cadavrele celor decedați. Toate acestea erau posibile doar prin acordarea unui instructaj minim. Medicului provinciei²⁸ i-a revenit sarcina să scrie un asemenea curs, fiind întocmit în limba maghiară după care a fost tradus și tipărit în limba română.²⁹

Autorul, încă de la începutul instrucțiunilor, descrie ciuma ca fiind „*o boală fără vestă și asemenea beteșugului de lingoare, care totdeauna se începe cu frig, dară după aceea urmează infierbințală mare, și afară de acestea iaste cuprins cu durere și amețeală de cap, cu tărbăcire, cu trîndăvire și cu osebită slăbiciune a trupului,*”³⁰ astfel sunt arătate primele semne ale bolii, care îl îndemnau pe bolnav să se arate medicului. Instrucțiunile lui Samuel Pataki enumeră 6 indicii de recunoaștere a unui corp lovit de ciumă;³¹ prima este buba rea, numită și bubo, care apărea, totdeauna la „*jămâneri sau povoiale, cu trei degete mai jos de la capul foalelui, mai rar la dosul urechii, dară și mai rar sub susuori, cu trei degete mai înjos de la gaură.*”³² Pataki susținea că buba este primul semn al apariției bolii și nici o persoană contaminată nu a supraviețuit mai mult de patru zile. Cel de al doilea semn consemnat era zgaiba sau carbunculus, apărea mai rar decât buba rea dar reprezenta semnul clar că este vorba de ciumă. Se ivea pe piele sub forma unei beșicuțe mici și roșii, iar Pataki informa populația că dacă „*zgaiba aceasta neagră, într-o stare rămâñind nu se mai întinde și și cercul cel roșu din prejuri capătă față întunecată,*”³³ atunci cel bolnav nu mai avea multe zile de trăit, iar dacă „*negrimea cea de dedesupt, pe dinăuntru și pe dinasăra, pînă atunci se lașește [...] pînă cînd toată materia cea înveninată se va strângе acolo, și cercul cel roșu se prefacă ca o brazdă umedoasă, iar după câteva zile va cădea.*”³⁴ Zaiba apărea mult

²⁸ Samuel Pataki a devenit protomedicul Transilvaniei din anul 1812.

²⁹ Jozsef Spielmann, *Reforma chenotiană a sistemului austriac de carantină*, în vol. *Din istoria luptei antiepidemice în România*, București, Editura Medicală, 1972, p. 121.

³⁰ *Semnele din care se poate cunoaște ciuma*, p. 1.

³¹ Florin Ioan Chiș, *op. cit.*, p. 162.

³² *Semnele din care se poate cunoaște ciuma*, p. 1.

³³ *Ibidem*, p. 2.

³⁴ *Ibidem*.

mai târziu decât buba. Următorul semn erau petele roșii și mici, iar de erau „*rare, mari, negre, și de cumva doară minteni cu începerea beteșugului, atunci cu samă spre moarte vor arăta.*”³⁵ Cel de al patrulea semn era antraxul sau zgrăbunța neagră, o băsică de culoare neagră, având un cerc roșu împrejurul ei. Ultimele menționate în publicație erau beșica ciumei, mare, neagră și fără cerc împrejur și vânătăile care erau semne de deces.

După ce a prezentat cele șase semne din care orice om putea recunoaște semnele ciumei, autorul spune că „*petele cele late fac prepus de ciumă, bubele cele rele mai mare lumină dău despre dînsa, zgâibele toată îndoiala o depărtează, iară mlădițele cele negricioase cu aderărat arată ciumă.*”³⁶ Samuel Pataki propunea să fie alese din locuitorii satului câteva persoane destoinice care să cunoască principiile de bază, iar în momentul în care vor observa vreunul din semnele de mai sus, atunci erau datori să cheme medicul zonei pentru a da ultimul verdict.

Cărticica lui S. Pataki îi învăța pe cei aleși din satele aflate pe granița cu Imperiul Otoman cum să cerceteze trupul celor decedați pe timp de molimă. În momentul în care murea cineva, erau datori să înceapă investigațiile de la ce era mai ușor, și anume strângerea de informații elementare: de câte zile era bolnav, cât timp a zăcut la pat, dacă cei din casă nu suferă de aceeași boală și multe astfel de întrebări. Când cel desemnat investiga corpul și casa persoanei decedate, prima dată indică să se deschidă „*ușa și fereștrile, ca să iasă și să se curețe aerul.*”³⁷ Încă mai exista, în rândul populației, ideea despre boală cum că se transmitea pe calea aerului. După care locuința și persoana în cauză trebuiau să fie afumate cu fum de ciumă (sulf cu pulbere de ierburi) sau vaporii de oțet.³⁸ Cercetătorii desemnați trebuiau să-i oblige pe ceilalți locuitori ai casei care au rămas în viață să se „*dezbrace în pielea goală, ca să se poată toate părțile cerceta. Cercetătorul să ieie sama ca nici de trupul mortului, nici de cei de casă să nu se atingă, și pentru acea cu câte doi pași*

³⁵ *Ibidem.*

³⁶ *Ibidem*, p. 3.

³⁷ *Ibidem*, p. 4.

³⁸ Florin Ioan Chiș, *op. cit.*, p. 162.

depărtare să stea de fieștecarele.”³⁹ Dacă se constata de către persoana însărcinată cu examinarea deceselor că era vorba de ciumă trebuiau neapărat înștiințate autoritățile, familia fiind închisă în casă, iar uneltele și hainele mortului erau arse.⁴⁰ În cazul în care pe trupul celui decedat nu se găseau semnele doveditoare ale molimei de ciumă, atunci observatorul era obligat să încheie un proces verbal cu numele mortului, data decesului și boala de care a suferit, după care era dator să acorde „*scrisoare de slobozenie, ca să se poată îngropa trupul mortului după obiceiul deobyste.*”⁴¹

Preluările de texte de mai multe publicații reclamă lipsa lucrărilor de specialitate autohtone, dar și a mai multor traduceri. În secolele trecute, până și în prima parte a secolului al XIX-lea, lipsea literatura în care ar fi fost indicate listele cu medicamentele care puteau fi confectionate în propria casă, fără a mai fi nevoie să se achiziționeze leacuri de la farmacii, care erau și de departe și de cele mai multe ori comercializau produse puțin folositoare și la prețurile pe care oamenii simpli nu și le-au putut permite.

Cele două lucrări de specialitate prezentate - *Semnele din care se poate cunoaște ciuma* și *Cărticică care cuprinde multe lucruri de folos* - chiar dacă au fost tipărite doar la începutul secolului al XIX-lea, indică faptul că, atât Curtea de la Viena, cât și autoritățile locale erau preocupate de stoparea flagelului de ciumă, care a decimat secole la rând populația europeană. Se încerca emanciparea populației, informarea ei asupra prevenirii epidemiei de ciumă în Transilvania. Demersurile prezentate sunt doar un început în publicarea lucrărilor medicale în limba română ca rezultat de reformare a ocrotirii sănătății din partea guvernantilor.

³⁹ *Semnele din care se poate cunoaște ciuma, CRV992*, p. 4.

⁴⁰ Florin Ioan Chiș, *op. cit.*, p. 162.

⁴¹ *Semnele din care se poate cunoaște ciuma, CRV992*, p. 4; Gheorghe Brătescu, *Grijă pentru Sănătate*, p. 209.

BIOGRAFICA

O scrisoare puțin cunoscută despre Alexandru Papiu Ilarian ca profesor la Iași¹

Dr. GHEORGHE BICHICEAN
Universitatea Româno-Germană din Sibiu

Abstract

A Letter Less Known About Alexandru Papiu Ilarian as Professor at Iași

*Our study is based upon the interest of Dr. Ioan Rațiu, Professor at the Blaj, who was concerned about the life and work of Alexandru Papiu Ilarian. Upon the life and activity of Alexandru Papiu Ilarian, Dr. Ioan Rațiu has prepared „a beautiful historical and literary study,” which was supposed to occur under the auspices of ASTRA. The study was published in the **Union** beginning with no. 43 of 25 October 1902. To answer some questions, the teacher from Blaj wrote some former students. We publish a letter that responds precisely to the questions Dr. Ioan Rațiu deems necessary to be clear. Among former students and collaborators of Papiu Ilarian, whom Ioan Rațiu has addressed, through letters, asking to give him information about the work of their teacher Papiu Ilarian, is included Senator M. L. Adamescu in Piatra Neamț. Given the important contents of this letter, a present.*

Keywords: *Alexandru Papiu Ilarian, Ioan Rațiu, Blaj, the Union*

Demersul nostru pornește de la interesul dr. Ioan Rațiu,² profesor la Blaj, care a fost preocupat de viața și activitatea lui Alexandru Papiu Ilarian.

Dr. Ioan Rațiu din acest studiu s-a născut în Dobâca la 10 mai 1869, într-o familie de țărani. Școala primară a făcut-o în satul natal, iar liceul la Cluj, unde s-a susținut cu lecții date elevilor și un mic stipendiu al Asociației Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului

¹ Un studiu cu privire la această problemă a fost publicat în **Revista Arhivelor**, Anul LXXI, vol. LVI, nr. 4/1994, p. 391-394.

² A nu se face confuzia cu dr. Ioan Rațiu, „memorandistul.”

Român. Urmează Literele la Universitățile din Cluj și Graz, devenind absolvent (1895) și apoi doctor în filosofie (1900). La 7 septembrie 1895 este numit profesor provizoriu la institutele de învățământ din Blaj. Din 1897 este profesor supleant la Institutul pedagogic și școala superioară de fete, iar prin ordinul consistorial nr. 470 din 22 februarie 1898 este numit profesor ordinar definitiv în aceeași instituție. Din 1900, când este numit prin ordinul consistorial nr. 957 din 3 martie și până la moarte, dr. Ioan Rațiu a fost profesor la gimnaziul din acest centru cultural românesc: Blaj. Ca o recunoaștere a intensei activități istorice și literare, a fost ales secretar al despărțământului Blaj al Asociației, din 1906 membru al secției literare, iar din 1909 în comitetul central al societății ASTRA. A decedat la 11 ianuarie 1917 (stil nou), iar Al. Ciura rostea cuvântul funebru în catedrala din Blaj.

La moartea dr. Ioan Rațiu, în 1917, Al. Ciura amintea activitatea istorico-literară a acestuia, profesorul din Blaj, care s-a stins din viață la 9 ianuarie și lucrările scrise, din care se cuvine să amintim: *Viața și operele lui Andrei Mureșanu*, Blaj, 1900; *Poezia idilică*, 1901; *Studii și biografii*, 1904; *Vasile Cârlova*, 1905; *Timotei Cipariu*, 1905; *Ioan Rusu*, Blaj, 1907; *Vasile Fabian Bob*, Blaj, 1907; *Dascălii noștri*, Blaj, 1908; *Blajul*, Brașov, 1911.³

Asupra vieții și activității lui Alexandru Papiu Ilarian, dr. Ioan Rațiu a pregătit „un frumos studiu istorico-literar,” care trebuia să apară sub auspiciile ASTRA. Studiul a fost publicat integral în *Unirea* începând cu nr. 43 din 25 octombrie 1902, care deschide, de altfel, seria articolelor *Alexandru Papiu Ilarian (27 sept. 1828 - 23 oct. 1877)*, în comemorarea a 25 de ani de la moartea acestuia. Publicarea studiului va continua cu mici intreruperi până la finele anului 1903.⁴

³ *Transilvania*, 7-12, 1916, p. 167-168. Recenzie unora dintre aceste lucrări este făcută de Octavian C. Tăslăuanu în *Luceafărul*, VII/23, 1908, p. 558; X/19, 1911, p. 441.

⁴ Vezi *Unirea*, XII/43-52, 1902; XIII/1, 3, 5, 6, 38-52, 1903. În nr. 50 din 13 decembrie 1902, p. 418-419, apare necrologul la moartea memorandistului dr.

Concomitent cu studiul publicat integral în revista *Unirea*, dr. Ioan Rațiu semna în *Luceafărul* pe 1903, numerele 1 și 2, articolul *Alexandru Papiu Ilarian și decorațiunile de la 1850*,⁵ care a prilejuit lui Vasile Pârvan să facă o „întâmpinare” în nr. 4 din 15 februarie.⁶

În perioada februarie-septembrie 1903, profesorul din Blaj a intrerupt publicarea articolelor în *Unirea* fiind, după propria-i mărturisire, ocupat de culegerea a noi documente și informații despre Al. Papiu Ilarian.⁷ Pentru că trebuiau completate o serie de lacune, dr. Ioan Rațiu însuși scria: „Se nasce acum o serie de întrebări importante, anume: cum a fost Alexandru Papiu, ca profesor? ce rol a putut avea în crescerea tinerimii studioase concredută lui și soților săi? ce principii profesa el în această calitate? pe scurt, ce activitate a desvoltat dânsul în timpul și oficial acesta?”⁸

Pentru a răspunde acestor întrebări, profesorul din Blaj a apelat la foști elevi ai lui Papiu Ilarian. Scrisoarea pe care o publicăm răspunde exact la întrebările pe care dr. Ioan Rațiu le considera necesare a fi lămurite.⁹ Între foștii elevi și apoi colaboratorii ai lui Papiu Ilarian, cărora Ioan Rațiu le-a adresat, prin scrisori, rugămintea de a-i da informații despre activitatea de profesor a lui Papiu Ilarian, se numără și senatorul *M. L. Adamescu* din Piatra

Ioan Rațiu. De asemenea, în *Luceafărul*, I/12, 15 decembrie 1902, Octavian Goga semnează articolul *Dr. Ioan Rațiu*, la moartea acestuia (p. 177-178).

⁵ *Luceafărul*, II, 1903, nr.1, p. 4-6; nr.2, p. 24-26. După ce, tot în această revistă dr. Ioan Rațiu publică, în anul 1905 (nr. 1, Adaus la *Luceafărul*, nr.1, p. I-III; nr. 2, Adaus la Luceafărul, nr. 2, p. 49-51) *Alexandru Papiu Ilarian și tinerimea academică din Cluj*, în anul 1920 apare postum în *Transilvania* (LI, nr. 10, octombrie 1920, p. 784-796) articolul *Papiu și adunările naționale de la Blaj*, se pare prin grija fostului său elev, Al. Lupeanu.

⁶ Vezi republicare la V. Pârvan, *op. cit.*, p. 286-290.

⁷ *Unirea*, XIII/38, 1903, p. 381.

⁸ *Ibidem*, 3, 1903, p. 29.

⁹ Am intrat în posesia scrisorii cu totul întâmplător, achiziționând, ca filatelist, un plic cu o frumoasă stampilă de Piatra Neamț (1903). Am avut surpriza să găsim în interior și scrisoarea care-i apartinea. Am donat scrisoarea Direcției Naționale a Arhivelor, prin intermediul domnului prof. dr. M. Ciucă.

Neamț. Dat fiind conținutul deosebit de important al acestei scrisori, o prezentăm integral.¹⁰

1903 iulie 29, Piatra Neamț. Scrisoarea lui M. L. Adamescu către profesorul Ioan Rațiu din Blaj cuprinzând amintirile despre fostul său profesor, Alexandru Papiu Ilarian.

„1903. iulie 29. Piatra-N.

Îmi cer scuze de întârzirea răspunsului la onor. d-voastră scrisoare din 25 iulie 1903. Am fost în excursie prin munții noștri și numai acum am revenit acasă.

Asupra întrebărilor ce-mi faceți despre mult regretatul meu profesor și amic Alexandru Papiu Ilarian, pe care an avut ocazia a-l cunoaște, vă notez cele următoare:

AI. Papiu Ilarian, după recomandațiunea fostului inspector general al școalelor din Principatul Moldovei, dl Aug. Treb. Laurian, a fost chemat ca profesor de Istoria dreptului roman, la Facultatea juridică din Iași, care stătea în același local cu Liceul național (Academia). În același timp, 1858, venise și dl. Petru Suciu și fiindcă și acesta dorea să fie numit tot la Dreptul roman, au fost preferat acesta din urmă, iar Papiu Ilarian a rămas pentru istoria universală în liceu, clasa V, VI și VII și Dreptul penal și comercial la Facultatea juridică (p. 1).

El era foarte nemulțumit de Catedra Dreptului penal, dorind să aibă Dreptul roman pentru care spunea că a fost chemat.

Pe lângă el erau profesori, Petru Suciu de Dreptul roman, Ist[<]oria> drept[<]ului[>], pandeete și digeste; Simion Bărnuțiu, Dreptul, Dreptul natural, public și privat, Dreptul internațional și Dreptul ghintelor; au mai urmat Th. Veria. dr. Oct. Teodor și Măzescu.

În liceu, cursurile de Istorie le făcea cu mult devotament și în special cursul de Istoria antică îl făcea degajat de orice prejudicii religioase, care-i atrăgeau observarea superiorilor. Elevii, între carii eram și eu, îl ascultau cu multă atenție și dragoste.

În timpul uneia din lecțiuni, când explica despre Moise și cele Zece Table, inspectorele general, prevenit de alții, intră în clasă fără să fie observat de elevi și profesor,

¹⁰ Am adaptat ortografia, fiind mai ușor pentru cititori.

văzând modul de predare a lui Papiu și atenția încordată a elevilor, exclamă: Da ce faci Alecsandre? Predau istoria și răspunse. D-apoi astfel se predă copiilor? No! eu nu stiu să spune minciuni, și răspunse Papiu.

Următoarele lecții au fost continuante de inspector, iar Papiu rămăsesese la Catedra de Drept penal și comercial, la care n-a stat mult, fiindcă a fost numit jurisconsult al statului Moldovei, iar eu am fost numit pe lângă el ca ajutor, în care funcțiune a stat până în anul 1862, când, odată cu unificarea Ministerului Moldovei cu cel Muntenesc, a trecut ca procuror pe lângă Curtea de Casatiune din București.

Papiu Ilarian a fost iubit și respectat nu numai de elevii și (p. 2) studenții săi, dar și de toți acei ce-l cunoșteau.

Era foarte nervos și violent, însă cu studenții era bun și prietenos, nu putea să sufere nici o contrazicere.

Om de un caracter ferm și drept, nu putea să sufere nici o nedreptate. Ca funcționar era foarte devotat serviciului, adesea mergea cu devotamentul până la exces.

Eu, care eram un bun prieten al lui Papiu, adesea interveneam pentru ca să-l pot calma.

Cu multă durere și pasiune făcea amintire despre suferințele fraților noștri din Transilvania, ba chiar se revolta, când își aducea aminte despre suferințele îndurante pe timpul revoluției și de execuția părintelui său.

Devotamentul său și natura sa violentă, adesea l-au pus în conflict cu funcționarii înalți pe care îi avea de colegi. Altfel, era un om foarte drept, onest și prietenos. Despre erudiție este obștește cunoscut și apreciat.

Terminând aceste note restrânsse, vă rog să primiți încredințarea stimei și distinsei consideraționi ce vă păstrează.

ss. M. L. Adamescu" (p. 3)

Notă:

Hârtia scrisorii are liniatură comercială, cu filigranul **ORIGINAL, ROYAL MILL** și o coroană.

Adresa: Domnului Ioan Rațiu, doctor în filosofie/și profesor liceal Blașiu (Balásfalva) / Via Predeal / Transilvania

<Recomandată: R. Piatra N. No 519>

Pe verso: M. L. Adamescu / Senatoru <și stampila cu monograma M.L.A.>

1903. Iulie 29. Piatra-N.

Mulțumite domnă.

Nicăieri de întândere reprezentului la ora slăbe scrisoare din
25. Iulie. n. 1903. Am fost în incercarea primă muncii noastre și numai
acum am venit acasă.

În ceea ce privindu-mă după multă regretatul meu
profesor n. ame Alexandru Papu-Florin, pe care am avut ocazie
a cunoaște, ve notie cele următoare:

Al. Papu-Florin, după recunoscerea festului Inspector General
al Școlelor din Principatul Moldovei, No. 1142. Profs. Laurian, au
fostu chiamati ca profesori de Istorie Sfătului Român, la facultate
Juridica din Iași, care stăteau în acelasi liceu cu Liceul Național
(Academia). În acel Tempu, 1858, venia n. Sta. Petru și Lucia și
fins că n. avea dorul să fie numit totu de Sfătul Român, au fostu
preferați acela din urme, era Papu-Florin cu vînos peste,
Istorie Universală în Liceu, Clase V, VI și VII. și Sfătul Penale și Cine
cîntă la facultatea Juridico.

În ero forte număruri multe de Catedre creștăliei Române, dormindu se aibă
creștălie Română pentru care spunea că au fost chiamate.

Pe lunga el mai erau profesori: Petru Siciu de la Sfântul Dumitru, Iul. Dr. D. Andrei
în Sighet; Vasile Barnutiu, creștălie publică, creștălie Națională, publică în Bistrița,
Creștălie Internațională și Creștălie Ghica din Bistrița; au mai urmat, Th. Vîrbo, dr. Oct.
Teodor și Marian.

În Bistrița, cunoscute de istorie le foise cu multă devotament și în special
cunoscute de istorie Antice și faiso deosebit de multă prejudecății religioase, care îndrumau
observarea superiorilor. Plein într-o casă erau și eu, îl acuzând cu
multă atenție și dragoste.

În temporal urmă sănătatea, conduplică după Moisie și în trei
lăbi, Inspectorul General, purtând de altă, între cui clasa primă
se făză observată de elevi și profesori, vedea modul de predare a lui
Popa și atenția încredere a elevilor, exclamă: „Da ce faci Alessandru?
Pădurea istorie îi susține. Dacă astfel se predă Popescu?
Nu! Cu multă spune minciuni, îi susține Popescu.”

Numărătoarele biserici au fost construite de Inspector, era Popescu.
Desnaștește la Catedrală de creștălie Română și Comunală, la care nu au
stat mulți fiindcă au fost numărați juriu comunității statulice
Moldova, ora că am fost atestat pe lungă el ca Ofitor, în care fusesem
unul a statelor în anul 1862 când s-a stabilit unificarea Principatelor
Moldova și al Munteniei, astăzi ca Procuror, pe lungă Cartea
de Corătușu din Bacău.

Popescu Popescu, au fost multe și reprezentă nu numai de elevi și

Studentii sună dura și dețin acțiuni ca la cunoștean.

În foarte numeroși violențe, înmormântă studentii ora școală și "Prietenoșii".
Nu putem să suferă nimic o contrădecire.

Oră de cinci lăzile formă o lăzătoare, respectiv să difere nimic o subiectate.
La funcționarii era foarte devotată serviciului, adesea mărgărită cu devotă-
mentul pur și durabil.

În casă oramă un bunic frântă și lui Popescu, adică intervenția pur
ca să-l poată calmă.

În multă durere năprasimură forțea amintirii deprimării
frăților Noștri din Transilvania; închis și revoltă, condamnat
arăntă deprimării deprimării în durată pe termenul revoluției și de
moartea parintelui său.

Sinotărindul său și Natura sa violentă, adică să nu pună în cruce
ca funcționarii să îl pe care îl avea de bolgări. Altfelii sună cum omul
foarte dețină, orice și prietenos. — Supuorâtul și sătul său sunt și aprecia-

Terminându-aceste role ușoare, se vede să permită niciunul să
stănească și să trăiască consideratul și respectul.

M. Stănescu

Rolul jucat de Amos Frâncu și Emil Dandea în Revoluția din 1918

RADU PETRESCU MUSCEL
București

*„A face politică înseamnă a organiza, prevedea și întâmpina,
nicidecum a constata o simplă stare de lucruri?”*
(Amos Frâncu, 1897)

Abstract

The Role Played by Amos Francu and Emil Dandea in the Revolution of 1918

The downfall of the Austro-Hungarian Empire on the eve of the armistice of November 10, 1918 generates confusion in Transylvania. Cluj, hitherto dominated by Hungarians, makes a dramatic transformation due to several Romanian personalities belonging to different age groups, but united by solidarity in actions: Amos Francu and Emil Dandea. Their efficient collaboration delays coagulation of resistance likely to jeopardize the Romanian army's advance according to the instructions emanating from Paris and the upcoming offensive in April 1919, which will consolidate the decisions taken at Alba-Iulia on December 1st, 1918.

Later on, the trials and tribulations of life deeply affect both of them. While Amos Francu's career takes a downward plunge, repositioning himself as a tribune of his beloved inhabitants of the Apuseni Mountains, Emil Dandea leaves Cluj and becomes one of the most important mayors of Tîrgu Mureș.

Keywords: First World War, Revolution of 1918 in Transylvania, Cluj, Amos Francu, Emil Dandea

Ardelenii acelor vremuri fierbinți au considerat anul 1918, pe bună dreptate, anul revoluției. O revoluție care s-a finalizat, după multe convulsii și temeri, prin întregirea Vechiului Regat cu provinciile surori și frații oprimăți de secole.

Declanșarea Primului Război Mondial a creat în rândurile elitei ardeleni multă confuzie, propagată rapid și în rândul poporului. Cu multă abilitate, guvernul ungur a obținut rapid numeroase declarații de fidelitate din partea celor considerați, pe bună dreptate, conducători ai românilor, membri de vază ai conducerii Partidului Național Român (Teodor Mihali, Alexandru Vaida-Voevod, Ștefan Cicio-Pop, Andrei Bârseanu etc.), dar și capi ai Bisericii Greco-Catolice (Vasile Mangra, Vasile Hossu etc.) și Ortodoxe (Ioan Mețianu, Elie Miron Cristea, Ioan Papp, Nicolae Ivan etc.).

Mai mult decât atât, în 1915, lideri importanți ai Partidului Național (Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voevod) au pendulat între Budapesta și Viena, reluând negocierile cu primul ministru ungur Stefan Tisza (înghețate în februarie 1914), prin intermediul deputatului catolic german Matthias Erzberger, trimisul cancelarului Bethmann-Hollweg, cointeresat în păstrarea neutralității României cu concesii simbolice din partea Imperiului Austro-Ungar; care nu au putut fi obținute, odinioară, de Alexandru Vaida-Voevod și Aurel C. Popovici de la Palatul Belvedere din Viena, sediul cabinetului militar al Prințului moștenitor Franz Ferdinand, asasinat între timp la Sarajevo.

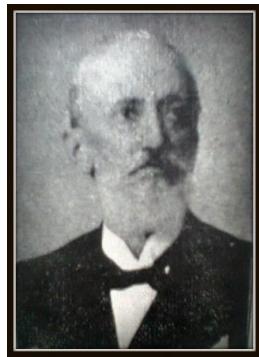
Situația s-a complicat și mai mult în momentul publicării Declarației de la Darnița (aprilie 1917) de către prizonierii de război ardeleni și bucovineni din Rusia, care au constituit acolo primul Corp de Voluntari ai armatei române. Printre altele, Declarația aborda și sensibilul subiect al declarațiilor de fidelitate și în special al celor care au făcut astfel de declarații după intrarea României în război, aceștia fiind considerați ca nereprezentativi pentru popor, indiferent de meritele lor anterioare în luptele naționale.

Spre deosebire de deputații în Dieta de la Budapesta trimiși de alte naționalități din cadrul imperiului bicefal, ale căror declarații și acțiuni le-au atras condamnări la ani grei de închisoare, inclusiv pedeapsa capitală, din fericire nedusă la capăt,¹ deputații români, conduși de Teodor Mihali,² au

¹ Cazul parlamentarilor cehi Karel Kramar și Alois Rasín (n.a.).

preferat să coabiteze pașnic și să se manifeste „discret”, așteptând în realitate să vadă cum evoluează situația internațională și raportul de forțe.

În februarie 1918, deranjat de „moliciunea” lor în vremuri cruciale, Amos Frâncu le solicită demisia de onoare în bloc, făcând public demersul

Amos Frâncu

printr-o scrisoare adresată lui George Pop de Băsești, președintele P.N.R., și lui Teodor Mihali.³ Consultându-se cu ceilalți deputați români (Alexandru Vaida-Voevod, Ștefan Cicio-Pop, Dr. Nicolae Șerban și protopopul Vasile Damian, aleși cu toții în iunie 1910, cu programul național), Mihali respinge brutal solicitarea lui Amos Frâncu, preferând să rămână cu toții în continuare membri ai Dietei.⁴ În aceste condiții, intransigentul Amos Frâncu demisionează din P.N.R. în aprilie 1918, rămânând simplu soldat al partidului.

În realitate, conflictul dintre conducătorii mai „tineri” ai P.N.R. și memorandistul Amos Frâncu,⁵ era mult mai vechi, aflându-se la baza mutării acestuia, în 1900, de la Sibiu (unde lucrase enorm atât pentru P.N.R. cât și pentru asociații culturale precum *Astra* și *Fondul de Teatru Român*), la Cluj, unde, în perioada 1900-1918, desfășoară o activitate pe multiple planuri pentru regenerarea românismului într-un oraș în care 90% din populație era maghiară. Printre altele, Iuliu Maniu și Vaida-Voevod⁶

² În ianuarie 1918 îl găsim pe Teodor Mihali printre membrii Comisiei dietale însărcinate cu pregătirea unei „reforme electorale,” ca urmare a presiunilor exercitate în acest scop de primul-ministrul Stefan Tisza, președintele Partidului Național al Muncii (n.a.).

³ Președinte al clubului parlamentar al naționalităților din Ungaria, dar și vicepreședinte al P.N.R., desemnat să ocupe provizoriu și funcția de președinte datorită sănătății precare a lui George Pop de Băsești (n.a.).

⁴ Situație care le permitea, printre altele, să se sustragă mobilizării (n.a.).

⁵ Membru în Comitetul Executiv al P.N.R. încă din 1894 (n.a.)

⁶ Pentru a-l neutraliza, Vaida-Voevod a creat o concurență prin înființarea unei bânci rivale la Cluj (*Vatra*, condusă de viitorul episcop Nicolae Ivan, pe atunci

încercaseră, fără succes, demiterea timpurie a lui Amos Frâncu de la conducerea Băncii „Economul,”⁷ instituție implicată masiv în susținerea financiară a multor asociații, societăți și instituții educationale, culturale și bisericești în timpul mandatelor sale de director și de președinte al Consiliului de Administrație.

În 1915, Iuliu Maniu, ca să evite o mobilizare riscantă la infanterie, s-a înrolat voluntar în armata austro-ungară (**Kriegsfreiwilliger** - același statut l-au avut, printre alții, Contele Tisza, în armata austro-ungară, dar și austriacul Hitler, în armata germană) din „*ură față de Sârbi*” (conform corespondenței cu Valeriu Braniște), primind mult-râvnita decorație „Signum Laudis” și avansând rapid la gradul de locotenent de artillerie,⁸ armată pe care nu a părăsit-o până la prăbușirea Imperiului bicefal. Deranjat de rolul tot mai activ asumat de Amos Frâncu în zona Clujului, guvernul ungár îl mobilizează forțat, în 1916, ca simplu soldat în Regimentul 2 infanterie, cu garnizoană la Praga, deși acesta împlinise vârsta de 50 de ani. În aceste condiții, singura alinare a constituit-o prezența periodică a mamei sale la Praga, dar pe aceasta, murind acolo, în 1917, o va înmormânta la Baia de Criș.

Succesele aparente ale Puterilor Centrale din perioada 1914-1917, cel mai palpabil fiind scoaterea din luptă a Rusiei țariste prin subvenționarea de către germani a bolșevicilor conduși de Lenin, nu aveau cum să ascundă secătuirea accentuată a resurselor materiale, financiare și umane. Intrarea în luptă a Statelor Unite ale Americii de partea Antantei contribuie decisiv la

asesor consistorial), iar filialei locale a P.N.R. i-a impus un fidel, forțând și demiterea lui Amos Frâncu din funcția de președinte ale despărțământului Astrei, după ce o transformare, într-un singur an, în cea mai activă secție după cea din Sibiu, în care tot el jucase un rol important înainte să se mute la Cluj (n.a.)

⁷ Viitorul sediu al Sfatului Național Român din Cluj, atacat în repetate rânduri de secui, incidente soldate cu morți și răniți, printre care și elevul Octavian Petrovici (n.a.).

⁸ Printre beneficiile oferite de Statutul de voluntar de război se numără și acela al alegerii unei arme mai puțin periculoase, în cazul de față artleria (n.a.).

prăbușirea ultimelor speranțe într-o victorie, ajungându-se la armistiții după armistiții, echivalente ale înfrângerilor pe toate fronturile.

E momentul în care Ungaria decide să se rupă de sub tutela Vienei, iar la Budapesta preia puterea Consiliul Național Maghiar (C.N.M.) condus de Conte Mihaly Karolyi, care ulterior este desemnat președinte al unei Republiki Populare. Teama de haosul potential care se putea extinde și în Transilvania, inclusiv prin jefuirea propriei sale moșii, îl determină pe Teodor Mihali să accepte demersul inițiat de ministrul Oskar Jaszi și să semneze o proclamație comună trilingvă, alături de pastorul Janos Hock (înlocuitorul lui Karolyi în C.N.M.) și deputatul săs Wilhelm Melzer, care îndemna, practic, la liniște, prin constituirea de Consilii Naționale și Gărzi Naționale mixte, o metodă prin care guvernul ungar încerca o temporizare menită să-i permită, ulterior, reluarea controlului în Transilvania.

O inițiativă cel puțin stranie, în condițiile în care Comitetul Executiv al P.N.R. deja elaborase, la Oradea, în 12 octombrie 1918, iar deputatul Alexandru Vaida-Voevod citise în Dieta de la Budapesta, la 18 octombrie, Declarația de independentă a Transilvaniei, iar la 30 octombrie, tot la Budapesta, se constituisse Consiliul Național Român Central, mutat ulterior la Arad.

Între timp, la 28 octombrie 1918, Amos Frâncu, în calitate de președinte al organizației militare din Ardeal, deja lansase fulminatul **Manifest** adresat Moților, românilor din Munții Apuseni și Tara Zarandului, cărora le cerea să-și ia armele și să se încadreze de urgență în două legiuni, cea de la Cluj și cea de la Alba-Iulia.

Conform ziarului budapestan **Az Est (Seară)** din 2 noiembrie 1918, ministrul de război Albert Bartha, la solicitarea expresă a aceluiași Amos Frâncu, emisese comunicatul cunoscut sub numele de „dezlegare de jurământ,” potrivit căruia jurământul de credință urma să fie făcut doar față de Sfatul

Național ales de fiecare naționalitate din Republica Ungară. Sprijinit de studenți - în primul rând de Emil Dandea (foto), Octavian Utalea și Iustin Cloșca Iuga -, și de ofițerii români din garnizoană, Amos Frâncu reușește să constituie în perioada 30 octombrie - 2 noiembrie 1918 Sfatul Național Român din Ardeal cu sediul la Cluj. Contracara astfel influența Consiliului Național Maghiar din Ardeal, constituit la Cluj simultan cu cel din Budapesta (26 octombrie 1918) și aflat sub conducerea triumviratului format din prof. Istvan

Apathy, Jenö Janovicsi și Sandor Vincze. Simțindu-se direct amenințat, C.N.M.-ul din Cluj intră în negocieri cu facțiunea moderată a membrilor Sfatului Național Român (Emil Hatjeganu fiind foarte bun prieten cu Emil Grandpierre și Jenö Kertesz), reușind divizarea acestuia și punerea în minoritate, treptat, a partizanilor lui Amos Frâncu. Mai mult decât atât, deși Teodor Mihali avizase favorabil, la 6 noiembrie 1918, toate acțiunile deja întreprinse de Amos Frâncu (trimiterea în întreg comitatul Cojocna și în cele vecine de împuerniciți - inclusiv pe Emil Dandea⁹, în fostul comitat Turda-Arieș din Țara Moților - care să recomande înființarea de consiliu naționale și gărzi naționale românești județene, cercuale și comunale pentru accelerarea preluării puterii; anchetarea masacrului comis la Beliș de unități neregulate maghiare; crearea, împreună cu medicul Carol I. Șotrel și Iustin Iliesiu a serviciului militar secret, însărcinat, printre altele cu interceptarea comunicațiilor C.N.M din Cluj și cu contactarea armatei române care începusă să pătrundă în Transilvania), între Cluj și Arad încep să circule curieri cu informații și instrucțiuni secrete menite să-l discrediteze și să-l

⁹ Pe atunci locotenent, invalid de război (n.a.).

marginalizeze pe Amos Frâncu. Fără să î se accepte explicațiile, Iuliu Maniu recomandă demiterea acestuia pe motive care nu stăteau în picioare: acte scisioniste, tendințe dictatoriale și acceptarea jurământului de credință și a mixtării gărzilor naționale sub comanda generalului Konrad Siegler (în realitate, la 3 noiembrie 1918, ziua înființării Gărzii Naționale Române din Cluj, Amos Frâncu ceruse expres, printr-un *Apel* publicat în numele Sfatului Național din Cluj, ca „*toți frații români să se pună sub poruncile comenzi militare române, urmând ca adunarea națională, stăpâna întregii obște, să desăvârșească apoi lucrarea sfântă ...*” pentru contracarea eforturilor prof. Apathy pe linia întăririi forțelor aflate la dispoziția sa cu voluntarii secui care vor teroriza, ulterior, întregul comitat), înlocuindu-l cu Emil Hațeganu. Dezamăgit, Amos Frâncu renunță la orice funcție civilă și militară, înrolându-se ca simplu soldat în Legiunea I din Cluj. Conștient de meritele acestuia, colonelul Ioan Hidu, comandantul Legiunii I, îl avansează în 24 de ore la gradul de sublocotenent.

Este suficient să citim printre rânduri însemnările Sidoniei Docan, secretara Sfatului Național Român din Cluj,¹⁰ pentru a înțelege obstacolele cu care s-a confruntat în permanență Amos Frâncu, ridicate atât de dușmani, cât și de „prietenii.” Printre altele, Amos Frâncu nu a pregetat să proclame imediat egalitatea națională a locuitorilor Transilvaniei, beneficiind de toată încrederea Consiliului Național Săsesc din Cluj, spre deosebire de C.N.M.-ul din Cluj și C.N.R.-ul Central, care s-au străduit în permanență să-l destabilizeze.

Pentru conducerea armatei române¹¹ și mai ales pentru generalul Berthelot, care a vizitat Clujul la 31 decembrie 1918, Amos Frâncu a rămas adevăratul conducător și stăpân al situației din comitatul Cojocna și județele vecine. Generalul Berthelot nu a uitat până la moarte primirea entuziastă pe

¹⁰ Dr. Cornel Țucă, *Activitatea Senatului Național român (Cluj) oglindită în notițele Sidoniei Docan*, în revista *Document*, București, anul XII, nr. 1(43)/ianuarie, 2009. p. 26-31.

¹¹ Inclusiv generalii Constantin Neculcea (comandantul Diviziei 7 Infanterie) și Anton Gherescu, care au intrat primii în Cluj la 24 decembrie 1918 (n.a.).

care i-a organizat-o Amos Frâncu și nici cadourile simbolice oferite de Moții, la îndemnul acestuia: sabia lui Ilie Măcelariu și tulnicul eroinei Pelaghia Roșu.

Suflet nobil și modest, patriot, nu carierist, Amos Frâncu nu și-a dorit niciodată funcții și nici grade militare. L-a mulțumit pe deplin menținerea de către Regele Ferdinand I, proprio-motu, a gradului de sublocotenent în armata română, în 1919, cu ocazia vizitării Ardealului de către familia regală. Ulterior, i-a fost balsam recunoașterea meritelor sale de luptător pentru Unire prin primirea ordinului „Ferdinand I” pe care, de exemplu, Iuliu Maniu nu l-a putut primi, nefiind nici fost gardist și legionar luptător pentru întregirea Neamului și nici voluntar în armata română pentru că a fost voluntar de război în armata austro-ungară, o armată dușmană. Din același motiv, Iuliu Maniu n-a putut deveni membru al *Uniunii Foștilor Voluntari Români*¹² și nici al *Asociației Foștilor Gardiști și Legionari Luptători pentru Întregirea Neamului 1918-1919*,¹³ deși s-a încercat preluarea controlului ambelor asociații, inițial de către Partidul Național Român, ulterior de către Partidul Național-Tărănesc. Printre președinții de onoare ai Asociației Foștilor Gardiști și Legionari s-au numărat generalii Gheorghe Mărdărescu, Traian Moșoiu și Gheorghe Rasoviceanu.¹⁴

¹² Înființată în 1922 și condusă de Victor Deleu ca președinte (n.a.).

¹³ Înființată în 1931. Președinte de onoare Amos Frâncu; președinte activ general Alexandru Vlad, urmat de colonelul Aurel Hetco, fostul comandant al gărzii naționale din Jibou, respectiv Aurel Dumitras, după mutarea sediului la București în urma Dictatului de la Viena (n.a.).

¹⁴ Comandantul Reg. 9 Vânători, unitate de elită încadrată în Div. 2 Vânători (gen. Gh. Dabija). Înaintea declanșării ofensivei din 16 aprilie 1919, soldată cu eliberarea Transilvaniei, a participat la depunerea la Țebea a jurământului de către Corpul de voluntari „Horia”, constituit în Munții Apuseni de către Ioan Suciu și sfetnicul său militar, căpitanul Florian Medrea. La ceremonie a participat și preotul militar Gh. I. Cotenescu (n.a.); Ion Petrescu, *Un trio purtător de biruinți: generalul Gh. Dabija, colonelul Gh. Rasoviceanu și preotul căpitan Gh. Cotenescu*, în *Forțele Terestre. Buletin de teorie militară editat de Statul Major al Forțelor Terestre*, București, anul III, nr. 2 (10), 2011, p. 385-391.

Cu mare greutate, la presiunile studenților clujeni conduși de Emil Dandea,¹⁵ Amos Frâncu a fost desemnat delegat la Adunarea Națională organizată la 1 Decembrie la Alba Iulia. Celălalt delegat al Cercului Cluj a fost Emil Hațeganu. În timp ce Amos Frâncu nici măcar nu-a fost nominalizat pe lista celor care urmau să fie aleși membri ai Marelui Sfat Național, de acest favor a beneficiat din plin Emil Hațeganu. În vara anului 1919, cu prilejul completării Marelui Sfat Național, în ședință organizată la Sibiu, mai mulți membri, clerici și laici, inclusiv din Țara Moților au insistat să fie ales și Amos Frâncu, dar Iuliu Maniu s-a opus cu îndârjire, motivând că regulamentul nu permite suplimentarea listei deja stabilite de Consiliul Dirigent din Sibiu.

O nouă umilire publică, adăugată lungului șir de umilințe prin care i-a fost dat să treacă Tribunului Moților. E momentul în care renunță la calitatea de membru al P.N.R. și îi sprijină pe studenții clujeni să constituie o *Ligă Studențească pentru Desrobirea Românilor Subjugăți*. Simultan, înființează *Frăția de Cruce*¹⁶ pentru desrobirea Românilor din Banat, Crișana, Peninsula Balcanică și de peste Nistru”, declanșând cea mai importantă campanie la nivelul României Mari în favoarea obținerii în întregime a Banatului la Conferința de Pace de la Paris. Un val de mitinguri naționale a umplut Ardealul, ajungând și în Oltenia. Astfel, în iulie 1919, la Târgu-Jiu, după discursul ținut de Amos Frâncu a vorbit și Tânărul politician liberal Gheorghe Tătărescu. De altfel, cu liberalii, inclusiv cu Ionel Brătianu și I. G. Duca,¹⁷ dar și cu mult mai Tânărul Emil Dandea,¹⁸ va colabora periodic, cu precădere pe linia apărării intereselor Moților săi.

¹⁵ Desemnat la rândul său delegat din partea studențimii universitare din Cluj (n.a.).

¹⁶ Obicei tradițional, practicat de Dragobete, întâlnit pe întreg teritoriul României. Feciorii devineau frați de cruce (fărtați), iar fetele surori de cruce (n.a.).

¹⁷ În mai 1920, Amos Frâncu a înaintat Tribunalului local candidatura lui I. G. Duca în circumscripția electorală Cluj (n.a.).

¹⁸ Între 1922-1926 și 1934-1937, Emil Dandea lipsește din Cluj, preluând postul de primar al municipiului Tîrgu Mureș (n.a.).

Amos Frâncu n-a intenționat niciodată să transforme Frăția de Cruce într-un partid, iar în momentul în care și-a dat seama că la orizont apare o grupare de extremă dreaptă care, prin bunăvoiețea guvernării țărănistă, încearcă să i se substitue, o desființează pur și simplu, reînființând-o sub forma *Frăției de Cruce a Țării Moților*, menită să ajute și să apere interesele Moților. Iar Moții î s-au alăturat cu încredere, reprezentanții lor cei mai de seamă fiind protopopul de Huedin Alexandru Munteanu, martirizat în 1940, și primarul din Răchițele, Teodor Şușman, cel care în timpul regimului comunist a îndrăznit să ia arma în mâna și să urce în munți, cu întreaga familie. Moții l-au și votat de două ori, fiind ales deputat și senator averescan.

N-a fost membru al Consiliului Dirigent, nici ministru și nici prefect, deși poate că ar fi meritat pentru flacăra cu care a ars, consumându-i viața: dragostea față de Români și în primul rând față de Moții din care se trăgea urmașul celor doi Tribuni ai lui Avram Iancu: unchiul său Amos Frâncu și Ilie Măcelariu, rudă prin soție cu mama sa.

Pasivistul de odinioară, în spiritul mentorului său, Dr. Ioan Rațiu, pe care l-a apărat în procesul Memorandului (Cluj, 1894), a devenit în timp un aprig luptător pentru unirea necondiționată și fără nici o întârziere a provinciilor surori cu țara-mamă, vechiul Regat, sub sceptrul Regelui Ferdinand Întregitorul. Un alt motiv de a intra în conflict cu mulți politicieni ardeleni, interesați mai degrabă în păstrarea la infinit, dacă s-ar fi putut, a autonomiei regionaliste. L-au înțeles destul de repede însă un Octavian Goga, un Vasile Goldiș sau un Ioan Suciu, care au părăsit fără regrete Comitetul Executiv al Partidului Național Român când au înțeles rolul negativ al tergiversărilor în îndeplinirea hotărârilor luate la Alba-Iulia.

Cu câteva zile înainte să moară, Amos Frâncu se ocupa cu febrilitate de organizarea la Teatrul Național din Cluj, împreună cu actori de la Teatrul Național din București, a unui spectacol la care avea să participe și Regele Carol al II-lea, invitat să ia parte la sfintirea Catedralei Ortodoxe. Beneficiile spectacolului urmău să fie repartizate copiilor de Moți, flămânci și desculți, în pragul iernii. Nu știm dacă aceștia au primit sau nu pâinea și laptele de

care aveau atâtă nevoie în casele lor friguroase.¹⁹ Deși luptase zeci de ani pentru pădurile promise Moților de Regele Ferdinand și de Ionel Brătianu, cerându-le drepturi mărimilor zilei, însotit în permanență de protopopul Alexandru Munteanu și primarul Teodor Şușman, interesele economice i-au depășit puterile. Această tragedie a Munților Apuseni continuă și în zilele noastre, cu scandalurile nesfârșite legate de “băieșii”/minerii Munților Apuseni (Roșia Montană și alte perimetre aurifere) și tăierea la ras a pădurilor.

Guvernul țărănist a acceptat organizarea, la Cluj, a unor funeralii naționale, la care au vorbit, printre alții, Emil Hațegianu, ministrul Ardealului, dar și prietenii săi apropiatați, protopopul Elie Dăianu și preotul scriitor Ion Agârbiceanu. După o viață de trudă, rămășițele lui pământești au cunoscut în sfârșit odihnă, alături de Ana, mama sa mult iubită și de Ioan, tatăl pe care l-a pierdut la o vîrstă fragedă, după înduioșătorul discurs ținut de profesorul Traian Mager, fostul comandant al gărzii naționale din Hălmagiu. Amos Frâncu și-a cheltuit întreaga avere pentru a-i apăra pe Moți. A murit umilit și sărac, deși merita, fără îndoială, recunoașterea deplină a întregului neam.

Oare mai pune cineva, azi, măcar o floare, pe mormintele familiei Frâncu de la Baia de Criș?

P.S. De ziua în care m-am născut, urma să moară Amos Frâncu. Dumnezeu să-l aibă veșnic sub aripa Lui, pe Amos Frâncu și pe toți eroii luptelor naționale!

Am dedicat acest medalion Tribunului Moților, pe care a avut șansa să-l cunoască personal bunicul meu, preotul militar muscelean Gheorghe Cotenescu, în primăvara anului 1919. La rândul său viitor deputat (iorghist), Gheorghe Cotenescu area să-l felicite călduros pe Amos Frâncu, la 11 iunie 1920, pentru binemeritata sa intrare în Parlamentul României Întregite.²⁰

¹⁹ „Cornul și laptel” în școli n-au fost inventate în zilele noastre, ci cu acest prilej (n.a.).

²⁰ Carte de vizită Gh. I. Cotenescu, 11 iunie 1920, destinatar Amos Frâncu, la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj, Fondul *Cărți de vizită* (interval Costa-Crăciun), nr. 54; <http://www.bcucluj.ro/re/catalogold/cscor/pdfexpe/c/Costa-Craciun.pdf> - accesat la 12.10.2015.

MISCELLANEA

Moartea și psihostazia în pictura occidentală a secolelor XIV-XVI

MIRCEA-ALEXANDRU GLIGOR
Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” Arad

Abstract

Death and Psychostasia in Western Painting from XIV to XVI Centuries

There is an obvious evolution in the perception of death throughout the Middle Ages. Whereas, till the early XIIIth century, death was perceived as a normal part of human life, from this moment on, the end of physical existence will take shape in a personified form of fear, irony or metaphorical transcendence. Besides wars and other natural disasters, the Black Plague was the main factor in this evolution. To explain death, eschatological time needed to be explained as well. The invention of Purgatory, though not limited to only a couple of centuries, presented the escapism to a more hopeful post-mortem destiny that people could more easily grasp. Considering the historical foundation of society from the XIVth to the XVIth century, we notice a revolution in depicting the image of death or psychostasia, starting from the Scrovegni Chapel in Padua to Andrea Mantegna's Dead Christ. Death was either pictured as a cautionary tale or - in the case of Christ - as a crossing from earth to heaven without the loss of divine warmth. In this regard, whether it was personified or dealt with, death was always surrounded by symbols related to sin or holiness. The period between Giotto and Andrea Mantegna witnessed some major changes. As it stands out, Mantegna evolved to a point where he depicted a dead Christ deprived of its holy entity. Psychostasia, on the other hand, could be more easily suggested by Flemish and German painters, and less by Italian ones. We cannot argue that the evolution of the image of death starts or ends in a precise time frame, but we can assess Giotto and Mantegna as cornerstones in the way they envisioned death.

Keywords: *Death, Psychostasia, Black Plague, Mantegna, Giotto*

Considerații istorice legate de evoluția angoaselor legate de moarte

Artele figurative, de pe parcursul celor trei secole tratate, conțin un număr exhaustiv de reprezentări ale tematicii morții, sub toate aspectele ei.

Paginile care urmează nu sunt însă menite să catalogheze toate operele în care această tematică este prezentă, la fel cum nu există intenția redării tuturor mijloacelor artistice prin care moartea se face accesibilă publicului.

Articolul de față - în cele două părți ale sale - se ocupă strict de imaginea picturală care reușește să evoce o traiectorie evolutivă a raportării omului la moarte. Perioada dezbatută acoperă circa două sute de ani, timp în care creația artistică, sau meșteșugărească - dacă e să ținem cont de statutul social al pictorului în epocă - a scos la lumină o cantitate copleșitoare de lucrări dedicate, sau atingând doar tangențial, tema morții. Să nu uităm însă rolul picturii, acela de versiune extinsă a unei biblii a săracilor (*biblia pauperum*), și care în marea majoritate a cazurilor a eşuat să producă opere de artă, fiindcă nu acesta era scopul primar al meseriei în epocă. Artiștii adevărați, cei pe care - în pofida rigorilor termenilor istorici adaptați la epocă - nimeni nu ar îndrăzni să-i numească meșteșugari, au adus inovație, au împins limitele moralității acceptate de către contemporanii lor, au fost maeștri nu doar ai picturii, ci și ai geometriei, anatomiei sau a cunoștințelor religioase. Acești oameni sunt printre cei mai fini martori ai timpurilor lor, caracterizați printre altele și de temerile care au lăsat răni adânci societății.

Structura evoluției imaginii este scalariformă și piramidală, cu delimitări clare la cele două extremități; precum epociile istoriei, și această structură își are un început și un sfârșit într-un eveniment major și definitoriu, doar că în cazul de față, acest eveniment este definit de către spirit artistic.

Ars moriendi și triumful morții

Pe traiectoria firească a existenței, moartea era văzută ca un episod necesar, inevitabil, însă nu definitiv. Era doar o trecere firească de la stadiul fizic la cel spiritual unde exista speranța Paradisului contrapus unei lumi în care omul fusese obișnuit cu lipsuri, dureri și suferințe.

În prima parte a Evului Mediu, odată cu stratificarea treptată a Bisericii și înrădăcinarea acesteia ca instituție motorie a societății, spaima de moarte se încadrase în limitele normalului. Ne stau ca dovedă literatura și arta, care nu dau încă prea multă importanță acestui eveniment. În secolul al

XII-lea, apar **Versurile Morții** (*Les vers de la mort*), ale călugărului cistercian Hélinand de Froidmont. Opera este o convocare lirică a morții, însă, exceptând titlul, nu există elemente macabre care să redimensioneze opera într-un tablou al mentalității colective, sau al unei opinii alterate ale Bisericii în fața sfârșitului vieții telurice.¹ Scrierile lui Froidmont sunt reprezentative pentru Europa secolului al XII-lea, datorită notorietății personajului care s-a călugărit pe la mijlocul vieții, dar care fusese prezent la curtea regelui Philippe Auguste ca protejat și menestrel al suveranului. Operele din aceeași perioadă, sau din secolele precedente, tratează și ele cam din același unghi tema morții. Este foarte adevărat că nu diavolul ocupă o dimensiune aparte, importanța lui fiind progresivă în timp, însă cele două sunt separate, iar moartea nu evoluează dintr-un eveniment într-un personaj.

În secolul succesiv, Europa cade însă pradă molimelor, dezastrelor naturale și războaielor. Moartea devine tot mai difuză, cu numeroase victime în intervale scurte de timp. Anul ciumei negre a fost însă evocativ în turnura corozivă pe care a luat-o perceptia asupra episodului final al vieții pe pământ. Apar acum două concepții noi care încolțesc în mintea colectivă: *triumful morții* și *ars moriendi*, ambele cu reflecție în literatură și artă. *Memento mori*, tematică platoniană îndreptată spre trecerea în neființă a lui Socrates, se redimensionează acum într-o noțiune a *triumfului morții* asupra omului, independent de puterea sau celebritatea acestuia.

Triumful morții - des întâlnit la Petrarca - se conturează în pictură în *Judecările de Apoi*, iar acestea, la rândul lor, evoluează dinspre simple reprezentări ale unui episod de origine biblică, într-o psihostazie generalizată care punе în balanță soarta întru eternitate a întregii omeniri. Moartea, pe de altă parte, se personifică într-o creație independentă, cu voință proprie. În curs de două secole, ea evadează din canoanele firescului, devenind în anumite cazuri o făptură malefică, care se apropie în caracteristici mai mult de diavol decât de episodul firesc al existenței. Un astfel de exemplu întâlnim la *Amanții de pe lumea cealaltă*, *Moartea și Desfrânarea*, al Maestrului de

¹ Hélinand Froidmont, **Les vers de la mort**, Paris, Librairie de Firmin Didot, 1850, p. 27-31.

pe Rinul de Sus, pictură² care înfățișează cele două personaje ca pe doi bătrâni hidroși și indecenți prin golicina lor. Trupurile le sunt cariate de broaște, șerpi, viermi și insecte. Însăși asocierea este o exagerare și o îndepărțare de la realitatea scripturală, ea este însă o oglindire a unor percepții colective la fel de găunoase ca și trupurile celor doi. Ca tematică, *triumful morții* preia de multe ori imaginea femeii bătrâne, fiindcă se dorește disocierea descompunerii cărnii cu gloria trecerii în neființă. Giovanni di Paolo³ și Guillaume Spicre⁴ reprezintă acest episod într-o manieră relativ puerilă și destul de lipsită de rezonanță artistică. Moartea se personifică într-un schelet. La primul aceasta este un simbol al ciumei care a lovit Siena în anul 1437, între iunie și septembrie, provocând multe victime.⁵ Pentru a întări legătura dintre cele două, artistul apelează la tema cavalerului Apocalipsei, care pedepsește omenirea cu molime. Cel de-al doilea are o construcție picturală mai complexă, evocând stupoarea bărbaților și femeilor aflați într-o grădină în care aceștia se desfășă în lux și care sunt surprinși de moartea scheletică pe calul său descărnat, o reiterare a ideii deja menționate; sfârșitul crunt îl ajunge din urmă pe toți, indiferent de condiția socială.

Artiștii italieni vor repeta în diverse versiuni tematica *triumfului morții*, adaptând-o grupului social din care făceau parte sau evenimentelor care se succedaseră în anumite spații. Buffalmaco,⁶ Giacomo Borlone⁷ fac parte din artiștii de importanță mai modestă, dar ale căror nume ne-au parvenit datorită interesului crescut pentru subiect, însă există o serie întreagă de artiști anonimi care au pictat pe problematica în discuție, lăsând mărturie a temerilor din epocă, în fresce pe pereții interiori ai Bisericilor sau ai instituțiilor publice din toată Peninsula Italică. La nord de Alpi, artiștii nu

² Aflată azi la Musée de Strasbourg și datând de la începutul secolului al XVI-lea

³ *Triumful Mortii*, miniatură, cca. 1431-1450, Biblioteca Comunale, Siena.

⁴ *Triumful Mortii*, 1440, Palazzo Abatellis, Palermo.

⁵ M. C. Recanati, *Iconografia della morte: la danza macabra*, Bergamo, Istituto Italiano Edizioni Atlas, 2010, p. 13.

⁶ Bonamico Buffalmaco, *Triumful Mortii*, 1336, Camposanto, Pisa.

⁷ *Triumful Mortii și dansul macabru*, 1485, Clusone, Bergamo.

vor izbuti să producă opere notabile și reprezentative pentru edificarea imaginii morții ca element profund negativ al existenței. Elemente ale acestei concepții se fac observate la Hieronymus Bosch, însă artistul este mai degrabă obsedat de păcat și de imaginea diavolului și a torturilor la care acesta îi supune pe oameni după trecerea lor în neființă. El a fost totuși principala sursă de inspirație pentru Pieter Bruegel, care preia elemente puternic influențate de personajele și peisajele distopice ale picturii lui Bosch. *Triumful morții* lui Bruegel este opera cea mai importantă ca valoare tematică, independent de spațiul de proveniență. Este de asemenea opera care transformă în artă redundantă tot ceea ce a mai urmat în pictură pe aceeași temă. Pictorul a dus cromatică, posturile personajelor, torturile și suferința la un nivel aproape exagerat de dramatism și patetic, împingând puțin cam mult imaginarul lui Hieronymus Bosch pe care nu-l redefineste, ci îl reproduce schimbând doar subiectul picturii.

Înainte de a discuta despre arta de a muri, ar merita scrisă câteva cuvinte despre *dansul macabru*. Tema este, ce-i drept, strâns legată de *triumful morții*, fiind însă o replică ironică a acestuia. Primul *dans macabru* documentat în pictură apare în 1424 în incinta cimitirului parizian al Sfinților Inocenți, fiind reiterat de-a lungul secolelor până în epoca contemporană.⁸ Această primă operă a fost distrusă în 1669, parvenindu-ne doar reproduceri în gravură, dar care nu pot fi verificate în fidelitatea cu care reproduc originalul. Singurul artist care a produs opere notabile ale *dansului macabru* a fost Hans Holbein, însă la el e vorba despre gravură, nu pictură.⁹ În linii mari, *dansul macabru* este o reunire a viilor și morților care trăiesc cu seninătate împreună, intrând într-un joc al vieții care nu ține cont de poziția socială. Subiectul este mai conciliant decât *triumful morții*, chiar dacă ideea e asemănătoare. Oamenii știu că vor trece în neființă, însă își acceptă destinul invariabil și îl sărbătoresc, nu îl deplâng aşa cum se întâmplă în cazul celeilalte teme. Atenție însă, fiindcă moartea, sugerată de scheletele

⁸ Rosa Giorgi, *Angeli e demoni*, Milano, Mondadori Electa S.p.A., 2003, p. 182.

⁹ Umberto Eco, *Istoria Urâțului*, București, Editura RAO, 2014, p. 67.

petrecărețe, este perfidă, insidioasă, ea intră în joc cu cei vii pentru a-i prosti și a-i trage după ea în lumea de dincolo.

Ars moriendi, arta de a muri, este tema iconografică cea mai complexă din această înșiruire, însă ea este mai degrabă legată de păcat și imixtiunea acestuia în procesul trecerii în neființă. Aici nu este vorba despre moarte în sine, ci despre arta de a muri, iar aceasta a apărut ca un artificiu religios și literar de întrajutorare a preoților și muribunzilor. Felul în care a fost percepută se asemănă metaforic cu actul psihostaziei, adică a cântăririi sufletului. Psihostazia reprezintă însă o abordare filosofică, evocată doar în pictură. Decizia unei direcții înspre una dintre cele trei lumi de dincolo este doar sugerată, nu definită. În simbologia elementelor de construcție a picturii apare legătura față de bunurile lumesti, orgoliul, disperarea pentru păcate, însă decizia îl apartine Lui Dumnezeu, nu artistului, care nu își permite să reprezinte o judecată coerentă, ci doar o sugestie vagă a acesteia. *Ars moriendi* apare în pictură aproape exclusiv în spațiul francofon și germanic. Două lucrări de o mare valoare artistică se impun a fi amintite ca exemple: ***Miruirea infirmilor*** a lui Rogier van der Weyden¹⁰ și ***Moartea avarului*** a lui Hieronymus Bosch.¹¹ Cele două lucrări, în pofida măiestriei lor excepționale și a unei sensibilități artistice cum rar se întâlnescă în istoria artei, nu sunt însă evocative pentru definirea morții ca fapt împlinit sau actor principal care așteaptă să intre în decorul vieții. Van der Weyden este ușor melancolic, el asterne un simț al pietății peste opera sa, în timp ce Hieronymus Bosch intrevede deja demonul care cunoaște păcatul și așteaptă mai degrabă el, și nu moartea, să îi facă avarului trecerea în neființă.

Scopul acestui articol este însă altul. Moartea este un eveniment complex, dureros, lipsit de patetic și de dramatism teatral. Interpretarea sa în artă a fost onorată de mari artiști care au încercat să-i descopere esența și să transpună dincolo de suportul pictural sentimentele pe care le provoacă. Chiar dacă subiectul apare reprezentat într-un număr impresionant de lucrări, puțini au fost cei care au inovat, și mai puțini au fost cei care au

¹⁰ 1445-1450, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen.

¹¹ 1490, National Gallery of Art, Washington D.C.

cutezat. Să reiterezi idei conturate e ușor, să compui o simfonie nouă de trăiri, prin culori și formă, este un apanaj al talentului pur.

Izvorul ideilor a fost înainte de toate istoria, iar odată cu secolul XIV aceasta avea să zguduie din temelii soarta unei lumi care de abia își regăsise reperele pe care să funcționeze.

Atra Mors

Dinamica Europei la începutul celui de-al doilea mileniu începuse să se îndepărteze de realitățile sustenabilității populației sale. Demografia continentului ajungea la sfârșitul secolului al XIII-lea la circa 70-80 de milioane de locuitori,¹² număr incompatibil cu resursele agricole sau cu criteriile pe care era construită și organizată societatea.

„*Criза secolului al XIV-lea*” a suscitat un interes neîntrerupt până în vremurile moderne, evoluând și transformându-se, am putea spune, invers proporțional cu agresivitatea bacteriei *Yersinia pestis*, cea care a provocat această criză prin flagelul ciumei negre. Cât este de condamnabilă această calamitate? Răspunsul impune o analiză care în mod inevitabil îi face condamnabili și pe istoricii care scriu despre ea, datorită justificării unei creșteri a nivelului de trai în urma diminuării drastice a populației. Conceptul unei crize a secolului XIV are tendința de a se limita la cei câțiva ani în care bacteria s-a răspândit cu violență, însă Europa se confrunta cu probleme grave încă de la sfârșitul secolului precedent. O serie întreagă de evenimente, unele independente de activitatea umană, începuseră să flageleze continentul: o deteriorare accentuată a climei, cutremure, epidemii și perioade lungi de foame, războiuri și revolte populare, ultimele patru fiind un derivat al dezvoltării haotice al unei populații care avea nevoie de o restructurare forțată, dacă e să considerăm lipsa maturității formațiunilor politice și deci incapacitatea lor de a contribui în vreun mod notabil la o astfel de administrare. La finalul primului și celui mai violent val de ciumă neagră, Europa a intrat într-o foarte lungă perioadă de criză economică,

¹² Umberto Eco, *Il Medioevo*, vol. VII. *Basso Medioevo. Storia*, Roma, Gruppo Editoriale L'Espresso spa, 2009, p. 147.

suprapusă însă - în mod surprinzător - unei creșteri evidente a nivelului de trai și al speranței la viață. Toate straturile sociale se diminuaseră considerabil, iar odată cu ele s-au prăbușit profiturile, datorită lipsei cererii și a micșorării inerente a prețurilor. Forța de muncă a scăzut dramatic, însă nu neapărat datorită numărului de oameni decedați, ci din pricina lipsei unei omogenități numerice. Siena, de pildă, numără 54.000 de locuitori la începutul secolului al XIV pentru a regresa la 900 de locuitori la mijlocul lui 1349. Un procentaj de 1,7% al populației sale supraviețuise ciumei negre. Teritoriile sale fuseseră în schimb slab afectate de maladie, drept urmare populația a putut fi transferată de la sat în cetate. Siena fusese însă un puternic centru comercial, datorită Spitalului Santa Maria della Scala, cu al său sistem colosal de magazii subterane care aprovisionau Peninsula Italică și alte teritorii, în primul rând cu sare. Avusese de asemenea un guvern format dintr-o clasă nobiliară cu rădăcini istorice seculare; găzduise o pleiadă de mari pictori, arhitecți și sculptori. Valoarea lor în dezvoltarea economică, artistică și socială a Sienei nu se putea cuantifica în numărul de persoane nou-venite în oraș la sfârșitul unei calamități, care a curmat viața vechii elite. În linii mari, același concept se poate extinde în multe regiuni ale continentului, care odată cu ciuma neagră s-au văzut nevoite să își revalueze necesitățile și să-și redefină dinamicile.

În termeni demografici, în cursul unui singur secol, Europa și-a pierdut peste jumătate de populație.¹³ Ar fi o eroare istorică să blamăm o singură epidemie pentru schimbarea în profunzime a unei întregi mentalități sau, mai bine zis, a raportării omului, respectiv a grupului, la moarte.

Bolile infecțioase au existat de la începuturile istoriei, manifestându-se în mod divers și redirecționând imaginarul colectiv într-o direcție sau alta. Lepra, boala menționată și în *Scriptură*, s-a răspândit odată cu secolul al VI-lea pe tot teritoriul Europei. La fel s-a întâmplat și cu variola și malaria,

¹³ Deși dezvoltând informația din pagina precedentă, Europa numără 70-80 de milioane la sfârșitul secolului al XIII-lea, 50-55 de milioane în preajma crizei demografice provocate de ciumă și 35 de milioane, câteva decenii mai târziu, odată cu diminuarea violenței de infestație a bacteriei *Yersinia pestis*.

boli specifice regiunilor meridionale ale continentului, și care acum ajung să fie difuze în zonele măștinoase și umede din nord, unde vor decima populațiile locale.¹⁴ Ergotismul, cunoscut și sub numele de *Focul Sfântului Anton* sau *focul sacru (ignis sacer)* este una dintre maladiile cele mai crunte ale istoriei, cu victime de ordinul milioanelor, și totuși este o boală relativ trecută cu vederea, mai ales fiindcă ea s-a răspândit în timp, pe o perioadă de nouă secole, fără să traumatizeze într-un interval scurt comunități numeroase.

Nici ciuma nu era o boală chiar necunoscută în Europa. În 542, Constantinopol fusese lovit crunt de această epidemie, provenită din Asia și care a primit de la cronicari numele de „*ciuma lui Iustinian*.¹⁵ Armatele lui Belizarie se întorseră de curând din expedițiile armate din estul Mării Negre unde atacaseră regatul Lazica, un satelit al Imperiului Sasanid, și care, datorită căilor comerciale, intrase în contact cu bacteria *Yersinia pestis*, provenită din China, unde făcea deja victime de ordinul milioanelor¹⁶ încă din deceniul IV.¹⁷ Odată izbucnită epidemia, capitala bizantină a rămas complet izolată, fără să afecteze restul teritoriului.

Marea epidemie de ciumă a secolului al XIV-lea a fost însă diferită de oricare altă maladie care a precedat-o. Însăși apariția ei are o explicație extrem de complexă și intricată. În primul rând, ramura bacteriei era diferită, fiindcă pe parcursul a aproape unui mileniu ea suferise mutații majore, mai ales datorită adaptării de la o specie la alta de șobolani de origine asiatică. Există două justificări diferite ale răspândirii bolii în Europa. Prima ar fi căile comerciale, ipoteză validă dacă sunt urmărите căile de infecție înspre

¹⁴ Umberto Eco, *II Medioevo*, vol. VIII. *Basso Medioevo. Filosofie, scienze, musica*, Roma, Gruppo Editoriale L'Espresso spa, 2009, pp. 541-542.

¹⁵ Francis Aidan Gasquet, *The Black Death of 1348 and 1349*, Londra, George Bell and Sons, 1908, p. 250-252.

¹⁶ Cea mai puternică epidemie de ciumă a avut loc în anul 1334, în urma unor puternice inundații în Canton și a unei secete îndelungate în Provincia Tche, cu un număr estimativ de victime care s-a ridicat la peste 5.000.000.

¹⁷ I. F. C. Hecker, *The Black Death in The Fourteenth Century*, Londra, A. Schloss, Foreign Bookseller, 1833, p. 28-31.

interiorul și vestul continentului și echivalența lor aproape perfectă cu drumurile comerciale dinspre Orient.¹⁸ Coincidența aceasta întărește teoria prin violența cu care au fost lovite zonele urbanizate, unde şobolanii erau gazde primare ale infecției. Dacă e să privim o hartă cronologică a epidemiei, vom observa raportul dintre incidență și dezvoltare economică. Să înțelegem însă un lucru: şobolanii nu au fost, aşa cum s-a crezut secole la rând, responsabilii răspândirii epidemiei, ci au fost victime, la fel ca și oamenii. Bacteria *Yersinia pestis* era proprie în primul rând rozătoarelor (şobolani și şoareci) pe care îi infecta. Odată rămasă fără o gazdă viabilă, infecția, deja mutată genetic, dintr-un instinct de supraviețuire, se răspândea la oameni. Tocmai acest instinct de supraviețuire a dus la diminuarea progresivă ale efectelor ciumei în secolele succesive, anume o serie de mutații evolutive care au alterat violența bacteriei.

Cea de-a doua justificare este una politică. În 1347, portul comercial din sudul Crimeii, Kaffa (sau Caffa) este atacat de o armată tătară care încearcă să asedieze orașul. Mongoli, conduși de Jani Beg, aduseseră cu ei din stepele asiatici boala care începe să răpună propria armată în timpul asediului. În lipsa oricărei șanse de a mai cucerii portul, tătarii încep să catapulteze peste zidurile orașului cadavrele soldaților morți de ciumă.¹⁹ Urmarea firească a epidemiei din oraș ar fi fost imediata răspândire a maladiei în Italia, Kaffa făcând parte din teritoriile genoveze. Ciumei însă îi va mai trebui un an întreg pentru a ajunge în Europa, făcând oarecum această a doua ipoteză invalidă.

Primul val al epidemiei a reprezentat o calamitate demografică, din păcate însă, aceasta a fost comparabilă cu catastrofa pe care a produs-o în schimbarea mentalității, printr-un haos moral al identității colective care s-a amplificat secole la rând, până în Epoca Iluministă. Întreaga cultură europeană preia metaforic mutațiile unei bacterii, inițial inofensive. Apar în mod progresiv teme recurente ale morții, a cărei personificare devine din ce

¹⁸ Umberto Eco, *Il Medioevo*, vol. VIII. *Basso Medioevo. Filosofie, scienze, musica*, p. 543.

¹⁹ Francis Aidan Gasquet, *op.cit*, p. 4-8.

în ce mai diabolică. *Judecările de Apoi* se transformă dintr-un episod biblic într-o temă apocaliptică ce planează asupra întregii lumi. Începe acum căutarea țapului ispășitor, care aduce cu sine o cursă rasistă a prigoanei absurde împotriva femeii, a bătrânilor, a evreilor. Iată debutul Renașterii, numită de unii „*o ruptură de Evul Mediu*”!

Calea spre dimensiunea timpului escatologic

Schimbările radicale în concepția grupurilor demografice occidentale au survenit din pricina unei multitudini de motive, fiind un proces complex, care s-a înfiripat nu doar datorită evenimentelor istorice, ci și a celor de natură religioasă. Creștinismul supraviețuiește grație credinței omului, însă omul evoluează în permanentă, iar, odată cu el, și instituția călăuzitoare a religiei. În perioada premergătoare celor trei secole analizate, și-a făcut apariția o nouă dimensiune, post-telurică, apartinând, la fel precum Infernul și Paradisul, timpului escatologic, reușind să revoluționeze speranța vieții dincolo de moarte, însă, în mod paradoxal, alterând negativ și pe termen lung o serie de percepții și raportări ale omului cu elemente de ordin spiritual și religios, pe care acesta nu prea reușea oricum să le înțeleagă.

Personalitățile istorice care vor edifica idea existenței unui Purgatoriu, ca spațiu intermedian între Paradis și Infern, sunt Sfântul Augustin și Gregorius Magnus, însă ideile celor doi despre purgarea păcatului sunt relativ precare în detaliu, spațiul acesta făcând parte din lumea terestră și încadrat într-un timp definibil.²⁰ Gregorius Magnus credea că focul purgator poate purifica doar abaterile minore. Legătura omului cu păcatul, chiar dacă e profund înrădăcinată în suflet, este pardonabilă, fără să aibă ca repercusiune damnarea eternă, singura condiție fiind ca niciunul dintre păcatele comise să nu coincidă cu vreun păcat capital.²¹

²⁰ Jacques Le Goff, *L'immaginario medievale*, Bari, Editori Laterza, 2008, p. 101.

²¹ Henry Denzinger, *The Sources of Catholic Dogma*, Fitzwilliam, Loretto Publications, 1955, p. 97-98.

Pornind de la secolul Papei Gregorius Magnus (VI-VII) și până în secolul al XII-lea, calea spre definirea Purgatoriului și a importanței sale în acceptarea existenței în timp escatologic a fost bătătorită de numeroase scrieri și teze religioase, care mai presus de orice, aşa cum este și cazul lui Tommas d'Aquino, au încercat în primul rând să definească timpul, făcându-l inteligibil minții omenești. Nașterea definitivă a Purgatoriului are loc între 1170 și 1220, însă, înainte de a explica exact care au fost motivele și motorul acestei noi invenții teologice, merită amintită o scriere care își are originile literare în mitologia paleocreștină irlandeză.

Pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XII-lea, însă înainte de 1185, apare ***Tratatul Purgatoriului al Sfântului Patrick***, scrisă întâi de călugărul englez Henricus de Saltrey și popularizată mai ales de Marie de France, care o rescrie câțiva ani mai târziu. Potrivit legendei, Sfântul Patrick i-ar fi cerut Lui Dumnezeu să-i reveleze un loc cu ajutorul căruia el ar fi putut să-i convingă pe locuitorii țării sale să se convertească la creștinism, arătându-le lumea de dincolo. Hristos îi scoate în cale o grotă unde Sfântul Patrick construiește un sanctuar²² în care cei aleși pot vedea atât sufletele damnate din Infern, cât și pe cele binecuvântate din Paradis. Odată scrise aceste informații preliminarii, care aparțineau legendei originale, scrierea lui Henricus de Saltrey nareză legenda cavalerului Owein, care își începe drumul penitenței traversând grota și intrând pe tărâmul de dincolo. Cavalerul va fi supus la o serie întreagă de torturi din partea diavolilor, până când va decide, aşa cum îi fusese prezis, să invoce numele Lui Iisus. Ajunge, la finalul călătoriei sale, în fața Porții Paradisului, unde la sfârșitul timpurilor telurice, vor pătrunde toate sufletele binecuvântate. Tot aici, Owein va fi învăluit de hrana spirituală care ieșe printre Porți în formă de flacără.²³

Henricus de Saltrey reușește, pentru prima oară, să facă inteligibil, prin intermediul legendei sau al metaforei drumului evolutiv al

²² Numit ***Purgatoriul Sfântului Patrick***.

²³ Umberto Eco, ***Il Medioevo***, vol. V. ***Medioevo Centrale. Filosofia, Letteratura, Scienze***, Roma, Gruppo Editoriale L'Espresso spa, 2009, p. 458-461.

protagonistului său, timpul care nu poate fi definit printr-o argumentație geografică sau aritmetică. De altfel, „*damnatio ad tempus*” există încă din secolul al XI-lea,²⁴ cu un secol înainte de nașterea propriu-zisă a Purgatoriului. Damnarea timpului însă e complicată, fiindcă ea este neinteligibilă, infinită și fără speranță, atunci când este vorba despre Infern. Pe de altă parte însă, moartea în secolul al XI-lea este încă un proces normal al vieții, de parte de a reprezenta o fobie individuală sau colectivă.

Evoluția percepției asupra morții a tras după sine explicarea trecerii de la timpul teluric la cel escatologic. Acesta din urmă era lipsit de rigori, lăsat fiind în umbra unei nebuloase a deciziei Divinității care, prin intermediul psihostaziei, hotără una din cele două sorti posibile. Purgatoriul nu a creat un timp separat de cele două, ci a definit timpul escatologic în termeni temporali telurici. Privit dintr-o altă perspectivă decât cea de manual de istorie, timpul Purgatoriului coincide cu o a doua viață, care, la fel ca și cea care ne este tuturor hărăzită, are un moment de început, și, fără nicio urmă de îndoială, un moment final. Prin procesul purgator se ajunge la Paradis, la timpul escatologic infinit. Apare aşadar o dimensiune temporală intermediară între cele două timpuri, o nouă moarte, premergătoare morții finale și pozitive. Intervalul existenței în Purgatoriul face parte deci din timpul escatologic definibil prin termenii timpului teluric. Moartea își pierde aşadar caracterul de ireparabilitate; ea devine complexă, e animată de speranță și prinde contur într-o personificare plurilaterală. Prin purificarea sufletelor în torturile și penitențele purgatoare, fiecare ajunge în final în fața Porților Paradisului.

Imaginea morții și a psihostaziei în pictură

Arta s-a adaptat noilor concepții sociale, căpătând dimensiuni istoriografice în definirea noilor concepții despre moarte. Europa intră acum într-o nouă eră, în care fobia se amplifică în pas cu amplificarea complexității societății. Diavolul, moartea și păcatul sunt acum strâns legate una de alta. Și totuși, odată cu trecerea secolelor, într-un interval relativ

²⁴ Jacques Le Goff, *op. cit.*, p. 106.

scurt, anumiți artiști, foarte probabil influențați de curțile, ducatele sau orașele pe care le frecventau, au reușit să depășească teatralitatea și patetismul specific Goticului sau Primei Renașteri Seneze, evoluând spre o vădită desacralizare a morții și o rupere a acesteia de normele și preconcepțiile bisericești.

Evoluția morții în pictura intervalului secolelor XIV-XVI suferă o serie de modificări, unele derivate de la situația demografică ante și post-epidemică, altele în relație cu scrierile literare și dezvoltarea și liberalizarea culturală din anumite regiuni ale Occidentului.

Primul Triumf al morții - Cappella degli Scrovegni

Giotto a fost un inovator pentru toate punctele principale la care face referire lucrarea de față. S-a putut observa deja contribuția sa artistică în reprezentarea diavolului, care, chiar dacă nu ajunge la același nivel de expresivitate precum la frații Lorenzetti, rămâne totuși unul dintre primii care personifică și diferențiază la modul individual prezența acestora în Infern. Giotto este însă primul care construiește o paletă largă a manifestării morții, reprezentând-o integral în același spațiu, Cappella degli Scrovegni din Padova.

Capela, construită în stil romanic și consacrată în anul 1305, este descrisă pe o navă cu o lungime de 20,88m, largă de 8,41m și înaltă de 12,65m. Zona absidală e împărțită în două planuri, unul cu o adâncime de 4,49m și largă de 4,31m și al doilea, de formă pentagonală, cu o adâncime de 2,57m și acoperită de cinci unghiuri cu nervuri.²⁵

Giotto a fost cel care a pictat întreaga suprafață internă a oratoriului printr-un proiect iconografic și decorativ unitar, inspirat fiind de Alberto da Padova, un teolog augustinian, care a fost identificat nominal de curând de către istoricul Giuliano Pisani.²⁶ Artistul a decorat în frescă întreaga suprafață, împărțind-o în patru registre divizate la rândul lor în panouri,

²⁵ A. Verdi, *L'architettura della Cappella degli Scrovegni, in Giotto e il suo tempo*, Milano, Motta, 2000, p. 126.

²⁶ Giuliano Pisani, *I volti segreti di Giotto*, Milano, Rizzoli, 2008, p. 4-7.

despărțite de cornișe geometrice, cu istorii adevărate ale personajelor redate.²⁷

Reprezentarea își are începutul pe arcul triumfal, în momentul în care Dumnezeu decide să se împace cu omenirea, oferind Arhanghelului Gavriil sarcina de a anula păcatul lui Adam. Primul panou de lectură arată *Alungarea lui Ioachim din Templu*, urmat fiind de alte cinci scene ale *vieții lui Ioachim și a Anei* (*Ioachim între păstorii, Bunavestire a Anei, Sacrificiul lui Ioachim, Visul lui Ioachim, Întâlnirea lui Ioachim și a Anei la Poarta de Aur a Ierusalimului*). Povestea sfântă continuă apoi pe latura nordică cu *Viața Mariei* (*Nășterea Mariei, Aducerea Mariei la Templu, Aducerea tulpinilor la Templu, Rugăciunea pentru înflorirea tulpinilor, Nunta Fecioarei, Procesiunea nupțială*) și ajunge din nou pe arcul triumfal cu scena *Bunavestirii*. Sub această scenă e reprezentată *Concepția Imaculată* cu care începe *Viața Lui Iisus*, pictată în două registre centrale care se încheie cu *Pogorârea Duhului Sfânt peste Apostoli* (*Rusalile*). Imediat sub acest registru sunt reprezentate cele paisprezece *Alegorii* monocromatice care simbolizează *viciile* (*Stultitia, Inconstantia, Ira, Iniusticia, Infidelitas, Invidia, Desperatio*) și *virtuțile* (*Prudencia, Fortitudo, Temperantia, Iusticia, Fides, Karitas, Spes*).

Întreaga contra-fațadă e acoperită de *Judecata de Apoi*, care îl are în centru pe Iisus Pantocrator, cu cei doisprezece apostoli așezăți pe tronuri de o parte și de alta. Poziționarea lor împarte fresca în două jumătăți: în cea superioară sunt înfățișate armatele îngerilor, în cea inferioară - împărțită la rândul ei în două - ororile Infernului, în partea dreaptă, iar în partea stângă, procesiunea celor aleși, așezăți în planuri paralele și suprapuse. Fereastra trilobată, care derivă parcă din văpaia în care e așezat Iisus (în centrul frescei) simbolizează lumina Sfintei Treimi. În partea inferioară se întrevăd morții ieșind din mormintele lor la auzul sunetelor de trompetă ale îngerilor care îi anunță despre venirea Judecății Universale.

²⁷ A. Verdi, *op. cit.*, p. 126.

Fig. 1. Giotto - Judecata de Apoi, 1306, frescă, 1000x840 cm, Cappella degli Scrovegni, Padova.

Judecata de Apoi a lui Giotto este un exemplu, chiar dacă nu primul în ordine cronologică, al unui act de psihostazie, de cântărire a sufletului. Tema aceasta a fost amintită pe alocuri de unii istorici de artă, însă nu a fost niciodată tratată în detaliu.

Psihostazia nu își are originea în creștinism, ci apare pentru prima oară în mitologia egipteană, legată fiind de mitul lui Anubis (șacalul Ap-uat), iar mai apoi, începând cu Regatul Mijlociu (cca. 2055-1650 a.Chr.), de cel al lui Osiris, stăpânul tenebrelor, care îi va prelua o mare parte din sarcini. Unul

dintre rolurile celor doi era de a cântări sufletele celor decedați și de a decide dacă li se permite sau nu intrarea în Amenta, tărâmul morții.²⁸

Ar fi foarte puțin probabil ca artiștii medievali creștini să se fi inspirat în orice fel dintr-un mit egiptean, însă, dacă atât Ap-uat, cât și Osiris erau protectori ai balanței sufletelor, anumite *Judecăți de Apoi* sunt proporționate în formă de talger structurat pentru cele două lumi post-telurice, cu apariția uneori a spațiului intermedian al Purgatoriului, care apare reprezentat în imediata apropiere a Infernului și bine delimitat de Paradis. Asupra diverselor abordări ale psihostaziei se va reveni mai apoi, fiindcă din punct de vedere cronologic, cântărirea metaorică a sufletului colectiv se dezvoltă după anul 1348.

La Cappella degli Scrovegni, *Judecății de Apoi* îi este conferită caracteristica de balanță, prin poziționarea Lui Iisus Pantocrator în văpaia în formă de migdală din centrul compoziției. Crucea, cu cei doi îngeri care o susțin, descrie două tije, care, chiar dacă sunt pictate paralel cu pământul, sunt înclinate înspre Infern, prin poziția personajelor din stânga și din dreapta. Sectorul care evocă procesiunea îngerilor și a oamenilor binecuvântați cu darul de a pătrunde în rai e construit pe axe ascendente, care converg înspre Pantocrator. În cealaltă parte, o flacără mistuitoare deschide în linii descendente porțile iadului în care cad cei damnați, învăluși de diavoli, care încep deja să-i tortureze. Iisus însuși este descris ca o balanță metaorică. Întâi de toate, El apare în postură de Judecător. Expresivitatea rolului Său derivă însă de la gestica mâinilor. Cu dreapta descrie un gest de primire a celor cuviosi, îndreptându-și Fața înspre ei. Mâna stângă, în schimb, este reprezentată cu palma întoarsă spre damnați, într-un act de respingere și condamnare eternă. Registrul inferior este o redare în imagine a *damnatio ad tempus* cu foarte puține elemente care să sugereze tărâmul intermedian al Purgatoriului. Însă, spre deosebire de marea majoritate a *Judecăților de Apoi*, aici, moartea are un rol aproape la fel de important precum păcatul. Se observă două direcții spre și contra trecerii în neființă. În

²⁸ Gerald Massey, *Egyptian Book of the Dead and the Mysteries of Amenta*, Londra, SEO-Books, 2006, p. 136-137.

sectorul îngerilor și al cuviosilor, cadavrele sunt reanimate la viață, ele ies din sicri cu brațele lor descărname pe care și le împreunează în rugăciune pentru a primi iertarea. În partea opusă, sufletele sunt aruncate în cazanele demonilor, într-un timp infinit, în vreme ce Tartorul Rege devorează oamenii, iar mai apoi îl defechează, marcându-i pentru întreaga eternitate la damnare.

Absolut toate personajele reprezentate, exceptându-l pe Enrico degli Scrovegni și un al doilea bărbat, sunt moarte sau aparțin planului post-teluric. Fondul celest este întrerupt la bază de lumea tenebrelor din care evadează sufletele iertate, sau în care intră cei care urmează să fie pedepsiți. Nimic din compoziția acestui pictor, care se afirmase deja ca maestru al peisajului pentru timpurile sale, nu are elemente ale lumii reale, doar puritate, foc mistuitar, tenebre, Infern și Paradis.

Ciclul *Virtuților* și a *Viciilor* are un rol strict moralizator, în reprezentarea lor monocromatică pe pereții lateralii ai capelei. De exemplu, *Disperarea* (*Desperatio*) este așezată în contrapoziție cu *Speranța* (*Spes*), prima fiind în mișcare descendenta, cea de-a două, în ridicare spre Dumnezeu. Întreaga serie este definită în primul rând de impactul vizual de redare a iluziei unui basorelief, prin folosirea nuanțelor unei singure culori. În cazul Disperării, însă, artistul surprinde momentul exact al decesului femeii, care are mâinile și corpul contractat în spasmele spânzurării. Ștreangul gros atârnă de o bârnă iar gâtul pare să fie rupt în două, semn că Giotto a studiat cadavrele condamnaților la moarte care erau lăsați la ieșirile din oraș ca exemplu al justiției. Un demon smulge părul femeii, amintind astfel torturile infernale care o așteaptă pe decedată fiindcă a refuzat să se supună virtuților teologice ale Speranței. Întreaga scenă denotă o atmosferă cu un puternic caracter malefic.²⁹ Trăsăturile feței sunt abia vizibile, datorită deteriorării pereților și a desalinizării lor, proces care a afectat puternic frescele. Expresivitatea morții rămâne însă neșirbită, mai ales prin drapajul executat

²⁹ Pietro Estense Selvatico, *Sulla Cappellina Degli Scrovegni nell'Arena di Padova e sui freschi di Giotto in essa dipinti*, Padova, Minerva Editrice, 1836, p. 48-49.

într-o manieră excepțională și care lasă privitorului gustul amar al spasmelor violente survenite în urma decesului celor plini de păcat. Este poate unul dintre primele exemple grăitoare și elocvente ale redării momentului în care moartea răpește sufletul în lumea cealaltă. Plasarea în oglindă a Disperării și a Speranței poate fi de asemenea interpretată ca un act de psihostazie, fără personajul central care cântărește sufletele, cele două femei reprezentate fiind simboluri ale diferitelor direcții ale dimensiunii timpului escatologic.

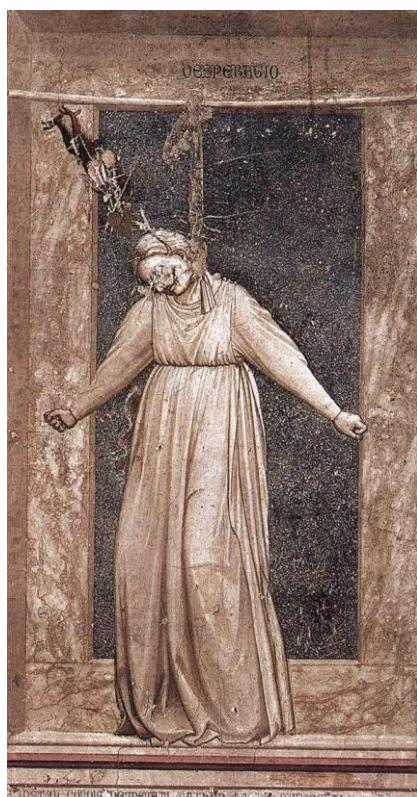

Fig. 2. Giotto - Disperarea (Desperatio), 1306, frescă, 120x60cm, Cappella degli Scrovegni, Padova.

Tema morții apare și în alte panouri din ciclurile capelei, însă acestea nu aduc argumente definitoare pentru trecerea în neființă. Crucea pe care e răstignit Iisus se încadrează în aceeași argumentație. Ea merită totuși menționată, în primul rând fiind că face parte dintr-un tot unitar, și apoi fiind că este unul dintre cele mai populare exemple ale reprezentării morții în cele două milenii de creștinism. Iconografia răstignirii a evoluat foarte puțin. Subiectul a fost dramatizat, aproape la nivel teatral la sfârșitul Renașterii și în curentele succesive, însă s-a păstrat mereu aspectul de divinitate vie, la care corpul nu este cu totul lipsit de viață, fiind că în el sălășluiește în continuare

Dumnezeu. Sfârșitul secolului al XV-lea va da însă un exemplu brutal al unui Iisus complet lipsit de orice urmă de viață, dar, pentru a ajunge la acel moment, ar trebui amintite câteva lucrări care încep să demitezze actul morții.

Moartea și psihostazia

Dansurile macabre și triumful morții sunt, aşa cum spuneam, teme legate de obsesia păcatului, respectiv de ironia socială. Adevărata evoluție, de la Giotto la Mantegna, apare în general în câteva opere care fac trimitere la stadiul final al corpului material. Secolele XIV și XV au eşuat în a produce un număr notabil de opere realiste ale trecerii în neființă. Realitatea socială și istorică era mult prea dură pentru a fi reiterată în pictură. Astfel vor apărea timid încercări, aproape niciodată legate de soarta de după răstignire a Mântuitorului, de a picta anatomia corpului uman, în funcție de accesul pictorilor la cadavrele pe care le-ar fi putut reproduce. De cele mai multe ori, însă, mai ales până la mijlocul secolului XV, stadiul final al vieții era pictat pe pânză sau lemn din imagine, și nu dintr-o sursă reală. Mai mult, elementul morții era învăluit de prezența divină (sau demonică).

Unul dintre aceste puține exemple este Maestrul Orelor din Rohan, care, în **Moartea în fața Lui Dumnezeu**,³⁰ reprezintă un cadavru descărnat înconjurat de simboluri macabre, specifice Goticului Târziu, cum ar fi craniile sau oasele, care vor continua să apară și în Baroc, chiar și două secole mai târziu. Actul morții este însă animat de trei personaje distințe: un diavol care încearcă să-l răpească pe mort, un înger (cel mai probabil Sfântul Mihail), care intră în luptă cu demonul pentru a proteja rămășițele lumești ale omului și Dumnezeu Tatăl care îi grăiește decedatului, promițându-i purgarea păcatelor și alăturarea în dreapta Sa în Ziua Judecății de Apoi. Cadavrul este pictat în nuanțe terne, însă din el curge încă sânge, iar din gură îi ies cuvintele de abandon în Brațele Tatălui.

Tot de la începutul secolului XV provine și fresca unui pictor anonim, care reproduce în Sacristia Sfântului Luca din Cremona, **Contrastul dintre**

³⁰ 1418-1425, Biblioteca Națională, Paris.

cei trei vii și cei trei morți. Așezăți în contrapoziție sunt trei cadavre și trei călăreți. Chiar dacă apar trupurile aproape descompuse ale celor trei morți, acestea au rolul unui *memento mori* pentru cei trei cavaleri, care sunt avertizați de către un călugăr bătrân - cu trăsăturile specifice în iconografie ale Lui Dumnezeu Tatăl - că vor pieri și ei. Cavalerii decid aşadar să-și trăiască viața în credință față de divinitate. Aici, de pildă, moartea este desacralizată, la fel ca la Mantegna, cadavrele fiind lipsite de orice element care să le învăluie în vreun fel într-o tipologie simbolică. Cu toate asta, în contextul compoziției, ele par a avea doar o funcție decorativă și exemplificatoare.

Iisus mort este și El reprezentat în diverse ocazii, atât de către italieni, cât și de către nordici. În operele care reproduc episodul coborârii de pe Cruce, Hristos ar trebui să fie deja decedat, însă în pofida cromaticii mai curajoase sau a posturii corpului, El e mereu animat de cuvânt, prezența îngerilor sau a Sfântului Spirit. Nu se încumetă niciodată nimeni să facă ruptura decisivă în diofizismul său, cu alte cuvinte, în desprinderea laturii sale divine de cea umană.

*

Teoretic, actul psihostaziei ar trebui înfăptuit de către Arhanghelul Mihail, ca mâna a Lui Dumnezeu. Din această perspectivă, cântărirea sufletelor se asemănă izbitor de mult cu mitologia egipteană. Arta medievală a abordat însă mult prea puțin acest eveniment, amplificându-l într-o imagine generalizată a Judecății de Apoi. Explicația constă în mutația în înțelegerea morții, care s-a produs odată cu epidemia de ciumă, a crizei economice generalizate în tot Occidentul, a războaielor și a altor infecții care au diminuat constant populația. Să ne aducem încă odată aminte că toate aceste evenimente au răpit viața a grupuri întregi de oameni pe teritoriile extinse, și nu doar în mod izolat, la nivel de seminție sau națjune, cum se întâmplase până în secolul al XIII-lea.

În reprezentarea Arhanghelului nu au existat neapărat modificări majore de interpretare artistică. De la Maestrul din Soriguerola (**Sfântul Mihail cântărind sufletele**) și până la **Judecata Universală** a lui Hans Memling, care îl are în centru pe Arhanghel, sau la Juan de la Abadia, unde subiectul este net simplificat, predilecția rămâne neschimbată, în pofida

dezvoltării tehnicii picturale. Ca simbologie iconografică, Mihail apare în aceeași postură de balanță, doar că, spre deosebire de Iisus Pantocrator, El are tendința de a-l ajuta pe om împotriva diavolului. Sufletul mortului se ține cu disperare de Sfântul Mihail, în timp ce un demon își agață ghearele de el, încercând să-l coboare în Infern. Arhanghelul apare aproape mereu în ipostaza Sa clasică, a luptătorului împotriva diavolului.³¹ Hans Memling este singurul care diversifică peisajul, construind un triptic al **Judecății Finale**,³² care evocă perfect actul psihostaziei. Însă aici, talgerul este Iisus, Mihail fiind doar un personaj secundar, un ajutor al Mântuitorului. Forma circulară a Empireului din spatele Lui Hristos, precum și crinul și sabia de foc, de o parte și de alta a Capului Său, sunt cele care definesc contrapoziția celor două tipuri de eternități. Tripticul e mai puțin reprezentativ pentru actul morții și mai elocvent în definirea păcatelor.

Acest tip de Judecată Universală este mai convingător în definirea psihostaziei la pictorii de la Nord de Alpi decât la italieni. Peninsula abundă în astfel de reprezentări, însă acestea sunt mult mai omogene, cu pasaje între diversele lumi reprezentate. Pictorii de la Nord de Alpi mențin matricea psihostazică prin schițarea Empireului în formă de semicerc, pe care pare să se sprijine Iisus. De partea Sa stângă și dreaptă apar personajele care descriu un triunghi descendant, care îl învăluie pe Arhanghelul aflat în luptă cu diavolul. Exemplele cele mai grăitoare ale acestei adevărate tendințe iconografice fac parte în general din Renașterea nordică (secolele XV-XVI). Petrus Christus (în 1452), Stephan Lochner (1435) sau Lucas din Leida (1526, dar renascentist din punct de vedere stilistic) au cu toții în comun același tip de perspectivă asupra psihostaziei, cu mențiunea că la Lucas din Leida nu mai apare deloc Arhanghelul, morții condamnați fiind lăsați pradă diavolului.

Dacă la nordici psihostazia este evocată, la italieni ea este doar sugerată. În **Judecata de Apoi** a lui Beato Angelico (1431-1435), la fel cum se întâmplă și la Giotto și cum apare pe tot parcursul Renașterii ca

³¹ Rosa Giorgi, *op. cit.*, p. 217.

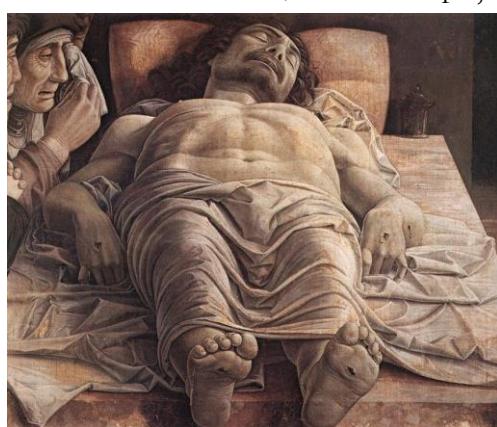
³² 1467-1473, ulei pe lemn, 223x305cm, Muzeum Narodowe, Gdańsk.

preferință descriptivă, Iisus Pantocrator este învăluit în văpaia în formă de migdală. Aici nu este vorba despre niciun Empireu, focul este prezența divină a Sfântului Spirit. Italienii iterează ușor procesul de cântărire a sufletelor prin construirea spațiilor Infernului și a Paradisului. În cazul lui Beato Angelico, sugerarea unui talger este mai clară, prin delimitarea iadului de rai cu o cale ascendentă spre Dumnezeu Fiul. La Michelangelo, însă, nu există psihostazie deloc, **Judecata Universală** fiind mai mult o operă haotică care redă nesiguranța ce a caracterizat societatea imediat după declanșarea Reformei.

Dacă e să ne gândim la *dolcezza* caracteristică pictorilor italieni, chiar și atunci când redau episoade cu o puternică încărcătură tragică, pare de neașteptat că tocmai un italian să fi fost cel care a reușit să surprindă cel mai bine momentul morții, printr-o simplitate unică.

Desacralizarea morții - Andrea Mantegna

Opera înfățișându-l pe **Hristos mort** ne apare ca unul dintre cele mai reprezentative tablouri ale Renașterii Italiene. Datarea tabloului reprezintă până azi un subiect de dispută între istoricii de artă, unii considerând-o ca făcând parte din perioada mantovana, de pe la mijlocul vieții lui Mantegna (anii '1470), alții preferând să o dateze spre finele vieții pictorului, în primul rând datorită severității cu care este tratat subiectul. După cum se va vedea în rândurile următoare, este foarte puțin probabil ca opera să nu facă parte din perioada mantovana, circa 1474.

*Fig. 3. Andrea Mantegna - Hristos Mort
(Cristo morto), tempera pe pânză,
68x81cm, Pinacoteca di Brera, Milano.*

Iconografia de referință, prezentă în tablou, este aceea a plângerii Mântuitorului, act ce presupunea prezența persoanelor îndurerate, adunate în jurul corpului care trebuia pregătit pentru înmormântare. Hristos este reprezentat în tablou deasupra lespezi pe care urmează să fie îmbălsamat.³³ Fuga liniilor convergente cu care este creată perspectiva, la fel precum redarea personajului începând de la picioare creează o tehnică inovatoare cu ajutorul căreia privirea spectatorului este imediat direcționată spre partea centrală a tabloului. Pe partea stângă se regăsesc trei personaje în suferință. Primul, de jos în sus, este Sfântul Ioan Botezătorul care șiține mâinile împreunate în rugăciune, cel de-al doilea este Fecioara Maria, ștergându-și lacrimile cu o batistă și, în fine, Maria Magdalena, aflată în penumbră și fiind abia vizibilă.³⁴

Analiza în detaliu a tuturor acestor elemente scot în evidență un puternic sentiment de controversă, pe care chiar și un om al secolului curent îl resimte. În primul rând tabloul este complet lipsit de idealism și retorică. Referința este cât se poate de clară, cristologia diofizistă, adică dubla natură al Lui Iisus Hristos care pe parcursul vieții a fost concomitant om și Dumnezeu. Ruptura dintre cele două s-a produs în urma răstignirii, când cadavrul uman, rămâne în plan teluric, fiind abandonat de Dumnezeu Fiul. Episodul, în pofida acceptării lui de către Biblie și Biserică, a fost larg evitat de pictori, sculptori și gravori, fiindcă reprezenta, aşa cum se poate deduce, o vădită desacralizare a Mântuitorului. Mantegna a construit întreaga imagine într-o abordare radicală și ruptă în totalitate de tot ceea ce reprezentaseră predecesorii sau contemporanii săi. Nuanțele albastru-violete ale cadavrului, simplitatea camerei și liniile convergente înspre centrul tabloului contribuie la duritatea și realismul morții aşa cum este ea. Cadavrul are două caracteristici care țin mai mult de schițarea anatomică post-mortem

³³ Maud Grutwell, **Andrea Mantegna**, Londra, G. Bell and Sons, LTD., 1910, p. 98-99.

³⁴ Paul Kristeller, **Andrea Mantegna**, Londra, Longmans, Green and Co., 1901, p. 232-233.

a corpului uman. Întreaga musculatură este încordată, la fel și degetele de la mâini și picioare. Adăugând la asta nuanțele de albastru și violet care se întrevăd pe piele, este evident pentru oricine stadiul de *rigor mortis* în care se află corpul fără viață. Rigiditatea morții (*rigor mortis*) este în primul rând un semn ireversibil al decesului. Este de asemenea un dublu proces - mecanic și chimic - care apare la una până la trei ore după moarte, în timpul căruia mușchii încep să se contracte iar corpul începe să se încâlzească. Mantegna a ales în mod deliberat reprezentarea acestui stadiu, tocmai pentru caracteristica de ireversibilitate a morții, sugerând inclusiv cromatic această ușoară reîncălzire a cadavrului.

Am menționat de două ori deja liniile convergente care sunt evidente pentru orice privitor. Centrul imaginii, spre care acestea converg, reprezintă zona genitală, o altă abordare brutală pentru desacralizarea Lui Hristos în natura sa umană sau biologică. Însă lăsând la o parte falsele pudori, indiferent de natura lor, singurul obiectiv al artistului este adevarul sec al ceea ce reprezintă moartea de fapt pentru un om. Mantegna se îndepărtează de falsele ipocrizii, de artificiile cultivate secole la rând, construind o imagine fotografică în care fiecărui personaj i se răpește simbologia. Se deduce ușor identitatea celorlalte trei personaje, însă relevanța lor nu este una religioasă, ci mai degrabă o evocare a neputinței celor vii, rămași în urmă, în fața pierderii unei persoane iubite.

Există anumite similitudini între punctul de pornire în această evoluție a morții și cel definit de Mantegna. Artistul, fiind născut la Padova, fusese puternic influențat de frescele giottești din Cappella degli Scrovegni. În cazul de față este vorba despre episodul ***Plângerii Lui Hristos mort*** din seria ***Vieții lui Hristos***. Nu poate fi vorba despre similitudini de natură tehnică, însă lamentarea celor vii, rămași în urmă, e foarte asemănătoare. La fel se poate observa și gestica similară. Giotto, însă, reprezintă un Iisus care pare încă animat de viață și, deci, de divinitate, Mantegna nu. Iisus al lui Giotto are mușchii încă relaxați, mâinile sale nu apar stigmatizate. La Mantegna, în schimb, stigmantele depășesc valoarea religioasă, fiindcă, legate fiind de compozиție, ele reprezintă doar niște orificii create cu violență într-un cadavru. Imaginea este simplă însă a provocat dezbatere nenumărate de-a

lungul secolelor. O altă similitudine, chiar dacă nu se referă la același episod, apare la redarea lacrimilor Mariei. Giotto adusese o incredibilă inovație tehnică în reprezentarea suferinței personajelor sale din Cappella degli Scrovegni. În **Masacrul Inocenților**, din seria **Vieții Lui Hristos**, lacrimile femeilor sunt tridimensionale. Artistul a aplicat în mod intenționat o cantitate mare de culoare (gri-albăstrui), astfel încât lacrimile să se reliefze peste restul materiei.³⁵ Tânără cont de atitudinea relativ asemănătoare a mamelor, din prima operă, cu cea a Mariei, cât și de lacrimile clar conturate ale acesteia din urmă, se poate presupune o anumită influență din partea lui Giotto.

Cea mai mare realizare a lui Mantegna rămâne însă impactul emotiv. Picturile care reprezentaseră anterior moartea erau mai mult niște manuale sau culegeri de simboluri. Astă nu înseamnă că ar fi fost lipsite de valoare artistică, de geniu sau chiar de curaj. Poate că istoria artei ar fi fost privată cu totul și de existența acestei opere, dacă lui Mantegna nu i-ar fi fost comandat tabloul de către Ludovico Gonzaga, marchiz de Mantova și una dintre mintile cele mai luminate ale epocii sale. Artistului i s-a permis o libertate aproape nelimitată în decorarea Camerei degli Sposi din Castelul San Giorgio. Însă lucrările care îi fuseseră comisionate de-a lungul vieții de către membri ai Bisericii respectaseră întru totul canoanele reprezentării figurilor religioase, neasemănându-se absolut deloc cu **Hristos mort**.

Aproape un secol mai târziu, un alt mare artist îl va aduce un omagiu lui Andrea Mantegna, reprezentându-l din nou pe Hristos mort într-o postură asemănătoare. Annibale Carracci reia aceeași temă și reprezintă cadavrul Lui Iisus în anul 1585 (-1587). Însă Carracci aparține deja unui alt curent, iar personajul său, chiar dacă sugerează aceeași rigiditate pe care o aduce cu sine moartea, eșuează în a reevoca cruntul realism al trecerii în neființă. Iisus este acum redat în culori calde, la picioarele sale se află o coroană de spini, stigmantele sunt însângerate, nu uscate precum la

³⁵ John Ruskin, **Giotto and His Works in Padua (Being an Explanatory Notice of the Frescoes in the Arena Chapel)**, Londra, Ballantyne, Hanson &Co. at the Ballantyne Press, 1900, p. 113-115.

Mantegna, iar liniile de convergență se îndreaptă spre chipul Mântuitorului. Moartea însăși prinse se din nou viață, un secol mai târziu după ce Mantegna îi răpise orice suflu.³⁶

*

Să reușești să creezi o legătură între istoric, imaginar colectiv și imaginariul pictural este o întreprindere dificilă pentru spectatorul aflat în afara timpului protagonistilor. Haosul pe care l-au provocat boala, războiul și nenorocirile naturale a fost greu de orânduit și este și astăzi greu de definit sau clasat în criterii ale normalului. Marii pictori ai secolelor XIV-XVI au surprins fragmente ale acestui haos și au încercat să-i ofere o interfață inteligibilă prin materia picturală. Sortii lor de izbândă au coincis nu doar cu talentul lor, ci, *in primis*, cu complexitatea grupului demografic cu care intraseră în contract. Societățile erau fragmentate, disproporționat evolute una față de celalătă pe cuprinsul Occidentului. În timp ce Italia era expusă revoluțiilor culturale și artistice, alte regiuni cu același potențial intelectual, rămâneau izolate de libertăți și de o circulație a ideilor care găsea teren fertil doar în Peninsula Italică și în câteva alte regiuni europene.

Se pot distinge două paliere istorice care au dus la mutații ale concepțiilor asupra morții. Ar fi redundantă repetiția motivelor legate de moartea neagră (*atra mors*), însă cele care se referă la definirea timpului escatologic sunt elocvente pentru punerea în practica artistică. Un motiv al *Judecății de Apoi* existase încă din primul mileniu. Abordarea însă era aproape puerilă, simplistă, în primul rând fiind că nu exista o noțiune a vieții dincolo de moarte în termeni temporali. Odată cu propagarea definiției Purgatorului

³⁶ Aș mai dori să amintesc lucrarea lui Jacopo Ligozzi, *Alegoria Răscumpărării Umane*, executată tot în 1585. Tabloul, construit în formă de cruce, are elemente ale demonului deopotrivă cu ale morții, atât din perspectivă factuală, cât și prin personificarea în schelet uman animat. Iisus are capul abia vizibil, așezat în penumbră, cu Maica Sfântă îndurerată deasupra Sa. La fel ca la Mantegna, apar culorile terne cu nuanțe de albastru-violet ale cadavrului, însă dramatismul exagerat al compoziției, precum și încărcarea imaginii cu prea multe elemente, îndepărtează punctul de vedere de la tristețea seacă pe care o provoacă moartea.

și cu scandalul provocat de *Divina Commedia* a lui Dante, care, să nu uităm, trecând peste geniul literar, abordează de asemenea pamfletul politic ca formă narativă, pictura a devenit și ea mai detaliată, evocând un număr tot mai mare de simboluri și metafore ale trecerii spre cea de-a doua existență. Lucrurile par să se complice, fiindcă, aşa cum s-a văzut, începem acum să vorbim nu despre o a doua existență ci despre două existențe consecutive care urmează vieții telurice. Traiul pe pământ este urmat de o a doua dimensiune, în care omul are nu doar posibilitatea, ci capacitatea de a trece prin focul purificator, într-o evoluție spre cea de-a treia dimensiune a unei eternități beatificate de Bunătatea Lui Dumnezeu.

Matricea aceasta a fost însă curmată, cel puțin la nivel vizual de redările artistice ale unor anumiți pictori. Dacă la Giotto, moartea păstrează în sine spiritul divin care rămâne conectat la corpul teluric, la Mantegna, moartea e materializată chimic, fizic și biologic și desacralizată. Evoluția vizuală s-a dovedit a fi cea mai elocventă. În secolul al XIV-lea trecerea în neființă este un tot unitar în care corpul și spiritul nu se despart, ci pășesc pragul împreună. Corpul material este ridicat la nivel celest prin spiritul divin care îl însuflețează. Răstignirile, martiriile sunt capturi fotografice ale unor scene teatrale, uneori executate pe lemn sau pânză într-o perspectivă desăvârșită. Mantegna reușește să destructureze acest sistem, dar, mai presus de orice, reușește să aducă moarte morții, acelei morți personificate uneori într-o interfață humanoidă, alteori (de cele mai multe) în sentimentele pe care pictura le provoacă privitorului. Paradoxul este însă că moartea prin răstignire, prin martiriu sau prin damnare provoacă compasiunea privitorului, el o poate accepta, tolera, fiindcă dramatizarea și teatralitatea îndepărtează actul final al vieții de valoarea sa de adevăr. Moartea desacralizată a lui Mantegna, în schimb, provoacă spaimă și neliniștea, fiindcă aici nu mai este vorba despre nicio trecere. Moartea este un act sec, dur, care ține doar de natura biologică și nu și de cea divină.

Ar fi nedrept să se considere o operă ca punct final într-o micro-evoluție. Astfel, *Hristos mort* nu a reușit să încheie definitiv ciclul picturilor care dădeau o caracteristică dramatizată a trecerii în neființă, însă operele care s-au succedat acesteia au fost din ce în ce mai dependente de obsesia

păcatului și de ridicarea diavolului din lumea subterană în cea telurică. Începând cu secolul XVI, Occidentul intră într-o spirală descendentală a prigoanelor. Păcatul ia locul morții, iar diavolul devine o călăuză a omului înspre pieirea și damnarea spirituală. Moartea nu dispără din pictură, însă odată cu manierismul lui El Greco și Barocul lui Bernardino Mei, se redefineste într-o povară lirică, lăsând în urmă imaginea mereu dependentă de apartenența la spiritul divin.

Societăți culturale românești atipice în județul Mureș în secolele XVIII-XIX. Aspecte generale

Dr. MONICA AVRAM
Biblioteca Județeană Mureș

Abstract

*Atypical Romanian Cultural Societies in Mureș County
During the XVIIIth-XIXth Centuries. General Aspects*

Without doubt, history of culture proved, during the last decades, to be one of the most generous fields that may be researched from a historical point of view; study of cultural life, both individual and that associative, may express mentality of a period, collective thinking of an established community or in the making, its development phase and last, but not least, its ideals and dreams. And when we refer to XIXth century, a period full of signification both in the European culture and the Romanian one, the subject proves to be much more vast.

Our study deals with generically atypical societies, because not all associations or bodies that functioned within the researched period may be included in a well determined associative category. So, we have included those societies that activated in support of culture, even if they did this in various ways: financial support, involvement in promoting assets of written or musical culture, offering stipends to help students with potential, but without sufficient financial means. These societies did not represent interests of some socio-professional categories, but by the offer of cultural activities, they addressed to a vast category of beneficiaries.

No matter whether their names bear or not the attribute of „cultural,” the Romanian associations - quite diverse and with almost infinite possibilities of manifestation and participation for the public from Mureș - manifest actively in this field of culturalisation. Maybe only with few exceptions - we have in view the ethnical component of some of the communities from Mureș - these associations manifest in theatre, music, choral groups, libraries, exclusivist cultural circles etc., but they were also better trained professionally - such is the case of proletarian associations from Tîrgu Mureș.

Keywords: *cultural Romanian societies, Romanian associations, Romanian libraries, Mureş county, XVIIIth-XIXth centuries*

Fără îndoială, istoria culturii s-a dovedit, în ultimele decenii, a fi unul dintre cele mai generoase domenii asupra căruia se poate apela un istoric; studiul vieții culturale, atât a celei individuale, cât și a celei asociative, poate exprima mentalitatea unei epoci, gândirea colectivă a unei comunități formate sau în devenire, stadiul său de dezvoltare și evoluție și, nu în ultimul rând, idealurile și aspirațiile sale. Iar atunci când vorbim de secolul al XIX-lea, o epocă plină de semnificații atât în cultura europeană, cât și în cea românească, subiectul se dovedește cu atât mai vast.

Studiul vieții culturale din Transilvania în secolele XVIII-XIX, în special în zonele cu o structură demografică multietnică, ridică unele probleme de identificare a elementului românesc și de interpretare a expectanțelor pe care populația românească le avea prin participarea la viața culturală, în condițiile în care manifestările etnice pot dobândi - pe toate planurile - noi valențe.

În demersul nostru de evaluare a vieții culturale a românilor din județul Mureș, în limitele geografice contemporane, ne-am propus o abordare a fenomenului cultural din perspectivă strict românească, evitând, pe cât posibil, tratarea temei în viziune multietnică, aşa cum ne este oferită de bibliografia de specialitate de până acum. Am optat pentru perioada secolelor XVIII-XIX deoarece reprezintă o etapă de maximă importanță pentru evoluția românilor ca națiune. Dacă informațiile referitoare la secolul al XVIII-lea sunt destul de lacunare, secolul al XIX-lea este mult mai bine reprezentat prin prisma activității culturale; aceasta în condițiile în care majoritatea organismelor associative românești s-au format și au activat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, iar impactul lor a fost maxim în ultimele decenii ale secolului. Limita cronologică pentru cercetarea noastră a fost fixată la anul 1900, deși a fost depășită uneori, atunci când informațiile găsite impuneau valorificarea lor.

Pe baza documentelor din arhive și a bibliografiei de specialitate, am conturat principalele direcții de manifestare a intelectualității românești pe plan cultural, dar și în domenii adiacente, subsumate culturii.

Studiul de față își propune să aducă în prim plan acele asociații sau organisme care nu pot fi incluse într-o categorie asociativă bine determinată. Avem în vedere societățile culturale care nu au la bază o anume categorie socială sau care nu se adresează unui public anume ales; sunt acele societăți care au ca obiectiv central promovarea culturii, chiar dacă acest lucru se realizează pe căi adiacente: fie prin cultivarea gustului pentru lectură, prin organizarea unor activități cultural-artistice care să inoculeze românilor apetitul pentru teatru, muzică, poezie, fie prin acordarea sprijinului finanțiar necesar unor astfel de manifestări. Ele nu reprezintă aşadar interesele unei categorii socio-profesionale bine definite, chiar dacă sunt încurajate și se bazează pe indivizi care au aceleași preocupări, nevoi și interes. Dar, prin activitățile realizate, ele se adresează unei categorii vaste de beneficiari, direcții sau indirecții.

Putem aminti în această categorie, în primul rând, **Societatea de Lectură a Canceliștilor Români din Tîrgu Mureș**. Fondată la mijlocul anilor '40 ai secolului al XIX-lea - fiind menționată ca atare în *Gazeta Transilvaniei* din ianuarie 1846,¹ deși este posibil ca la acea dată să fie deja de mai multe luni activă - societatea apare pe fondul sporirii interesului și preocupărilor pentru lectură ale tinerilor intelectuali români.² Dovadă temeinică în acest sens este cercetarea catalogelor de cititori ale Bibliotecii „Teleki-Bolyai” din Tîrgu Mureș, care s-a deschis pentru publicul larg încă din anul 1802 și care funcționează și azi ca bibliotecă publică, după aceleași principii valabile cu două secole în urmă.

¹ *Un căntălist român*, în *Gazeta Transilvaniei*, nr 8. din 26 ianuarie 1846, p. 31.

² Grigore Ploșteanu, *Lectori români la Tîrgu Mureș înainte de 1848*, în *Vatra*, s.n., 20 iunie 1971, nr. 3, p. 17.

Constituirea noii societăți a stârnit reacții destul de energice în tabăra maghiară;³ astfel, în periodicul unguresc *Múlt és Jelen*⁴ se considera că prin înființarea unei noi societăți românești „*partidele și dezbinările în mica noastră patrie s-ar mai fi înmulțit.*”⁵ Replica tinerilor canceliști târgumureșeni este foarte pertinentă: „*căntălistii români din M. Văsarheiu au voie de citit, și inimă de învățat, dar fiindcă Doamna furtuna nu au rîs fiștecaruia cu averile sale într-atîta, cît tot insul deosebi să-si poată cîstiga cărti și nobile trebuincioase, unul fără de altul nu-si ajung voința; ca să nu rămîne totuși de scădere, s-au adunat de vr-o trei ori la olaltă, s-au sfătuit despre facerea unei colecte, prin care să-si adune nescari novele, și despre casa unde se vor citi acelea; mai pe urmă ca să se cunoască unul pe altul mai îndeaproape au dat la olaltă și o cină.*”⁶ În apărarea tinerilor canceliști vine și George Barițiu care remarcă ironic faptul că „*nevinovata petrecere a celor treizeci de căntăliști români de la M. Văsarhei a răsunat și în jurnalele de modă din Peșta.*”⁷

Societatea canceliștilor târgumureșeni nu a funcționat pe baza unui statut clar; a activat mai degrabă în forme neoficiale până în anii revoluției pașoptiste. Dacă la fondarea ei au contribuit protopopii români Partenie Trombitaș și Ilie Farago, rolul de lider i-a revenit în perioada de început - 1845-1846 - lui Iacob Bologa, pentru ca, după plecarea lui din Tîrgu Mureș, acest rol să fie preluat de Avram Iancu și Al. Papiu Ilarian, pentru anii 1847-1848. De altfel, chiar și locul de întâlnire al canceliștilor era întocmai locuința lui Iancu, pe care o împărtea cu Papiu Ilarian și cu Petru Popovici.⁸

³ *Ibidem.* Vezi corespondență primită de la Tîrgu Mureș și publicată în *Gazeta Transilvaniei*.

⁴ *Trecut și prezent* - ziar apărut la Cluj-Napoca în preajma revoluției pașoptiste, având și un supliment *Hon és Külföld* (*Tara și străinătatea*).

⁵ Grigore Ploșteanu, *Lectori români la Tîrgu Mureș*, p. 17.

⁶ *Ibidem.*

⁷ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 10 din 31 ianuarie / 11 februarie 1846, p. 39.

⁸ Ioan Oros alias Rusu, în *Memoriile* sale, p. 28, precizează că „*locul nostru - al canceliștilor - de întâlnire, conversare și cetirea jurnalelor românești în Tîrgul-Mureșului înainte de anul 1848, sub timpul cât am fost la Tabla Regească au fost la cortelul lui Avram Iancu, care locuia cu Alexandru Papiu Ilarian și cu Petru Popovici în strada Olarilor numită.*” (azi este strada Avram Iancu, nr. 23).

Uneori, locul de întâlnire devinea locuința altui intelectual român - Ioan Pînciu, care locuia împreună cu Petru Roșca.⁹

Întâlnirile canceliștilor erau extrem de dense și de concentrate; discuțiile se purtau în jurul articolelor și informațiilor apătute în presa românească a vremii, în special în *Gazeta Transilvaniei*, referitoare la situația românilor din Transilvania și care nu făceau decât să stârnească și mai mult tinerii intelectuali români în lupta lor pentru redeșteptare națională. Discuțiile se purtau întotdeauna - firesc - în limba română și erau un prilej de afirmare a specificului național, chiar dacă acest lucru însemna doar servirea unor bucate tradiționale sau, de exemplu, interpretarea unor cântece românești.¹⁰

Societatea canceliștilor a avut legături strânse cu membrii Societății de Lectură a Studenților Români de la Colegiul Romano-Catolic din Cluj care, la începutul anului 1846, trimiteau în mod regulat colegilor lor de la Tîrgu Mureș revista *Aurora*.¹¹

În preajma izbucnirii revoluției pașoptiste, societatea și-a încheiat activitatea.

Și intelectualii români din Reghin s-au organizat, la rândul lor; **Cercul Intelectualilor Români din Reghin**, fondat în mod clandestin în anul 1899 de avocatul Patriciu Barbu, cel care și-a pus amprenta și asupra Despărțământului reghinean al Astrei, a întâmpinat greutăți, statutul nefiind aprobat de autorități.¹² Motivul refuzului nu se cunoaște, se poate doar bănuia dacă ne gândim că Barbu se afla în atenția autoritatilor locale, fiind acuzat și chiar închis pentru 2 luni, fiind unul dintre acei intelectuali români judecați în procesul memorandumului.¹³

⁹ Grigore Ploșteanu, *Cancelist la Tîrgu Mureș*, în *Vatra*, s.n., 20 august 1972, nr. 17, p. 13.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Idem, *Lectori români la Tîrgu Mureș*, p. 17.

¹² Idem, *Aspecte ale vieții culturale din Reghin în epoca modernă*, în *Reghinul cultural*, 1982, nr. 1, p. 31.

¹³ Idem, *Documente referitoare la viața și activitatea memorandistului Patriciu Barbu*, în *Marisia*, 1972, vol. III-IV, p. 339-343.

Nici femeile nu sunt lăsate în afara preocupărilor intelectuale. Presa vremii¹⁴ menționează în permanență activități ale **reuniunilor femeilor** din diverse zone sau orașe - Alba, Blaj, Brașov, Făgăraș, Deva etc. - însă datele referitoare la femeile mureșene sunt lacunare. Documentele de arhivă, destul de sărace în informații, confirmă însă existența **Reuniunii Femeilor Române din Reghin**, care era suficient de activă încât să colaboreze și chiar să obțină ajutor din partea Despărțământului Astrei reghinene. În acest sens, dovedă este protocolul ședinței Asociației din 24 iulie 1893, desfășurată la Reghin, prin care se decide acordarea unui sprijin finanțiar în „folosul reuniunii femeilor române înființînde în Reghin.”¹⁵

Trei ani mai târziu, regăsim o scurtă informare referitoare la o petrecere de vară care s-a desfășurat la data de 10 august 1896 cu participarea intelectualilor din Reghin și împrejurimi. Fondurile strânse sunt destinate Reuniunii Femeilor Române din localitate. Din comitetul de organizare fac parte cei mai de seamă membri ai Astrei reghinene.¹⁶

Amănunte la fel de lacunare apar și în ceea ce privește **Reuniunea Femeilor Române din Sighișoara**. Societatea exista deja în anul 1894 când, la 1 martie, cu prilejul unei serbări în favoarea școlii românești din localitate, au fost prezentate mai multe momente artistice, printre care recitări de poezii, cântece interpretate de un cor format din 12 persoane coordonat de învățătorul N. Stoicovici, jocuri populare românești etc.¹⁷ Ulterior, în 1904, s-au pus bazele Reuniunii Femeilor Române Ortodoxe din Sighișoara, care a funcționat neîntrerupt până la începutul anului 1940.¹⁸

După instaurarea dualismului austro-ungar în anul 1867, în Transilvania s-a simțit acut și nevoia constituirii, pe lângă Astra, a unui for-

¹⁴ Avem în vedere în special **Gazeta Transilvaniei**, dar și **Transilvania, Boabe de grâu** etc.

¹⁵ DJAN Mureș, **Fond Astra Reghin**, dosar 11, f. 9.

¹⁶ **Producționi și petreceri**, în **Gazeta Transilvaniei**, nr. 158 din 18 / 30 iulie 1896, p. 2.

¹⁷ **Tribuna**, nr. 75 din 15 / 27 aprilie 1894, p. 303.

¹⁸ **Monografia județului Târnava Mare**, Sighișoara, Topografia Miron Neagu, [1943], p. 123-124.

cultural care să coordoneze eforturile intelectualității române de a pune în evidență și de a valorifica creația spirituală a poporului român. Acest lucru s-a putut întâmpla odată cu înființarea **Societății pentru Crearea unui Fond de Teatru Român** în anul 1870,¹⁹ în urma apelului lansat în luna aprilie a aceluiași an în revista **Familia** de către Iosif Hodoș și Iosif Vulcan, intitulat **Apelul către publicul român**.²⁰ Din cauza situației materiale destul de precare a populației românești din Transilvania, apelul nu a avut însă, într-o primă etapă, impactul preconizat.

Conform vizionii liderilor ei, societatea nu trebuia să creeze un teatru românesc, ci să promoveze elementul românesc, spiritualitatea românească, să ofere un cadru de manifestare pentru tot ceea ce însemna limbă română, costum popular, muzică etc., practic tot ceea ce era specific, frumos și original în cultura noastră. Iosif Vulcan, vicepreședinte (1882-1895), apoi președinte (1895-1907) al societății, sublinia în discursul rostit cu prilejul celei de a 25-a aniversări, că scopul principal al organizației era „*să arboreze*” standardul culturii naționale prin acele locuri unde limba, literatura și muzica națională nu erau atât de bine promovate în vederea „*deșteptării romanismului*.“ În plus, considera că pe scenă, în cadrul manifestărilor organizate „*în marginile extreme ale elementului românesc*,“ obiceiurile, limba „*vor deveni mai mult proprietatea noastră*.“²¹

Adunările generale ale societății erau foarte bine primite atât de membrii ei, cât și de publicul larg. Cu astfel de ocazii (Oravița, 25-26 septembrie 1887 și 29-30 septembrie 1888) au avut loc concursuri ale corurilor vocale din Transilvania. Inițial, aceste coruri erau „specializate“ pentru muzica de cult; ulterior au abordat și „*piese lumesti*,“ organizând

¹⁹ Ianca Staicovici, **Societatea pentru crearea unui fond de teatru român - factor activ în promovarea muzicii naționale**, în **Biblioteca și cercetarea**, 1980, vol. IV, p. 339.

²⁰ Grigore Ploeșteanu, **Pentru un teatru național transilvănean**, în **Vatra**, s.n., 20 aprilie 1971, nr. 1, p. 21.

²¹ Ianca Staicovici, **op. cit.**, p. 340.

concerțe cu intrare liberă pentru toți cei interesați.²² Intenția societății era foarte bine definită și urmarea să pună în lumină originalitatea folclorului muzical românesc, să folosească valențele lui artistice în muzica cultă; practic, se poate vorbi de o abordare a folclorului din perspectivă științifică, pentru a evita poluarea și degradarea valorilor specific naționale. S-a achiziționat chiar un fonograf - la propunerea lui Iosif Popovici - pentru culegerea muzicii populare și studierea graiurilor dialectale și a fonetismului limbii.²³

În primii ani de existență și activitate ai societății, intelectualii mureșeni nu se remarcă printr-o activitate prea intensă; putem aminti, printre membri, pe reghinenii Ioan Pop Maior ca membru fondator; Patriciu Barbu, care s-a înscris în societate în anul 1880; protopopul Iacob Macavei din Târnăveni, din 1896; avocatul doctor Enea Draia, din Tîrgu Mureș, înscris din 1900.²⁴

Primele spectacole de teatru au avut loc în arealul mureșean cu începere din 1874 (spre sfârșitul anului), deci la scurt timp după înființarea societății.

Este bine cunoscut faptul că, la Cluj-Napoca, Ioan Baciu Muntenescu, cel care a pus bazele Societății Diletanților Teatrali, a planuit încă de la începutul anului 1874 un turneu de teatru în întreaga Transilvanie locuită de români, turneu în care erau incluse și orașe din județul Mureș.²⁵ Din cele trei reprezentații planuite pentru fiecare oraș, una era în beneficiul Societății pentru Fondul de Teatru Român. Astfel, la sfârșitul anului 1874 și în prima parte a anului 1875, la Reghin au avut loc 4 reprezentații în conformitate cu datele oferite de presa vremii.²⁶ Printre piesele prezentate, sceneta **Ciobanul**

²² *Ibidem*, p. 341.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Grigore Ploeșteanu, **Pentru un teatru național**, p. 21.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*; vezi și **Familia**, din 5 /17 ianuarie 1875, la rubrica **Teatru**. În acest număr, se vorbește despre faptul că, la Reghin, „tînărul actor I. Baciu Muntenescu a dat acolo la 29, 30, 31 dec. și 1 ian. însoțit de cîțiva amici ai săi, patru reprezentații teatrale. Cu aceasta ocazie dînsul a reprezentat pentru prima oară „Ciobanul din Ardeal”

din Ardeal de Iosif Vulcan, are meritul de a fi primul spectacol de teatru în limba română pus în scenă la Reghin.²⁷ Piese alese spre a fi oferite publicului au fost inspirate din viața poporului român, având deci un puternic caracter național și moralizator totodată, și au asigurat o atmosferă plăcută publicului. Mai mult, ziarul maghiar **Erdély** subliniază faptul că publicul a fost format în egală măsură din „*familii inteligente române, cît și săsești și maghiare*,” care au apreciat inițiativa acestor spectacole teatrale de binefacere.

După o absență de circa un deceniu, în 1888, trupele de teatru își vor face din nou apariția în spațiul mureșean.²⁸ Rolul organizatoric revine „*Inteligeneței române din Reghin și jur*,” care reușește să aducă pe scena reghineană „*Teatru de diletanți*” format din S. Barbu, I. Duma, V. Duma, Al. Schiopu, Silvia Rusu, M. Ceușianu, S. Todea, I. Butnariu, Iuliu Mera, binecunoscuți pe plan local. A fost organizată o singură reprezentație, în cadrul căreia s-au pus în scenă piesele *Cîrlanii* - vodevil într-un act de Costache Negri și **Drumul de fier**, o comedie de Vasile Alecsandri; întreaga serbare teatrală a avut un caracter de binefacere, banii obținuți fiind oferiti pentru folosul școlarilor săraci de la Reghin.²⁹

Că populația locală era interesată de teatru, de spectacole, de concerte etc., o dovedește faptul că manifestările de acest fel erau deja incluse în

*cantonetă satirică de Iosif Vulcan, și prelucrată acumă din nou, de autorul.” Mai mult, într-o corespondență trimisă la 12 ianuarie 1875 din Reghin către ziarul maghiar **Erdély** din Tîrgu Mureș, cu titlul **Actori români. Carnaval**, se menționează și componența trupei conduse de Baciu Muntenescu: Vasile Filip, Ioan Găvruș - studenți la drept la Universitatea din Cluj-Napoca și Maria Centea, o „domnișoară.”*

²⁷ Marin Șara, **Contribuții la cunoașterea culturii reghinene până la 1918**, în **Marisia**, 1983-1984, vol. XIII-XIV, p. 262.

²⁸ Grigore Ploeșteanu, **Pentru un teatru național**, p. 21. Vezi și **Teatru în Reghinul săsesc**, în **Gazeta Transilvaniei**, nr. 87 din 4 / 16 februarie 1888, p. 3.

²⁹ Grigore Ploeșteanu, **Pentru un teatru național**, p. 21; Idem, **Aspecte ale vieții culturale din Reghin...**, p. 37; Marin Șara, *op. cit.*, p. 262.

programele aşa-numitelor petreceri de vară, organizate, de asemenea, cu scop caritabil.³⁰

După 1898, odată cu publicarea *Anuarului Societății pentru crearea unui fond de teatru român*,³¹ informațiile referitoare la activitatea societății sunt mai diversificate și mai complete; se remarcă activitatea protopopului târgumureșean Nicolae Mâneaguțu în cadrul societății, care a și participat la două dintre Adunările generale ale acesteia - la Orăștie, 1897 și la Săliște, 1899, precum și a protopopului reghinean Ariton M. Popa, care a desfășurat o convingătoare campanie de atragere de noi membri.³²

Grigore Ploeșteanu sugerează faptul că activitatea societății, care implica reprezentări teatrale, a crescut simțitor în intervalul 1899-1906, atât calitativ, cât și cantitativ.³³ Au fost puse în scenă piese cu caracter popular, educativ, ceea ce explică și interesul manifestat de public pentru asemenea activități culturale.

³⁰ A se vedea, de exemplu, anunțul din *Gazeta Transilvaniei*, 16 / 28 iunie 1889, în care se precizează că, în cadrul adunării Despărțământului XVIII al Astrei de la Căpușu de Câmpie, programul prevede o petrecere de vară, „împreună cu teatru, declamări și cîntări.”

³¹ Informațiile sunt preluate din cercetările istoricului Grigore Ploeșteanu, *Pentru un teatru național*, p. 21.

³² *Ibidem*.

³³ Vezi lista localităților și a pieselor prezentate în acest interval în județul Mureș în Grigore Ploeșteanu, *Pentru un teatru național*, p. 21.

1899 - Sighișoara - *Mîța cu clopot* (comedie poporala cu cântece de I. Vulcan);
- Daneș - *Cinel-Cinel* (de V. Alexandri);
- Hodac-Ibănești - *Un tutore* (comedie de Matilda Poni);
1900 - Gurghiu - *Vîstavoiul Marcu* (comedie de T. Alexi, în organizarea învățătorului Vasile Ciolocea)

- Sighișoara - *Prima rochie lungă* (monolog de I. Vulcan)
- *Clevetici* (cântec comic de V. Alecsandri);
- *Leac pentru soacre* (de Trocaru);
- Grebenișu de Câmpie - *Săpătorul de bani* (prezentat de corul plugarilor din comună)

Lista continuă pentru perioada 1901-1906.

În plus, dat fiind interesul românilor din toate zonele istorice pentru teatru, intensificarea activității de propagandă a acestei arte, precum și creșterea numărului de membri ai societății, în primii ani ai secolului al XX-lea, mai precis în cadrul Adunării generale de la Oravița din 1908,³⁴ s-a hotărât reorganizarea societății și la nivel regional, pentru a cultiva sistematic gustul și interesul pentru cultură;³⁵ astfel, au apărut filiale și comitete locale în toate orașele sau zonele mai dezvoltate: la Reghin - în 1909 (președinte Iosif Popescu - director de bancă, vicepreședinte I. Harșia - avocat, secretar Sabin Popescu, casier Sever Barbu); la Luduș (președinte Nicolae Solomon - protopop, secretar dr. I. Oltean - avocat); la Târnăveni (președinte Aneta Zehan, soția avocatului Vasile Zehan, membru al societății din 1905, secretar I. Pascu - protopop); la Sighișoara (președinte T. Cornea - avocat, secretar Zaharia Colceriu, casier Ioan Varga).³⁶

S-a încercat crearea unei filiale și la Tîrgu Mureș; în pofida eforturilor depuse de Aurel P. Bănuț, nu s-a reușit. Scopul final al societății era acela ca întreaga Transilvanie și Banatul să fie cuprinse „*grătie acestor organe administrative, supt flamura „Thaliet”*”. Abia după 1910, el va reuși să revigoreze parțial mișcarea teatrală din zona Văii Mureșului.

Pe lângă teatru, domeniu care, după cum s-a putut vedea, a atrăs atenția românilor, muzica a reprezentat la rândul ei o modalitate de promovare a spiritului național și, totodată, o cale de relaxare. În mai multe localități mureșene au fost înființate societăți care, prin muzică, urmăreau educarea maselor largi ale populației. Amintim, în acest sens, **Reuniunea Muzicală** din Reghin, prima de acest fel, și care funcționează cu intermitențe de la începutul secolului al XIX-lea. În anii '70 ai secolului al

³⁴ Marin Șara, *op. cit.*, p. 262.

³⁵ Szabó Mihai, *Reghinul în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea (1849-1918)*, în *Marisia*, 1985-1992, vol. XV-II, p. 221.

³⁶ Grigore Ploeșteanu, *Pentru un teatru național*, p. 21.

XIX-lea, numărul membrilor - cunoscuți sub numele de „Turner” - se ridică la cca 30-40.³⁷

Tot la Reghin funcționau **Societatea Corală a Bărbătilor din Oraș** și **Societatea de Muzică**, ambele atestate deja în anul 1900, precum și **Societatea Românească de Muzică Vocală**, fondată în 1862; conform datelor cunoscute, programul de repetiții presupunea trei întâlniri săptămânale, în cadrul cărora se studia și se executa „*liturghia română pestană*” și „*alte cântece naționale*.“ Cu prilejul unor reuniuni ale Astrei, societatea era inclusă cu un program cultural în cadrul manifestărilor. Exemple în acest sens sunt evenimentul din 1875, desfășurat în sala hotelului orașenesc, unde a concertat „*virtuosul violonist*“ J. Micheru din București; concertul din 1890 susținut de Maria Crișan din Sibiu și profesorul N. Popovici din Brașov; concertul din 3 februarie 1895 al baritonului Traian Mureșeanu și al profesorului Iacob Mureșeanu etc.;³⁸ **Reuniunea de cântări** din Luduș - fondată în anul 1888; **Corul „Petru Maior”** din Gurghiu, atestat încă din cursul secolului al XIX-lea și care a susținut multe concerte și serbări; o parte din programe se păstrează și ne îngăduie să înțelegem felul în care românii știau să pună în evidență frumosul port popular, precum și frumoasele obiceiuri naționale. O astfel de serbare a avut loc la 19 septembrie 1888, la Gurghiu, în curtea castelului, în prezența lui Rudolf, prințul moștenitor al dublei monarhii, și a oaspeților săi de seamă, inclusiv prințul de Wales; ei au asistat la un veritabil festival de dansuri și porturi populare susținut de români, maghiari și sași din Gurghiu și împrejurimi.³⁹

Conform unui articol - **Viața din Gurghiu** - apărut în ziarul clujean *Koloszvár*, românii au impresionat prin frumusețea portului și prin talentul de dansatori. „*La dorința moștenitorului tronului, dansul se desfășoară în fața palatului la orele 8 ¼, fiind aprinse 60 de torțe. Cel mai pitoresc costum l-au avut românii. Pe picioare au avut zurgălăi cu găitane, în mâini bîta încrustată cu răvase și ținte de plumb,*

³⁷ Idem, **Aspecte ale vieții culturale din Reghin...**, p. 35.

³⁸ **Ibidem**, p. 36.

³⁹ Teodor Chindea, Nicolae Lateș, **Monografia Gurghiului**, Tîrgu Mureș, Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Mureș, 1971, p. 114.

acea ce este o condiție esențială la o „jucată.”⁴⁰ La fel, și costumul femeilor românce s-a bucurat de aprecierea participantilor.

Trebuie amintită, de asemenea, **Fanfara orașului** din Reghin, cu o istorie foarte îndelungată; menționată pentru prima dată în anul 1774, apoi în 1801, fanfara pare să-și înceteze activitatea; ea reapare în anul 1865, desă este greu de spus dacă se poate vorbi de o continuare a tradiției celei vechi. Oricum, fanfara orașului sau capela de muzică are o existență îndelungată, fiind încă menționată în anul 1942, când își încheie activitatea.

Conform **Statutelor** Căpălei de Muzică din Reghinul-Săsesc, păstrate, dar încă neinventariate, în colecțiile Muzeului Etnografic Reghin, în anul 1865 societatea a adoptat un statut inițial, care se concentra pe amortizarea unui împrumut de 1.000 de florini primiți probabil de la autoritățile locale pentru achiziționarea instrumentelor necesare. La începutul secolului al XX-lea, pe baza subvențiilor primeite de la primăria orașului, capela era obligată să susțină 3-4 concerte gratuite pe an pentru populație, fie în parcul orașului, fie în piață.⁴¹ Odată investiția recuperată, societatea a trecut la regândirea statutului.

Documentul a fost adoptat în cadrul Adunării generale desfășurate la Reghin la 2 octombrie 1872 și a fost văzut de ministrul ungar de interne la 8 februarie anul următor. Formulat în 25 de capitole, statutul conține prevederi foarte clare referitoare la condițiile care trebuiau îndeplinite de cei care doreau să devină membri, dar trasează și principalele obligații și responsabilități ale celor care deja făceau parte din orchestră. Si remarcăm faptul că sunt în primul rând obligații de ordin moral și comportamental, nu doar în cadrul societății, ci și în afara ei, pentru a nu afecta onoarea și demnitatea calității de membru.

Condițiile de aderare la societate erau foarte simple: candidatul trebuia să dea o probă instrumentală în fața tuturor membrilor din acel moment, iar dacă aceștia considerau că intrunește calitățile necesare, achita o taxă de 20

⁴⁰ **Ibidem.**

⁴¹ Liviu Moldovan, **Capela de muzică**, în **Vatra**, s.n., 20 martie 1979, nr. 96, p. 14.

de florini și imediat intra sub incidență prevederilor statutului în vigoare. De asemenea, primea un instrument, de care era responsabil atât în timpul activității - uneori zilnice - din cadrul societății, dar și în afara ei; pierderea, respectiv înlocuirea sau repararea acestuia se făcea pe cheltuiala personală.

Statutul de membru implica astăzi adoptarea unui mod de viață riguros, specific german, foarte firesc în condițiile preponderenței elementului etnic săsesc. Orice abatere de la statute - întârzieri repetitive, cu excepția cazurilor de boala demonstate, absența de la concerte sau refuzul de a participa la activitățile organizate - atrageau după sine amenzi cuprinse între 10-20 de florini, care se depuneau imediat în fondurile societății, fără ca la retragerea din activitate sau renunțarea la calitatea de membru să fie înapoiați plătitorului.

O dovedă a profesionalismului membrilor, dar și a aprecierii de care capela de muzică se bucura în comunitate, o constituie - fără drept de apel - articolul 23 al statutului; conform acestuia, când societatea va avea mai puțin de 7 membri, minimul acceptat pentru formarea unui grup instrumental, se va autodizolva. De ce minim 7 membri? Deoarece un grup mai mic nu ar fi putut oferi o muzică de calitate.

O parte din procesele verbale ale ședinței comitetului capelei de muzică se păstrează și astăzi la Direcția Județeană a Arhivelor Statului din Tîrgu Mureș⁴². Ele acoperă aproape un deceniu de activitate - 1890-1898 - și se constituie în adevărate dări de seamă ale activității, în condițiile în care cuprind principalele activități, numele unor instrumentiști etc. De remarcat faptul că, deși Reghinul era un oraș destul de mic, avea suficientă stabilitate financiară pentru a susține activitatea unei fanfare. În plus, conform statutului amintit, membrii acesteia - împărțiti în trei clase „*după capacitatea lor*” - primeau un anumit procent din sumele încasate în cadrul reprezentățiilor muzicale.

La 5 martie 1900 s-au sărbătorit la Reghin 35 de ani de existență a societății, prilej cu care a fost organizat un amplu program cultural, la care

⁴² DJAN Mureș, **Fond Fanfara de muzică din Reghin** - 1 dosar, 1890-1898.

au participat și Societatea de Muzică și Asociația Corală a Bărbaților din oraș și, cu alte cuvinte, întregul oraș.⁴³ Pregătirile au început însă mai devreme, primele discuții legate de structura și desfășurarea serbării având loc în cadrul ședinței comitetului capelei din 24 februarie 1900.

Programul final a fost cu siguranță unul apreciat de comunitate și a inclus diverse oferte culturale, pentru toate gusturile, și momente speciale: în prezia serbării, capela a cântat stingerea de pe platforma acoperișului Gimnaziului Evanghelic, iar a doua zi dimineața, la ora 4, s-a anunțat public evenimentul. Manifestările au început dimineața în sala de gimnastică a gimnaziului, în prezența unui numeros public din localitate. Au cântat și concertat Societatea de Muzică și Asociația Corală a Bărbaților din oraș, iar președintele capelei a prezentat darea de seamă. La ora 13, a avut loc banchetul festiv în pavilionul din parcul orașului, la care au participat cca 300 de persoane, iar seara a avut loc o retragere cu torte la lacul din parcul orașului.⁴⁴

În ședința din 7 iunie 1901 se arată că se va organiza un bal la sfârșitul anului școlar, în pavilionul din parcul orașului; prețul de intrare era stabilit la 60 creișari de persoană. S-a hotărât și susținerea unui concert de muzică de promenadă pentru a doua duminică din lună.

În ședința din 26 iunie 1901 se arată că Rudolf Szczepanski din Sibiu a trimis spre consultare mai multe note muzicale ale compozitorului Schneider, aranjate pentru 16 persoane, ceea ce ne îngăduie să presupunem că acesta era numărul instrumentiștilor.⁴⁵ Posibil, deși în anii 1868-1870 numărul era lor era dublu, după cum o dovedește unul dintre registrele societății, care menționează nu mai puțin de 36 de instrumentiști.⁴⁶

⁴³ Marin Șara, *op. cit.*, p. 258; Grigore Ploșteanu, *Aspecte ale vieții culturale din Reghin...*, p. 35; Liviu Moldovan, *op. cit.*, p. 14.

⁴⁴ Liviu Moldovan, *op. cit.*, p. 14.

⁴⁵ Informațiile legate de cei doi muzicieni sunt încă destul de lacunare, însă o cercetare mai completă a documentelor societății - care se află la Muzeul Etnografic reghinean - ar putea releva lămuriri suplimentare.

⁴⁶ Registrul intern al capelei - *S. Reener Musik Capelle. Vormerkungs...*, 1868-1870 - neinventariat, păstrat la Muzeul Etnografic din Reghin.

Documentul se constituie totodată într-un calendar al activităților și concertelor susținute în perioada amintită și care este unul destul de consistent. Ulterior, în ședință din 14 ianuarie 1902 s-a stabilit primirea ca membru ordinar a unui toboșar, provizoriu până în acel moment; el trebuia să plătească taxa de înscriere de 20 de florini la casieria capelei și urma să dobândească dreptul să fie plătit pentru zilele de probă. În plus, s-a discutat și problema participării la reprezentanția teatrală a unei societăți a femeilor - probabil Reuniunea Femeilor Române - pentru care să nu se perceapă decât o taxă de 5 florini, în condițiile în care societatea avea scopuri caritabile. În schimb, se cerea ca organizația femeilor să acorde câte un bilet gratuit pentru fiecare membru, într-un loc mai avantajos în sală, nu ca până acum, ceea ce ne permite să presupunem că astfel de colaborări au mai existat și în trecut.⁴⁷

Considerăm că nu este deloc o exagerare dacă privim secolul al XIX-lea ca fiind un veac al culturii; o cultură care se redenește, se recrează și se impune ca un voal protector deasupra tuturor inițiativelor românești. Actul culturii se regăsește pretutindeni; există societăți a căror rațiune de a fi se subordonează intereselor culturale. Există însă și alte grupări sau organisme care nu se declară culturale, dar care susțin cu tărie activitatea educativă, alfabetizarea și dezvoltarea intelectuală a națiunii.

Pe această direcție se înscrie și activitatea **Băncii „Mureșana”**, fondată în anul 1885 de avocatul Patriciu Barbu - care a oferit chiar o parte din casa în care locuia drept sediu pentru banca în formare și a devenit și primul director executiv al acesteia - alături de liderii locali reghineni - și reprezintă prima instituție românească de credit și economii din zona mureșeană.⁴⁸ Conform bilanțului din 1906, capitalul băncii însumă 200.000 de coroane, din care 823 de coroane erau folosite în scopuri culturale.

Scopul fondării Băncii „Mureșana” s-a întemeiat pe convingerea că era necesară asigurarea unui suport material solid, care să contribuie la dezvoltarea culturală a zonei. De altfel, în documentul de fondare - **Apel!**

⁴⁷ Liviu Moldovan, *op. cit.*, p. 14.

⁴⁸ Marin Șara, *op. cit.*, p. 251.

Către inteligența și poporul român din ținutul Reghinului și părțile învecinate, datat 24 iunie 1885 - semnat de Patriciu Barbu, protopopul greco-catolic Basiliu Rațiu, protopopul ortodox Galaction Șagău, avocatul dr. Absolon Todea, proprietarul Eugen Crișan, comerciantul Ioan Marinovici și notarul Iosif Fincu - se subliniază faptul că „înaintarea în cultură” a unui popor „este condiționată de starea lui materială, aceasta apoi se câștigă prin muncă, comerț și industrie, la care apoi factorul principal îl joacă banul,” cel care dispune de resurse „având conducători sinceri și raționali poate face întreprinderi folosite de societății atât pentru ridicarea culturii lui naționale, cât și întru prosperarea și în folosirea stării lui materiale, pășind repede înainte pe calea civilizației și a progresului.”⁴⁹ Fondatorii considerau că o națiune care nu încearcă să se folosească de avantajele pe care putea să le ofere o economie prosperă, o națiune care nu se interesează de aspectele materiale ale existenței, este pierdută; ea rămâne pe o poziție inferioară statelor dezvoltate, pierzându-se în utopia unei societăți perfecte, dar care nu are un fundament stabil.

Banca „Mureșana” a fost o instituție care a sprijinit masiv, pe de o parte activitatea culturală din zonă - oferind stipendii tineretului studios școlar și universitar, contribuind la formarea și consolidarea elitei românești; totodată, a oferit ajutoare pentru acțiuni de binefacere și aceste realități sunt surprinse de rapoartele pe care Patriciu Barbu le realizează până în 1901, ultimul an în care conduce banca. Sumele totale oferite în scopuri culturale au însumat într-un interval de 50 de ani de activitate nu mai puțin de 1.421.679 lei.⁵⁰

Pe de altă parte, s-a implicat în mai buna organizare și funcționare a unor structuri associative culturale, precum Societatea de Lectură „Petru Maior” a Studenților Români de la Budapesta. Mai mulți intelectuali români

⁴⁹ Grigore Ploësteianu, **Banca „Mureșana” și Societatea de lectură „Petru Maior”**, în *Reghinul cultural*, 2002, nr. 6, p. 166.

⁵⁰ Ioan Nistor, **Activitatea economică și culturală a memorandistului Patriciu Barbu**, în *Marisia*, 1975, vol. V, p. 212.

din Reghin și împrejurimi au sprijinit această societate studențească, ce și-a propus „dezvoltarea în cultură, în limba română și lățirea spiritului de colegialitate.”⁵¹

De altfel, există o strânsă legătură între Banca „Mureșana” și Societatea „Petru Maior”, în condițiile în care, de exemplu, reghineanul Absolon Todea a fost în egală măsură membru al societății și membru fondator al băncii.⁵² Mai mult, în cadrul adunării generale din 23 martie 1892, banca a stabilit acordarea unui destul de consistent sprijin financiar societății, constând în 50 de florini, propunând totodată ca societatea să primească și calitatea de membru fondator al băncii.⁵³ Trei ani mai târziu, la cererea societății de această dată, în cadrul Adunării generale a băncii din 23 martie 1895, s-a acordat o nouă contribuție financiară, de 25 de florini.⁵⁴

În preocupările sale, Banca „Mureșana” nu s-a opus doar la spațiul mureșean; pe baza același principiu care a funcționat și în cazul societății de lectură budapestane, banca s-a implicat și în susținerea unor activități care depășeau cadrul geografic, dar și cultural. Avem în vedere în acest sens contribuții financiare, minore - este adevărat - dar sugestive, oferite pentru edificarea casei protopopiale din Sebeș, județul Alba (3 florini în anul 1894), pentru asigurarea mesei studenților brașoveni (10 florini în 1899), 2 florini în același an pentru Mănăstirea de la Prislop, județul Hunedoara.⁵⁵

Un aspect decisiv în activitatea băncii considerăm că nu a fost doar cel legat de susținerea financiară a activităților culturale; importanța reală a constat în sprijinirea, pe termen lung, a constituirii unui grup de intelectuali români - funcționarii de bancă, o categorie socio-profesională care, procentual, se afla destul de aproape de cea a dascălilor. Din rândul lor se aleg secretarii și casarii Astrei, cei care organizează conferințe publice,

⁵¹ Eugenia Glodariu, **Asociațiile culturale ale tineretului studios român din monarhia habsburgică. 1860-1918**, Cluj Napoca, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, 1998, p. 55.

⁵² Grigore Ploeșteanu, **Banca „Mureșana”**, p. 168.

⁵³ *Ibidem*, care valorifică ms. 5984, **Fondul Soc. „Petru Maior”. Corespondență**, mapa III, 1884-1893, f. 177, de la BCU Cluj-Napoca.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Grigore Ploeșteanu, **Banca „Mureșana”**, p. 172.

sprijină presa, iau parte activă la luptele politice. Pot să o facă fără rețineri deoarece, nefiind funcționari la stat, nu riscă să rămână fără slujbe.⁵⁶

Pentru că ei se implică în lupta cultural-politică, la rândul lor autoritățile maghiare încep lupta împotriva băncii. și chiar se trimite băncii o adresă a Tribunalului Mureș în 1893, prin care se cere ultimativ ca membrii consiliului de administrație să nu se implice în probleme de la nivel politic și național. În plus, după condamnarea lui Patriciu Barbu în procesul memorandistilor, în 1894, tribunalul arată că se va înăspri controlul asupra băncii, pentru a păstra ordinea și a apăra interesul public.⁵⁷

O importanță deosebită s-a acordat, în special în spațiul reghinian, fundațiilor culturale. Pornind de la o inițiativă individuală, fundațiile și-au asumat rolul de mecenă în planul culturii, sprijinind masiv - prin stipendii, burse, ajutoare pentru elevii săraci, dar cu potențial intelectual, fonduri pentru biserică sau școală etc. - derularea procesului de culturalizare.

Cea mai veche dintre fundațiile culturale reghinene ale secolului al XIX-lea este cea înființată de Ioan Muntean în 1818, aceasta fiind ultima dorință a tatălui lui răposat, Mihail Muntean. **Fundația Muntean** avea un capital de 2.000 de florini care a fost pus la dispoziția episcopului Ioan Bob, cu precizarea ca dobânzile obținute prin capitalizarea sumei să fie oferite anual preotului din Reghinul săsesc. Gest foarte generos dacă ne gândim la situația financiară precară a preoților. Singura condiție pusă de familia Muntean era ca preotul să slujească un anumit număr de liturghii pentru Mihail Muntean și pentru morții din familia lui.⁵⁸

La rândul său, Teodor Șerban Lupu⁵⁹ - comerciant și mare proprietar din Reghin, unul dintre susținătorii cei mai activi ai culturii și învățământului, ceea ce îi și conferă în epocă supranumele de „*patron al*

⁵⁶ Ioan Nistor, *op. cit.*, p. 212.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 213.

⁵⁸ Maria Dan, *Protopopul Ariton M. Popa*, Tîrgu Mureș, Casa de Editură „Mureș,” 2006, p. 33.

⁵⁹ Grigore Ploșteanu, *Teodor Șerban Lupu*, în *Reghinul cultural*, 1990, nr. 2, p. 210-215.

*școalelor și al bisericilor*⁶⁰ - pune bazele Fundației „Şerban Lupu”, în 1838, cu un capital de 400 de florini. Convins că tineretul român are o şansă reală doar dacă i se oferă „*o educație adevărată și virtutē*” - obiectiv care revine aproape obsesiv în viața majorității intelectualilor vremii - el oferă stipendii „*pentru un docente greco-catolic din Reghinul săesc*,”⁶¹ pe care se obligă să-l susțină finanțar pe toată durata studiilor efectuate la Blaj. Ulterior, tot prin intermediul unei „*fundațiuni școlare*,” dispune acordarea a încă 1.000 de florini pentru elevii fără posibilități materiale, iar pentru pentru ajutorarea elevilor săraci care studiau la școală din Lipova a înființat o nouă fundație în valoare de 700 de florini.⁶²

Teodor Şerban Lupu obișnuia să participe la examenele elevilor din școlile reghinene și să ofere celor mai buni dintre ei fondurile necesare continuării studiilor. A contribuit la dezvoltarea învățământului românesc de la Reghin inclusiv prin ridicarea unui edificiu pentru o școală în localitate, investiție care însuma aproximativ 6.000 de florini, ceea ce atrage atenția lui Papiu Ilarian, care îl elogiază în paginile *Gazetei Transilvaniei* „... și unde sunt demne de toată recunoștința sacrificiile cetățianului Lupul.”⁶³

Inspirată poate din exemplele individuale existente deja, familia comercianților Marinovici s-a implicat activ în viața culturală reghineană pe tot parcursul secolului al XIX-lea.⁶⁴ Cea mai veche inițiativă de familie datează din anul 1866, când este înființată Fundația „George Marinovici” de către negustorul cu același nume, cu scopul de a susține biserică unită din Reghinul săesc; la moartea fondatorului, survenită la 2 iunie 1866, conform dorinței sale, la arhiepiscopatul din Blaj a fost depusă suma de 1.000 de florini, care urma să fie folosită în două direcții: jumătate urma să se

⁶⁰ Marin řara, Mariana Ploëșteanu, *Personalități reghinene*, în *Vatra*, s.n., 20 martie 1979, nr. 96, p. 8.

⁶¹ Maria Dan, *op. cit.*, p. 33.

⁶² *Ibidem*, p. 37.

⁶³ Grigore Ploëșteanu, *Aspecte ale vieții culturale din Reghin...*, p. 26.

⁶⁴ Dumitru Gherman, *Arborele genealogic al familiei de ctitori Marinovici-Reghin*, în *Reghinul cultural*, 1994, nr. 3, p. 56-68.

constituie în stipendii pentru liturghie; cealaltă jumătate era oferită pentru a asigura cheltuielile necesare bisericii.⁶⁵

Câțiva ani mai târziu, în 1873, fiile săi oferă, în numele părintelui lor, obligațiuni în valoare de peste 2.350 de florini pentru înființarea unui stipendiu școlar de minimum 60 de florini.⁶⁶ Fondul se constituie într-un „stipendiu destinat tinerilor români care studiază în școli.”⁶⁷

În 1883, unul dintre fiile comerciantului, Nicolae Marinoviciu, a pus bazele **Fundației Marinoviciu-Artz**; el a oferit suma de 1.000 de florini episcopului Ioan Lemeny pentru ca acesta să dispună folosirea lor pentru îmbunătățirea situației bisericii greco-catolice din Reghinul săsesc. După moartea lui, soția a oferit, la rândul ei, aceeași sumă și pentru același scop.⁶⁸

Se știe că, în anul 1888, fundația a aprobat un stipendiu de 60 de florini pe an pentru elevul de gimnaziu Elisei Mezei, în condițiile în care, la moartea tatălui acestui elev, a fost oferită Astrei suma de 2.000 de florini, cu precizarea ca din aceste fonduri să-i fie acordată fiului banii necesari pentru terminarea studiilor. La sfârșitul studiilor gimnaziale, Asociațunea a hotărât ca din fondurile Fundației Marinovici, lui Elisei Mezei să-i fie acordată alti 60 de florini pe an pe durata studiilor sale la seminarul clerical din Sibiu, la cerere.⁶⁹

La rândul său, Ioan Pop Maior, nepotul de soră al lui Petru Maior, puternic axat pe ideea susținerii financiare a culturii românești, prin testamentul întocmit în 1873 a oferit o sumă destul de consistentă de 2.000 de florini pentru a pune bazele unei fundații, care să ofere stipendii școlare, burse pentru elevi.⁷⁰

⁶⁵ Maria Dan, *op. cit.*, p. 33.

⁶⁶ Grigore Ploșteanu, *Aspecte ale vieții culturale din Reghin...*, p. 31.

⁶⁷ Szabó Mihai, *op. cit.*, p. 219.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Transilvania*, nr. 9 din 15 septembrie 1892, p. 299.

⁷⁰ Grigore Ploșteanu, *Ioan Pop Maior*, în *Reghinul cultural*, 1990, nr. 2, p. 200.

Și avocatul reghinean **Absalon Todea** a lăsat moștenire la moartea lui, survenită în iunie 1892, o fundație de 10.000 de florini, în scopuri bisericesti și școlare.⁷¹ Dar informațiile legate de modul de valorificare a acestei uriașe sume nu sunt încă suficient clarificate.

Unele surse indică faptul că, și la Tîrgu Mureș, protopopul **Partenie Trombitaș** a pus bazele unei fundații pentru ajutorarea parohilor săraci;⁷² se știe doar că ierarhul a trimis statutele fundației la Sibiu pentru a fi aprobate, dar nu cunoaștem finalitatea acestui demers.⁷³

O altă inițiativă asupra căreia există încă lacune este și cea a lui **Gregoriu Nistor** din Solovăstru care, la 2 noiembrie 1892, îi scrie protopopului reghinean Petru Uilăcan, propunându-i elaborarea unui proiect de statut pentru aşa-numitul **Fond Cultural al Tractului Greco-Catolic din Reghin**. Câteva luni mai târziu, la 16 ianuarie 1893, acest proiect - cu anumite amendamente - primește aprobarea ierarhului blăjean, Ioan Micu Moldovan,⁷⁴ dar nu cunoaștem alte informații.

Încheiem acest capitol cu asociațiile muncitorești care și-au desfășurat activitatea în ultimii ani ai secolului al XIX-lea. Aceste asociații - care urmează oarecum tradiția breslelor medievale - se constituie pe fondul modernizării și industrializării, care dobândește valențe vizibile mai coerente la sfârșitul secolului, dar și al necesității consolidării sentimentului de solidaritate profesională, după model european.

Primele organizații muncitorești din Transilvania au fost cele de ajutor reciproc, care aveau la bază apartenența la un grup socio-profesional bine delimitat; au apărut ulterior cele care vizau ajutorul în caz de călătorie, boala sau înmormântare - și avem două exemple de astfel de societăți la Reghin,

⁷¹ *Transilvania*, nr. 9 din 15 septembrie 1892, p. 296.

⁷² DJAN Mureș, *Fond Protopopiatul Ortodox Român Tîrgu Mureș*, Dosar 19, f. 12.

⁷³ *Andrei Șaguna. Corespondența II*, ediție, studiu introductiv și note de N. Bocean, Gabriel V. Gârdan, Ioan V. Leb, B. Dobozi, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, p. 25.

⁷⁴ Simion Bui, *Biserica și societate românească în Reghin și împrejurimi. 1890-1918*, Tîrgu Mureș, Editura Nico, 2010, p. 79.

dar care funcționează în perioada interbelică. Dar abia în anul 1867 va lucefiță la Sibiu *Reuniunea sodalilor români*, prima asociație muncitorească, ale cărei obiective de activitate au inclus și manifestări cu caracter cultural, conferințe, coruri, șezători literare etc. Astfel de reuniuni ale sodalilor se înființează în scurt timp și la Brașov, prin eforturile lui Bartolomeu Baiulescu, la Cluj, la Timișoara, Arad etc., având același model de organizare și funcționare.⁷⁵

Cel care a susținut ideea constituirii unor asociații muncitorești a fost Visarion Roman, care și-a exprimat ideile în paginile *Telegrafului Român* încă din 1857.⁷⁶ Deși avea convingerea că astfel de asociații erau greu de realizat datorită numărului mic de meseriași români și a opoziției autorităților față de înființarea de noi ateliere, el susține că numai astfel se poate crea aceea solidaritate specifică profesiei și poate duce la mai bună pregătire în plan profesional.

Cea mai veche asociație muncitorească înregistrată în zona mureșeană este **Asociația de Autoinstruire a Calfelor Meseriași din Tîrgu Mureș**, fondată în anul 1868.⁷⁷ Scopul principal declarat al asociației era alfabetizarea, educarea și mai bună pregătire profesională, motiv pentru care au și fost puse bazele unei biblioteci specializate, în conformitate cu nevoile membrilor. Nu vom insista însă asupra acestui aspect, deoarece problematica a fost abordată la capitolul dedicat bibliotecilor. Asociația a funcționat timp de 5 ani, până în 1873, și a dispus de un cămin propriu, practic un sediu în care își desfășura activitatea, organiza conferințe și alte activități cu caracter cultural-educativ; sub egida ei a funcționat și o trupă de teatru, un cor și o orchestră, dar este greu de spus dacă toate acestea

⁷⁵ Mircea Ionescu, *Biblioteci muncitorești din Transilvania de la 1848 și până la Unire. Contribuții la istoricul dezvoltării lor*, în *Revista bibliotecilor*, mai 1973, nr. 5, p. 293.

⁷⁶ Visarion Roman, *Reuniunile binefăcătoare*, în *Telegraful Român*, nr. 98 din 14 decembrie; nr. 100 din 18 decembrie și nr. 101 din 21 decembrie 1857.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 291-296.

organizau activități doar pentru membri sau erau deschise și publicului larg.⁷⁸

După o întrerupere de câțiva ani, activitatea a fost preluată, din ianuarie 1877, de o altă asociație, care a funcționat până în anul 1896 - **Asociația de Autoinstruire și de Ajutor de Boală a Meseriașilor din Tîrgu Mureș** - mai bine organizată și structurată decât predecesoarea sa. Accentul s-a pus în mod special pe pregătirea profesională, motiv pentru care direcția principală de activitate s-a axat pe dezvoltarea serviciilor de bibliotecă, după cum s-a observat în capitolul dedicat bibliotecilor.

Simion Fuchs, care oferă informațiile de bază cu privire la activitatea asociației, insistă foarte obiectiv asupra apartenenței etnice exclusiv maghiare a membrilor și a orientării socialiste a acestora.⁷⁹ Trecând dincolo de rațiunile care l-au îndemnat să-și orienteze astfel contribuția istoriografică - studiul său este publicat în anul 1971, în plin regim comunist - considerăm că o asociație a muncitorilor care să se adreseze exclusiv celor de etnie maghiară la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea este greu de imaginat. Nu deținem date statistice care să confirme numărul membrilor asociației, nici date privind componența etnică a clasei muncitoare din Tîrgu Mureș în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea. Dar, dacă ținem seama de faptul că, într-un fel sau altul, membrii acestor asociații și-au continuat activitatea culturală de tip asociaționist și în perioada dintre războaiele mondiale, au sistat orice încercări în timpul aplicării Dictatului de la Viena, apoi au revenit, după 1944, în prim plan - nu neapărat ca indivizi, ci ca și concept de organizare - putem presupune că între membri se aflau și etnici români.

În plus, considerăm că diversitatea colecției bibliotecii asociației, care include nume reprezentative din zona europeană a literaturii - beletristice sau de specialitate - autohtone și străine, este un argument definitiv

⁷⁸ Simion Fuchs, *Istoricul bibliotecii Căminului muncitoresc din Tîrgu Mureș*, în *Revista bibliotecilor*, martie 1971, nr. 3, p. 131.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 133-134.

împotriva ideii de exclusivism etnic. Chiar dacă nu avem confirmarea nominală a unor membri români.

Ultima asociație muncitorească asupra căreia ne vom opri, **Asociația generală culturală a muncitorilor din Tîrgu Mureș**⁸⁰ a funcționat - nu știm dacă oficial, cu aprobarea autorităților - pe o durată foarte scurtă, de numai 3 ani. Muncitorii din Tîrgu Mureș au dorit să pună bazele unei astfel de asociații în primul rând pentru a-și spori cunoștințele; la 10 aprilie 1897 ei au trimis o cerere ministrului de interne al dublei monarhii prin care cereau aprobarea de constituire.

Nu mai așteaptă însă răspunsul oficial și în ianuarie 1898 se și intrunesc în cadrul unei adunări și hotărăsc să-și înceapă activitatea. Întâlnirile aveau loc în clădirea căminului muncitoreasc din localitate, pe strada Claustrului nr. 13. Nu este foarte clar dacă s-a primit sau nu aprobarea autorităților; cert este că după trei ani de tergiversări, asociația s-a constituit oficial la 2 aprilie 1900. Însă, un raport al poliției din 3 aprilie 1900 arată că societatea era acuzată de tendințe socialiste și că era urmărită de mult timp - ceea ce ne îngăduie să credem că nu s-a primit aprobarea oficială de constituire. Oricum, cu prilejul adunărilor, poliția a mai intervenit, pe unii membri i-a amendat, pe alții i-a expulzat din oraș.

La finalul demersului nostru, în care am încercat să identificăm acele structuri associative atipice care au marcat evoluția socio-culturală a românilor din secolele XVIII-XIX, considerăm că se pot emite unele opinii, nu neapărat sub forma unor judecăți de valoare. Nu punem sub semnul întrebării valoarea activității fiecărui organism în parte sau bunele intenții particulare ale intelectualilor vremii. Dimpotrivă, considerăm că orice inițiativă a contribuit la revigorirea culturală a epocii.

Devine foarte clar că, începând cu secolul al XIX-lea, românii, inclusiv în zona mureșeană, aderă masiv la ideea asociaționismului, pentru

⁸⁰ Petre Dan, *Asociații, cluburi, ligi, societăți. Dicționar cronologic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 229.

că „*tactica petiționarismului prășnuit*”⁸¹ - aşa cum o numea Dumitru Suciu - nu mai oferea nici o speranță a schimbării mult așteptate. Iar principala direcție de manifestare a asociaționismului a fost tocmai cea culturală. Poate mai mult ca oricând, intelectualitatea românească a înțeles rolul culturii - și prin aceasta înțelegem, de fapt, alfabetizare - dar nu a unei clase sociale limitate la un procent redus din populație, la elită, ci a unui număr cât mai mare de români. Practic, putem vorbi de un fenomen cultural care viza educarea masivă a maselor de oameni simpli.

Fie că în denumirea lor poartă sau nu atributul „*cultural*,” asociațiile românești se manifestă activ în acest domeniu al culturalizării. Poate doar cu câteva excepții - avem în vedere componenta etnică a unora dintre comunitățile mureșene - aceste asociații se manifestă pe tărâmul teatrului, al muzicii, al formațiunilor corale, al bibliotecilor, al casinelor etc., dar și al unei mai bune pregătiri profesionale - cum este cazul asociațiilor muncitorești din Tîrgu Mureș.

Prin muzică, teatru sau alte „*produse culturale*,” românii mureșeni înțeleg că, mai presus de orice, contează ideea unității, iar manifestările organizate pentru întreaga comunitate sunt doar pretexts pentru afirmarea intereselor comune. Ceea ce a reușit elita românească prin asumarea asociaționismului a fost să scadă rata analfabetismului. Fie individual, fie prin intermediul unor asociații, românii au reușit să se implice masiv în dezvoltarea spiritului național prin cultivarea valorilor specifice românești, fundamentale pentru emanciparea intelectuală a națiunii.

⁸¹ Dumitru Suciu, *Mentalități europene în gândirea și acțiunea politică a românilor din Transilvania față de unele realități din propria mișcare națională și din România în secolul al XIX-lea*, în *Studii privind mișcarea națională a românilor din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Editura Tribuna, 2004, p. 283.

Orașul Dumbrăveni și Cartea sa de Aur

Dr. ELA COSMA
Institutul de Istorie „George Barițiu“
Cluj-Napoca

Abstract

The Town Dumbrăveni and Its Golden Book

The article introduces the Golden Book of the small Transylvanian town Dumbrăveni (Elisabethstadt, Erzsébetváros), lying on the banks of the river Târnava Mare (Große Kokel, Nagy Küküllő). This valuable chronicle of the settlement's past times, from its very beginnings (7.000 years ago) up to now, is signed by Nicolaie N. Nedelcu and it represents a historical monograph of the best quality.

After the first medieval mention of Ebesfalva (Ibașfalău) in 1332, we become acquainted with the Romanian village, flanked by the famous Apafi castle, that is built here by the homonymous Hungarian noble family in 1552. The village and castle turn into an oppidum (market place), which gets glory as a princely residence in the time of Mihail Apafi I, prince of Transylvania (1661-1690). His invitation, addressed to the Armenians from the Principality of Moldavia, to come over the Carpathian Mountains and settle down in Transylvania is about to radically change the fate of the oppidum. The new settlers literally build up an Armenian urban center, endowed with privileges by the Austrian emperors Carl VI, Maria Theresia and Joseph II. By the name of Elisabethopolis, the settlement becomes a “privileged town” in 1733, a “totally privileged town” in 1758 and a “free royal town” in 1786-1791. The 18th century marks, no doubt, the golden age of this important commercial town of the Armenians, who are completely magyarized until the 19th century. After the Armenians' departure, Saxons and Jews enter the town, while the Romanians still represent the demographic majority. In 1919 the Gipsy National Assembly, rallied here, adheres to Transylvania's Great Union with Romania. In 1925, by royal decree of Romania's king Ferdinand I, the town receives its current name Dumbrăveni. After the Second World War, in 1952, a large number of Saxon families (either from Brașov and Southern Transylvania, or already deported in the Bărăgan Plain near the Danube) are sent to

Dumbrăveni under house arrest. By 1989, the Saxon population of the town emigrates to Germany.

The special architecture and the cultural marks of the town reverberate its multiethnic character, while the unique Armenian cathedral still mirrors the timeless central symbol of Dumbrăveni.

Keywords: Dumbrăveni (*Elisabethstadt, Erzsébetváros*), Nicolaie N. Nedelcu, Târnava Mare (*Große Kokel, Nagy Küküllő*), historical monograph

Cartea de Aur a orașului Dumbrăveni

Orașul Dumbrăveni (Elisabethstadt, Erzsébetváros) de pe Târnava Mare are de-acum **Cartea sa de Aur**, adică acea cronică a vremilor trecute, de la izvoade până în zilele noastre. Volumul semnat de Nicolaie N. Nedelcu¹ reprezintă o cronică fundamentală și esențială, atât pentru locuitorii de azi ai orașului, cât și pentru istoricii de mâine. Este o carte adresată tuturor acelora care vor să cunoască temeinic trecutul, pentru a putea desluși mai bine viitorul. Ori, știut este, că nici prezentul, și nici viitorul nu se pot clădi, decât în deplina cunoștință de cauză a rădăcinilor ființei noastre și a pământului pe care ne-am născut.

Nicolaie N. Nedelcu ne întâmpină cu o **Istorie dumbrăveneană**, de neuitat pentru cei care îi vor parurge paginile. În pofida titlului cald și sugestiv, deși plin de modestie (căci autorul nu își arogă dreptul de a deține cunoașterea absolută și adevărurile finale), volumul constituie o monografie istorică de cea mai bună calitate. Aici se îmbină cronologia localității cu demografia sa, se înfățișează cultura și arhitectura orașului, se descriu școlile și bisericile sale de-a lungul timpului. Toate acestea poartă amprenta unui spațiu multietnic, unde au trăit, într-o vecinătate mai strânsă sau mai depărtată, puzderie de etnii și naționalități, fiecare dăruind orașului câte ceva din specificul său inconfundabil.

¹ Nicolaie N. Nedelcu, **Istorie dumbrăveneană**, Timișoara, 2015, manuscris, în curs de apariție, 250 p. cu 115 ilustrații.

Istorie dumbrăveneană

La Dumbrăveni, pe teritoriul actualului oraș, istoria începe acum 7.000 de ani. O demonstrează, arheologic, descoperirea unor artefacte din așezări omenești ale epocii pietrei (din neolic și eneolic), din epoca bronzului și a fierului, mărturii ale dacilor și ale celților. Puțin cunoscut și anonim a rămas castrul roman din apropiere (de la Prod), datorită dezafectării și distrugerii sale în cursul evului de mijloc. Prezența creștinismului timpuriu și valurile migratorilor sunt, și ele, bine documentate în zonă.

Prima mențiune medievală din 1332 trimite la posesiunea feudală sacerdotală Ebesfalva. Între 1468-1714, satul românesc Ibașfalău trece, pentru 250 de ani, în stăpânirea familiei Apafi. Cu material de la castrul roman amintit, un puternic stăpân al locului, pe nume Grigore Apafi, comite de Dăbâca, zidește în 1552 castelul-cetate al Apafeștilor, aflat azi în centrul orașului Dumbrăveni, formând și domeniul cetății. La 1590, comitele Cetății de Baltă, Nicolae Apafi, își mută rezidența la castel.

Se pare că însuși Mihai Viteazul ar fi cumpărat, de la contele Apafi, un mic domeniu, ce cuprindea și satul Ernea, aproape lipit de Dumbrăveni, aflat la mai puțin de 5 km nord-vest de acesta; se întâmpla pe la 1600, înaintea Unirii, în drumul lui Mihai Viteazul spre Alba Iulia.

Târgul Ebesfalva cunoaște perioada sa de glorie în vremea lui Mihail Apafi I, principe al Transilvaniei între 1661-1690, care-și stabilește reședința princiară la castel.

În urma invitației oficiale adresate de Mihail Apafi I în 1672 armenilor, de a părăsi Moldova și de a se așeza dincoace de Carpați, istoria locului se schimbă prin sosirea aici a celor mai tineri locuitori ai principatului.

În 1712, Mihail Apafi al II-lea face un împrumut bănesc uriaș de 50.000 de florini, punând zălog, deci garantând ipotecar, cu mai multe sate din părțile Târnavelor, între care Ibașfalăul. Creditorul fostului principe scăpatat este nimeni altul decât domnitorul muntean Constantin Brâncoveanu, același care, la 1672, primise o donație din partea lui Mihail Apafi Tatâl, respectiv moșia și castelul de la Sâmbăta de Sus, unde

Brâncoveanu a construit frumoasa mănăstire. Constatându-se falimentul familiei Apafi, întreaga avere a acesteia este confiscată de Fiscul austriac în 1724. Castelul, târgul și domeniul Ibașfalău sunt preluate și inventariate de habsburgi în 1727.

Coloniștii armeni, al căror număr era în creștere, trimit la Viena o delegație condusă de preotul misionar dr. Barun Minasz. Contra unei sume de bani, ei devin curând noii stăpâni ai târgului, în temeiul decretului special emis de împăratul austriac Carol al VI-lea, la 11 august 1733. Decretul imperial constituie actul de naștere al „orașului privilegiat” Elisabethopolis, ceea ce marchează atât transformarea târgului de până atunci în așezare urbană, cât și botezarea acesteia cu nume nou. Orașul Elisabetei, Erzsébetváros sau Elisabethstadt, s-a ridicat de către armeni în jurul castelului; vechiul sat Ibașfalău a devenit acum o suburbie.

Împărăteasa Maria Theresia acordă orașului Elisabethopolis o succesiune de privilegii, întărită la 1746 și 1753 decretul tatălui ei, Carol al VI-lea. La 28 noiembrie 1758, Maria Theresia emite cel mai important decret, prin care Elisabethopolisul este ridicat la rangul de „oraș cu totul privilegiat”. Decretul împărătesei este însoțit de o scrisoare de proprietate, care atribuie pe veci armenilor orașul Elisabethopolis, castelul Apafi și domeniul Ebesfalva, inclusiv satele Hundorf (azi Viisoara) și Ernea. Toate acestea împărăteasa le vinde armenilor contra sumei cunoscute de 60.000 de florini, la care se mai achită 16.000 de florini, prin care armenii elisabethopolitani cumpără dreptul de căciunărit, care era monopol al statului și care ulterior le va aduce mari venituri.

Tot în 1758 se întocmește planul de sistematizare a orașului, care include extinderea localității, construirea unor edificii publice, dar și excluderea nearmenilor din urbe, cu mutarea lor la periferie.

Un moment unic în istoria orașului se leagă de vizita aici, în 1-2 iunie 1773, a primului și singurului împărat habsburgic care a vizitat urbea de pe Târnava Mare, Iosif al II-lea. Fiul cel mare al Mariei Theresia acordă, prin decretul din 1786, Dumbrăveniului, ca și Gherlei statutul de „*orase libere regestri*,” calitate recunoscută de către Dieta transilvană în 1791.

Armenii, tot mai bogăți și complet maghiarizați, își vor pierde treptat prerogativele, în urma revoluției de la 1848 fiind pedepsiti de autoritățile austriece, datorită apartenenței lor la cauza maghiară.

A doua jumătate a secolului al XIX-lea consacră afluxul masiv în oraș al sașilor, care se confruntă cu concurența evreiască. Între 1871-1918 Erzsébetváros este sediu de pretură, de care aparțin 32 de sate.

După Marea Unire, regele Ferdinand I al României promulgă decretul din 30 ianuarie 1919, prin care fostul Erzsébetváros redevine Ibașfalău și reședință de plasă pentru 33 de așezări, iar înaltul decret regal din 25 septembrie 1925 îi atribuie orașului numele românesc Dumbrăveni.

La 27 aprilie 1919 Adunarea Națională Țigănească, întrunită în oraș, își proclamă adeziunea totală la Unirea Transilvaniei cu România.

După cel de-al Doilea Război Mondial, în 1952 un număr mare de familii săsești din Țara Bârsei, unele deportate deja în Bărăgan, sunt trimise la Dumbrăveni, cu domiciliu obligatoriu.

În perioada comunistă, orașul Dumbrăveni cunoaște cea mai mare dezvoltare economică din istoria sa, dar și cea mai pașnică și impresionantă conviețuire multietică a românilor, dintotdeauna majoritari demografic, cu sașii, unguri, țigani, evrei și armenii, așezați aici în epoci mai vechi sau mai noi.

Comparății monografice

Monografiile locale anterioare referitoare la așezarea noastră de pe râul Târnava Mare pot fi numărate pe degetele unei mâini.

Grigor Govrighian tipărea, în 1883, la Viena o carte despre *Armenii din Elisabethopolul Transilvaniei*, al cărei subtitlu sugera cuprinsul ei: „*Istoria acestei emigrații [armenești], culeasă din edictele de privilegiere, date de principii Transilvaniei și de împărații austrieci, din inscripții contemporane și din înscrisuri oficiale, 1680-1779.*”

Cea mai vestită este contribuția lui Ávedik Lukács, parohul bisericii armenești din anii 1877-1909 (a cărui inimă a fost descoperită nu cu multă vreme în urmă în catedrala armenească din Dumbrăveni), cel care a organizat arhiva și biblioteca parohială și a scris *Szabad királyi*

Erzsébetváros monográfiája (*Monografia orașului liber regesc Dumbrăveni*), publicată în 1896, la Gherla.² Cartea lui Avedik Lukács face o scurtă istorie a locului, începând din secolul al XV-lea, apoi a posesiunii familiei Apafi după 1500, insistând asupra sosirii armenilor la Dumbrăveni sub principale transilvan Mihail Apafi I, la 1685, odată cu construirea orașului armenesc și evoluția acestuia în secolele XVIII-XIX.

După un hiatus temporal semnificativ, avocatul Emil Laurențiu, doctor în drept, redactează prima sinteză adevărată a istoriei locale, din preistorie și antichitate până în contemporaneitate, intitulată **Monografia orașului Dumbrăveni**. Lucrarea aflată în manuscris a fost consultată și citată de Nicolaie N. Nedelcu. La fel, se pun în circulație date cuprinse în cercetarea lui Radu Tempianu, profesor la Liceul Teoretic din Dumbrăveni, care scrie monografia geografică **Localitatea Dumbrăveni**, lucrare de gradul I, nepublicată, susținută la Cluj-Napoca, în 1980.

Demersurile monografice amintite mai sus, parțiale (din punct de vedere cronologic) sau particulare (din punct de vedere tematic), sunt continuante de Nicolaie N. Nedelcu, prin lucrarea de față, care adaugă, în plus, o vastă bibliografie constând în studii și articole științifice, precum și toate sursele și izvoarele la care autorul a avut acces. Prin acumularea integrativă și aproape exhaustivă a datelor istorice de care dispunem actualmente, s-a reușit conturarea unei imagini de ansamblu, focalizate îndeosebi pe difuzarea, și mai puțin pe interpretarea informației.

Consider că acesta este dozajul optim între documentare și glosare în marginea istoriei Dumbrăveniului, care poate conferi un caracter peren cercetării lui Nicolaie N. Nedelcu. Evident, efortul istoriografului presupune redarea corectă a tuturor teoriilor interpretative vehiculate până acum, astfel că în cartea de față își găsesc locul și ipoteze de lucru, încă neconfirmate științific, referitoare la explicația unor toponime și hidronime, la date și

² Recent volumul a văzut lumina tiparului și în limba română: Ávedik Lukács, **Orașul liber regal Elisabethopolis**, cuvânt introductiv de Lucian Nastasă, traducere din limba maghiară de Mihail Szabo, București, Editura Ararat, 2014.

evenimente ținând de istorii mitice și tradiții etnice diferite, pe care Nicolaie N. Nedelcu nu le eludează.

Tematica și structură

Structura prezentei monografii clarifică tematica abordată și stimulează lectura. După o „*Dedicație*” și un „*Argument*” cu valoare de confesiune sentimentală, asistăm la o adevărată desfășurare de forțe, în cele patru capitole mari, care tratează: I. *Istoria orașului Dumbrăveni*, II. *Locuitorii orașului Dumbrăveni*, III. *Biserica, școala și cultura*, IV. *Anexe*.

Trebuie neapărat remarcat că, în capitolul I, reconstituirea trecutului localității de pe Târnava Mare se face într-un cadru regional mai amplu, prin integrarea concentrică a istoriei locale în istoria Transilvaniei, în istoria imperială, în istoria României, cu reverberații în istoria europeană. Capitolul al II-lea propune o noutate, prin cercetarea aparte a comunităților etnice, lingvistice și etnografice ale românilor, maghiarilor, sașilor, secuilor, țiganilor și armenilor, trăitori în aceste locuri. Al treilea capitol impresionează prin apelul la istoria artei și arhitecturii, atât religioase, cât și laice, dar și prin reconstituiri din domeniul istoriei învățământului și a culturii. Binevenite sunt anexele ultimului capitol, conținând utile cronologii, documente, hărți, tabele, un glosar și chiar un text literar nepublicat, dedicat Dumbrăveniului.

Aparatul critic respectă criteriile științifice de alcătuire, notele de subsol având trimiteri bibliografice și explicative coerente și unitare. Ilustrația color, aleasă cu acribie de autor pentru a spori prin impact vizual efectul lecturii, este superbă și extrem de bogată, constând în circa 115 hărți, scheme, planuri urbanistice, steme, fotografii, cărți poștale, desene, litografii, portrete, grafică, reproduceri de scene sau obiecte de artă.

În fine, să nu scăpăm din vedere microbiografiile personalităților locale care, intercalate la locul potrivit în cronică istorică, oferă un prilej minunat de meditație și admirăție, față de viața și faptele celor care au dat suflu și suflet orașului. Evocarea inedită până acum a „*unui personaj simbolic al orașului*,” cum îl numește autorul, consacră pentru totdeauna figura

luminoasă a doctorului Friedrich Wilhelm Richter (26 februarie 1894-9 decembrie 1981), cunoscut de dumbrăveneni drept neuitatul *Moș Alună*.

Monograful și datoria sa de suflet

Atât de darnic în prezentarea remarcabililor Fii ai Orașului, autorul ***Istoriei dumbrăvenene*** nu se deconspiră pe sine, decât în raport cu părinții și dascălii săi, cu rudele și cu prietenii săi dragi, aducându-le tuturor prinos de recunoștință.

Cine este, totuși, Nicolaie N. Nedelcu? S-a născut la 10 noiembrie 1956, în satul Șaroș pe Târnave (Scharos, Sáros), din județul Sibiu. La vîrstă de trei ani, în 1959, părinții săi Nicolaie și Veturia s-au mutat în orașul Dumbrăveni, unde a locuit până la 18 ani, când a absolvit „Liceul Teoretic” din localitate (1971-1975). A urmat apoi „Școala Militară de Ofițeri de Transmisiuni” de la Sibiu (1975-1978), desfășurându-și activitatea profesională vreme de un sfert de secol, între 1978-2002, în cadrul Armatei la Timișoara, ca ofițer activ, ajuns la gradul de major. În plan familial, Nicolaie N. Nedelcu este căsătorit și are doi copii. După 2002, ca ofițer în rezervă, s-a putut dedica pasiunii sale mai vechi pentru istoria locurilor natale.

Minuțios, temeinic, perseverent, a adunat material bibliografic, documentar și ilustrativ tot mai mult, tot mai complet. Astfel s-a născut volumul intitulat ***Dumbrăveni. Lecția de istorie ardeleană***, redactat la Timișoara, în perioada 22 martie 2012-14 aprilie 2014, așa cum însuși autorul consemnează în dedicăția primei versiuni a cărții. Din nou onest și modest, conștient de pionieratul demersului său, s-a adresat unor profesioniști cu preocupări literare și istoriografice, dumbrăveneni și aceștia. Cu o remarcabilă răbdare și abnegație, autorul a revizuit complet structura cărții, îmbogățind-o cu informații suplimentare și actualizate. Dând Cezarului ce-i al Cezarului, nu putem omite numele scriitorului Nicolae Suciu, profesor de limba și literatura română la Dumbrăveni, care l-a susținut și l-a inspirat pe Nicolaie N. Nedelcu în laborioasa sa întreprindere. Profesorului Liță Suciu, între altele, i se datorează titlul definitiv al cărții de față. Aceasta reprezintă, de altfel, varianta a doua din 2015 (250 p. ms.),

revizuită, modificată, îmbunătățită și lărgită, a manuscrisului din 2014 (174 p. ms.).

Istoria dumbrăveneană, pornită din sufletul unui dumbrăvenean, a cărui inimă va bate până în ceasul din urmă pentru orașul său natal, oferă totodată hrana minții noastre, prin lecția ei de istorie, cultură, știință și educație. Nobila ofrandă adusă Dumbrăveniului de Nicolaie N. Nedelcu m-a emoționat înmiit, cu atât mai mult, cu cât în fiecare pagină a ei am simțit parfumul, gustul și culoarea, pe care mi le evocă neasemuitul meu orășel de pe malul Târnavei Mari, paradisul multietnic al copilăriei mele.

Fie ca minunata carte pe care o deschidem acum să oglindească, și în ochii cititorilor, preafrumosul Dumbrăveni văzut și înțeles de Nicolaie N. Nedelcu.

Gigi Căciuleanu - un coregraf la Tîrgu Mureş

IOANA CĂLUŞER
Tîrgu Mureş

Abstract

Gigi Căciuleanu - A Choreographer in Tîrgu Mureş

Theater and dance have been complementary arts since the 17th century. In time, this connection between the two arts diminished, each evolving on its own way. In Romania, it was Miriam Răducanu that started working dance with the actors before the '90s, but it was not at large scale.

Gigi Căciuleanu was born in Bucharest, in a family of refugees from Bessarabia. He took ballet lessons since the age of 4 and studied at the National Coreography School. The turning point in his life and his career was meeting his teacher, Miriam Răducanu; seeing her dance was like an „almost religious” revelation to him.

Gigi Căciuleanu has received many important awards and distinctions throughout his career and he has worked all around the world, including Tîrgu Mureş.

Keywords: Gigi Căciuleanu, National Theater of Tîrgu Mureş, dance, Carmina Burana, Vivaldi and the Seasons

Teatru și dansul sunt arte complementare încă din secolul XVII. Însuși Molière a fost educat într-un colegiu iezuit astfel încât să stie să danseze și să înființeze chiar o trupă de artiști compusă din actori capabili să danseze, precum și din dansatori care să joace teatru. În timp, legătura dintre aceste arte s-a diminuat, fiecare evoluând pe un drum propriu, poate uneori cu interferențe.

În România, Miriam Răducanu a fost cea care a început să lucreze dans cu actorii, încă dinainte de anii '90, fără însă ca fenomenul să ia amploare.

Coregrafii însă au început ulterior să pună în scenă spectacole de dans realizate numai cu actori.¹

Pentru Gigi Căciuleanu „*dansul înseamnă a te exprima prin mișcare. Mișcarea din dans este altfel, este proiectată. Așa cum brațele se proiectează în niște aripi ale îngerului, așa și proiecția mișcării se duce peste mișcare și se vede și în afară, dar și înăuntrul dansatorului. De aceea, dansul este o formă de a trăi. Și viața este o formă de a dansa!*”²

Dansatorul-interpret, coregraful și pedagogul-formator Gigi Căciuleanu s-a născut la București pe 13 mai 1947 într-o familie de refugiați nobili basarabeni. Așa cum singur recunoaște, dansul avea să devină încă din primii ani punctul central al vieții sale.³ Încă de la vîrstă de patru ani a fost dus la balet de către mama lui pentru că era neastâmpărat, dar poate și pentru că umbila mereu pe poante. Nu stătea locului și era adesea „*mituit*” de bunica sa (de origine rusoaică) care îi oferea bomboane doar pentru a se liniști. Copilăria i-a fost marcată de originile sale ruse, grecești, basarabene, aspect care nu a făcut altceva decât să îi acorde o valoare specială. Totodată, cel mai mare sacrificiu pe care l-a făcut de-a lungul carierei este cel al copilăriei.⁴

Prima profesoară de dans i-a cerut să improvizeze, în felul acesta deschizându-i o ușă spre libertate, nu spre constrângere, așa cum se făcea dansul de obicei.⁵ A descoperit atunci că libertatea este un adevăr greu de asumat.

¹ <http://www.romlit.ro/dansul-n-festivalul-naional-de-teatru>

² <http://revistatango.ro/gigi-caciuleanu-avem-aripi-dar-nu-se-vad-6666>

³ Gigi Căciuleanu, *Vânt, volume, vectori*, București, Editura Urban, 2008, p. 5.

⁴ <http://www.ziare.com/cultura/stiri-cultura/despre-dans-crimeea-si-nationalism-cu-gigi-caciuleanu-valoare-mondiala-roman-cu-originii-nesanatoase-interviu-1290467>

⁵ <http://www.agerpres.ro/cultura/2015/02/13/interviu-gigi-caciuleanu-dansul-e-simplitatea-dusa-la-maximul-complexitatii-11-19-49>

©bristenaph | Teatrul Național Târgu-Mureș

Zborul începe de jos⁶

La vîrstă de 10 ani și-a creat propriul său teatru de păpuși. Era atât directorul, cât și regizorul, precum și producătorul și actorul. Era uneori „ajutat” de mătușa lui, căreia câteodată i se „aplica” un tratament special atunci când nu mișca suficient de agil păpușa: era mușcată de cot, „tratament” pe care, dezvăluie maestrul, și-l auto-aplică și în prezent pentru a se motiva în timpul repetițiilor.

A studiat timp de nouă ani la Școala Națională de Coregrafie, iar sub îndrumarea lui Miriam Răducanu descoperă teatru de avangardă. Cu Miriam Răducanu a trăit aceeași senzație pe care a trăit-o cu prima profesoară: senzația deschiderii unei uși spre libertate. Doamna Miriam Răducanu l-a abordat băiețește: primul dans a fost în jurul unei mingi. Într-un interviu televizat mărturisește că doamna Miriam Răducanu este cea care l-a creat, este motivul pentru care „*el există ca artist.*” Pentru Gigi, descoperirea *Doamnei Papa*, aşa cum o supranumește, a fost o revelație „*aaproape religioasă.*”⁷

⁶ <http://www.bristenaph.ro/index.php/vivaldi-si-anotimpurile-un-spectacol-de-gigi-caciuleanu/>

⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=FGqSAK12xf4>

Văzând-o dansând, a realizat că ceea ce ea interpreta nu era un simplu dans, ci fiecare mișcare, fiecare braț ridicat, fiecare privire făcea parte dintr-un proces al minții, un proces al gândirii. Atunci a realizat ce înseamnă dansul pentru el. Fascinat de picturile lui Kandinsky, ajunge la concluzia că felul în care el simte mișcarea este asemenea unei picturi realizate de acesta, cu forme geometrice, tensiuni care vin din culoare.

Avea 14 ani când a început să studieze cu Miriam Răducanu și mărturisește că până atunci nu s-ar fi remarcat ca dansator, pentru că nu înțelegea ce îi putea oferi dansul.

Și-a aprofundat apoi studiile de balet clasic la Moscova, în cadrul Academiei de Teatrul Balșoi și devine solist în cadrul Operei Naționale din București, asigurând repertoriul. Dansează ca prim solist în balete clasice, precum *Lacul lebedelor* sau *Spărgătorul de nuci*, precum și în balete și coregrafei moderne, precum *Zidul* și *Mandarinul miraculos* de Oleg Danovschi, *Un american la Paris, Amorul Doctor* de Tilde Urseanu, *Prinț și cerșetor* de Victor Marcu etc.⁸

Primul premiu pe care îl câștigă este la scurt timp după terminarea școlii generale, un premiu pentru mișcarea scenică la Piatra Neamț. Spectacolul pentru care fusese preiat se numea *Harap Alb*, în regia Zoei Anghel Stanca, un spectacol în care mișcarea scenică era axul central al piesei.⁹

La vîrstă de 23 de ani câștigă *Premiul de coregrafie* la Concursul Internațional de la Varna, cu *Mess around*, pe muzica lui Ray Charles. Un an mai târziu, câștigă *Premiul I de coregrafie* la concursul internațional de la Köln, cu creația *Stimmung*, pe muzica Mariei Tănase și dansând alături de Ruxandra Racovitză. În 1972, obține același premiu, de data aceasta însă pentru *Kerzenschatten*, pe muzica din *Bolero* a lui Maurice Ravel, alături de Ruxandra Racovitză.

La 25 de ani era deja cunoscut ca și coregraf. Făcea parte dintr-un grup de artiști care, după fiecare spectacol de la Opera de Balet, obișnuiau să

⁸ http://www.respiro.org/Issue6/eseu_rotescu.htm

⁹ *Ibidem*.

danseze în cluburi, „*inventând*” viața de noapte din București. Cu toate acestea, decide să plece din țară, întrucât activitatea sa, atât de creator, cât și de artist era blocată. Pina Bausch este cea care, recunoscându-i potențialul, îi oferă oportunitatea de a-și dezvolta abilitatea de creație, angajându-l la Compania de Balet din Essen. Aici compune 10 creații, printre care *Plattenhüllen*, *Funny scenes*, *Valsuri nobile și sentimentale*, *Gloriana*, etc. „*Bagajul cultural și abilitatea de a munci, și desigur Miriam Răducanu care m-a stimulat enorm, m-au salvat. În vest, libertatea era un concept relativ. În ceea ce mă privește, însemna să munesc cu mult mai mult dat fiind că eram străin - eu veneam din Est, nu din America. Paradoxal, baletul clasic m-a ajutat să devin unul dintre pionierii dansului contemporan din Franța.*”¹⁰

În 1973, artistul se mută în Franța și, împreună cu Rosella Hightower, înființează Dance Studio Contemporan Nancy. Mai apoi, compania își schimbă numele în *Ballets de Lorraine - Danse Contemporaine de France*, susținut de către Ministerul Francez de Cultură. În anii următori, artistul preia Direcția Baletului la Teatrul de la Nancy, colaborând artistic și administrativ cu Dan Mastacan.

În 1978 fondează festivalul de dans stradal *La Danse à Aix*, dând astfel posibilitatea multor artiști să se exprime, fapt pentru care primește de două ori medalia orașului Aix en Provence. După ce este numit Director Artistic al Centrului Național Coregrafic la Rennes - Franța, pe care îl dirijează în colaborare cu Dan Mastacan, urmează o perioadă de câțiva ani în care colaborează cu diverse personalități celebre ale dansului și muzicii, urmând apoi ca în repertoriul Operelor din Lyon, Paris, Avignon, Opera din Hamburg, Roma, Teatrul La Fenice din Veneția, Teatrul Municipal din São Paolo, în Israel (compania Bat-Dor) să intre și coregrafile sale.

În 1984, ministrul culturii Jack Lang îl decorează cu titlul de *Chevalier în Ordinul de Arte și Litere*, iar în 1987 primește medalia BRIGITT pentru activitatea sa în domeniul culturii în Rennes și în Bretania. 10 ani mai târziu, în 1994, părăsește Rennes și, stabilindu-se la Paris, înființează Compania

¹⁰ Ana Maria Munteanu, <https://adinterculturalaen.wordpress.com/art-and-culture/gigi-caciuleanu-or-romania-as-a-state-of-dance/>

„Gigi Căciuleanu,” cu ale cărei creații avea să marcheze spațiul cultural parizian.

În ianuarie 1998 realizează pe scena Teatrului Național din București, pentru TVR, spectacolul **Lumea dansului**, invitând alături de compania sa stele internaționale ale dansului. În anii următori montează noi spectacole în diverse colțuri ale lumii, precum Santiago, Buenos Aires, Bahia Blanca, São Paulo, Torino, Uruguay, inclusiv la Constanța, unde pune în scenă creații de renume.

Primește importante distincții, precum *Premiul APESS* pentru cea mai bună creație coregrafică în Chile (1997, 2003 și 2005), *Premiul Altazor* pentru spectacolul **Gente** (2002) și pentru spectacolul **Cuerpos** (2003); este numit director artistic al Baletului Național din Chile (2001) și este recunoscut drept cel mai bun coregraf internațional al anului de către Cercul Criticilor de Artă din Chile (2003).

Pentru Căciuleanu, dansul este nimic și totul, iar visul este cel mai real lucru care poate să existe. Deși declară că nu are o gândire matematică, dansul lui este calculat, prezintă o anume aritmie, o „gramatică a actului dansant și unei teorii,” undeva la granița dintre matematică și poezie.¹¹

El tratează spectacolul de teatru nu ca pe o regie, ci ca pe o coregrafie, în care fiecare fir de păr este cu un scop acolo unde este. El încearcă să transforme dansatorii în actori, pentru ca apoi să îi retrampeze în dansatori. El tratează actorii ca pe niște dansatori, iar spectacolul ca pe o coregrafie. Își învăță actorii să trăiască „cas,” că o coregrafie este drumul cel mai lung dintre două puncte, iar ceea ce este interesant în dans este aventura personală și conviețuirea prăbușirii trupului cu înălțarea lui. Le cere dansatorilor nu să fie perfecți, ci să fie geniali.¹² Totodată, dansatorul este o tortă care se consumă, care trebuie să ducă dansul lui de la posibil la imposibil. Dansatorul trebuie să fie foarte sincer pe scenă, întrucât oamenii se mișcă cu adevărul lor.

¹¹ Gigi Căciuleanu, *op. cit.*, p. 7.

¹² Emisiunea **Garantat 100%**, ediție din 2013, despre relația între coregraf și dansatori.

Căciuleanu creează spectacolele pornind de la premiza că se adresează unui public intelligent. Unicitatea creațiilor sale pornește de la determinarea sa de a sparge automatismele în dans. De altfel, maestrul consideră că un artist poate fi numit în acest fel în măsura în care este capabil să fie autentic. Arta sa nu trebuie să fie imitativă.

Gigi Căciuleanu crează spectacole oriunde este primit cu brațele deschise. Acesta este și motivul pentru care a acceptat să lucreze cu Teatrul Național din Tîrgu Mureș. Nu a privit acest lucru ca pe un sfârșit de carieră. Din contră; munca cu oameni care vorbesc aceeași limbă cu a sa o consideră a fi un lux.

În ianuarie 1998 realizează la Teatrul Național din București, împreună cu compania sa, la invitația Silviei Ciurăscu, pentru TVR, un spectacol intitulat ***Lumea Dansului***. Au fost invitate numeroase mari vedete internaționale. Până atunci, întreaga sa carieră de coregraf s-a desfășurat în afara spațiului românesc. A realizat apoi și alte spectacole în țară, la Teatrul de Balet „Oleg Danovschi” din Constanța sau Teatrul „Ariel” din Tîrgu Mureș, la invitația lui Gabriel Cadariu.

La Tîrgu Mureș a lucrat foarte mult cu actorii. Pentru Căciuleanu, avantajul de a lucra cu aceștia este că adesea ei înțeleg unele intenții pe care balerinii nu întotdeauna le înțeleg sau le ia mai mult timp pentru a le înțelege.

Primul spectacol realizat la Tîrgu Mureș a avut loc în anul 2001, ***Jungla X***, la Teatrul „Ariel,” ocazie prin care teatrul îi publică și ***Cartea Junglei X*** sau „gustul cotului,” cu Monica Ristea-Horga, Nicu Mihoc, Andi Brandus, Alexandrina Moldovan, Valentin Lozinca-Mandric, Georgeta Potcoava, Viorel Meraru, Mioara Topor, Mariana Iordache, Cornel Iordache, Balogh Annamaria, Conczy Katalin printre protagoniști.¹³ Aici, impresia a fost că a lucrat „într-o mare caldă și primitoare,” iar atât colaborarea cu trupa maghiară, cât și cu cea română, a fost foarte bună.

Succesul în fața publicului din Tîrgu Mureș l-a câștigat cu spectacolul ***Carmina Burana***, un spectacol care a avut premieră în 17 februarie 2012 și

¹³ Cotidianul ***Zi de zi***, Tîrgu Mureș, 19 aprilie 2012.

care a fost reprezentat de 31 de ori, atât la Tîrgu Mureş, cât şi în deplasare. La realizarea acestuia au participat dansatori de la ambele companii de teatru de la Teatrul Național din Tîrgu Mureş (atât Compania „Liviu Rebreanu,” cât şi Compania „Tompa Miklos”), precum şi studenţi ai Universităţii de Arte. Ultima reprezentaţie a avut loc în data de 21 aprilie 2015.

Spectacolul a participat la Festivalul Internaţional de Teatru de la Sibiu (ediţia 2012), la Festivalul Naţional de Teatru de la Bucureşti (ediţia 2012), la Festivalul Toamna Orădeană (ediţia 2012) şi Festivalul de Dramaturgie Contemporană Braşov (2012) - invitat în Gala Premiilor.¹⁴ S-a jucat mereu cu sala plină, atât în ţară, cât şi în străinătate. La Tîrgu Mureş s-a adresat atât publicului român, cât şi celui maghiar, indiferent de categoria de vârstă.¹⁵

În *Carmina Burana*, artiştii nu sunt nici actori, nici dansatori. Aceştia sunt dansatori care evoluează pe muzica lui Carl Orff într-un spectacol care pune în evidenţă lumea cu viciile ei şi cu nestatornicia norocului.

¹⁴ Cotidianul *Adevărul*, publicaţie din 12.03.2015.

¹⁵ <http://www.teatrunational.ro/spectacole/repertoriu/spect/carmiaburana.html>

Despre *Carmina Burana* în presa de specialitate:

„Nu știu dacă înaintea lui Gigi Căciuleanu au mai fost artiști care să fi nutrit ambiția de a se servi de *Carmina Burana* nu pentru un spectacol jucat pe scena unui teatru liric (...), ci pentru unul zămislit pe scena unui teatru dramatic. Și nu oricum, nu făcând ceea ce se cheamă un spectacol de teatru-dans, în care dansatorilor li se solicită să fie actori, ci, dimpotrivă, unul de teatru coregrafic, în care, aşa după cum ne lămurește creatorul conceptului intr-o scurtă intervenție inserată în caietul de sală al montării săvârșite la Teatrul Național din Tîrgu Mureș, „actorii sunt, deopotrivă, chemați să gândească și să acționeze în termeni coregrafici. Să fie adică Ego.” Mai exact, să se supună baghetei unui Prospero modern, unui Prospero al vremilor noastre care le cere să își descătușeze trupurile, să uite de servituitoarelor, să facă abstracție de detaliul că ele nu sunt neapărat aceleia ale unor dansatori profesioniști și, cu toate acestea, să caligrafieze și să istorisească cu ele felurile povești ale vieții.”¹⁶

„În interiorul dimensiunii vizuale a coregrafiei maestrului Gigi Căciuleanu se ascund nenumărate semnificații. Survolând simbolistica medievală a Carminei Burana, maestrul nu renunță definitiv la aspectele reprezentării lingvistice, dar limbajul corporal rămâne primordial, corpul trebuie să povestească. (...) Dansul devine un ritual în care forțele mișcării evocă dimensiunile unui timp Universal. Raportul complex dintre reprezentare, muzică și dans, naște un nou concept acreditat de maestrul Gigi Căciuleanu: teatrul coregrafic.”¹⁷

În 2015, regizorul-coregraf Gigi Căciuleanu montează la Tîrgu Mureș spectacolul de teatru-dans *Vivaldi și anotimpurile*, un spectacol așteptat cu mult interes de publicul târgumureșean fascinat de stilul regizorului, după succesul extraordinar pe care l-a avut *Carmina Burana*.

Așa cum singur recunoaște într-un interviu acordat pentru Teatrul Național, maestrul se reîntoarce la Tîrgu Mureș după trei ani, atras fiind de plăcerea de a lucra cu actorii și coregrafii teatrului, care sunt provocăți și de această dată să își depășească limitele într-un spectacol despre anotimpurile inimii și călătoria băjbaıtă a acesteia pe meleagurile pământene.

¹⁶ Mircea Morariu, *Viața lumii*, în *Teatrul azi*, nr. 5-6-7/ 2012.

¹⁷ Florentina Váry, *O lună magică*, în *Teatrul azi*, nr. 5-6-7/2012.

Vivaldi și anotimpurile sensibilizează, îmbogățește, ridică întrebări. Poate fi viața asemuită unui ring de box dar, totodată, și unui poem sensibil? Da, sigur că poate. Iar lui Căciuleanu îi iese tare bine prezentând complexitatea trăirilor umane pe acorduri de Vivaldi: fie că este vorba de cel mai nobil dintre sentimente, iubirea, fie că este vorba de șireata ispătă, de credință sau necredință, de revoltă, de nesiguranță sau de permanentă luptă pentru acceptare socială. Și cum ar fi dacă am învăța să trăim fiecare anotimp interior cu pasiune? Cum ar fi dacă am găsi bucuria indiferent de locurile prin care aceasta ne poartă? Și cum ar fi dacă în cea din urmă clipă vom putea închide ochii mulțumiți de amprenta pe care am lăsat-o în urmă? O suită de emoții și întrebări fără răspuns, care își găsesc alinarea în scena finală a spectacolului, scenă care amintește parcă de cuvintele înțelepte ale apostolului Pavel: „*Acum, vedem ca intr-o oglindă, în chip întunecos; dar atunci, vom vedea față în față. Acum, cunosc în parte; dar atunci, voi cunoaște deplin, aşa cum am fost și eu cunoscut pe deplin.*”

Este important de precizat că în Vivaldi și anotimpurile aproape singurul limbaj folosit este cel al trupurilor, întrucât pentru regizor „*corpurile umane sunt precum niște corzi vibrânde.*”

Spectacolul a deschis pe 30 septembrie 2015 stagiunea Teatrului Național Tîrgu Mureș, iar la sfârșitul lunii ianuarie 2016 s-a prezentat pentru a șasea oară. Așa cum mărturisește și artistul, este un spectacol stufoș care trebuie văzut și revăzut pentru a fi captat în întregime.

Scenariul, regia și coregrafia îi aparțin lui Gigi Căciuleanu, iar din distribuție fac parte: Monica Ristea, Bordás Attila, Cristina Iușan, Csaba Ciugulinu, Mihai Crăciun, Costin Gavază, Anca Loghin, Rareș Budileanu, Raisa Ane, Luchian Pantea, Georgiana Gherghu, Claudiu Banciu, Mihaela Mihai, Delia Martin, Cristina Holtzli, Alexandru-Andrei Chiran, Tiberius Vasiniuc, Sergiu Marocico, Bianca Fărcaș, Cristian Iorga, Laura Mihalache, Erika Domokos, Gabriela Bacală, Denisa Badea, Claudiu Știian, Robert Oprea, Ștefan Mura. Realizare decor, design costume și concept afiș: Măriuca Ignat. Text: Sonet Baroc nr. 7 de Beny Zsuzsa, traducerea Paul Drumaru. Light design: Daniel Klinger. Asistent coregrafie: Cristina Iușan. Asistent regie: Laurențiu Blaga.

Despre **Vivaldi și anotimpurile** în presă:

„Slujindu-se de binecunoscuta compozitie pentru a face din ea un spectacol de teatru coregrafic, nutrind poate aceleasi îndoieri încercate odinioara de Vivaldi, Gigi Căciuleanu a mizat pe caracterul de artă pe de o parte completă, dacă nu cumva chiar hiper-completă a teatrului.” (Mircea Morariu, **Adevărul**).¹⁸

„Cu ajutorul fermecătoarei muzici a lui Antonio Vivaldi, s-au explorat toate anotimpurile ce se aştern în sufletele oamenilor, de la iubire... la furie, de la dorința de a fi integrat în societate... la dorința de a ieși din multime, de la exuberanță... la suferință.” (Raluca Medeleanu, **Special Arad**)¹⁹

Dacă poate există vreun poem fără cuvinte, atunci poemul acela se numește Gigi Căciuleanu. Sintaxa lui este întotdeauna originară. Ține de antropologie și de zorii umanității, când omul era simultan mișcare și contemplație pură. Vorbele lui au carne, oase și sânge. Limbajul său este în același timp universal și intraductibil. Așa cum nu poți transforma o sonată de Beethoven într-un tablou sau într-un poem, tot așa nu poți „traduce” vreo scenă din spectacolele sale. Pentru că structurile lui sunt fundamentale și fondatoare. În scena finală din **Carmina Burana**, un om se învârte în roata sorții fără să știe dacă roata îl învârte pe el sau el învârte roata. Cum ai putea, plastic, muzical, poetic, teatral să spui ideea mai precis, mai integral?

¹⁸ <http://artactmagazine.ro/vivaldi-anotimpurile-si-gigi-caciuleanu-la-targu-mures/>

¹⁹ <http://www.teatrunational.ro/spectacole/premiere/spect/vivaldi-si-anotimpurile.html>

„Dacă cineva comite acte de trădare o dată, îi va fi ușor să o facă din nou”

NICOLAE BALINT
Tîrgu Mureș

Abstract

If Someone Betrays Once, He Will Easily Do it Again

This paper contains an interview with Larry Watts, the author of some very interesting and popular books about the Romanian history.

Larry Watts is an American political analyst and intelligence specialist. He had access to extremely important documents belonging to countries from the former Warsaw Pact, to the US Department of State and also to American secret services, documents that were declassified after 1989.

All these allowed him to present in an original way the singular attitude of Romania in the Soviet Bloc.

Keywords: Romania, communism, Cold War, Pacepa, Soviet Union, USA, secret services, historian

Autor a două cărți de mare succes - *Ferește-mă, Doamne de prieteni* (2011) și *Cei dintâi vor fi cei din urmă. România la sfârșitul războiului rece* (2013) - americanul Larry Watts, analist politic și specialist intelligence, a avut amabilitatea de a-mi acorda un interviu în exclusivitate. Accesul domniei sale la documente de mare importanță aparținând unor state din fostul Pact de la Varșovia, dar și ale Departamentului de Stat al SUA, precum și ale unor servicii secrete americane - documente desecretizate după 1989 - i-au permis autorului să prezinte atitudinea

singulară a României în cadrul blocului sovietic într-o altă abordare, nemai întâlnită până acum la vreun istoric român. Un act de curaj, dar în același timp de corectitudine politică și istorică.

*

Reporter: *Demersul dumneavoastră - mă refer la cele două cărți pe care le-ați publicat în și despre România din perspectiva acțiunilor diplomatice ale acestui stat, deseori în afara liniei impuse de Moscova, precum și unele acțiuni de pe frontul secret - este cu atât mai valoros și credibil cu cât vine din partea unui istoric străin care se bucură de o foarte bună reputație și de o expertiză recunoscută în domeniul intelligence. De ce acest demers din partea dumneavoastră, domnule Watts? De ce despre România?*

Larry Watts: În primul rând, aş dori să vă reamintesc faptul că, deși scriu despre istoria României, nu sunt istoric. Un masterat pe care l-am absolvit - în studii ruse și est-europene - a fost interdisciplinar și a inclus istoria, dar atât cel de-al doilea masterat, cât și doctoratul au fost axate pe relații internaționale și politica comparată. Baza mea ca analist și specialist politic conferă noutate abordării mele în privința istoriei României. Orice analist/specialist regional respectat trebuie să știe istoria țării sau a țărilor pe care le studiază pentru a identifica tipare recurente și factori care pot avea influență asupra comportamentului contemporan. În timpul Războiului Rece, după 1968, comportamentul diferitelor regimuri este europene din Blocul Sovietic a fost remarcabil de omogen. Unii ar putea spune chiar monoton. Cu marea excepție a României. Și această excepție mi-a atras interesul prima dată când am început să studiez zona, în 1978. Am abordat România în primul rând din perspectiva comportamentului său pe plan internațional, atât în Alianța Pactului de la Varșovia, cât și pe scena mondială. Am urmărit îndeaproape acțiunile internaționale ale României în deceniul următor. Aceste cărți sunt în mare parte rezultatul acelei munci de început. Pot părea ca fiind cărți de istorie pentru cititorii mei, dar ele reflectă preocuparea mea profesională cu desfășurările contemporane acelei vremi.

Reporter: În opinia mea, conținutul demersului istoric întreprins de dumneavoastră este absolut remarcabil pentru că se bazează pe documente excepționale prin proveniența lor. Constat în același timp faptul că vizionarea dumneavoastră despre România și politica de apărare și siguranță națională promovată de acest stat în perioada comunistă este oarecum singulară în peisajul istoriografiei românești având în vedere că cea mai mare parte a demersurilor de acest gen din partea istoricilor români este unul care stigmatizează și culpabilizează aproape în totalitate această politică a statului român, precum și acțiunile externe ale serviciilor speciale întreprinse în acest scop. Care credeți că poate fi explicația unei asemenea atitudini din partea acestor istorici?

Larry Watts: Dat fiind că standardul de viață scăzuse atât de brusc, că represiunea regimului crescuse mult și că reputația internațională a României era atât de deteriorată la sfârșitul anilor 80, mulți simțeau nevoia să găsească un vinovat și niște cauze simple pentru un fenomen complex. Aceasta este un fenomen comun în întreaga lume. După ce trec printr-un dezastru național, multe societăți încearcă să simplifice cauza, să învinovătească un singur om și apoi să meargă mai departe. Este calea cea mai ușoară, de obicei politică, dar, din punct de vedere istoric, rareori cea corectă. Problema a fost exacerbată de continuarea eforturilor Pactului de la Varșovia de a marginaliza politiciile internaționale și de securitate ale României, care uimea Moscova chiar și după 1989, și, în unele cazuri, chiar și după căderea URSS din 1991. Dacă în acea perioadă un istoric condamna orice acțiune inițiată de România, avea imediat un întreg alai de susținători din aceste tabere. Și invers, dacă istoricii scoteau în evidență complexitatea situației și în special aspectele constructive ale politicii românești pe plan internațional, erau imediat etichetați drept „neo-comuniști,” „național-staliniști” și erau considerați drept cei ce încearcă să-l reabilitizeze pe Ceaușescu, comunismul și regimul dictatorial-represiv din România. Pur și simplu a fost mai ușor pentru unii istorici să se lase purtați de val, fără să ia în considerare ciuntirea adevărului istoric și a reputației României.

Reporter: Și ca să dau doar un singur exemplu, dumneavoastră demantelați mitul „eroului Pacepa,” în timp ce alții l-au susținut și îl susțin în continuare. Colonelul (r.)

Filip Teodorescu, fost adjunct al șefului contrainformațiilor în 1989, la o întrebare pe care i-am pus-o, declară în aprilie 2012, într-o emisiune TV, la Tîrgu Mureș că, citează: „Adevărul este că (Pacepa - n.m.) a fost recrutat de CIA din 1956, de când el era la post în Germania Federală. Nu aveam relații diplomatice, ci doar o agenție economică, iar Pacepa era șeful agenției. Acolo a fost recrutat. A fost ajutat să promoveze. Îi dădeau informații, iar la București s-a spus: uite ce băiat deștept este acesta...” Istoricul Cristian Troncotă susține exact opusul, cum că de fapt Pacepa ar fi fost recrutat chiar de către cel ce avea să devină viitorul șef al KGB, Alexander Mihailovici Saharovski.

Larry Watts: În ceea ce privește afirmația că „*a fost ajutat să promoveze*” de către CIA, Pacepa recunoaște în ultimul volum la care este coautor că de fapt NKVD/KGB l-a recrutat și i-a sponsorizat ascensiunea în structurile române de securitate ale statului. De asemenea, Pacepa s-a lăudat cu faptul că primea instrucțiunile direct de la Saharovski, atât în volumul *Orizonturi roșii* din 1987, cât și în volumul recent din 2013. Dacă e să ne luăm după ancheta internă începută în Securitate imediat după dezertarea lui Pacepa, măcar despre acest lucru dl. Pacepa spune adevărul. Comportamentul lui în cadrul serviciului a favorizat obiectivele sovietice, în dauna intereselor românești.

Reporter: *Ce părere aveți? Erou sau trădător? De fapt cum ați defini trădarea? Ești erou dacă treci la americani și trădător dacă treci la ruși? Când ai depus un jurământ, trădarea - în opinia mea - rămâne trădare, indiferent de partea cui ai trece și cât de nobil ar fi scopul... sau mai degrabă scuze.*

Larry Watts: Din punct de vedere legal, Pacepa a trădat atunci când și-a abandonat postul, a dezertat și a oferit informații secrete unei puteri străine. Bineînțeles, puterea care a primit informațiile - în acest caz Statele Unite - iubește trădarea care aduce asemenea „chilipiruri,” chiar dacă niciodată nu va avea încredere completă în trădătorul care le aduce, pentru că, dacă cineva comite acte de trădare o dată, îi va fi ușor să o facă din nou. Români trebuie să hotărască dacă dl. Pacepa trebuie să fie considerat un „erou” sau nu. Nu mă interesează să îl numesc într-un fel sau altul, în afară de a sublinia

că a lucrat pentru KGB și s-a comportat în acord cu scopurile și interesele sovietice.

Reporter: Până spre anul 1980, „defectările” din cadrul aparatului de informații român - exceptând cazul Pacepa și implicațiile ulterioare ale acestuia - au fost relativ scăzute ca număr și importanță a funcției deținute, dar după acest an au crescut ca număr. Care considerați dumneavoastră că a fost cauză (sau cauzele) acestor „defectări”?

Larry Watts: Aceasta este o întrebare interesantă și care necesită mai multă atenție. Aș prefera să nu speculez pe marginea acestui subiect acum. Totuși, pot spune că ar fi interesant de examinat în ce măsură ceilalți dezertori aveau sau nu legături cu Pacepa, și chiar cu trio-ul de agenți sovietici dubli („cârtițe”) din Securitate ce îi includea pe Nicolae Doicaru și Mihai Caraman.

Reporter: În unele acțiuni externe subsumate atitudinii de apropiere și deschidere spre Occident, Ceaușescu a riscat foarte mult compromiterea relațiilor cu URSS, dar și cu celealte țări satelit din blocul sovietic - dacă nu chiar mai mult -, în condițiile în care aceste relații, așa cum reiese și din ambele dumneavoastră cărți, erau oricum destul de încordate. Ceaușescu area cunoștință de „tandemul” sovieto-maghiar pe frontul secret. A fost un „risc calculat,” bazat pe o analiză temeinică sau pur și simplu s-a dat curs unor impulsuri de moment ale lui Ceaușescu? Dacă a fost un „risc calculat,” atunci pe ce anume s-a bazat totuși Ceaușescu?

Larry Watts: În primul rând, această deschidere a început în 1962, sub Gheorghe Gheorghiu-Dej. Este adevărat că Nicolae Ceaușescu făcea parte din cercul intim al lui Dej, dar la fel era situația și cu Emil Bodnăraș și Ion Gheorghe Maurer. A fost o mișcare hotărâtă de conducerea partidului comunist și aprobată de către Comitetul Central deci, da, a fost o mișcare extrem de bine calculată. Impulsurile de moment ale lui Ceaușescu nu au avut nimic de-a face cu asta. Motivul a constat în realizarea faptului că, după criza din Berlin din 1961 și criza rachetelor din 1962, Kremlinul era perfect capabil să provoace război, chiar război nuclear cu Statele Unite dacă i se permitea în continuare să acționeze unilateral. A înțeles de asemenea faptul

că, în calitate de aliat al Uniunii Sovietice în cadrul Pactului de la Varșovia, România se putea trezi târâtă într-un asemenea război fără a fi măcar informată despre asta încă dinainte și fără a se ține cont de interesele sale. Aceste aspecte au dus la politica de îngrădire foarte similară cu politica de izolare dusă de Statele Unite, ambele încercând să stăvilească Uniunea Sovietică și să prevină folosirea agresivă a imensei sale puteri militare. Mai întâi Gheorghiu-Dej și apoi Ceaușescu s-au bazat pe faptul că o asemenea politică era extrem de populară, atât în cadrul partidului, cât și în România, dar și pe plan mondial.

Reporter: *În cea de-a doua dumneavoastră carte pe care am avut onoarea să o prezint la Tîrgu Mureș în acest an (2014-n.m.), în prezența dumneavoastră, afirmați la un moment dat că, la momentul 1989, importanți responsabili ai C.I.A. pe spațiul Est, inclusiv responsabilul ce superviza acțiunile din spațiul românesc, erau de origine maghiară. Ce relevanță a avut originea lor etnică în ceea ce privește desfășurarea evenimentelor din acest spațiu?*

Larry Watts: Problema are două aspecte majore. În primul rând, surse din cadrul CIA au descoperit mai târziu că șeful operațiunilor din Divizia Sovietică și Est-Europeană, născut și crescut în Ungaria, era de fapt „cârtișor” sovietică. Există încă unele controverse asupra acestui fapt, dar ilustrează problema mai adâncă a „loialității divizate.” În al doilea rând, există o patologie comună în analiza informațiilor din cauza tendinței oamenilor de a privi propriile acțiuni și motivații cu mai multă înțelegere decât pe ale altora, și să extindă această înțelegere/simpatie asupra grupurilor cu care au o legătură (etnică, de rasă, de religie, etc.). În sens invers, avem tendința să privim cu mai puțină simpatie grupurile care sunt ostile celor cu care noi ne identificăm. Astfel, era puțin probabil ca șeful regional operațiuni al CIA, etnic maghiar, să privească România în mod corect și era foarte probabil ca el să arate părtinire Ungariei, chiar dacă n-ar fi fost „cârtișor” sovietică.

Reporter: *Și aproape de evenimentele din 1989 din acest spațiu, dumneavoastră considerați că în România a avut loc o revoluție sau o lovitură de stat? Cât de aproape a*

fost România atunci de dezintegrarea teritorială? Așteptăm, desigur, un nou volum din partea dumneavoastră chiar pe această temă delicată și prea puțin lămurită, mai ales cei care am trăit acele evenimente cu arma în mână.

Larry Watts: Păi, nu am scris încă acel volum. Totuși, merită menționat că nu există revoluție fără lovitură de stat. Chiar dacă există unele exemple de lovituri de stat fără revoluții, totuși nu a existat vreo revoluție care să nu aducă o parte din elita societății de partea sa și să îi facă să le dea lovitura de grație conducătorilor din perioada precedentă revoluției. Cine putea să mai bine unde să aplice loviturile cele mai distructive? E nevoie de o carte întreagă pentru că să încerca să se răspundă la întrebarea: cât de aproape a fost România de dezintegrare teritorială? Acestea fiind zise, până în 1988 una din ipotezele de lucru ale serviciului de informații american era că România nu va rămâne un stat unitar în cadrul granițelor ei de la acel moment. Dacă luăm în considerare publicațiile din 1993, cel puțin câteva state europene din Vest împărtășeau această idee.

Reporter: *Și o ultimă întrebare, deși încă aș mai area foarte multe... Ați participat efectiv în calitate de consultant, imediat după anul 2000, la realizarea reformei serviciilor speciale românești. Din perspectiva specialistului, dar și a dezideratului asigurării securității naționale, considerați că s-a realizat această reformă în acord cu noile provocări ale momentului și că rora România trebuie să le facă față ca parte a unui sistem integrat?*

Larry Watts: Serviciile speciale românești au făcut eforturi enorme pentru a face față provocărilor pe care le menționați și astfel a câștigat respectul Statelor Unite. De exemplu, Președintele George Bush Jr. a afirmat în mod explicit că România a fost admisă în NATO în mare parte datorită performanțelor obținute de serviciile militare și cele de informații (un rol important l-a avut și sprijinul unanim oferit de Parlamentul României). Aceste servicii au continuat să se dovedească a fi parteneri de valoare ai serviciilor omonime din Statele Unite. Acestea fiind zise, integrarea și promptitudinea răspunsului într-un mediu în continuă schimbare necesită atenție și modernizare constantă așa că, dacă nu mergi înainte... rămâi în

urmă. Sunt convins că atâtă timp cât există resurse, România va face față cu brio acestei cerințe.

CASETA 1

„Consultant al Corporației RAND la momentul decembrie 1989, LARRY WATTS a călătorit deseori în Europa de Est și în URSS încă dinainte de 1989. Ulterior, a asistat oficiali din România la înființarea Colegiului Național de Apărare și a colaborat cu mai mulți miniștri români ai Apărării și șefi de stat-major la reforma armatei, cooperarea cu Parteneriatul pentru Pace și integrarea României în NATO. În 1990 și 1991 a fost șeful Biroului IREX din București, iar până în 1997 a fost senior consultant al Project on Ethnic Relation (PER) și director al Biroului PER din România. Între 2001-2004 a fost consultant pentru reforma sectorului de securitate pe lângă consilierul preșidențial pentru securitate națională din România. Activitatea sa de consilier a fost recunoscută de Serviciul de Informații Externe, de Președinția României și de Ministerul Apărării. În 2013, dr. Watts a fost ales membru de onoare al Academiei Oamenilor de Știință a României.”

(Fragment din nota de prezentare a autorului conținută în volumul
Cei dintâi vor fi cei din urmă. România la sfârșitul războiului rece, 2013)

CASETA 2

„Istoricul Larry L. Watts a deschis un capitol cu totul nou în istoriografia românească. Cele două volume ale dr. Watts, schimbă radical perspectivele solid statonice privind raporturile dintre Blocul răsăritean și Republica Socialistă România. Autorul demonstrează convingător nevoia de a le reconsidera și a le regândi în ansamblul lor. Analiza, care îndeamnă la citit, dezvăluie capacele multiple ale istoriei contemporane. În aceste vremi de repede apăsări asupra lumii cărților și societății românești, Editura RAO ne oferă o operă de substanță, o lucrare-reper a istoriografiei noastre.”

(Prof. Acad. Dinu Giurescu, Universitatea București,
Senator în Parlamentul României)

CASETA 3

„Următorii pe lista celor mai numeroși în cadrul comunității de analiști din serviciile de informații specializați pe problemele Europei de Est și ale Balcanilor după americanii de origine poloneză erau americanii de origine maghiară (...) Este demn de notat faptul că șeful de operațiuni al Diviziei pentru Europa de Est / URSS a CIA din perioada Revoluției din România era un imigrant ungur, la fel ca analistul CIA însărcinat cu problemele României.

Merită observată experiența primului șef al Serviciului de Informații Externe al României când a încercat să stabilească o legătură cu serviciile de informații din SUA (...) i-au fost înmânate 21 de cărți de vizită ale interlocutorilor dintre care 11 erau analiști cu nume maghiare...).

*(Larry Watts despre prezența maghiară în cadrul serviciilor de informații americane la momentul 1989 și imediat după acest moment, în volumul **Cei dintâi vor fi cei din urmă. România la sfârșitul războiului rece**, pag. 82, 91)*

CASETA 4

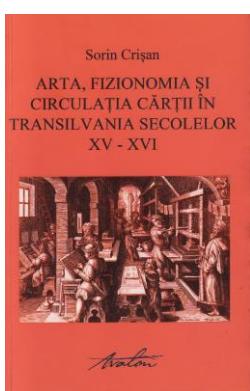
„Una dintre primele măsuri adoptate la debutul Revoluției române din decembrie 1989 de către președintele ungar ad-interim Mátyás Szűcs a fost abrogarea unilaterală a Tratatului de Prietenie și Cooperare semnat în 1948 de către România și Ungaria, cel care consfințea în mod oficial frontieră dintre cele două state...”

*(Larry Watts despre măsurile luate în mod unilateral de către Ungaria la momentul de debut al Revoluției din decembrie 1989 din România, în volumul **Cei dintâi vor fi cei din urmă. România la sfârșitul războiului rece**, pag. 621)*

NOTE DE LECTURĂ

Sorin Crișan, *Arta, fizionomia și circulația cărții în Transilvania secolelor XV-XVI*, Cluj-Napoca, Editura Avalon, 2014, 329 p., il.

Sorin Crișan, născut la data de 24 ianuarie 1966 la Cluj-Napoca, este rectorul Universității de Arte din Tîrgu Mureș. Doctor în arte, specialitatea teatru, din 2001 și doctor în istorie din 2011, este redactor șef al revistei

Symbolon și membru în colectivul de redacție al revistelor **Jurnalul artelor spectacolului**, **DramArt** și **Comuniique**. Este profesor de estetică și doctrine regizorale la Universitatea de Arte din Tîrgu Mureș, coordonator de doctorat în domeniul teatru, expert-evaluatoare de manuscrise și carte veche acreditat de Ministerul Culturii, membru al Asociației Internaționale a Criticilor de Teatru, UNITER și Uniunea Scriitorilor. A publicat cărți de estetică și teorie teatrală, studii și articole cu teme legate de teatru și cultură. A obținut Premiul Național de Critică în anul 2003. În lucrarea *Arta, fizionomia și circulația cărții în Transilvania secolelor XV-XVI*, apărută la Editura Avalon din Cluj-Napoca, Sorin Crișan surprinde momente din istoria cărții și aspecte legate de circulația cărții tipărite în spațiul transilvănean al secolelor XV-XVI. Lucrarea este structurată pe două secțiuni: evoluția tiparului european (Germania, Italia, Franța și Țările de Jos) și evoluția tiparului transilvănean (Brașov, Sibiu, Alba Iulia, Cluj etc.). Sunt urmărite principalele tipografii și biblioteci transilvănenene care păstrează în depozite aceste prețioase produse tipografice.

Din lucrare aflăm multe lucruri interesante despre ansamblul elementelor constitutive ale artei tiparului: descrierea literelor de rând, a letrinelor, frontispiciilor și vignetelor, a imaginilor realizate prin tehnică xilogravurii sau prin miniere, pătrundem în lumea morilor de hârtie, a filigranelor hârtiei, a detaliilor legăturii de carte etc.

Dacă ar fi să descriu doar în cuvinte-cheie această lucrare aş include: tipografi, tipografii, carte veche, finisaje, hârtie, filigran, mărci emblematic, cataloage, târguri de carte, primele librării, colecții de carte, biblioteci

Prima parte, *Tiparul european în secolele XV-XVI (Germania, Italia, Franța, Țările de Jos)*, este o incursiune în lumea primelor cărți tipărite din: Germania (Augsburg, Nürnberg, Colonia/Köln, Lübeck, Wittenberg, Frankfurt) și expansiunea în Strasbourg (Franța) și Basel (Elveția); Italia (Roma, Venetia); Franța (Paris, Lyon), unde „cunoaștem” câțiva tipografi celebri, precum Josse Bade, Familia Estienne, La Compagnie des Golfarins și Familia de Tournes; Țările de Jos, unde ne sunt prezentate tipografii Christophe Plantin/dinastia Plantin-Moretus și Dinastia Elsevier. În continuare, ne sunt oferite date despre marca tipografică, cărțile de „embleme”, legăturile de carte.

Partea a doua: *Tiparul transilvan în secolul al XVI-lea*, începe cu o incursiune în istoria morilor de hârtie din Transilvania: Brașov, Cluj și Sibiu. Următorul pas este detalierea filigranelor hârtiei produse în centrele amintite. În următoarele subcapitole sunt consemnate aspecte legate de achiziția și circulația cărților tipărite și rolul pe care învățământul (studenții și bibliotecile alcătuite pe lângă școli) l-a avut în achiziția de carte. Nu este omisă arta ornamentală a tipăriturilor transilvănene din secolul al XVI-lea, autorul oprindu-se la Coresi, Honterus și la Filip Moldoveanul.

Mai multe subcapitole ale acestei părți sunt dedicate bibliotecilor înființate în această perioadă în Transilvania: Biblioteca Capitelului Romano-Catolic din Oradea, Biblioteca Romano-Catolică „Lyceum” din Cluj, Biblioteca mănăstirii franciscane din Șumuleu-Ciuc. Sunt detaliate apoi etapa tipăriturilor honteriene de la Brașov, tipăriturile lui Coresi, aspecte legate de primele tipărituri slavo-române de la Sibiu, activitatea tipografiei Heltai-Hoffgreff de la Cluj, activitatea tipografică din Alba Iulia, tipografia din Sas-Sebeș, activitatea tipografiei de la Orăștie și câteva date despre tipografia Karádi din Abrud. Ultimul subcapitol este alocat incunabulelor și cărților tipărite în secolele XV-XVI păstrate până astăzi la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române.

Secoul al XVI-lea a reprezentat perioada de glorie a artei tipografice. Datorită marii invenții: tiparul, a fost posibilă distribuirea informațiilor în toată lumea. Apariția tiparului în plină Renaștere a deschis porțile artelor și științelor. Secolele XVI-XVII se remarcă prin constituirea marilor stabilimente tipografice ale Europei. La începutul secolului al XVI-lea apar cele dintâi lucrări care dețin foaia de titlu, pe care sunt tipărite o descriere sintetică a autorului, titlul lucrării, locul și oficina în care a apărut lucrarea respectivă. Textele clasice tipărite în perioada de început a tiparului sunt adesea însotite de comentarii. Cel mai adesea lucrările erau tipărite în limbile greacă, latină sau ebraică.

Circulația cărții în Transilvania în secolul al XVI-lea a fost un factor major de răspândire a ideilor novatoare: Renaștere, Umanism, Reformă. Bibliotecile publice sau particulare apărute în secolul XVII în Transilvania s-au constituit cu fonduri de carte eterogenă, adevărate colecții de învățături ale vremii. Tânării studenți plecați în diferite centre universitare ale Europei au devenit furnizori de carte pentru bibliotecile școlare, bisericești sau particulare. Datorită lui Coresi, ia avânt cartea autohtonă, scrisul în limba română, ideea de națiune. Atât producerea, cât și comerțul cu carte autohtonă au crescut într-un ritm accelerat în următoarele două secole. În scurt timp, s-au constituit și biblioteci însemnate, mai ales pe lângă biserici, școli, mănăstiri și curți domnești.

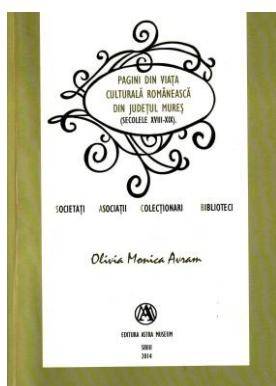
Multe lucruri foarte interesante puteți afla parcurgând paginile acestei cărți. Lucrarea conține numeroase ilustrații alb-negru și color, pune la dispoziție o bibliografie stufoasă, este scrisă într-un stil clar și fluent, cu un text bine documentat.

Această carte nu trebuie să lipsească din biblioteca iubitorilor de carte veche!

Doina Gabriela Vanca
Biblioteca Județeană Mureș

Monica Olivia Avram, *Pagini din viața culturală românească din județul Mureș (secolele XVIII-XIX). Societăți, asociații, colecționari, biblioteci*, Sibiu, Editura Astra Museum, 2014, 437 p.

Teza de doctorat a autoarei, Monica Olivia Avram, s-a concretizat într-o lucrare valoroasă despre o perioadă plină de frământări a istoriei Transilvaniei și a României. Intitulată ***Pagini din viața culturală românească din județul Mureș (secolele XVIII-XIX). Societăți, asociații, colecționari, biblioteci***, cartea a apărut la Editura Astra Museum din Sibiu în anul 2014.

Lucrarea este structurată în opt capitole principale, concluzii, bibliografie, anexe și indici, fiecare capitol atingând aspecte relevante din viața culturală a românilor din Transilvania, cu accent pe zona județului Mureș.

Înăind foarte bine documentată, cu bibliografie vastă în care sunt incluse documente inedite, lucrarea ne dezvăluie unele aspecte ale istoriei culturale a județului Mureș mai puțin cunoscute.

Deși majoritari, românii aveau prea puține drepturi sociale sau politice. Intelectualii vremii de pe raza actualului județ Mureș au conștientizat importanța culturii, sub toate aspectele sale, pentru evoluția românilor ca națiune. Un rol important l-a avut *Asociațiunea Transilvană pentru Literatură și Cultura Poporului Român - Astra*, care, prin intermediul despărțimintelor sale locale, a încurajat și susținut toate formele de manifestare culturală a românilor din Transilvania.

Din cele 437 pagini ale lucrării aflăm foarte multe detalii despre viața culturală a românilor din județul Mureș în secolele XVIII-XIX. Ne întoarcem împărtășind în timp și încercăm să înțelegem contextul istoric în care ne aflăm. Cu atât mai mult eforturile făcute de înaintașii noștri ne par mai greu de concretizat. Si totuși au reușit! Au reușit să obțină pentru toți românii ceea ce li se cuvenea de drept: acces la educație și la orice formă de

cultură, iar mai apoi, reprezentare la nivel politic, pentru a-și apăra și susține propriile drepturi cuvenite unei populații majoritare.

Știați că pentru susținerea culturii, bibliotecilor și școlilor se organizau petreceri de vară cu scop caritabil, de strângere de fonduri? Spre exemplu, astfel de petreceri au avut loc în 1885 la Sângeorgiu și Reghin, în anii 1888 și 1892 la Târnăveni, în anii 1889 și 1892 la Jabenița, în anii 1889 și 1892 la Tirimia, în 1895 la Sărmaș, în 1896 la Iernut, în 1897 la Bogata, iar în 1898 la Luduș.

Dar că Despărțământul Mureș al Astrei oferea premii pentru agricultură, educație, tineri meșteșugari?

Știați că încă din secolul al XVIII-lea existau întâlniri ale dascălilor și asociații ale învățătorilor? Spre exemplu, *Asociația pentru Susținerea și Prosperitatea Durabilă a Școalei Naționale Române* din Reghinul Săesc (fondată în 1861), *Asociația pentru Fond Școlar* la Reghin, *Asociația Învățătorilor din Zona Reghinului* (fondată în 1863), *Reuniunea Învățătorilor Români Greco-Ortodoxi din Tractul Reghinului*, *Reuniunea Învățătorilor Greco-Ortodoxi Români din Districtul Sighișoara*, *Despărțământul Reghin al Reuniunii Învățătorilor din Arhidieceza Greco-Catolică de Alba Iulia și Făgăraș*, *Despărțământul Iernut al Reuniunii Învățătorilor din Arhidieceza Greco-Catolică de Alba Iulia și Făgăraș*, *Reuniunea Învățătorilor Români Greco-Catolici din Despărțământul Protopopesc al Mureș-Ludușului*, *Reuniunea Învățătorilor Români Greco-Catolici din Despărțământul Protopopesc al Mureș-Oșorheiului*, *Despărțământul Biei și Dicio-Sân-Martin*, *Reuniunea Învățătorilor Români Greco-Catolici din Tractul Bia* etc.

Știați că exista un *Cerc al Intelectualilor Români din Reghin* încă din 1899?

Nici femeile nu s-au lăsat mai prejos. Există, spre exemplu, *Reuniunea Femeilor Române din Reghin*, *Reuniunea Femeilor Române din Sighișoara*, *Reuniunea Femeilor Române Ortodoxe din Sighișoara*.

Activitatea artistică muzicală a fost și ea bine organizată, mai ales în zona Reghinului. Existau: *Reuniunea Muzicală din Reghin*; *Societatea Corală a Bărbaților din Reghin* și *Societatea de Muzică Vocală Reghin*, atestate deja în 1900; *Societatea Românească de Muzică Vocală Reghin* fondată în 1862; *Corul „Petru Maior” din Reghin* atestat încă din secolul XIX; *Fanfara orașului Reghin*,

menționată pentru prima dată în 1774, cu reguli stricte de acceptare ca membru; *Reuniunea de cântări din Luduș* fondată în 1888 etc.

Banca „Mureșeană” din Reghin, fondată în 1885, a sprijinit masiv activitatea culturală din zonă, oferind stipendii tinerilor elevi și studenți, ajutoare pentru acțiuni de binefacere și susținerea asociațiilor culturale (precum *Societatea de Lectură „Petru Maior” a studenților Români din Budapesta*).

În viața culturală erau implicate și fundații ale personalităților locale precum: *Fundația Muntean*, *Fundația George Marinovici*, *Fundația Șerban Lupu* sau *Fundația Marinoviciu-Artz* numai în Reghin.

Meseriașii, de asemenea, s-au unit, spre exemplu în Tîrgu Mureș, unde existau: *Asociația de Autoinstruire a Călfelor Meseriași* (fondată în 1868), *Asociația de Autoinstruire și de Ajutor de Boală a Meseriașilor din Tîrgu Mureș* (fondată în 1877) sau *Asociația Generală Culturală a Muncitorilor*.

Încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea existau biblioteci școlare, biblioteci parohiale sau colecții particulare de cărți la care aveau acces cercetătorii, elevii sau intelectualii vremii. Existau: *Biblioteca Gimnaziului Catolic din Beiuș* (1828), *Biblioteca Colegiului Reformat din Tîrgu Mureș* (1557), *Biblioteca Gimnaziului Evangelic din Reghin* (1857), *Biblioteca Stabilimentului Școlar Evangelic din Reghinul Săescu unită cu Biblioteca Districtului Bisericesc Evangelic din Reghinul Săescu* (1867), *Biblioteca Profesorilor de la Colegiul de Fete Romano-Catolic din Reghinul Săescu* (1870), *Biblioteca Tineretului Școlar în Reghin* (1870), *Biblioteca Școlii Românești din Reghin* (1879), *Biblioteca Reuniunii Învățătorilor Români Greco-Ortodoxi din Districtul VIII de Învățământ al Reghinului* (1890), *Biblioteca Despărțământului Iernut al Reuniunii Învățătorilor din Arhidieceza Greco-Catolică de Alba Iulia și Făgăraș*, *Biblioteca Parohiei Greco-Catolice din Tîrgu Mureș*, *Biblioteca Poporala la Luduș* (1895), biblioteca particulară a lui Teleki Samuel și a soției lui, Bethlen Kata, în Tîrgu Mureș, bibliotecile particulare ale lui Gheorghe Șincai, Petru Maior, protopopului Partenie Trombitaș etc.

Cum era posibil să studiezi cărțile aflate în colecțiile particulare? Prin așa-zisele Cabinete de lectură și casine. Cert este faptul că în preajma Unirii existau în Transilvania aproximativ 250 biblioteci. Dar existau deja și societăți de lectură la Reghin, Tîrgu Mureș, Luduș. Însă cea mai interesantă

formă de acces la cărți era prin intermediul Bibliotecilor ambulante, existente deja în 1894.

Mult mai multe și mai detaliate informații se pot obține din paginile acestei minunate lucrări, care aduce în prim plan aspecte importante ale istoriei culturii mureșene din secolele XVIII-XIX. Această carte se adresează atât cercetătorilor, studenților sau istoricilor, cât și oricărui persoană curioasă să afle aspecte din istoria culturală a județului Mureș. Pe lângă faptul că dispune de Indici (*Asociații, societăți, organizații, instituții; Localități; Nume de persoane*), conține și anexe deosebite precum: *Celea dece porunci ale învățătorului român* sau *Tabula legum bibliotecarum: Testamentul contelui Teleki Samuel* (tradus în limba română).

Doina Gabriela Vanca
Biblioteca Județeană Mureș

Biografi pașoptiste (4). Omagiu dedicat istoricului Gelu Neamțu, la împlinirea vîrstei de 75 de ani, coord. Ela Cosma, Cluj-Napoca, Argonaut Publishing, Gatineau - Canada, Symphologic Publishing, 2014, 496 p.

Anul acesta, 2014, au avut loc mai multe apariții editoriale închinate diferiților istorici de pe pământul României care au avut șansa unor serbări jubiliare: astfel, la Iași s-au serbat Academicianul Alexandru Zub¹ și Ioan Caproșu;² la Cluj au fost serbați Simion Retegan,³ Gelu Neamțu⁴ și Dumitru

¹ *Clio - în oglindiri de sine. Academicianului Al. Zub*, coord. Gh. Cliveti, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2014, 844 p.

² *Retrospecții medievale. In honorem Professoris Emeriti Ioan Caproșu*, coord. Victor Spinei, Laurențiu Răduț și Arcadie M. Bodale, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 653 p.

³ *Fascinația trecutului. Omagiu istoricului Simion Retegan la împlinirea vîrstei de 75 de ani*, coord. Daniela Deteșan, Mirela Popa-Andrei, Mădălina Lorând, Editura Argonaut, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014, 612 p.

Suciul⁵ cu prilejul împlinirii vîrstei de 75 de ani, iar la Blaj a fost sărbătorit Ioan Mitrofan cu prilejul împlinirii a 65 de ani.⁶ La Tîrgu Mureș a fost evocat istoricul Grigore Ploeșteanu (1943-2006) și volumul i-a fost dedicat memoriei, într-un moment în care, dacă destinul nu era necruțător, ar fi putut împlini 70 de ani.⁷

La Cluj a fost serbat și istoricul Gelu Neamțu tot cu prilejul împlinirii vîrstei de 75 de ani prin apariția unui splendid volum, ieșit sub coordonarea harnicei și îndemânaticei dr. Ela Cosma. El s-a integrat în vol. al VIII-lea al seriei ***Biografii istorice transilvane*** și vol. IV după antecesoarele sale apărute în 2006, 2009, 2011 de sub egida Sectorului de Istorie Modernă al Institutului de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române, de ***Biografii pașoptiste***.

Volumul se deschide cu un serios discurs asupra biografiei științifice a istoricului Gelu Neamțu, de un autor de același calibru, dr. Ela Cosma, urmat de un efort greu de imaginat prin care harnica bibliotecară Mihaela Bedecean întocmește bibliografia selectivă a operei științifice a istoricului omagiat. Culegerea de studii este structurată pe șapte capitole. Să le luăm pe rând.

⁴ ***Biografii pașoptiste (4). Omagiu istoricului Gelu Neamțu, la împlinirea vîrstei de 75 de ani***, coord. Ela Cosma, Editura Argonaut Publishing, Cluj-Napoca, Symphologic Publishing, Gatineau (Canada), 2014, 496 p.

⁵ ***Diversitate culturală, realități politice și multiconfesionalism în Transilvania și Banat (sec. XVIII-XX). Cercetătorului științific gr. I dr. Dumitru Suciu la împlinirea vîrstei de 70 de ani***, coord. Varga Attila, Iosif Marin Balog, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2014, 609 p.

⁶ ***Omagiu părintelui profesor Ioan Mitrofan la 65 de ani de viață și 35 de ani de preoție***, coord. William Bleiziffer, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2014 și ***Credință și viață. Părintelui Prof. Ioan Mitrofan la 65 de ani de viață și 35 de ani de preoție***, coord. William Bleiziffer, Tg. Lăpuș, Ed. Galaxia Gutenberg, 2014, 114 p.

⁷ ***In memoriam Grigore Ploeșteanu. Studii și evocări***, coord. Vasile Dobrescu, Cornel Sigmirean, Corina Teodor, Editura Academiei, București, 2014, 571 p.

Capitolul I, *Biografia națiunii - Începătorii*, conține studiul lui Ioan Bolovan, *De la Supplex Libellus la programul politic românesc din timpul revoluției de la 1848-1849 din Transilvania: statistică și ideologie*. Studiul acesta arată antecedentele pașoptismului și ale mișcării naționale românești din Transilvania, cât și modul în care uzitarea factorului demografic de la Supplex Libellus până în anii dualismului a fost permanentă și necesară. Politica demografică de asimilare a naționalităților dusă de guvernul de la Budapesta a fost condamnată prin toate mijloacele de conducătorii mișcării naționale românești.

Capitolul II a fost închinat, ca și următoarele două (III, IV) preocupările spirituale ale confesiunilor creștine din România, *Doctorilor sufletului - Biserica Ortodoxă Română* cuprinzând biografii ecclaziastice de la jumătatea secolului al XIX-lea, în studii despre episcopul Șaguna în anii pașoptiști (Iosif Marin Balog) și *Impactul Revoluției Pașoptiste asupra Bisericii Ortodoxe din Ardeal* (Mircea-Gheorghe Abrudan). Următorul capitol este - aşa cum am amintit - *Doctorii sufletului - Biserica Greco-Catolică Română*, unde remarcăm studiile despre suferințele protopopului Ștefan Moldovan de la Mediaș în timpul revoluției de la 1848-1849, viitorul vicar foraneu de la Hațeg și viitorul prepozit de la Lugoj, în lumina unor documente inedite (Gheorghe Naghi), cel despre atitudinea lui Aloisiu Vlad de Săliște în calitatea sa de avocat al episcopiei unite de la Lugoj, în lumina unui manuscris postpașoptist (*Sipos Ibolya*), iar despre Petru Bran de la Satu Mare se inserează volumul studiul lui *Aurel Pop*.

La *Doctorii trupului* (capitolul V) întâlnim studiul Oanei Habor care vorbește de dr. Pavel Vasici (amintim că acest subiect a fost teza de doctorat a regretatului Grigore Ploeșteanu și nu orice carte) ca primul autor al unei reviste de profil medical din Transilvania (dar dacă și Timișoara o putem considera în Transilvania și nu în Banat, atunci și pe Dr. Pavel Vasici îl putem considera ca „medic român transilvăean”?); ca să nu mai amintim de nefolosirea documentației de arhivă. Așa că, meritul studiului este mai

degrabă faptul că autoarea a parcurs cuprinsul revistei *Higiena și Școala* (1876-1880).⁸

Cel mai voluminos capitol al volumului este al VI-lea, cel referitor la *Oamenii de arme*, din domeniul militar din vremea revoluției de la 1848-1849. Autorii acestor gânduri dedicate revoluției pașoptiste îmbrățișează teme ca: revoluția română de la 1848 în izvoare rusești (martie-august 1848) (Nicolae Bocșan); apoi despre Guberniul, Dieta (înstituții civile), precum și despre comandamentul militar general al armatei cezaro-crăiești, evoluând de la revoluție la război civil, se ocupă Vasile Tutula; cel care sintetizează

⁸ Pentru că am văzut că autoarea citează teza de doctorat a lui Grigore Ploeșteanu în expunerea la Pavel Vasici, ca pe o carte oarecare, îndrăznim să-i readucem aminte că acesta a mai elaborat și alte lucrări consacrate aceluiași Dr. Pavel Vasici. Poate le știe, deși nu am observat să le folosească, dar vrem să le rememorăm:

1. *Din publicistica economică a lui Pavel Vasici*, în *Probleme economice* (București), 1996, Nr. 7, p. 135-137.
2. *Paul Vasici medic progresist*, în *Cercetări medicale*, Editura Academiei, 1968, p. 21-28.
3. *Telegraful Român sub redacția dr. Pavel Vasici*, în *Centenarul revistei Transilvania* (Sibiu), 1969, p. 133-138.
4. *Un iluminist român în secolul al XIX-lea - Paul Vasici*, în *Studii* (București), 1971, Tom 24, Nr. 1, p. 93-114.
5. *Paul Vasici și Academia Română. Contribuții documentare*, în *Vatra* (Târgu Mureș), 1974, IV, Nr. 10, 20 Octombrie, p. 6.
6. *Paul Vasici și Principatele Române*, în *Studii și cercetări de științe sociale* (București), Editura Academiei, 1977, p. 9-26.
7. *Din lupta lui Paul Vasici pentru drepturile românilor bănățeni și transilvăneni*, în *Banatica* (Reșița), 1977, Vol. IV, p. 269-283.
8. *Pavel Vasici (1806-1881)*, în *Repere sibiene. Studii și referate* (Sibiu), 1980, II, p. 123-143.
9. *O autobiografie inedită a cărturarului patriot Dr. Pavel Vasici*, în *Vatra* (Târgu Mureș), 1986, XVI, Nr. 4, 20 Aprilie, supl. C.
10. *Academicianul dr. Pavel Vasici. Anii de învățătură și de studenție*, în *Simpozion*, Gyula (Ungaria), 2003, p. 8-21.

organizarea *Landsturm*-ul românesc în anii 1848-1849 este Bogdan Briscu; Vasile Lechințan se oprește la români din comitatul Turda din vremea revoluției. Alți istorici, ca Ela Cosma, se ocupă de înfățișarea unor personalități militare care s-au remarcat, precum comandanțul armatei populare românești, Avram Iancu; Varga Attila se oprește la generalul polonez din armata maghiară, Henryk Dembinski, iar Daniela Deteșan și Tatiana Onilov îl prezintă pe generalul țarist în armata rusă, Gustav Histianovici Hasford.

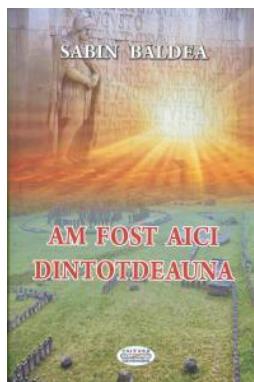
Dacă la începutul volumului întâlnim *Incepătorii*, acum ne întâmpină ultimul capitol, al VII-lea, *Complinitori*, în care se poate observa evoluția postpașoptistă a programului național până la Marea Unire (Ioan Chindriș) sau medalionul lui George Barițiu închinat lui Ion C. Brătianu (Alexandru Păcurar), cât și *Nepoții lui George Barițiu în slujba idealului național* (Valentin Orga). Un ultim capitol cuprinde, de fapt, rezumatul studiilor culegerii în limba engleză.

Un volum de adevărată acribie, realizat cu mari eforturi intelectuale, în timp îndelungat, închinat celei de-a 75-a aniversări a istoricului Gelu Neamțu, un istoric de o înaltă ținută morală, un adevărat slujitor la Altarul dălturii conștiinței Neamului. De aceea nu putem decât a fi entuziasmant de acord cu coordonatoarea acestui volum științific, truditoarea dr. Ela Cosma, care consideră: „*Revoluția desfășurată de români ardeleni la jumătatea secolului al XIX-lea, asupra căreia se focalizează interesul cercetătorului dr. Gelu Neamțu, constituie punctul de geneză și de iradiere al conștiinței naționale colective, sub înfățișarea daco-românismului, sau panromânismului unei națiuni majoritară demografic, nu și politic, ce-și descoperă identitatea și-și revendică dreptul la existență corporativă și statală. Aici se află cheia înțelegerii operei lui Gelu Neamțu, chîntesența istoriei pe care o scrie.*”

Pr. Gheorghe Naghi

Sabin Bâldea, *Am fost aici dintotdeauna*, București, Editura Dacoromana, 2014, 324 p.

Prinț-un noroc am intrat în posesia unei cărți pe care eu, ca român, ca profesor de istorie și ca un patriot ce mă consider, aş fi vrut să o pot citi înainte de a pleca din această lume. E o carte pe care am așteptat-o toată viața, pentru că toată viața am simțit înăuntrul ființei mele că noi suntem din străvechime aici, pe aceste meleaguri, că din neamul nostru s-au desprins multe din popoarele Europei de azi, că noi am fost cei buni, răbdători și înțelepți, că am fost mereu sub ocrotirea cerurilor, că avem o misiune de împlinit și multe, multe altele.

Această carte cu un titlu sugestiv - *Am fost aici dintotdeauna* - îl are ca autor pe Sabin Bâldea, medic primar la Spitalul Județean Buzău, doctor în științe medicale și doctor în istorie. Ea argumentează pe parcursul a peste 300 de pagini, cu documente de netăgăduit, că noi suntem aici ca popor civilizat de mii de ani, că zeitățile lumii începând cu Uranus, Cronos, Thoth, Zeus, Poseidon, Demetra, Hera, Hades, etc. etc., și profetiile lumii Zamolxis, Zarustra, Moise, au contribuit la formarea poporului atlanto-pelasgo-traco-geto-daco-vlaho-român, popor care a avut la origine Legea Adevărului și Dreptății a Tatălui Ceresc, (legile Belagine), că limba noastră cea bătrână, prisca, latina vulgară, a stat la baza multor limbi europene vechi, că aici, sub munții noștri, sunt sălile din Amenti, locul unde se „reciclează” din timp în timp (însușindu-și ultimele cuceriri științifice) „învățătorii” lumii, cei care revin mai apoi, sub alt nume, în diverse locuri și comunități umane pentru a corecta și aduce pe calea cea bună comportamentul oamenilor din diverse epoci, că de aici au radiat în toate direcțiile strămoșii noștri, dând naștere la noi popoare (din Spania până în Japonia, India, China, Grecia, Italia, Egipt) păstrând până în ziua de azi în vocabularul lor cuvinte pur românești, asemenea în port, zeități, basme etc.

Că zeii noștri din ceruri fac un experiment cu rasa umană (descriis pe larg într-o altă carte celebră, *Programul Terra*, autor Toni Victor Moldovan) și că acest experiment este încă în desfășurare. Că fiile zeilor s-au coborât pe Pământ și s-au împreunat cu frumoasele pământene transmițându-le urmașilor nu numai genele lor, scânteia vieții și de aici înainte și deschiderea drumului spre cunoaștere (fructul opriț), dar și unele trăsături negative de caracter ale acestora (viclenia, ura, răutatea, vrajba, minciuna, răzbunarea), toate aceste rămânându-ne până astăzi ca „*zestre divină*,” pe care zeii din ceruri tot încearcă de-atunci încoaace să o scoată din noi. Cele două, deschiderea drumului spre cunoaștere și tarele din zestrea copiilor și mai apoi a urmașilor, urmașilor lor, au condus inevitabil la războaie și în final la autodistrugerea rasei umane, luându-se, de mai multe ori, total de la început.

Că foarte multe din documentele materiale, scrieri ale părinților istoriei care vorbesc despre noi, sunt date dispărute sau nescoase la iveală de Vatican, că noi am fost contemporani cu zmeii și balaurii, cu uriașii din frumoasele basme și povești, că aici, în bazinul Mării Negre, a avut loc Potopul biblic, toate acestea fiind dovedite și acoperite de autor cu mărturii, documente, rezultate științifice convingătoare, inatacabile.

Această carte cuprinde sute și mii de citate din documente autentice, știute și neștiute încă. În ea se fac conexiuni logice, se trag concluzii clare, toate acestea repunându-ne istoria noastră acolo unde îi e locul. Cred că a fost o muncă titanică din partea autorului, făcută însă cu dragoste nețărmuită față de istoria acestui neam bun, drept și răbdător, pentru a risipi milenara minciună în care am fost ținuți până acum, numai și numai pentru ca alții să se poată împăuna cu lauri, laude și merite nemeritate.

Se mai dovedește că o bună parte din identitatea noastră, din zeități, mituri, legende și întâmplări, ne-au fost furate de alții, care acum se cred a fi „*cap de lume și de începuturi*” și se comportă ca atare.

Cartea dovedește continuitatea permanentă a neamului nostru pe aceste meleaguri, a jertfelniciiei sale, a ridicării și decăderii lui, dar și a speranței că misiunea sa divină nu s-a încheiat încă, că el, neamul acesta, este menit de divinitate a fi sămânța și veșnicia lumii.

Este cartea care ar trebui să ajungă în casa fiecărui dacoromân adevărat. După modelul ei ar trebui refăcută Istoria României, care mai apoi să fie predată în școli și în facultățile de profil. Ea ar trebui tradusă în toate limbile pământului pentru a circula în medii și cercuri diverse, dar mai ales în cele istorice externe.

Această extraordinară carte a apărut din truda titanică a autorului și cu generozitatea unor sponsori, dar spre regretul tuturor într-un număr limitat de exemplare, mare parte din ele donate de autor unor biblioteci sau împărtite gratuit la prietenii apropiati. Autorul are promisiuni că, datorită primirii excepționale a cărții, sponsorii vor mai face anul viitor un efort și să mai editeze un număr de 1000 de exemplare, autorul neavând nici cel mai mic beneficiu material din efortul depus pentru scrierea acestei cărți. Cinste lui!

Dar nu autorul, ci guvernul ar trebui să facă un minim efort finanțiar atunci când mintea, sufletul și pasiunea unor oameni dau naștere la cărți de importanță capitală pentru istoria noastră. Beneficiile ar fi uriașe mai ales la nivelul conștiinței.

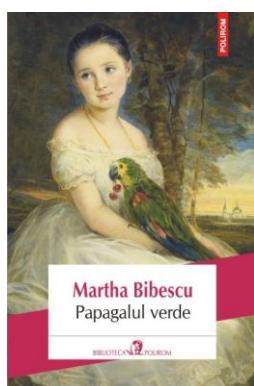
Dacă veți intra vreodată în posesia acestei cărți „*citiți-o și dați-o mai departe*,” pentru că ea trebuie să ajungă în mâna, mintea, gândul și conștiința fiecărui român. Doar aşa, dacă vom ști adevărata noastră istorie, vom fi mai puternici, mai încrezători, mai buni, mai iubitori, mai respectați de alții, mai aproape de ceea ce zeii din ceruri așteaptă de la noi, pentru că prin noi se schimbă mincinoasa lume în care trăim.

Mircea Dorin Istrate
Tîrgu Mureș

Martha Bibescu, *Papagalul verde*, Iași, Editura Polirom, 2014, 143 p.

Dintre multele cărți citite în ultima perioadă, romanul ***Papagalul verde*** scris de Martha Bibescu mi-a atras atenția.

Pentru început, am să reproduc, aşa cum v-am obișnuit deja, unele informații despre viața și cariera autoarei, informații pe care le-am spicuit de pe coperta a doua a cărții, puse la dispoziție de către editori, și de pe http://ro.wikipedia.org/wiki/Martha_Bibescu.

Martha Bibescu, sau, cum era cunoscută în Franța, *Martha Bibesco*, s-a născut la data de 28 ianuarie 1889 în București și a decedat la data de 28 noiembrie 1973 la Paris. A fost o romancieră, poetă, politiciană și memorialistă română și franceză. A fost fiica lui Ion Lahovary, ministru al României la Paris și ministru de Externe și a Smarandei (Emma) Mavrocordat. La vîrstă de 17 ani, s-a căsătorit cu prințul George Valentin Bibescu, cel care va deveni președintele Federației Aeronautice Internaționale. De

asemenea, a fost una din primele femei-mason ale României și una dintre cele mai frumoase și cunoscute românce ale începutului de secol XX. Din 1955 a devenit membră a Academiei Regale de limbă și literatură franceză din Bruxelles. După călătorii prin mai multe țări ale lumii, Martha Bibescu își publică, la întoarcerea în Franța, prima sa carte: *Les Huit Paradis (Cele opt raiuri)* (1908), un jurnal de călătorie în Persia. Premiat în scurt timp de Academia Franceză, acest volum va deschide seria unei opere impresionante: romane de inspirație autobiografică sau istorică, evocări ale unor personalități din trecut sau contemporane, note de călătorie, versuri, poeme în proză, eseuri, cugetări, corespondență, biografii istorice, semnate și sub pseudonimul *Lucile Decaux*. Printre operele sale se numără: *Isvoru, Le*

Pays de Saules (Izvor, țara sălcilor) (1923), romanul țării natale, **Le Perroquet Vert** (Papagalul verde) (1923), **Catherine-Paris** (1927), proză cu puternice note autobiografice, **Une victime royale**, **Ferdinand de Roumanie** (O victimă regală, Ferdinand de România) (1927), **Le destin du lord Thomson of Cardington** (Destinul lordului Thomson) (1927), **Noblesse de robe** (Nobilețea robei) (1928), **Au bal avec M. Proust** (La bal cu M. Proust) (1928), **Royal portraits** (Portrete regale) (s.a.), **Croisade pour l'anémone** (Cruciadă pentru anemona) (1931), **Le rire de la Naïade** (Râsul Naiadei) (1935). După 1945, când va părăsi definitiv țara, nobila exilată s-a stabilit, după câțiva ani de peregrinări, la Paris și va publica alte lucrări precum: **La Vie d'une amitié...** (Viața unei prietenii...) (1951-1957), **La Nimphe Europe** (Nimfa Europei), primul volum din ceea ce ar fi trebuit să fie un ciclu autobiografic, **Le Confesseur et les poètes** (Confesorul și poeții) (1970), **Échanges avec Paul Claudel** (Corespondența cu Paul Claudel) (1972).

Romanul **Papagalul verde**, publicat la Editura Polirom din Iași în anul 2014, dedicat lui Antoine Bibescu, fratele soțului Marthei, ne poartă în cele 143 pagini ale sale într-o lume plină de superstiții, blestemele transmise din generație în generație, obsesiile, iubire, speranță de salvare, având ca leitmotiv un papagal verde și Istoria lui Aphéridon și a lui Astarté, capitol al lucrării **Scrisori persane** a lui Montesquieu.

Naratoarea, al cărei nume nu îl aflăm, face parte dintr-o familie rusească, stabilită la Biarritz, exilată pe Coasta de Azur de mariajul scandalos al părinților, care sunt veri primari. Totodată, familia este una îndoliată, pentru că părinții și-au pierdut unicul fiu pe când acesta avea doar opt ani. În casa lor se trăiește ca la mănăstire, fără râs, veselie sau petreceri, pentru că mama este scufundată într-o tristețe perpetuă. Sașa, fratele mort, este comemorat în fiecare an și continuă să crească în imaginația părinților, atingând perfecțiunea. Mama speră că Sașa se va reîntoarce la ei prin intermediul altui copil, însă, indiferent de câte ori naște, fiul iubit nu se materializează. În schimb, familia se alege cu câteva fete, ignoreate complet de părinți, pentru că cel mort contează mai mult decât cei vii. „Să merg împreună cu mama înseamnă să mă simt singură alături de o umbră mai mare ca a mea; înaintea cărui repede, fără să vorbească. Tăcerea care o întovărășește e întretăiată de

clinchetul de argint al brățărilor care se ciocnesc pe încheietura mâinii; brățările ascund șurii de păr al fratelui meu și primul dinte de lapte pe care l-a pierdut. Astfel, această mamă creștină nu e decât o cutie de moaște pe două picioare.” (p. 20)

În această pustietate sentimentală, fetița de zece ani are parte de o clipă de fericire neașteptată când pe brațul ei se oprește un papagal verde. Copila devine obsedată de mica ființă care aduce o pată de culoare în lumea ei în alb și negru. Însă, pe motiv că pasarea este purtătoare de boli, nu i se permite un asemenea lux. Deceptionată, copila se îmbolnăvește, pierzându-și orice urmă de dorință.

Naratoarea ajunge în Rusia, la moșia de unde au fost izgoniți părinții ei, și află mai multe despre istoria familiei, descoperind o stră-străbunică îndrăgostită de propriul frate. Cei doi frați, preluând numele unor personaje din **Scrisorile persane** ale lui Montesquieu - Aphéridon și Astarté - își scriau epistole de iubire, însă au sfârșit în mod tragic după ce relația le-a fost interzisă de rude. Strămoșii, Maria și Alexandru, par că vor să se reunească peste generații. Este în același timp un blestem și o iubire arzătoare care nu ține cont de cutumele religioase. Toate acestea se împletește cu povestea de dragoste a surorii naratoarei, Marie, cu zece ani mai mică decât ea și ultima încercare a mamei de a-l aduce din ceruri pe fratele mort. Marie este copia fidelă a naratoarei, care, la rândul ei, seamănă izbitor cu stră-străbunica Maria. Prin intermediul surorii mai mici, povestitoarea își retrăiește adolescența. „*Sora mea își trăise dragostea nu la nouă ani, ci la nouăsprezece*” (p. 130). Însă, „*Nici un miraj nu îndepărtașă nesericirea din fața lui Marie. I se luase din mâini, ca și mie, colivia cu pasarea.*” (p. 115). Remușcările pentru faptul că nu a fost acolo pentru a o salva dedublează viața naratoarei „*Aveam să trăiesc de acum înainte numai pentru ca ea să trăiască.*” (p. 121)

Iubirea se naște în sufletul naratoarei-Marie... Dar este o iubire blestemată... Se putea altfel? „*Toată viața fusesem o soră: mai întâi cea a lui Sasa, apoi cea a lui Marie și, în fine, cea a lui Felix Soltikov?*” (p. 136). Unde l-a cunoscut? Cum s-au îndrăgostit? Ce a urmat? Cum se va termina această ultimă iubire-blestem? Vă las să descoperiți citind carteal!

Scriitoarea amestecă în poveste elemente biografice, precum pierderea propriului frate, logodna la numai șaisprezece ani cu un bărbat mai în vîrstă,

aventurile soțului, văduvia timpurie, scoaterea din țară a bijuteriilor de familie sau munca într-un spital de răniți în timpul războiului.

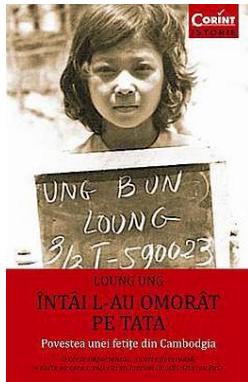
O carte pe care v-o recomnd să o citiți și să o dați cadou celor apropiati!

Doina Gabriela Vanca
Biblioteca Județeană Mureș

Loung Ung, *Întâi l-au omorât pe tata: povestea unei fetițe din Cambodgia*, București, Editura Corint, 2014, 336 p.

O carte memorialistică de excepție este cea pe care tocmai v-o prezint. O carte care ne atrage atenția asupra atrocităților care au loc în timpul unui război, o carte care ne învață că războaiele distrug temporar și ultimul dram de omenie...

Pentru început, am să reproduc, aşa cum v-am obișnuit deja, spiculiri despre viața autoarei, informații pe care le-am selectat de pe coperta a doua a cărții, puse la dispoziție de către editori, de pe site-ul http://en.wikipedia.org/wiki/Loung_Ung și de pe site-ul <http://www.loungung.com/>.

Loung Ung s-a născut în 1970 în Cambodgia, localitatea Phnom Penh, într-o familie compusă din cei doi părinți și șapte copii. Tatăl ei a fost funcționar guvernamental. Pe când avea cinci ani, regimul Khmerilor Roșii ai lui Pol Pot ocupă și localitatea Phnom Penh, populația din regiune fiind nevoită să fugă. În 1980, după 18 luni de teroare, Ung a reușit să scape din Cambodgia ca supraviețuitoare a regimului de înfometare și exterminare în masă al Khmerilor Roșii. A emigrat în Statele Unite ale Americii, unde a scris trei cărți în care relatează experiențele sale de viață din anii 1975-2003:

- *First They Killed My Father: A Daughter of Cambodia Remembers*, care cuprinde perioada 1975-1980, publicată în 2000;
- *Lucky Child: A Daughter of Cambodia Reunites with the Sister She Left Behind*, care acoperă perioada 1980-2003 și în care relatează adaptarea la viața din Statele Unite și despre rudele rămase în Cambodgia, apărută în 2005;
- *Lulu in the Sky: A Daughter of Cambodia Finds Love, Healing and Double Happiness*, a treia parte a trilogiei, publicată în 2012.

Loung Ung se numără printre scenaristele filmului documentar de lung metraj *Girl Rising*, apărut în 2013, care spune povestea traumatizantă a nouă fete din diferite părți ale lumii, supraviețuitoare care, prin educație, ajung să facă schimbări sociale în ciuda barierelor și prejudecăților.

Loung Ung este purtătoare de cuvânt pentru Vietnam Veterans of America Foundation, în perioada 1997-2003 pentru programul International Campaign to Ban Landmine, iar din 2003 până în prezent pentru programul Campaign for a Landmine-Free World. Locuiește cu soțul ei în suburbia Shaker Heights din Cleveland, Ohio și plănuiește să își construiască o casă în Cambodgia.

Singura carte tradusă în limba română este *Întâi l-au omorât pe tata: povestea unei fetițe din Cambodgia*, apărută la Editura Corint din București, în 2014. În cele 336 pagini ale romanului autobiografic descoperim cât de rapid și de ușor se poate ajunge din Rai în Iad.

Povestea fetiței este, la început, povestea oricărui copil fericit din lume. În primele pagini facem cunoștință cu familia ei, părinții și cei șase frați și surori: în total, trei băieți și patru fete, într-o lume a copilăriei lipsite de griji și plină de descoperiri și năzbătii. Tensiunea în familie apare în momentul în care zvonurile despre apropierea Khmerilor Roșii sunt tot mai dese. Fuga devine iminentă, deoarece tatăl este agent guvernamental, iar mama este pe jumătate chinezoaică. Inevitabilul se produce într-o zi de aprilie a anului 1975. Din casa lor din Phnom Penh fiecare duce cât poate: haine, hrana, bani, vase, tacâmuri, pături și câteva bijuterii, dar majoritatea lucrurilor rămân pentru când se vor întoarce... la fel ca și amintirile plăcute

strânse de-o viață... Totul se petrece rapid, lucrurile sunt împachetate în mare grabă, căci Khmerii Roșii sunt deja mult prea aproape.

O nouă viață începe... O viață a amintirilor, a luptei pentru supraviețuire, a veșnicei prigoane, a foamei, a mizeriei, a muncii de sclav... O nouă lume ia loc celei vechi.... O lume controlată și condusă de Khmerii Roșii. O nouă Cambodgia este pe cale să se nască. O Cambodgia bazată pe tradiția milenară, fără influențe străine: „Angkarul spune că toți cei care au mașini, aparatură electronică, ceasuri, televizoare au provocat o adâncă inegalitate între clasa celor bogăți și a celor săraci. Asta le-a îngăduit celor bogăți să-și etaleze bogăția, în vreme ce săracii de la sate se chinuiesc să-și hrânească și să-și îmbrace familia. Toate aparatelor alea au fost importate din străinătate și sunt deci contaminate. Tot ce e de import e ticălos pentru că ajută țările străine să invadzeze Cambodgia, nu numai cu lucrurile lor, ci și cu cultura lor. Acum toate acestea trebuie înlăturate.” (p. 92) „Angkarul dorește să curețe Kampuchia Democrată de toate celealte neamuri, care sunt rădăcina răului, corupției și otrăvii, pentru ca adevăratul popor khmer să ajungă din nou la putere în țara asta.” (p. 139)

Dar o fetiță de numai cinci ani nu are cum să înțeleagă mare lucru din aceste explicații... Nu înțelege prea bine de ce dintr-o dată trebuie și ea să muncească pe câmp alături de alți adulți și copii, de ce frații și surorile ei sunt trimiși la muncă în alte părți, de ce nu mai au voie să poarte haine și pantofi colorați, ci doar pe cele negre sau cenușii, de ce hrana pe care o primesc este din ce în ce mai puțină, de ce trebuie să mintă că sunt țărani refugiați și să renege tot ce a trăit până atunci... Înțelege doar că de acestea depinde însăși viața lor. Tot ce știe este că, împreună cu mama, tata și ceilalți frați, sunt mereu pe drum, dintr-o tabără de refugiați în alta, suferind cu toții de frig și mai ales de foame, oricât ar munci. „Între venetici aproape că nu există nici un fel de legături. Fiecare s-a izolat în familia sa, de teamă că, dacă și-ar exprima vreo părere personală, cineva îl va turna la Angkar. Iar asta se întâmplă destul de des, pentru că cine îl toarnă șefului pe un altul primește recompense, cum ar fi mai multă mâncare sau, în anumite cazuri, poate alege între moarte și viață.” (p. 101) Pericole sunt la tot pasul, mai ales pentru o familie care a fost cândva bogată și cu membrii (mama, și prin ea, copiii) de origine chineză. „Nu prea știn ce

înseamnă purificare etnică. „Stiu doar că, pentru a mă feri de primejdie, trebuie adesea să-mi dau cu murdărie și funingine pe mine ca să arăt la fel de întunecată ca băştinașii.” (p. 139)

Cel mai greu de îndurat este foamea. „Când visez la mâncare îmi ghiorăie mâtele de foame... Foamea mă face să îmi pierd mintile... Parcă era în altă viață când eram bogați și răsfătați la Phnom Penh, când alții copii furau de la mine și mie nu-mi păsa... Dar acum am înțeles că furau pentru ca să supraviețuască.” (p. 122) „Mie nu-mi pasă de ce și cum vrea Angkarul să refacă vechea Cambodgie. Stiu doar că simt tot timpul în stomac junghiuurile foamei.” (p. 120) „Iar junghiuurile foamei nu mă lasă, sunt fără sfârșit, nu mă părăsesc o clipă... Toată ziua, clipă de clipă, stomacul meu ghiorăie încontinuu de parcă s-ar mânca singur.” (p. 123).

Nimeni nu mai este cum a fost. Foamea și tristețea sunt copleșitoare. Toți stau cu frica în sân, epuizați... „Îmi lipsește râsul mamei din casa noastră. Îmi lipsește mama.” (p. 138) „Foamea și moartea ne-an amortit sufletele.” (p. 150).

Mai rămâne doar ca moartea să îi ia pe cei dragi... și acest lucru se întâmplă curând. Întâi moare, bolnavă, sora cea mare, Keav; apoi tatăl, Ung Seng Im, ucis de soldați... Supraviețuirea este aproape imposibilă acum. Mama prevede pericolele care îi pândesc și își alungă copiii mai mari, care ajung cu bine în diferite lagăre de refugiați pentru orfani. Deși trebuiau să apuce pe drumuri diferite, pentru a crește şansele de supraviețuire, Chou și Loung nu se despart și ajung în același centru pentru orfani, unde muncesc și sunt pregătiți să devină copii-soldat. Nu trece mult timp și mama, Ung Ay Choung, împreună cu cea mai mică soră, Geak, sunt ucise

Frații rămași - Meng, Kim, Khouy, Chou și Loung - se regăsesc abia după ce Khmerii Roșii sunt înfrânti. Dar nici acum nu le este ușor. Nu au norocul să aibă alături de ei părinți. Sunt „adoptați” de o familie de refugiați, dar tratați ca niște sclavi. Doar când ajung în familia unchiului lor lucrurile par să revină la normalitate. Traumele însă rămân... Cu greu Meng cu soția lui și Loung reușesc să emigreze întâi în Thailanda, în 1980, apoi în America, cu speranța unei vieți mai bune și cu dorința de a-i ajuta pe cei rămași acasă.

Din păcate, nu pot reproduce aici tot conținutul cărții. Vă las pe dumneavoastră să descoperiți întreaga poveste a fetiței din Cambodgia și a

familiei sale citind romanul autobiografic *Întâi l-au omorât pe tata: povestea unei fetițe din Cambodgia* ... Este o carte emoționantă până la lacrimi: războiul văzut prin ochii unui copil, nevoit să se maturizeze înainte de vreme...

Doina Gabriela Vanca
Biblioteca Județeană Mureș

Irfan Orga, *Portretul unei familii turcești: o poveste din Istanbulul de altădată*, Iași, Editura Polirom, 2014, 455 p.

Un roman pe care l-am citit cu o deosebită plăcere este *Portretul unei familii turcești: o poveste din Istanbulul de altădată*, scris cu măiestrie de Irfan Orga.

Irfan ORGA
*Portretul unei
familii turcești*
O poveste din Istanbulul
de altădată

Despre autor, puțin cunoscut în România, aflăm câteva date de pe reversul paginii de titlu a cărții, puse la dispoziție de către editori. Așadar, autorul s-a născut în anul 1908 într-o familie turcă înstărită, dar ruinată în timpul Primului Război Mondial. A intrat în Forțele Aeriene Turce, dar a fost silit să emigreze din cauza legii care interzicea membrilor armatei să se căsătorească cu cetățene străine. Stabilit în Anglia, și-a dedicat timpul scrisului, atingând succesul literar după publicarea romanului *Portretul unei familii turcești: o poveste din Istanbulul de altădată* și a unui al doilea volum, *The Caravan Moves On*, în anii 1950.

Romanul autobiografic *Portretul unei familii turcești: o poveste din Istanbulul de altădată*, apărut pentru prima dată într-o traducere în limba română în anul 2014, ne este oferit de Editura Polirom, în colecția *Confesiuni*. Cele 445 de pagini ale romanului sunt tot atâtea pagini autobiografice și biografice. Autorul ne povestește perioada copilăriei, adolescenței și tinereții sale, urmate apoi de o generoasă postfață de 38

pagini în care fiul său, Ateş Orga, ne oferă unele lămuriri și continuă povestea tatălui său cu perioada de exil.

În anul 1914, Irfan Orga este un copil fericit, de șase ani, care locuiește cu familia sa: părinții, bunica, sora și frățiorul mai mic, într-o casă mare, întreținută cu ajutorul servitorilor. Totul este aşa cum trebuie să fie: tatăl a preluat prospera afacere cu covoare a înaintașilor, mama are grija de copii, bunica rupe rutina zilnică prin excentricitatele ei, iar copiii au un trai fără griji. Copilaria paradisiacă este legată de sunetul mării, de vocile părinților și ale bunicilor, de terasă și grădină, precum și de festinurile bucătăresei Hacer. Totul se schimbă radical în momentul în care Turcia intră în război. Neliniștea începe să devină o stare permanentă. Temerile se adeveresc în momentul în care unchiul, iar apoi tatăl sunt nevoiți să se înroleze în armată. Te uîți la carte și parcă vezi cum pleacă tatăl și unchiul la război, cum le arde casa, cum se moare, cum se bombardează și cum se înnebunește....

„Moarte.

Deodată, lumea părea plină de acest cuvânt și de zgomotul femeilor bocind. Peste tot în stradă circulau vești despre fiu, frați și tăți care fuseseră uciși pe front. Acum nimeni nu se mai lăua la harță cu vânzătorii ambulanți.” (p. 177)

Tatăl moare... Familia cândva înstărită se confruntă acum cu lipsurile din ce în ce mai acute. „Nu era femeie pe străduță care să nu aibă pe cinera pe front... Chiar dacă aveai bani să cumperi mâncare, aceasta se găsea mai greu ca oricând. Piața neagră înfloarea în voie, iar oamenii cădeau din picioare pe străzi din cauză lipsei hranei.” (p. 177)

Lupta pentru supraviețuire devine din ce în ce mai grea cu fiecare zi, căci omenia este înlocuită de disperare și foame. „Multimile de oameni se împing, se lovesc și urlă de furie și toată buna-curiință pare să fi dispărut de pe pământ.” (p. 207). Se ajunge chiar în situația în care posesiunile materiale de valoare odinioară, acum să nu mai folosească la nimic. „Pentru prima dată în ani de zile am bani în buzunar și nu găsești nimic să cumperi cu el!” (p. 246)

Războiul este cel mai prezent și mai influent fapt. El determină destinul familiei Orga și al tuturor locuitorilor Turciei. Băieții sunt înscrisi la școala militară tocmai pentru a primi haine, mâncare și un adăpost sigur

până la terminarea războiului. Însă realitatea din noul cămin este alta... „*Am învățat să fiu soldat. Eu și întreaga mea generație am învățat asta urmând calea grea, educați cu severitate de ofițeri intoleranți, adeseori nemiloși și care aveau experiența războiului. Am învățat cum să stăm multă vreme fără să ne mișcăm vreun mușchi al feței sau fără să cărim. Am învățat să nu plângem cu glas tare, să nu tresărim de durere când un ofițer ne plesnea puternic peste față. De asemenea, la 10 și 11 ani, am învățat să ne ținem în frâu lacrimile.*” (p. 302) „*Am fost învățați că un bun soldat nu are nevoie de imaginație, de sentimente umane.*” (p. 304)

Povestea continuă și după terminarea războiului, cu încercările ratate de reconstituire a familiei de altădată. Acum, Irfan este deja angajat în armata turcă la Forțele Aeriene, iar fratele lui Mehmet este medic militar pe vase. Dar nimic nu mai este ca înainte. Sănătatea mamei se subrezește treptat încă din timpul războiului. După moartea tatălui, mama se refugiază din ce în ce mai des și pentru perioade din ce în ce mai lungi într-o lume proprie, până când, în cele din urmă, ajunge la nebunie...

Dar nu am să divulg mai multe, ci am să vă invit să citiți cartea lui Irfan Orga. Să citiți această poveste de viață, cu și despre război... Doar un crâmpel din ceea ce înseamnă a trăi într-un loc afectat de război... La finalul lecturii veți spune și voi ca și mine:

Un lucru este cert: nu ar trebui să existe războaie!

Doina Gabriela Vanca
Biblioteca Județeană Mureș

În îngrijirea Bibliotecii Județene Mureș au apărut:

- ❖ *Catalogus incunabulorum Bibliothecae Teleki-Bolyai = Catalogul incunabulelor din Biblioteca Teleki-Bolyai*, 1971.
- ❖ Dimitrie Poptămaș, Mészáros Iosif, *Biblioteca Județeană Mureș [Ghid]*, 1979.
- ❖ *Bibliotheca Telekiana*, [Ghid ilustrat, limbile: română, maghiară, germană, franceză și engleză], [1994].
- ❖ *Tara Fagilor*, vol. 3 - 13. Almanah cultural-literar al românilor nord-bucovineni. Întocmit de Dumitru Covalciuc, Cernăuți, 1994-2004.
- ❖ *Bibliografia publicațiilor periodice 23 dec. 1989 - 31 dec. 1994 - Időszaki kiadványok bibliográfiája*, 1995. (Bibliografii mureșene, 1).
- ❖ *Bibliografia cărților, albumelor, hărților editate în județul Mureș = A Maros megyében kiadott könyvek, albumok, térképek bibliográfiája: 1990-1995*, 1997. (Bibliografii mureșene, 2).
- ❖ *Biblioteci, Arhive & Centre de informare în secolul XXI*. Lucrările conferinței Brașov, 18-22 august 1997, Brașov - Târgu-Mureș - Austin, Texas, SUA, 1997.
 - ❖ Tereza Periș Chereji, *Interferențe teatrale româno-maghiare*, 2000.
 - ❖ Ana Cosma, *Scriitori români mureșeni*: dicționar biobibliografic, 2000.
 - ❖ Dimitrie Poptămaș, Mózes Júlia, *Publicațiile periodice mureșene 1795-1972 = Maros megyei időszaki kiadványok bibliográfiája 1795-1972*, 2000.
 - ❖ *Aurel Filimon - consacrage și destin*, 2001.
 - ❖ *Bibliografia publicațiilor periodice 1995-2000 = Időszaki kiadványok bibliográfiája*, 2001.
 - ❖ *Catalogus Librorum Sedecimo Saeculo Impressorum Bibliothecae Teleki-Bolyai. Novum Forum Siculorum*, vol. 1 - 2, 2001.

- ❖ **Biblioteca Județeană Mureș.** Caiet documentar elaborat cu prilejul împlinirii a 200 de ani de lectură publică la Târgu-Mureș, 1802-2002, 2002.
- ❖ **Libraria:** Anuar. Lucrările simpozionului național „200 de ani de lectură publică la Târgu-Mureș,” 1, 2002.
- ❖ Fülöp Mária, *Județul Mureș în cărți = Maros megye a könyvekben, 1990-1999. Bibliografie - Bibliográfia*, 2002. (Bibliografii mureșene, 5).
- ❖ *Bibliografia cărților, albumelor și hărților editate în județul Mureș = A Maros megyében kiadott könyvek, albumok, térképek bibliográfiája: 1996-2000*, 2003. (Bibliografii mureșene, 6).
- ❖ **Libraria:** Anuar, nr. 2, 2003.
- ❖ Dimitrie Poptămaș, **Philobiblon mureșean:** o viață printre oameni și cărți, 2003. (Caiete mureșene; 14).
- ❖ **Libraria:** Anuar, nr. 3, 2004.
- ❖ Ana Todea, Fülöp Mária, Monica Avram, *Oameni de știință mureșenii. dicționar biobiografic: medicină, farmacie, biologie, botanică, zoologie, economie, matematică, fizică, chimie, geologie, astronomie, tehnică, agricultură*, 2004.
- ❖ **Libraria:** Anuar, nr. 4, 2005.
- ❖ Fülöp Mária, Ferencz Klára, *Bibliografie locală retrospectivă a județului Mureș: Cărți editate până în anul 1944 - Maros megye retrospektív helyismereti könyvészete: 1944-ig megjelent könyvek*, 2 vol., 2005. (Bibliografii mureșene, 7).
- ❖ **Bibliotheca Marisiana**, nr. 1, 2006.
- ❖ **Bibliotheca Marisiana**, nr. 2, 2006.
- ❖ **Libraria:** Anuar, nr. 5, 2006.
- ❖ *Bibliografia cărților, albumelor și hărților editate în județul Mureș = A Maros megyében kiadott könyvek, albumok, térképek bibliográfiája: 2001-2005*, 2008. (Bibliografii mureșene, 8).

- ❖ *Libraria*: Anuar, nr. 6, 2007.
- ❖ *Bibliotheca Marisiana*, nr. 1, 2009.
- ❖ *Libraria*: Anuar, nr. 7, 2008.
- ❖ *Libraria*: Anuar, nr. 8, 2009.
- ❖ *Libraria*: Anuar, nr. 9, 2010.
- ❖ *Libraria*: Anuar, nr. 10, 2011.
- ❖ *Libraria*: Anuar, nr. 11, 2012.
- ❖ Ana Todea, *Portrete mureșene. dicționar biobibliografic*, 2012.
- ❖ *Libraria*: Anuar, nr. 12, 2013.

*

Publicațiile se pot solicita la sediul Bibliotecii Județene Mureș,
540052, Tîrgu Mureș, str. George Enescu, nr. 2,
Telefon 0265 - 262631, fax 0265 - 264384,
E-mail: directorbjm@bjmures.ro ; secretariat@bjmures.ro ;
itbjm@bjmures.ro ;
Adresa web: www.bjmures.ro

Responsabilitatea pentru materialele publicate revine în întregime autorilor